

श्रीवट्टकेरस्वामिकृतो मूलाचारः ।

श्रीवसुनन्दसिद्धान्तचक्रवर्तिविरचितटीकासहितः ।

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारः ।

सिद्धे णमंसिदूण य झाणुत्तमखवियदीहसंसारं ।
दह दह दो दो य जिणे दह दो अणुपेहणा वुच्छं ॥१॥

सिद्धान् नमस्कृत्य च ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घसंसारान् ।
दश दश द्वौ द्वौ च जिनान् दश द्वे अनुप्रेक्षा वक्ष्ये ॥ १ ॥

टीका—सिद्धान् लब्धात्मस्वरूपान् । नमंसित्वा प्रणम्य । क्विविशिष्टान् ।
ध्यानेनोत्तमेन क्षपितो दीर्घसंसारो येस्ते ध्यानोत्तमक्षपितदीर्घसंसागमनान्
शुक्रध्यानविध्यस्तमिध्यात्वासंयमकपाययोगान् । दश दश बीप्सावचनं चैकं
त्रिंशतितीर्यकगन्, द्वौ द्वौ चतुश्चतुर्विंशतितीर्यकराश्च जिनान् प्रणम्य । दश
द्वे च द्वादशानुप्रेक्षा वक्ष्ये इति संबंधः । ध्यानमध्ये या द्वादशानुप्रेक्षा
सूचितास्तासां प्रपंचोऽयमिति ॥ १ ॥

१ ध्यानमध्ये या द्वादशानुप्रेक्षाः सूचितास्तासां प्रपंचोऽयमिति प्रसिद्धम्
सूचितास्तासां प्रपंचोऽयमिति, प्रस-मुक्तके पाठः ।

प्रतिज्ञावाक्येन सूचितानुप्रेक्षानामन्याह;—

अशुभवमसरणमेगत्तमण्णसंसारलोगमसुचित्तं ।
आसवसंवरणिज्जरधम्मं बोधिं च चित्तेज्जो ॥ २ ॥

अशुभवमसरणमेकत्वं अन्यत्संसारलोकं अशुभत्वं ।

आसवसंवरनिर्जराधर्म बोधिं च चित्तयेत् ॥ २ ॥

टीका—अशुभवमित्यमशाश्वतं । असरणमव्राणं । एकत्वमसहायत्वं द्वितीय-
स्याभावो न मे द्वितीयः । अन्यत्वं पृथक्त्वं शरीरादप्यन्योऽहमिति भावनं । संसार-
श्वतुर्गतिपरिभ्रमणं प्रदेशानामुद्धर्तनं परिवर्तनं च । लोकं वेत्तासनशरीरमृदंगसं-
स्थानं । अशुभत्वमशुचित्वं सर्वदुःखस्वरूपं । आसवं कर्मागमद्वारं मिथ्यात्वादिकं ।
संवरं कर्मागमद्वारनिरोधनं सम्पक्त्वादिकं । निर्जरां कर्मनिर्गमनं । धर्ममुत्तमक्षमा-
दिलक्षणं । बोधिं सम्पक्त्वादिलभं चान्तकाले संन्यासेन प्राणत्यागं चिन्तयेत् ।
एवंप्रकारा द्वादशानुप्रेक्षा ध्यायेदिति ॥ २ ॥

तासु मध्ये तावदनित्यताभेदमाह;—

ठाणाणि आसणाणि य देवासुरमणुपइड्डिसोक्खाइं ।
माहुंपिडुसयणसंवासदा य पीदी वि य अणिञ्चा ॥ ३ ॥

स्थानानि आसनानि च देवासुरमनुजर्द्धिसौख्यानि ।

मातृपितृस्थजनसंवासता च प्रीतिरपि च अनित्यानि ॥ ३ ॥

टीका—स्थानानि ग्रामनगरपत्तनदेशपर्वतनदीमट्टवादीनि, अथवा देवे-
न्द्रचक्रधरबलदेशस्थानानि, अथवेदशकुहरिवंशादिस्थानानि, तिष्ठन्ति सुप्तेन
जीवा येषु तानि स्थानानि । आसन्ते सुप्तेन विशन्ति येषु तान्यासनानि राग्या-
द्भानि सिंहासनादीनि, अथवा अशनानि नानाप्रकारभोजनानि उत्तरवाशन-
शब्देन चाशनानादीनां ग्रहणात्, देवाश्चासुराश्च मनुष्याश्च देवासुरमनुष्यास्तेषां

अद्विर्विभूतिर्हस्यश्वरथपदातिद्रव्यसुवर्णादिकायाः पूर्वावस्थाया अतिरेकः,
मौल्यानि शुभद्रव्येन्द्रियजनितानन्दरूपाणि । माता जननी, पिता जनकः,
स्वजना बान्धवास्तैः संवासता सहैकत्रावस्थानं । प्रीतिरपि तैः सह स्नेहोऽपि ।
अनित्या इति संबंधः । एतानि सर्वाणि स्थानादीन्यनित्यानि नात्र शाश्वतरूपा
बुद्धिः कर्तव्येति ॥ ३ ॥

तथा;—

सामगिंदियरूपं मद्विजोवणजीवियं बलं तेजं ।
गिहसयणासनमंडादिया अणिचेति चिंतेज्जो ॥ ४ ॥

सामग्रीन्द्रियरूपं मतिर्यौवनजीवितं बलं तेजः ।
गृहशयनासनमंडादीनि अनित्यानीति चिंतयेत् ॥ ४ ॥

टीका—सामग्री राज्यगृहाद्युपकरणं हयहस्तिरथपदातिसङ्गकृतलपरशुबी-
जक्रोशादीनि, इन्द्रियाणि चक्षुरादीनि, रूपं गौरवर्णादिमणीयता, मतिर्बुद्धिः
पूर्वापराविवेचनं, यौवनं द्वादशवर्षेभ्य ऊर्ध्वं वयःपरिणामः, जीवितमायुः, बलं
सामर्थ्यं, तेजः शरीरकान्तिः प्रतापो वा, पुरुषैरानीतानर्थान् गृह्णन्तीति गृहाः
स्त्रियस्तत्सहचरितप्रासादादयश्च, शयनानि तूलिकापर्यकादीनि सुखकारणानि,
आसनानि वेत्रासनपीठिकादीनि सुखहेतूनि शरीरादीनि वा पुत्रमित्रदासीदा-
सादीनि च, मंडादीनि च शृङ्गिमरिचहिङ्गुवस्त्रकर्पासरूप्यताम्रादीनि सर्वोप्यनि-
त्यानि अध्रुवाणि इत्येवं चिन्तयेत् व्याप्तेदिति ॥ ४ ॥

अशरणस्वरूपमाह;—

हयगयरहणरबलवाहणाणि मंतोसधाणि विज्जाओ ।
मच्चुभयस्स ण सरणं णिगढी णीदी य णीया य ॥ ५ ॥

हयगजरथनरबलवाहनानि मंत्रौषधानि विद्याः ।
मृत्युभयात् न शरणं निकृतिः नीतिः च निजाश्च ॥ ५ ॥

टीका—अध्वगजरथनखलवाहनानि मंत्रौषधानि च विद्याश्च प्रज्ञारया-
दयो मृत्युभयाद्युपस्थितान्न शरणं न त्राणं न रक्षा, निकृतिर्वचना, नीतिश्चाण-
क्यविद्या “स्वपक्षपरपक्षवृद्धिहानिप्रतिपादनोपायो नीतिः” । सा च सामो-
पप्रदानभेददंढरूपा । तत्र प्रियहितवचनमंगं स्वाजन्यं च साम, नानाद्रव्य-
प्रदानमुपप्रदानं, त्रासनमर्त्सनादिभेदः, ताडनं छेदनं दंढः, निजा बाधश्च
आत्रादयश्चैवमादीनि मृत्युभये सत्युपस्थिते शरणं न भवतीति चिन्तनीय-
मिति ॥ ५ ॥

तथा;—

जन्मजरामरणसमाहिदह्नि सरणं ण विज्जदे लोए ।
जरमरणमहारिउवारणं तु जिणसासनं मुच्चा ॥ ६ ॥

जन्मजरामरणसमाहिते शरणं न विद्यते लोके ।

जरामरणमहारिपुवारणं तु जिनशासनं मुक्त्वा ॥ ६ ॥

टीका—जन्मोत्पत्तिः, जग वृद्धत्वं, मरणं मृत्युः, एतेः समाहिते संयुक्ते
सुष्ठु संकलिते शरणं रक्षा न विद्यते लोकेऽस्मिञ्जाति, जरामरणमहारिपुवारणं,
जिनशासनं मुक्त्वाऽन्यच्छरणं न विद्यते लोके इति संबंधः ॥ ६ ॥

तथा;—

मरणमयह्नि उवगदे देवा वि सइंदया ण तारंति ।
धम्मो ताणं सरणं गदित्ति चित्तेहि सरणत्तं ॥ ७ ॥

मरणभये उपगते देवा अपि सेंद्रा न तारयन्ति ।

धर्मस्त्वाण शरणं गतिरिति चित्तयाशरणत्वं ॥ ७ ॥

टीका—मरणभय उगगत उपस्थिते देवा अपि सेंद्रा देवेन्द्रमहिताः
सुगमुराः न तारयन्ति न त्रायन्ते तस्माद्धर्मो जिनवर्गायान्तराणं शरणं शरण-
माश्रयो गतिश्चेति भाव्य चित्तयाशरणत्वं, यस्मात्तं कश्चिदन्य आश्रयः, धर्मो
पुनः शरणं रक्षकोऽतिक्रान्तां गतिरिति कृत्वा धर्म शरणं जानीहीति ॥ ७ ॥

एकत्वस्वरूपमाह;—

सयणस्स परियणस्स य मज्झे एको रुवंतओ दुहिदो ।
वज्जदि मच्चुवसगदो ण जणो कोई समं एदि ॥ ८ ॥

स्वजनस्य परिजनस्य च मध्ये एकः रुजार्तः दुःखितः ।
व्रजति मृत्युवशगतः न जनः कश्चिदपि समं एति ॥ ८ ॥

टीका—स्वजनस्य भ्रातृव्यपितृव्यादिकस्य, परिजनस्य दासमित्रादिकस्य
च मध्ये, एकोसहायः, रुजार्तो व्याधिग्रस्तो दुःखितः व्रजति मृत्युवशगतो
न जनः कश्चित् तेन सममेति गच्छति ॥ ८ ॥

तथा,—

एको करेइ कम्मं एको हिंढदि य दीहसंसारे ।
एको जायदि मरदि य एवं चिंतेहि एयत्तं ॥ ९ ॥

एकः करोति कर्म एकः हिंढते च दीर्घसंसारे ।
एकः जायते म्रियते च एवं चिन्तय एकत्वं ॥ ९ ॥

टीका—एकः करोति शुभाशुभं कर्म, एक एव च हिंढते भ्रमति दीर्घ-
संसारे, एको जायते, एकश्च म्रियते, एवं चिन्तय भावयैकत्वमिति ॥ ९ ॥

अन्यत्वस्वरूपमाह;—

मादुपिदुसयणसंबंधिणो य सव्वे वि अत्तणो अण्णे ।
इहं लोण बंधवा ते ण य परलोगं समं णेति ॥ १० ॥

मातृपितृस्वजनसंबंधिनश्च सर्वेऽपि आत्मनः अन्ये ।
इह लोके बांधवास्ते न च परलोकं समं यन्ति ॥ १० ॥

टीका—मातृपितृस्वजनसंबंधिनः सर्वेऽपि आत्मनोऽन्ये पृथग्भूता इह

लोके बांधवा किंचित्कार्यं कुर्वन्ति ते न परलोकं समं यन्ति गच्छन्ति—
नामुत्र लोके बान्धवास्ते भवन्तीत्यर्थः ॥ १० ॥

तथा;—

अण्णो अण्णं सोयदि मदोत्ति मम णाहओत्ति मण्णंतो ।
अत्ताणं ण दु सोयदि संसारमहण्णवे बुद्धं ॥ ११ ॥

अन्यः अन्यं शोचयति मृत इति मम नाथ इति मन्यमानः
आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे घुडितं ॥ ११ ॥

टीका—अन्यः कश्चिदन्यं जीवं शोचयति मृतो मम नाथ इति मन्य-
मानः, आत्मानं न तु शोचयति संसारमहार्णवे संसारमहासमुद्रे मग्नमिति ॥ ११ ॥

शरीराद्यन्यत्वमाह,—

अण्णं इमं सरीरादिगं पि जं होज्ज बाहिरं दव्वं ।
णाणं दंसणमादात्ति एवं चिंतेहि अण्णत्तं ॥ १२ ॥

अन्यत् इदं शरीरादिकमपि यत् भवेत् वहिर्द्रव्यं ।
ज्ञानं दर्शनमात्मा इति एवं चिंतय अन्यत्वं ॥ १२ ॥

टीका—शरीरमन्यत्वादिदं, किं पुनर्यद्बहिर्द्रव्यं नान्यदिति ? तस्माज्ज्ञानं
दर्शनमात्रमेतत्त्वं चिन्तयान्यत्वमिति ॥ १२ ॥

संसारस्य स्वरूपं विज्ञानाह;—

मिच्छत्तेणो छण्णो मग्गं जिणदेसिदं अपेक्खंतो ।
भमिहदि भीमकुडिले जीवो संसारकांतारे ॥ १३ ॥

मिथ्यात्वेन आलस्यो मार्गं जिनदेशितं अपश्यत् ।
भ्रमति भीमकुटिले जीवः संसारकांतारे ॥ १३ ॥

टीका—मिथ्यात्वेनाद्यत्रोऽभ्रद्वानतमसा समंतादावृतः 'भार्गः सम्य-
ग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि' तं जिनदर्शितं जिनेन प्रतिपादितमपश्यन् अज्ञाना-
न्धमत्ययं जीवः, संसारकान्तारे संसाराटव्यां, भीमे मयानके, कुटिलेऽतीवगहने
मोहवल्यादिनिबद्ध इति ॥ १३ ॥

चतुर्विधं संसारस्वरूपमाह,—

दृष्ये खेत्ते काले भावे य चदुष्विहो य संसारो ।

चदुगदिगमणनिबद्धो बहुष्यपारेहिं णादव्वो ॥ १४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालः भावश्च चतुर्विधश्च संसारः ।

चतुर्गतिममननिबद्धः बहुप्रकारैः ज्ञातव्यः ॥ १४ ॥

टीका—संसारं संसारः परिवर्तनं, तच्चतुर्विधं द्रव्यपरिवर्तनं क्षेत्रपरिवर्तनं
कालपरिवर्तनं भावपरिवर्तनं, भवपरिवर्तनं चात्रैव दृष्टव्यमन्यत्र पंचविधस्यो-
पदेशादिति । तत्र द्रव्यपरिवर्तनं द्विविधं नोर्कर्मपरिवर्तनं कर्मपरिवर्तनं चेति ।
तत्र नोर्कर्मपरिवर्तनं नाम त्रयाणां शरीराणां पण्णां पर्याप्तीनां योग्या ये
पुद्गला एकेन जीवनेकस्मिन् समये गृहीताः स्निग्धरूक्षवर्णगंधादिभिश्चास्तिविमन्द-
मध्यभावेन च यथावस्थिता द्वितीयादिषु समयेषु निर्जीर्णास्ततो गृहीतानंतवा-
गनतीत्य मिश्रकौश्वानंतवारान्प्रगृह्य मध्ये गृहीताश्चानंतवारान् सधृतीत्य तेनैव
प्रकारेण तस्यैव जीवस्य नोर्कर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्समुदितं नोर्कर्मद्रव्य-
परिवर्तनमिति । कर्मद्रव्यपरिवर्तनमुच्यते—एकस्मिन् समये जीवनेकेनाष्ट-
विधकर्मभावेन ये पुद्गला गृहीताः समयाधिकामावलिकामतीत्य द्वितीयादिषु
समयेषु निर्जीर्णास्ततो गृहीतानगृहीतान्मिश्रानंतवारानतीत्य त एव कर्मस्क-
न्वास्तेनैव विधिना तस्य जीवस्य कर्मभावमापद्यन्ते यावत्तावत्कर्मद्रव्यपरिवर्त-
नमिति । क्षेत्रपरिवर्तनमुच्यते—सुष्ठुमनिगोतजीवोऽपर्याप्तकः सर्वजघन्यप्रदेशशरीरो
लोकस्याष्टमध्यप्रदेशान् स्वशरीरमायप्रदेशान् कृत्वोत्पन्नः सुद्रभवमहणं जीवित्वा
मृतः स एव पुनस्तेनैवावगाहेन दिष्ट्यशस्तथा त्रिस्तथा चतुर्गित्येवं यावदंगुलस्य

संख्येयभागप्रमिताकाशप्रदेशास्तावत्कृत्वस्तत्रैव जनित्वा पुनरेकैकप्रदेशाधिक-
भावेन सर्वे लोक आत्मनो जन्मनो जन्मक्षेत्रभावमुपनीतो भवन्ति यावत्तावत्
क्षेत्रपरिवर्तनमिति । कालपरिवर्तनमुच्यते—उत्सर्पिण्याः प्रथमसमये जातः, कश्चि-
ज्जीवः स्वायुषः परिसमाप्तौ मृतः स एव पुनर्द्वितीयाया उत्सर्पिण्या द्वितीयसमये
जातः स्वायुषः क्षयान्मृतः स एव पुनस्तृतीयस्या उत्सर्पिण्यास्तृतीयसमये जातः
स एवानेन क्रमेणोत्सर्पिणी परिसमाप्ता तथाऽवसर्पिणी च एवं जन्मनैरन्तर्यमुक्तं,
मरणस्यापि तथैव ग्राह्यं, यावत्तावत्कालपरिवर्तनमिति । भावपरिवर्तनमुच्यते—
पञ्चेन्द्रियः संज्ञी पर्याप्तको मिथ्यादृष्टिः कश्चिज्जीवः सर्वजघन्यां स्वयोग्यां
ज्ञानावरणप्रकृतेः स्थितिमन्तःकोट्यकोटीसंज्ञिकमापद्यते, तस्य कपायाध्यवसाय-
स्थानानि असंख्येयलोकप्रमितानि षट्स्थानपतितानि तत्स्थितियोग्यानि भवन्ति,
तत्र सर्वजघन्यकपायाध्यवसायस्थाननिमित्तान्यनुभवाध्यवसायस्थानान्यमसंख्येय-
लोकप्रमितानि भवन्ति, एवं सर्वजघन्यां स्थितिं सर्वजघन्यं च कपायाध्यवसानं
सर्वजघन्यमेव चानुभागवन्धस्थानमास्कन्दतस्तद्योग्यं सर्वं जघन्यं योगस्थानं
भवति, तेषामेव स्थितिकपायानुभवस्थानानां द्वितीयमसंख्येयभागवृद्धियुक्तं
योगस्थानं भवति, एवं चतुःस्थानपतितानि कपायाध्यवसायस्थानानि श्रेण्यसं-
ख्येयभागप्रमितानि योगस्थानानि भवन्ति, तथा तामेव स्थितिं तदेव कपाया-
ध्यवसायस्थानं च प्रतिपद्यमानस्य द्वितीयानुभवाध्यवसायस्थानं भवति तस्य
च योगस्थानानि पूर्ववद्दृष्टव्यानि, एवं तृतीयादिष्वप्यनुभवाध्यवसायस्थाने-
ष्वसंख्येयलोकपरिसमाप्तेः, एवं तामेव स्थितिमापद्यमानस्य द्वितीयकपायाध्यवसा-
यस्थानं भवति तस्याप्यनुभवाध्यवसायस्थानानि योगस्थानानि च पूर्ववद्देदित-
व्यानि, एवं तृतीयादिष्वपि कपायाध्यवसायस्थानेषु असंख्येयलोकप्रमितानि
द्विक्रमो वेदितव्यः, उक्ताया जघन्यस्थितेः समयाधिकायाः कपायाध्यवसाय-
स्थानानि अनुभागाध्यवसायस्थानानि योगस्थानानि च पूर्ववद्देदितव्यानि, एवं
समयाधिकक्रमेण आ उत्कृष्टस्थितेः श्रुतासागोपमकोट्यकोटीपरिमितायाः कपा-
याध्यवसायस्थानानि वेदितव्यानि, एवं सर्वेषां कर्मणां मूलप्रकृतीनामुत्पत्तिः

तीनां च पण्डितानामेकमो वेदितव्यस्तदेतत्सर्वं समुदितं भावपण्डितनमिति । च-
शब्देन सूचितं भवपरिवर्तनमुच्यते—नरकगतौ सर्वजघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणि
तेनायुषा तत्र कश्चिदुत्पन्नः पुनः परिभ्राम्य तेनैवायुषा तत्रैव जात एवं दशवर्ष-
सहस्राणां यावन्तः समयास्तावत्कृत्वस्तत्रैव जातो तत्रैव मृतश्च पुनरेकैकसमायधि-
कभावेन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि परिसमापितानि, ततः प्रच्युत्य तिर्यग्गतावन्तर्मु-
हूर्नायुः समुत्पन्नः पूर्वोक्तेनैव क्रमेण त्रीणि पल्योपमानि तेनैव परिसमापितानि, तथैवं
मनुष्यगतौ देवगतौ च नरकगतिवत्, अयं तु विशेषः—एकत्रिंशत्सागरोपमाणि
परिसमापितानि यावन्नावद्भवपरिवर्तनमिति । एवं चतुर्विधः पञ्चविधो वा
संसारः चतुर्गतिगमननिबद्धो नरकतिर्यङ्ननुष्यदेवगतिभ्रमणेहेतुको बहुप्रकारः
पटसप्तादिभेदैर्जातव्य इति ॥ १४ ॥

तथा पण्डितसंसारमाह,—

किं केण कस्य कथं व केवचिरं कतिविधो य भावो य ।
छहिं अणिओगहारं सव्वे भावाणुगंतव्वा ॥ १५ ॥

कः केन कस्य कुत्र वा कियच्चिरं कतिविधः च भावश्च ।

पट्ठभिरनियोगद्वारैः सर्वे भावा अनुगंतव्याः ॥ १५ ॥

टीका—कः संसारः ? संसरणं संसाग्धतुर्गतिगमनरूपः, केन भावेन संसारः ?
औदयिकोपशमिकक्षायोपशमिकपाटिणामिकादिभावेन, कस्य ? संसारिजीव
स्याष्टविधकर्मावृत्त्यनारकतिर्यङ्ननुष्यदेवरूपस्य, कः संसारः ? मिथ्यात्वासंयमक-
पाययोगेषु तिर्यग्गतेषु वा, कियच्चिरं संसारः ? अनाद्यनिधनोऽनादिसनिधनः,
कतिविधः ? कतिप्रकार इति । अनेन प्रकारेण संसार एकविधो द्विविधस्त्रिविधश्च-
तुर्विधः पण्डितः पञ्चविध इत्यादि, न केवलं संसारः पट्ठभिरनियोगद्वारैर्जायते
किन्तु सर्वेऽपि भावाः पदार्था अनुगंतव्या इत्यर्थः ॥ १५ ॥

संसारे दुःखानुभवमाह;—

तत्थ जरामरणभयं दुक्खं पियविप्पओग बीहणयं ।
अप्पियसंजोगं वि य रोगमहावेदणाओ य ॥ १६ ॥

तत्र जरामरणभयं दुःखं प्रियविप्रयोगं भीषणकं ।

अप्रियसंयोगमपि च रोगमहावेदनाश्च ॥ १६ ॥

टीका—तत्रैवंविधे संसारे जरामरणभयं जन्मभयं दुःखं, जरामरणभवं जन्मभवं वा दुःखं कारिकं वाचिकं मानसिकं, प्रियेण विप्रयोगः पृथग्भाव इष्टवियोगदुःखं, भीषणं च महाभयानकं, अप्रियेण संयोगोऽनिष्टेन सहैकत्र वासो-
द्भूतं दुःखं चाऽपि, रोगान् कासश्वासछर्दिक्पुण्याभ्यादिजनितवेदनाश्चानुवृत्तीति
संक्षेपः ॥ १६ ॥

तथा, —

जायंतो य मरंतो जलथलस्वचरेसु तिरियणिरएसु ।
माणुस्से देवत्ते दुक्खमहस्साणि पप्पोदि ॥ १७ ॥

जायमानश्च म्रियमाणः जलस्थलस्वचरेषु तिर्यङ्गरकेषु ।

मानुषे देवत्वे दुःखसहस्राणि प्राप्नोति ॥ १७ ॥

टीका—तत्र संसारे जायमानो म्रियमाणश्च जलचरेषु स्थलचरेषु स्वच-
रेषु च मध्ये तिर्यक्षु नरकेषु च दुःखसहस्राणि प्राप्नोति, मनुष्यत्वे देवत्वे च
पूर्वकानि दुःखसहस्राणि प्राप्नोतीति सम्बन्धः ॥ १७ ॥

तथा,—

जे भोगा खलु केहि देवा माणुस्सिया य अणुमूढा ।
दुक्खं च णंतो भुंतो णिरए तिरिएसु जोणीसु ॥ १८ ॥

ये भोगाः खलु केचित् देवा मानुषाश्च अनुभूताः ।

दुःखं धान्तकृत्वः नरके तिर्यक्षु योनिषु ॥ १८ ॥

टीका—ये केचन भोगा देवा मानुषाश्चानुभूताः सेवितास्तेषु भोगेषु अनंतवारान् दुःसं च प्राप्तं, नरकेषु तिर्यग्योनिषु च दुःखमनंतवारान् प्राप्नोति ॥ १८ ॥

तथा,—

संयोगविष्यओगा लाहालाहं सुहं च दुःखं च ।

संसारं अणुभूदा माणं च तहावमाणं च ॥ १९ ॥

संयोगविषयोगा लाभोऽलाभः सुखं च दुःखं च ।

संसारं अनुभूता मानं च तथापमानं च ॥ १९ ॥

टीका—अस्मिन् संसारे जीवेन संयोगा इष्टसमागमाः, विषयोगा अनिष्ट-समागमाः, स्वेष्टवस्तुना लाभः प्राप्तिः, अलाभोऽप्राप्तिश्चेत् सर्वेऽप्यनुभूतास्तथा सुखं दुःखं चानुभूतं, तथा मानं पूजा, अपमानं परिभवश्चानुभूतमिति ॥ १९ ॥

संसारानुप्रेक्षामुपसंग्रहाहः—

एवं बहुप्पयारं संसारं विविहदुःखस्थिरसारं ।

णाऊण विचिंतिजो तहेय लहुमेव निस्सारं ॥ २० ॥

एवं बहुप्रकारं संसारं विविधदुःखस्थिरसारं ।

ज्ञात्वा विचिंतयेत् तथैव लघुमेव निस्सारं ॥ २० ॥

टीका—एवं बहुप्रकारं संसारं विविधानि दुःखानि स्थिराः सारो यस्यासौ विविधदुःखस्थिरसारस्तं संसारं ज्ञात्वा लघुमेव शीघ्रं निःसारं चिन्तयेत् भावयेदिति ॥ २० ॥

लोकानुप्रेक्षां विवृण्वन्नाह,—

एगविहो खलु लोओ दुविहो तिविहो तहा बहुविहो वा

दव्वेहिं पज्जएहिं य चिंतिजो लोयमव्भावं ॥ २१ ॥

एकविधः खलु लोकः द्विविधः त्रिविधः तथा बहुविधो वा ।
द्रव्यैः पर्यायैः च चिंतयेत् लोकसद्भावं ॥ २१ ॥

टीका—पट्टिरनियोगद्वारेणैकोऽपि ज्ञातव्यः । सामान्येनैकविधः, लोक्यन्त
उपलभ्यन्ते पदार्था यस्मिन्निति स लोकः । ऊर्ध्वाधःस्वरूपेण द्विविधः, ऊर्ध्वाधि-
स्तिर्यक्स्वरूपेण त्रिविध उत्पाद्व्ययधौव्यस्वरूपेण वा त्रिविधः, गतिरूपेण
चतुर्विधः, अस्तिकायादिभेदेन पञ्चविधः, पट्टद्रव्यस्वरूपेण षड्विधः, पदार्थद्वारेण
सप्तविधः, कर्मरूपेणाष्टविधः, इत्येवं बहुविधः, द्रव्यैः पर्यायैश्च द्रव्यभेदेन पर्या-
यभेदेन लोकसद्भावं बहुप्रकारं चिन्तयेत् व्यायेदिति ॥ २१ ॥

लोकस्वरूपमाह,—

लोओ अकिट्टिमो खलु अणाइणिहणो सहावणिप्पणो
जीवाजीवेहिं मुढो णिच्चो तालवृक्षसंठाणो ॥ २२ ॥

लोकः अकृत्रिमः खलु अनादिनिधनः स्वभावनिष्पन्नः ।

जीवाजीवैः भूतः नित्यः तालवृक्षसंस्थानः ॥ २२ ॥

टीका—लोकोऽकृत्रिमः खलु न केनाऽपि कृतः, खलु स्फुटमेतत्प्रमाण-
विषयत्वात्, अनादिनिधन आद्यन्तवर्जितः, स्वभावनिष्पन्नो विश्वसारूप्येण
स्थितः, जीवार्जिवैश्च पदार्थैर्भूतः पूर्णः, नित्यः सर्वकालमुपलभ्यमानत्वात्, ताल-
वृक्षसंस्थानस्तालवृक्षाकृतिः, अथो विस्तीर्णः सत्तरज्जुप्रमाणे मध्ये संकीर्ण
एकरज्जुप्रमाणः पुनरपि वज्रलोके विस्तीर्णः पंचरज्जुप्रमाणः ऊर्ध्व संकीर्ण
एकरज्जुप्रमित इति ॥ २२ ॥

लोकस्य प्रमाणमाह,—

धम्मधम्मागासा गदिरागदि जीवपुग्गलाणं च ।
जायत्तावल्लोगो आगासमदो परमणंतं ॥ २३ ॥

धर्माधर्माकाशानि गतिरागतिः जीवपुद्गलानां च ।

यावत्तावद्व्योक्तः आकाशमतः परमनन्तम् ॥ २३ ॥

टीका—धर्माधर्मो लोकाकाशं च यावन्मात्रे जीवपुद्गलानां च गतिरागतिश्च यावन्मात्रं तावद्व्योक्तोऽतः परमित ऊर्ध्वमाकाशं पंचद्रव्याभावोऽनन्तमप्रमाणं केवलज्ञानाभ्यमिति ॥ २३ ॥

पुनरपि कस्य संस्थानमित्याह;—

हेट्वा मज्झे उपरिं वेत्तासणझल्लरीमुदंगणिमो ।

मज्झिमवित्तारेण तु चोदसगुणमायदो लोओ ॥ २४ ॥

अधो मध्ये उपरि वेत्तासनझल्लरीमृदंगनिमः ।

मध्यमविस्तारेण तु चतुर्दशगुण आयतो लोकः ॥ २४ ॥

टीका—अधःप्रदेशे मध्यप्रदेशे उपरिप्रदेशे च यथासंख्येन वेत्तासन-
झल्लरीमृदंगनिमः, अधो वेत्तासनाकृतिर्मध्ये शतुर्याकृतिरूर्ध्वे मृदङ्गाकृतिरिति,
मध्यमविस्तारप्रमाणेन चतुर्दशगुणः, मध्यमविस्तारस्य प्रमाणमेका रज्जुः सा
च चतुर्दशभिर्गुणिता लोकस्यायामो भवति, वातवलयार्धस्तादारभ्य यावन्मो-
क्षस्थानं तयोर्मध्य आयाम इत्युच्यते । स आयामश्चतुर्दशरज्जुमात्र इति । घना-
कारेण यदि पुनर्मीयते तदा त्रिचत्वारिंशदधिकत्रिंशतरज्जुमात्रो भवतीति ॥ २४ ॥

तत्र लोके जीवाः किं कुर्वन्तीत्याह;—

तत्थणुहवन्ति जीवा सकम्मणिव्वत्तियं सुहं दुक्खं ।

जम्मणमरणपुणब्भवमणंतभवसायरे भीमे ॥ २५ ॥

तत्रानुभवन्ति जीवाः स्वकर्मनिर्वर्तितं सुखं दुःखं ।

जन्ममरणपुनर्भवं अनन्तभवसागरे भीमे ॥ २५ ॥

टीका—तत्र च लोके जीवाः स्वकर्मनिर्वर्तितं स्वक्रियानिष्पादितं सुखं दुःखं चानुभवन्ति, अनन्तभवसागरे च जन्ममरणं पुनर्भवं च पुनरावृत्तिं च भीमे भयानके कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ २५ ॥

पुनरप्यसमंजसमाह,—

मादा य होदि धूदा धूदा मादुत्तणं पुण उवेदि ।
पुरिसो वि तत्थ इत्थी पुमं च अपुमं च होइ जए ॥ २६ ॥

माता च भवति दुहिता दुहिता मातृत्वं पुनरुपैति ।

पुरुषोपि तत्र स्त्री पुमांश्च अपुमांश्च भवति जगति ॥ २६ ॥

टीका—अहिंमद्भोके संसारे माता च भवति दुहिता सुता, दुहिता च पुनर्मातृत्वमुपैति प्राप्नोति, पुरुषोऽपि तत्र जगति स्त्री भवति, रुपपि पुमान्, पुष्पोऽपुमान्पुंसकं च लोके भवतीति संबन्धः ॥ २६ ॥

पुनरपि लोकगतसंसारविरूपतां दर्शयन्नाह,—

होऊण तेयसत्ताधिओ दु बलविरियरूपसंपण्णो ।
जादो यच्चघरे किमि धिगत्थु संसारवासस्स ॥ २७ ॥

भूत्वा तेजःसत्त्वाधिकस्तु बलवीर्यरूपसंपन्नः ।

जातः वर्चोगृहे कृमिः धिगस्तु संसारवासम् ॥ २७ ॥

टीका—विदेहस्वामी राजा तेजः—प्रनापः सत्त्वं—स्वभावविकसोष्ठवं तन्मयामधिकस्तेजःसत्त्वाधिको भूत्वा तथा बलवीर्यरूपसम्पन्नश्च भूत्वा पश्चात्स राजा वर्चोगृहेऽऽचिस्थाने कृमिः संजातो यत एवं नतः संसारवासं धिगस्तु धिगभवतु संसारे वासमिति ॥ २७ ॥

पुनरपि लोकस्य स्वरूपमाह,—

धिग्भवद्दु लोमधम्मं देवा वि य सुरवदीय महद्दीया ।
मोत्तूण सुवत्तमतुलं पुणरवि दुक्कावहा होंति ॥ २८ ॥

धिग्भवतु लोकधर्मं देवा अपि च सुरपतयो महर्धिकाः ।

भुक्त्वा च सुखमतुलं पुनरपि दुःखावहा भवन्ति ॥ २८ ॥

टीका—धिग्भवतु लोकधर्मं लोकस्वरूपं, यस्माद्देवाः सुरपतयोऽपि महर्धिका महाविभूतयो भूत्वा सौख्यमतुलं सुखमनुपमं भुक्त्वा पुनरपि दुःखावहा भवन्ति—दुःखस्य मोक्षारो भवन्तीति ॥ २८ ॥

लोकानुप्रेक्षामुपसंहरन्नाह,—

णाऊण लोगसारं निस्तारं दीर्घगमणसंसारं ।

लोगगसिहरवासं ज्ञाहि पयस्तेण सुहवासं ॥ २९ ॥

ज्ञात्वा लोकसारं निस्तारं दीर्घगमनसंसारं ।

लोकाग्रशिखरवासं ध्यायस्व प्रयत्नेन सुखवासं ॥ २९ ॥

टीका—एवं लोकस्य सारं निस्तारं तु ज्ञात्वा दीर्घगमनं संसारं च ज्ञात्वा संसारं चापर्यन्तमवबुध्य लोकाग्रशिखरवासं मोक्षस्थानं सुखवासं निरूपद्रवं ध्यायस्व चिन्तय प्रयत्नेनेति ॥ २९ ॥

अशुभानुप्रेक्षास्वरूपं निरूपयन्नाह,—

णिरिएसु असुहमेयंतमेव तिरियेसु बंधरोहादी ।

मणुएसु रोगसोगादिर्य तु दिवि माणसं असुहं ॥ ३० ॥

नरकेषु अशुभमेकांतमेव तिर्यक्षु बंधरोधादयः ।

मनुजेषु रोगशोकादयस्तु दिवि मानसं अशुभं ॥ ३० ॥

टीका—नरकेष्वशुभमेकान्ततः सर्वकालमशुभमेव, तिर्यक्षु महिषाश्वराणांजादिषु रोधादयो बंधनधरणदमनदहनताडनादयः, मनुजेषु रोगशोकादयस्तु, दिवि देवलोके मानसमशुभं यमप्रेषणवाहनमहर्द्धिकदर्शनेन मनोगतं सुष्ठु दुःखमिति ॥ ३० ॥

तथार्थद्वारेण दुःसमाह,—

आयासदुःखवैरभयसोगकलिरागदोसमोहाणं ।

असुहाणमावहो वि य अत्थो मूलं अणत्थाणं ॥ ३१ ॥

आयासदुःखवैरभयशोककलिरागद्वेषमोहानाम् ।

अशुभानामावहोपि च अर्थो मूलमनर्थानाम् ॥ ३१ ॥

टीका—आयासोऽर्थाजितत्परता, दुःसममातवेदनीयकर्मोदयनिमित्तासुरारूपं, वैरं मरणानुबंध, भयं भयकर्मोदयजनितत्रस्तता, शोकः शोककर्मोदयपूर्वकेऽवियोगजः संतापः, कलिर्वचनप्रतिवचनकृतो द्वन्द्वः, रागो रतिकर्मोदयजनिता प्रीतिः, द्वेषोऽरतिकर्मोदयोद्भूताऽप्रीतिः, मोहो मिथ्यात्वासंयमादिरूप इत्येवमादीनामशुभानामावहोऽवस्थानं, अर्थः स्त्रीवल्लसुवर्णादिरूपः, अयत्रैतान्यशुभान्यावहति प्रापयतीति आयासायशुभावहः, अनर्थानां च सर्वपरिभवानां च मूलं कारणमर्थस्तस्मान्नेन यच्छुभं तच्छुभं एव न भवतीति ॥ ३१ ॥

तथा काममुखमन्यशुभमिति प्रतिपादयति,—

दुग्गमदुल्लहलामा भयप्रचुरा अल्पकालिया लघुया ।

कामा दुःखविवागा असुहा सेविज्जमाणा पि ॥ ३२ ॥

दुर्गमदुर्लभलामा भयप्रचुरा अल्पकालिका लघुकाः ।

कामा दुःखविपाका अशुभाः सेव्यमाना अपि ॥ ३२ ॥

टीका—दुःखेन कृच्छ्रेण गम्यन्त इति दुर्गमा विषमस्या दुःखरोहाः, दुर्लभो लामो येषां ते दुर्लभलामाः स्वेप्सितप्राप्तयो न भवन्ति, भयं प्रचुरं येभ्यस्ते भयप्रचुरा दंडभाणवंचनादिभयमहिता, अल्पकाले भवा अल्पकालिकाः सुलु स्तोक्कालाः, लघुका निःसाराः, के ते ? कामा मेयुनाप्रभिलापा दुरां विपाका फलं येषां वंधनादि ते दुःखविपाका दुःखावमानाः अशुभाः सेव्यमाना अपि, तत्रापि न सुरामग्नीनि मायः सर्वाशुभमेवेति ॥ ३२ ॥

आहारादपि न सुप्तं भवतीत्याह,—

असुप्तविलिविले गम्भे वसमाणो वत्थिपटलप्रच्छन्नो ।
मातृश्लेष्मलालाद्यं तु तिज्वासुहं पिबति ॥ ३३ ॥

अशुच्याविले गम्भे वसन् वत्थिपटलप्रच्छन्नः ।
मातृश्लेष्मलालायितं ॥ तीव्राशुभं पिबति ॥ ३३ ॥

टीका—अशुच्याविले मूत्रपुरीषश्लेष्मपितृविषादिर्विभन्से, गर्भं उदराभ्यन्-
तो, वसन् सांतिमानः, वत्थिपटलप्रच्छन्नः जरायुगृहः, मातृश्लेष्मलालायितं
जनन्या चर्वितं श्लेष्मलालासमन्वितं रसं तीव्रं दुर्गन्धं पिबति यत एवंभूतो
मूत्राहारस्ततः कथमाहारत् सुखमित्याहारोऽप्यशुभरूप एवेति ॥ ३३ ॥

शरीरमप्यशुभमिति निरूपयन्नाह,—

मंसद्विसिंभवसरुहिरचर्मपित्तंतमुत्तकुणिपकुट्टिं ।
बहुदुःखरोगभायणं शरीरमशुभं विजानीहि ॥ ३४ ॥

मांसास्थिश्लेष्मवसारुधिरचर्मपित्तांश्रमूत्रकुणिपकुट्टिं ।
बहुदुःखरोगभाजनं शरीरमशुभं विजानीहि ॥ ३४ ॥

टीका—मांसास्थिश्लेष्मवसारुधिरचर्मपित्तांश्रमूत्रकुणिपाशुचिकुट्टिं गृह्ये-
तेषां बहुदुःखरोगभाजनं शरीरमिदंशुभमशुचि विजानीहीति ॥ ३४ ॥

तस्मात्,—

अर्थं कामशरीरादियं पि सव्यममुमत्ति णादूण ।
णिद्विज्जंतो श्वायसु जह जहासि कलेवरं असुदं ॥ ३५ ॥

अर्थं कामशरीरादिकमपि सर्वमशुभमिति ज्ञात्वा ।
निर्वजमानः ध्यायस्व यथा जहासि कलेवरं अशुचि ॥ ३५ ॥

टीका—अर्थ स्त्रीवस्त्रादिकं, कामं मैथुनादिकं, शरीरादिकमपि सर्वमशुभ-
मिति जगति ज्ञात्वा निर्वेदं गच्छन् ध्यायस्व चिन्तय यथा जहासि कुत्सितकले-
वरमशुचि, शरीरवैराग्यं संसारवैराग्यं च सम्यक् चिन्तयेति ॥ ३५ ॥

अशुभानुप्रेक्षां संक्षेपयन्नाह;—

मोक्षतूण जिणक्खादं धम्मं सुहमिह तु णत्थि लोगम्मि ।
ससुरासुरेषु तिरिएसु णिरयमणुएसु चित्तेज्जो ॥ ३६ ॥

मुक्त्या जिनख्यातं धर्मं शुभमिह तु नास्ति लोके ।

ससुरासुरेषु तिर्यक्षु नरकमनुजेषु चिन्तयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—ससुरासुरेषु नरकतिर्यङ्मनुष्येषु जिनख्यातं धर्मं मुक्त्वा शुभ-
मिहान्यन्नास्ति, एवं चिन्तयेत्, लोके धर्ममन्तरेणान्यच्छुभं न भवतीति
जानीहि ॥ ३६ ॥

अशुभानुप्रेक्षां प्रकटयन्नाह;—

दुःखमयमीणपडरे संसारमहण्णवे परमघोरे ।
जंतु जं तु णिमज्जदि कम्मासवहेदुयं सव्वं ॥ ३७ ॥

दुःखमयमीनप्रचुरे संसारमहार्णवे परमघोरे ।

जंतुः यत्तु निमज्जति कर्माश्रवहेतुकं सर्वं ॥ ३७ ॥

टीका—दुःखमयान्येव मीना भक्त्यास्त एव प्रचुरा मृता यस्मिन् स
दुःखमयमीनप्रचुरस्तस्मिन् संसारमहार्णवे परमघोरे मुष्टु रौद्रे जन्तु जीवो यस्मा-
न्निमज्जति प्रविशति तत्सर्वं कर्माश्रवहेतुकं कर्मादाननिमित्तमिति ॥ ३७ ॥

क आस्रवा इत्याशंकायामाह;—

रागो दोसो मोहो इंदियसण्णा य गारवकसाया ।
मणवयणकायसहिदा दु आसवा होंति कम्मस्स ॥ ३८ ॥

रागः द्वेषः मोहः इन्द्रियसंज्ञाश्च गौरवकपायाः ।

मनोवचनकायसहितास्तु आत्मवा भवन्ति कर्मणः ॥ ३८ ॥

टीका—रागद्वेषमोहपंचन्द्रियाहारभयमैथुनपत्तिहमंशाः कश्चिर्गौरवसगौरवसातगौरवकपायाश्च मनोवचनकायसहिता एवं सर्व एते कर्मण आत्मवा भवन्ति—कर्मण्येतरागच्छन्तीति ॥ ३८ ॥

रागादीन् विवेचयन्नाह,—

रंजयति असुहकुणपे रागो दोषो वि दूषदी णिञ्च ।

मोहो वि महारिषु जं णियइं मोहेदि सञ्जावं ॥ ३९ ॥

रंजयति अशुभकुणपे रागो द्वेषोपि द्वेष्टि नित्यं ।

मोहोपि महारिपुः यन्नियतं मोहयति सञ्जावं ॥ ३९ ॥

टीका—रागो जीवं कुणपे वस्तुनि रंजयति—कृत्स्निने द्रव्येऽनुरागं कारयति रागः । द्वेषोऽपि शोभनमपि द्वेष्टि—सम्यग्दर्शनादिषु द्वेषं कारयति । नित्यं सर्वकालं । मोहोऽपि महारिपुर्मन्त्रवैरि यस्मान्नियतं निश्चयेन मोहयति सञ्जावं—जीवम्य परमार्थरूपं तिग्यतीति ॥ ३९ ॥

यत एवंभूतो मोहोऽनन्तं कृत्सयन्नाह,—

धिद्धी मोहस्स सदा जेण हिदस्येण मोहेदो संतो ।

ण विञ्जुज्झदि जिणवयणं हिदसिवसुहकारणं मगं ॥

धिक धिक् मोहं सदा येन हृदयस्थेन मोहितः सन् ।

न विबुध्यते जिनवचनं हितदिवसुखकारणं मार्गम् ॥ ४० ॥

टीका—धिक् धिक् भवतु मोहं—मोहः प्रत्ययं गच्छतु । येन मोहेन हृदयस्थेन मोहितो मूढः सन् न विबुध्यते तत्र जानाति जिनवचनं परमार्गम् ।

धिक्ष तानि इन्द्रियाणि येषां वशतस्तु पापमर्जयित्वा ।
प्राप्नोति पापविपाकं दुःखमनंतं भवगतिषु ॥ ४३ ॥

टीका—धिग्भवतु तानीन्द्रियाणि, येषामिन्द्रियाणां वशतो वशं गतः
पापमर्जयित्वा च पापं संगृह्य प्राप्नोति, तस्य पापस्य विपाकं फलं भवगतिषु
च दुःखमनंतं प्राप्नोतीति ॥ ४३ ॥

संज्ञागौरवाणां स्वरूपमाह,—

सण्णाहिं गारवेहिं अ गुरुओ गुरुगं तु पावमज्जणिय ।
तो कम्मभारगुरुओ गुरुगं दुक्खं समणुभवइ ॥ ४४ ॥

संज्ञाभिः गौरवैश्च गुरुगुरुकं तु पापमर्जयित्वा ।
ततः कर्मभारगुरुः गुरुकं दुःखं समनुभवति ॥ ४४ ॥

टीका—आहारादिसंज्ञाभिर्गौरवैश्च गुरुः सन् गुरुकं तु पापमर्जयित्वा
पापभारं स्वीकृत्य ततः पापभारेण गुरुर्भूत्वा ततो गुरुकं दुःखं समनुभवतीति ॥ ४४ ॥

कपायास्त्रयस्वरूपमाह,—

कोधो माणो माया लोभो य दुरासया कसायरिज्ज ।
दोससहस्सावासा दुक्खसहस्साणि पावन्ति ॥ ४५ ॥

क्रोधः मानः माया लोभश्च दुराश्रयाः कपायरिषवः ।
दोषसहस्रावासाः दुःखसहस्राणि प्रापयन्ति ॥ ४५ ॥

टीका—क्रोधमानमायालोभा दुराश्रया दुष्टाश्रयाः कपायरिषवः दोषस-
हस्राणामावासाः दुःखसहस्राणि जीवान् प्रापयन्ति—दुःखसहस्रैः कपाया जीवान्
संबन्धयन्तीत्यर्थः ॥ ४५ ॥

पुनरप्यास्रवांनाह;—

हिंसादि एहिं पंचहिं आसवदारेहिं आसवदि पापं ।
तेहिंते ध्रुव विणासो सासवणावा जह समुद्रे ॥ ४६ ॥

हिंसादिभिः पंचभिः आस्रवद्वारैः आस्रवति पापं ।

तेभ्यो ध्रुवं विनाशः सास्रवनौः यथा समुद्रे ॥ ४६ ॥

टीका—हिंसानृतस्तेयाद्यभ्रपरिग्रहेः पंचभिरास्रवद्वारेण भवति कर्मोपद्रोक्ते पापं । तेभ्यश्चात्रितेभ्यो ध्रुवो निश्चयम्पो विनाशो जीवस्य भवति । यथा सास्रवानोः पोतः समुद्रे निमज्जति, एवं कर्मास्रवेर्जीवः संसारसागरे निमज्जतीति ॥ ४६ ॥

आस्रवानुप्रेक्षासुपसंहरन्नाह;—

एवं बहुमप्यारं कम्मं आसवदि दुट्ठमट्ठविहं ।
णाणावरणादीयं दुःखविवागं ति चिंतेज्जो ॥ ४७ ॥

एवं बहुमकारं कर्म आस्रवति दुष्टमष्टयिधं ।

ज्ञानावरणादिकं दुःखविपाकमिति चिन्तयेत् ॥ ४७ ॥

टीका—एवं ज्ञानावरणादिकं कर्माष्टविधं भेदेन बहुप्रकारं दुष्टं वाऽऽभवति यस्मान्स्मात्तन्मात्रं दुःखविपाकमिति कृत्वा चिन्तयेत् भावयेदिति ॥ ४७ ॥

यस्मादेवमास्रवेः कर्मास्रवति तस्मात्संवरमाह;—

तस्मात् कम्मासवकारणानि सत्त्वाणि ताणि रुंधेज्जो ॥
इन्द्रियकसायसण्णागारवरागादिआदीणि ॥ ४८ ॥

तस्मात् कर्मास्रवकारणानि सर्वाणि तानि रोधयेत् ।

इन्द्रियकसायसंज्ञागौरवरागादिकादीनि ॥ ४८ ॥

टीका—तस्मात्कर्मास्रवकारणानि सर्वाणि यानि तानि निरोधयेत् निरा-

रयेत् । कानि तानि ? इन्द्रियकषायसंज्ञाणोरवगणादिकानि । यस्मादेतैः कर्मा-
गच्छति तस्मादेतानि सर्वाणि निरोधयेदिति ॥ ४८ ॥

रुद्धेषु येषु यद्भवति तदाह,—

रुद्धेषु कषायेषु अ मूलादो ह्येति आसवा रुद्धा ।
दुष्मत्तमिह निरुद्धे वणम्मि णावा जह ण एदि ॥ ४९ ॥

रुद्धेषु कषायेषु च मूलात् भवन्ति आसवा रुद्धाः ।
दुर्पहति निरुद्धे वने नौः यथा न एति ॥ ४९ ॥

टीका—रुद्धेषु च कषायेषु च मूलाद्वाभ्य मूलत आसवाः सर्वेऽपि रुद्धाः
सम्यक् पिष्टा भवन्ति यथा दुर्वहति वने पानीये—दुष्टे वहति स्रोतासि जले,
अथ वगे—विशे, दुष्टे वहति, निरुद्धे विधृते, नावं नेति जलं यथा । अथवा
नालिकेगादिभिरुद्धा नौः साम्रवा सत्यपि नयति प्राप्नोति पत्तीरं, अथवा
नेति विनाशं । कषायेषु निरुद्धेषु आसवा रुद्धा यथा नावं नेति जलं रुद्धेषु,
यथा च साम्रवा नौर्वहति पानीये निरुद्धे मूलतस्तस्या नावः सर्वेऽपि आसवा
निरुद्धा भवन्ति ततः सा नोनयति प्रापयतीत्युक्तानमानयति वा स्वष्टं वस्तु
विनाशं च न गच्छति, एवं कषायेषु रुद्धेषु मूलतः सर्वेऽप्यासवा निरुद्धा भवन्ति
ततो यद्यपि योगादिद्वारेः साम्रवो जेतुस्तथाऽपि स्तत्रयं मोक्षपन्नं
नयतीति ॥ ४९ ॥

इन्द्रियसंश्लेषमाह,—

इन्द्रियकषायदोषा निगृह्यन्ति तवणाणचिणएहिं ।
रज्जुहि निगृह्यन्ति हु उत्पहगामी जहा तुरया ॥ ५० ॥

इन्द्रियकषायदोषा निगृह्यन्ते तपोज्ञानविनयैः ।

रज्जुभिः निगृह्यन्ते खलु उत्पद्यमानो यथा तुरगाः ॥ ५० ॥

टीका—इन्द्रियाणि कषाया द्वेषाच्चेते निगृह्यन्ते निरुध्यन्ते यथासंख्यं तपसा ज्ञानेन विनयेन । इन्द्रियाणि तपसा निगृह्यन्ते, कषाया ज्ञानभावनाया वशीक्रियन्ते, द्वेषो विनयक्रियया प्रलयमुपनीयते । यथोत्पत्त्याग्निं उन्मार्ग्याग्निस्तुणा अग्निं निगृह्यन्ते वशातामुपनीयन्ते रज्जुभिर्विवाग्निः स्रस्त्विति ॥ ५० ॥

चारित्र्यसंवात्स्य स्वरूपमाह;—

मणवयणकायगुतिंद्रियस्स समिदीसु अप्पमत्तस्स ।

आसवद्वारणिरोहे णवकम्मरयासवो ण हवे ॥ ५१ ॥

मनोवचनकायगुतेन्द्रियस्य समितिषु अप्रमत्तस्य ।

आस्रवद्वारानिरोधे नवकर्मरजआस्रवो न भवेत् ॥ ५१ ॥

टीका—मनोवचनकायगुतेन्द्रियस्य समितिषु चेत्यर्थाभाष्येण ॥ ५१ ॥ निक्षेपोच्चारमन्त्रवजसंज्ञिकास्वप्नमत्तस्य सुषु प्रमादरहितस्य चारित्र्यवत् आस्रवद्वारानिरोधे यैर्द्वारैः कर्मणिच्छति तेषां निरोधे सति नवकर्मरजस आस्रवो न भवेत्—अभिनवकर्मणामो न भवेदिति ॥ ५१ ॥

पुनरपि संक्षेपत आस्रवं संवं चाह;—

मिच्छत्ताविरदीहिं य कसायजोगेहिं जं च आसवदि ।

वंसणधिरमणणिग्गहणिरोधणेहिं तु णासवदि ॥ ५२ ॥

मिथ्यात्वाधिरतिभिः च कषाययोगैः यद्य आस्रवति ।

वर्शनधिरमणनिग्रहनिरोधनेस्तु न आस्रवति ॥ ५२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगैर्यत्कर्मणाति तत्कर्म सम्यग्दर्शनिधिरतिनिग्रहनिरोधनेस्तु यथासंख्यं नास्रवति नागच्छतीति ॥ ५२ ॥

१ मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगैरिति श्रेय-पुरतः पाठः । मूलपाठोऽपि 'मिच्छत्ताविरदिप्रमादकषाययोगैर्हि' इत्येवं रूपः किन्तु मिथ्यात्वादीनां पञ्चानां चतुर्भिः सम्यग्दर्शनादिभिः सह याथासंख्यं न संगच्छतेऽत्र निश्चायितः ।—नशोधकः ।

संवरानुप्रेक्षां संक्षेपयन् तस्याश्च फलं प्रतिपादयन्नाह;—

संवरफलं तु णिव्वाणमेत्ति संवरसमाधिसंयुक्तो ।

णिच्चुज्जुत्तो भावय संवर इणमो विमुद्धप्पा ॥ ५३ ॥

संवरफलं तु निर्वाणमिति संवरसमाधिसंयुक्तः ।

नित्योद्युक्तो भावय संवरमिमं विशुद्धात्मा ॥ ५३ ॥

टीका—संवरफलं निर्वाणमिति कृत्वा संवरेण समाधिना व्याख्या संवरध्यानेन संयुक्तः सन् नित्योद्युक्तश्च सर्वकालं यत्नपरं भावयेमं संवरं विशुद्धात्मा सर्वद्वन्द्वपरिहीणः—संवरं प्रयत्नेन चिन्तयेति ॥ ५३ ॥

निर्जरास्वरूपं विवृण्वन्नाह;—

रुद्धासवस्स एवं तवसा जुत्तस्स णिज्जरा होदि ।

दुविहा य सा वि भणिया देसादो सब्बदो चेय ॥ ५४ ॥

रुद्धास्रवस्य एषं तपसा युक्तस्य निर्जरा भवति ।

द्विविधा च सापि भणिता देशतः सर्वतश्चैव ॥ ५४ ॥

टीका—रुद्धास्रवस्य पिहितकर्मोपशमद्वागस्यैवं तपसा युक्तस्य निर्जरा भवति—कर्मक्षयतनं भवति । साऽपि च निर्जरा द्विविधा भणिता, देशतः सर्वतश्च कैमेकदेशनिर्जरा सर्वकर्मनिर्जरा चेति ॥ ५४ ॥

देशनिर्जरास्वरूपमाह,—

संसारे संसरंतस्स खओवसमगदस्स कम्मस्स ।

सव्वस्स वि होदि जगे तवसा पुण णिज्जरा विउला ॥ ५५ ॥

संसारे संसरतः क्षयोपशमगतस्य कर्मणः ।

सर्वस्यापि भवति जगति तपसा पुनः निर्जरा विपुला ॥ ५५ ॥

टीका—संसारे चतुर्गतिसंसरणे, संसरतः पर्यटतः, क्षयोपशमगतकर्मणः किञ्चित् क्षयमुपगतं किञ्चिदुपशान्तं किञ्चित्तत्वरूपेण स्थितं कर्म तस्य कर्मणो या निर्जरा सा सर्वस्यैव जीवस्य भवति जगति सा च देशनिर्जरा तपसा पुनर्निर्जरा विपुला—तपोग्निना भस्मीकृतस्य सर्वस्य कर्मणो निर्जरा सकलेति ॥५५॥

सकलनिर्जरायाः फलं स्वरूपं चाह;—

जह धातू धम्मंतो सुज्झदि सो अग्निणा तु संतत्तो ।
तवसा तथा विसुज्झदि जीवो कम्मंहे कणयं व ॥५६॥

यथा धातुः धम्यमानः शुध्यति सोऽग्निना तु संततः ।

तपसा तथा विसुध्यति जीवः कर्मभ्यः कनक इव ॥ ५६ ॥

टीका—यथा धातुर्धम्यमानः शुध्यति किङ्कालिमादिगृहीतो भवति अग्निना तु संततः सन्, तथा तपसा विसुध्यति कर्मभ्यो जीवः सर्वकर्मविमुक्तः स्यात्कनक इव । यथा धातुर्धम्यमानोऽग्निना संततः कनकः स्यात्तथा जीवस्तपसा संततः सिद्धः संपद्यत इति ॥ ५६ ॥

तपसो माहात्म्यमाह;—

णाणवरमारुदजुदो सीलवरसमाधिसंजमुज्जलितो ।
दहइ तपो भववीजं तणकट्ठादी जहा अग्गी ॥ ५७ ॥

ज्ञानवरमारुतयुतं शीलवरसमाधिसंयमोज्ज्वलितं ।

दहति तपो भवबीजं तृणकाष्ठादिकं यथा अग्निः ॥ ५७ ॥

टीका—ज्ञानवरमास्तयुतं मत्यादिज्ञानवृद्धातसहितं, शीलं व्रतपरिरक्षणे, वरसमाधिरेकाग्रचिन्तानिरोधः, पञ्चनमस्कृतिमहितः संयमः प्राणिदया इन्द्रियनिग्रहश्चैतज्ज्वलितं प्रज्वलितं दीप्तं तपो दहति भवबीजं संसारकारणं । तृणकाष्ठादिकं यथाग्निर्दहति तथेति ॥ ५७ ॥

पुनरपि;—

चिरकालमाजिदं पि य विदुषादि तवसा रयति णाऊण ।

दुविहे तवम्मि णिच्चं मावेदब्बो हवदि अप्पा ॥ ५८ ॥

चिरकालमर्जितमपि च विधूयते तपसा रज इति ज्ञात्वा ।

द्विविधे तपसि नित्यं भावयितव्यो भवति आत्मा ॥ ५८ ॥

टीका—चिरकालं संख्या(म)तीतसमयं कर्माजितमपि तपसा विधूयत इति ज्ञात्वा तपसि नित्यं निरन्तरमात्मा भावयितव्यो भवतीति ॥ ५८ ॥

भावितात्मा स नु किं स्यादित्याह,—

णिज्जरियसव्वकम्मो जादिजरामरणबंधणविमुक्को ।

पावदि सुखमणंतं णिजरणं तं मणसि कुज्जा ॥ ५९ ॥

निर्जीर्णसर्वकर्मा जातिजरामरणबंधनविमुक्तः ।

प्राप्नोति सुखमनंतं निर्जरणं तन्मनसि कृत्वा ॥ ५९ ॥

टीका—ततो निर्जीर्णः सर्वकमेनिर्मुक्तो जातिजरामरणबन्धनविमुक्तः प्राप्नोति सौख्यमनुलमनंतं, तन्निर्जरणं मनसि कृत्वा विधायेति ॥ ५९ ॥

निर्जगनुप्रेक्षां व्याख्याय धर्मानुप्रेक्षास्वरूपं त्रिवेचयन्नाह;—

सव्वजगस्स हितकरो धम्मो तित्थंकरेहिं अक्खादो ।

धण्णां तं पडिवण्णा विमुद्धमणसा जगे मणुया ॥ ६० ॥

सर्वजगतो हितकरो धर्मः तीर्थकरैः आख्यातः ।

धर्म्यास्तं प्रतिपन्ना विशुद्धमनसा जगति मनुजाः ॥ ६० ॥

टीका—सर्वस्य जगतो भव्यलोकस्य हितकरो धर्म उत्तमक्षमादिलक्षण-स्तीर्थकरैराख्यातः प्रतिपादितस्तं धर्मं ये प्रतिपन्नास्तं धर्ममधिष्ठिता ये पुरुषा विशुद्धमनसा शुद्धभावेन ते धर्म्याः पुण्यवन्तः कृतार्था जगतीति ॥ ६० ॥

धर्मानुरागे कारणमाह;—

जेणेह पाविदव्वं कल्याणपरंपरं परमसौख्यं ।

सो जिणेदेसिदधम्मं भावेणुववज्जदे पुरिसो ॥ ६१ ॥

येनेह प्राप्तव्यं कल्याणपरंपरा परमसौख्यं ।

स जिनदेशितं धर्मं भावेन उपपद्यते पुरुषः ॥ ६१ ॥

टीका—येनेह—येन जीवेनास्मिहोके कल्याणपरंपरा मांगन्यनेरन्तर्यं परमसौख्यं प्राप्तव्यं स जीवे जिनदेशितं तीर्थकराख्यातं धर्मं भावेनोपपद्यते पुरुषः परमार्थतो धर्मं श्रद्धाति सेवते—पापक्रियां मनागपि नाचरतीति ॥ ६१ ॥

धर्मस्य विकल्पानाह;—

खंतीमद्ववअज्जवलाघवतपसंजमो अकिंचणदा ।

तह होइ बंभचेरं सच्चं चाओ य दसधम्मा ॥ ६२ ॥

क्षान्तिमार्दवाजंघलाघवतपःसंयमाः अकिंचनता ।

तथा भवति ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्च दशधर्माः ॥ ६२ ॥

टीका—क्षान्त्यार्जवमार्दवलाघवतपःसंयमा अकिंचन्यं तथा ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्चैवं धर्मो दशविधो भवति शातन्य इति ॥ ६२ ॥

धर्मभावनाफलमाह;—

उपसम दया य खंती बहुइ धेरग्गदा य जह जह से ।

तह तह य मोक्षसोक्खं अक्खीणं भावियं होइ ॥ ६३ ॥

उपशमो दया च क्षान्तिः वर्धते वैराग्यता च यथा यथास्थ ।

तथा तथा च मोक्षसौख्यं अक्षीणं भावितं भवति ॥ ६३ ॥

टीका—उपशम इन्द्रियनिग्रहे पुण्यव्यापारो, दयाऽनुकंपा, क्षान्तिः बोधा-
यनु-यनिरन्यकृतोपेन्द्रवसहनं, एते विगता च यथा यथा वर्द्धन्ते—वैराग्यकार-

न वृद्धिं गच्छन्ति यथा यथास्य जीवस्य तथा तथा तस्य जीवस्य मोक्ष-
स्थमक्षयं भावितं भवतीति ॥ ६३ ॥

धर्मानुशेखामुपसंहर्तुकामः प्राह,—

संसारविसमदुग्गे भवगहणे कह वि मे भमंतेण ।

दिट्ठो जिणवरदिट्ठो जेड्ठो धम्मोचि चिंतेज्जो ॥ ६४ ॥

संसारविषमदुर्गे भवगहने कथमपि मया भ्रमता ।

दृष्टो जिनवरदिष्टो ज्येष्ठो धर्म इति चिन्तयेत् ॥ ६४ ॥

टीका—संसारविषमदुर्गे भवगहने भवैर्व्याकुले कथमपि भ्रमता पर्यटता
मया जिनवरोपदिष्टो ज्येष्ठः प्रधानो धर्मो दृष्ट इत्येवं चिन्तयेदिति ॥ ६४ ॥

बोधितुर्लभतास्वरूपमाह,—

संसारहि अणंते जीवाणं दुल्लहं मणुस्सत्तं ।

युगसमिलासंजोगो लवणसमुदे जहा चेव ॥ ६५ ॥

संसारे अनंतं जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं ।

युगसमिलासंयोगो लवणसमुदे यथा एव ॥ ६५ ॥

टीका—संसारेऽनन्तंऽप्यन्तर्द्विधं जीवानां दुर्लभं मनुष्यत्वं मनुष्यजन्म,
यथा लवणसमुदे युगसमिलासंयोगः । पूर्वसमुद्रभागे युगं निक्षिप्तं, पश्चिमसमुद्र-
भागे समिला निक्षिप्ता, तस्याः समिलाया युगविवरे यथा प्रवेशो दुर्लभस्तथा
जीवस्य चतुरशीतियोनिलक्ष्मणे मनुष्यता दुर्लभमेवेति ॥ ६५ ॥

मनुष्यत्वे लब्धेऽपि यदुर्लभं तदाह,—

देशकुलजन्म रूपं आऊ आरोग्ग वीरियं विणओ ।

सवणं गहणं मदि धारणा य एदे वि दुल्लहा लोण ॥ ६६ ॥

देशकुलजन्म रूपं आयुः आरोग्यं वीर्यं विनयः ।

श्रयणं ग्रहणं मतिः धारणा च एतेऽपि दुर्लभा लोके ॥ ६६ ॥

टीका—सेयं बोधिर्भवमयमयनी संसारभीतिविनाशिनी गुणविस्तरा गुणैर्विस्तीर्णा सर्वगुणाधारा मया लब्धा प्राप्ता, यदि कदाचित्संसारसमुद्रे पतिता प्रभ्रष्टा न सलु नैव स्फुटं पुनः सुलभाऽर्द्धपुद्गलपरावर्तनमन्तरेण तस्मान्नैव क्षमो नैव योग्यः प्रमादो मम—बोधिविषये प्रमादकरणं मम नैव युक्तमिति ॥ ६८ ॥

बोधिविषये यः प्रमादं करोति तं कुत्सयन्नाह,—

दुल्लहलाहं लङ्घूण बोधिं जो णरो पमादेज्जो ।
सो पुरिसो कापुरिसो सोयदि कुगदि गदो संतो ॥ ६९ ॥

दुर्लभलाभां लब्ध्वा बोधिं यो नरः प्रमादयेत् ।

स पुरुषः कापुरुषः शोचति कुगतिं गतः सन् ॥ ६९ ॥

टीका—दुर्लभलाभां बोधिं संसारक्षयकरणसमर्था यो लब्ध्वा प्राप्य प्रमादयेत् प्रमादं कुर्यात्सः पुरुषः कापुरुषः कुत्सितः पुरुषः शोचति दुःखी भवति कुगतिं नरकादिगतिं गतः सन्निति ॥ ६९ ॥

बोधिर्विकल्पं तत्फलं च प्रतिपादयन्नाह,—

उवसमखयमिस्स वा बोधिं लङ्घूण भवियपुंडरिओ ।
तवसंजमसंजुत्तो अक्खयसोक्खं तदा लहदि ॥ ७० ॥

उपशमक्षयमिश्रां वा बोधिं लब्ध्वा भव्यपुंडरीकः ।

तपःसंयमसंयुक्तः अक्षयसौख्यं तदा लभते ॥ ७० ॥

टीका—क्षयोपशमविशुद्धिदेशनाप्रायोग्यलब्धीर्लब्ध्वा पश्चादधःप्रवृत्त्य-पूर्वानिवृत्तिकरणान् कुत्रोपशमक्षयोपशमक्षयरूपां बोधिं लभते जीवः । पूर्व-संचितकर्मणोऽनुभागास्पर्द्धकानि यदा विशुद्ध्या प्रतिसमयमनन्तगुणहीनानि भूत्वोदीर्यन्ते तदा क्षयोपशमलब्धिर्भवति । प्रतिसमयमनन्तगुणहीनमणोदीरि-

तानुभागस्पर्द्धकजनितजीवपरिणामः सातादिसुस्तकर्मबंधनिमिनोऽसाताद्यसुस्तक-
र्मबंधविरुद्धो विगुद्विलब्धिर्नाम । पटद्वयनत्रपदार्थोपदेशकर्त्ताचार्याद्युपल-
ब्धिवोपदिष्टार्थग्रहणधारणाविचारणशक्तिर्वा देशनालब्धिर्नाम । सर्वकर्मणामुत्कृ-
ष्टस्थितिमुत्कृष्टानुभागं च हत्वाऽन्तःकोट्यकोटीस्थितौ द्विस्थानानुभागस्थानं
प्रायोग्यलब्धिर्नाम । तथोपरिस्थितपरिणामैरन्धःस्थितपरिणामाः समाना अधः-
स्थितपरिणामैरुपरिस्थितपरिणामाः समाना भवन्ति यस्मिन्नवस्थाविशेषकालेऽ-
धःप्रवर्तनाद्धः प्रवृत्तिकरणः । अपूर्वापूर्वशुद्धतराः करणाः परिणामा यस्मिन्
कालविशेषे स्युरसात्रपूर्वकरणः परिणामः । एकसमयप्रवर्तमानानां जीवानां
परिणामैर्न विद्यते निवृत्तिभेदो यत्र सोऽनिवृत्तिकरण इति । एवं क्रियां कृत्वा-
ऽनंतानुबंधिक्रोधमानमायालोभप्रवृत्तीनां सम्यक्त्वसम्यग्द्विध्याच्चाभिध्यावप्रकृतीनां
चोपशमादुपशमसम्यक्त्वबोधिर्भवति । तथा तासामेव सप्तप्रकृतीनां क्षयोपशमात्
क्षायोपशमिकसम्यक्त्वबोधिर्भवति । तथा तासामेव सप्तानां प्रकृतीनां क्षयात्
क्षायिकसम्यक्त्वं भवति । एवमतिदुर्लभतरां त्रिप्रकारां बोधिं लब्ध्वा भव्य-
युग्ढरीको भव्योत्तमस्तपसा संयमेन च युक्तोऽक्षयसौम्यं ततो लभते सर्वद्वन्द्व-
विनिर्मुक्तः सिद्धिमपितिष्ठतीत्यतो बोध्यां सर्वोऽपि जीवः सिद्धिं लभते ॥७०॥

तम्हा अहमपि णिच्चं सद्धासंवेगविरियविणएहिं ।

अत्ताणं तह मावे जह सा बोही हवे सुहरं ॥ ७१ ॥

तस्मात् अहमपि नित्यं धद्धासंवेगवीर्यविगधैः ।

आत्मानं तथा भावयामि यथा सा बोधिः भवेत् सुचिरं ॥ ७१ ॥

टीका—यस्मादेवं त्रिंशटा बोधिस्तस्मादहमपि नित्यं सर्वकालं श्रद्धा
मानसिकः शमनानुत्पाद, भवेगो धर्मधर्मफलविषयानुगमः दीर्य वीर्यान्तराय-
क्षयोपशमजनितशक्तिः, विनयो मनोशुद्धायानामनुद्धतिर्नग्नता तैरात्मानं तथा
भावयामि यथाऽन्तो बोधिर्भवेत्सुखं सर्वकालमिति ॥ ७१ ॥

किमर्थं बोधिर्भान्यत इत्याशंकायामाह,—

बोधीय जीवद्व्यादियाइं बुज्झइ हु णव वि तच्चाइं ।
गुणसयसहस्रकलियं एवं बोहिं सया ज्ञाहि ॥ ७२ ॥

बोध्या जीवद्व्यादीनि बुध्यन्ते हि नवापि तत्त्वानि ।

गुणशतसहस्रकलितां एवं बोधिं सदा ध्याय ॥ ७२ ॥

टीका—यतो बोधिमवाप्य जीवाजीवास्तत्पुण्यपापबन्धसंवरनिर्जरामोक्षा-
पदार्था द्व्याणि अस्तिकायाश्च तत्त्वानि च बुध्यन्ते बोध्या वा बुध्यन्ते ततो
गुणशतसहस्रकालनामेवभूतां बोधिं सदा सर्वकालं ध्याय भावयेति ॥ ७२ ॥

द्वादशानुप्रेक्षामसंहर्तुकामः प्राह,—

वस दो य भावणाओ एवं संखेवदो समुद्दिट्ठा ।
जिणवयणं िट्ठाओ बुधजणवेरगगजणणीओ ॥ ७३ ॥

वस द्वे य भावना पथं संक्षेपतः समुद्दिष्टाः ।

जिनवचनं दृष्ट्वा बुधजनवैराग्यजनन्यः ॥ ७३ ॥

टीका—एव वस द्वे चानुप्रेक्षा भावनाः संक्षेपतः समुपदिष्टाः प्रतिपा-
दिता जिनवचनं यतो दृष्ट्वा नान्यत्रानेन प्रामाण्यं स्यापितं तासां स्यात्, बुध-
जनानां वैराग्यजनन्यो वैराग्यकारिण्योजनेन रागाभावश्च स्यापितः श्रुतायं
भवतीति ॥ ७३ ॥

अनुप्रेक्षभावेन कारणमाह,—

अणुवेदसाहिं णां जो अत्ताणं सदा विभावेदि ।
सो विगदभन्तं हम्मो विमलो विमलालयं लहदि ॥ ७४ ॥

अनुप्रेक्षाभिः एवं य आत्मानं सदा विभावयति ।

स विगतसर्वकर्मा विमलो विमलालयं लभते ॥ ७४ ॥

टीका—एवमनुप्रेक्षाभिः आत्मानं यः सदा भावयेद्योजयेत्सः पुरुषो विगत-
सर्वकर्मा विमलो भूत्वा विमलालयं मोक्षस्थानं लभते प्राप्नोतीति ॥ ७४ ॥

द्वादशानुप्रेक्षावसाने कृतकृत्य आचार्यः परिणामशुद्धिमभिदधन्मंगलं
फलं वा वाञ्छेच्छाह—

ज्ञाणेहिं स्ववियकम्मा मोक्षलग्नमोहया विगयमोहा ।

ते मे तमरयमहणा तारंतु भवाहि लहुमेव ॥ ७५ ॥

ध्यानैः क्षपितकर्माणः मोक्षार्गलभेदका विगतमोहाः ।

तेऽस्मान् तमोरजोमथनाः तारयंतु भवात् लघु पय ॥ ७५ ॥

टीका—ये इमा अनुप्रेक्षा भावयित्वा सिद्धिं गतास्ते ध्यानैः क्षपितक-
माणो मोक्षार्गलच्छेदका विगतचारित्रिमोहास्तमोरजोमथना मिथ्यात्वमोहनीय-
शानावरणादिविनाशकास्तारयंतु भवात्संसारच्छीघ्रमेवात्मानिति ॥ ७५ ॥

पुनरप्यनुप्रेक्षां याचमानः प्राह,—

जह मज्झ तहिं काले विमला अणुपेहणा भवेजण्ह ।

तह सव्वलोगणाहा विमलगदिगदा पसीदंतु ॥ ७६ ॥

यथा मम तस्मिन् काले विमला अनुप्रेक्षा भवेयुः ।

तथा सर्पलोकनाथा विमलगतिगताः प्रसीदंतु ॥ ७६ ॥

टीका—यथा येन प्रकारेण मम तस्मिन्काले विमला अनुप्रेक्षा दांदश-

प्रकारा भवेयुस्तथा ते सर्वलोकनाथा विमलगतिं गताः प्रसीदंतु प्रसन्ना भवंतु
द्वादशानुप्रेक्षाभावनां मम दिशत्विति ॥ ७६ ॥

इति श्रीमद्भट्टकेराचार्यवर्यविनिर्मितमूलाचारे वसुनंदा-
चार्यप्रणीतटीकासहिते द्वादशानुप्रेक्षकनामाऽ-
ष्टमः परिच्छेदः समाप्तः ।*

१ प्रथम-द्वितीयकर्ममुद्धानन्तरमेकं शृङ्खुस्तकं सम्प्राप्तं, अतोऽत्र कर्मद्वये वा
अशुद्धयः संजातास्ता अत्र चित्तिहृत्यते । अध्यायप्रारम्भेऽधोलिखितः श्लोकः
पाठश्च विद्यते—

अनन्तपद्माभाय यत्पदद्वन्द्वचिन्तनम् ।

जगद्गुरुः स वः पायाहेवस्त्यागदिगम्बरः ॥ १ ॥

द्वादशानुप्रेक्षाधिकारमष्टमं प्रपञ्चयन् तावदादौ वमस्कारपूर्वकं प्रतिज्ञावाक्यमाह—
प्रथमशृष्टे यः पाठोऽस्माभिः स्वशुद्धया संयोजितः स एव शृङ्खुस्तके वर्तते न तु
टिप्पणस्यः ।

द्वितीयशृष्टे 'चाशनादीनां ग्रहणात्' अस्य स्थाने 'वेद्यासनादीनां ग्रहणात्'
इति पाठः ।

एकादश त्रयोदशशृष्टेऽपि अस्माभिः संयोजितपाठ एव न तु टिप्पणस्यः ।
अष्टादशशृष्टे तु 'जहासि' स्थाने 'स्यजसि' इति पाठः ।
चतुर्विंशतितमे शृष्टे अस्माभिः स्वशुद्धया यः पाठः कल्पितः स एव शृङ्खुस्तके न
तु टिप्पणगतः ।

पञ्चविंशतितमे शृष्टे तु 'सर्वतश्च' स्थाने 'सर्वतश्चैव' पाठः अन्यथास्माभिः
संयोजितः न तु टिप्पणविहितः

* ग्रन्थावसानेऽस्य स्थानेऽयं पाठः—

इत्याचारस्तौ वसुनन्दिनृतावतारायामष्टमः प्रस्तावः समाप्तः ।

—संशोधकः ।

अनगारभावनाधिकारः।

अनगारभावनास्थं नवममधिकारं व्याख्यातुकामस्तावदादौ शुभपरिणाम-
निमित्तं मंगलमाह,—

वंदितु जिणवरानं तिहुयणजयमंगलोववेदानं ।
कांचनप्रियंगुपिदुमघनकुंदमुणालवण्णानं ॥ १ ॥

वंदित्वा जिनवरान् त्रिभुवनजयमंगलोपेतान् ।
कांचनप्रियंगुपिदुमघनकुंदमूणालवर्णान् ॥ १ ॥

टीका—जिनवरान् वंदित्वा, किंविशिष्टान् ? त्रिभुवने या जयभूर्यत्र मंगलं
सर्वकर्मदहनसमर्थं पुण्यं ताभ्यामुपेतास्तत्र स्थितास्तांस्त्रिभुवनजयमंगलोपेतान्
प्रकृष्टश्रिया युक्तान् सर्वकल्याणभाजनौध । पुनरपि किंविशिष्टान् ? कांचनं,
सर्वाधिकं सुवर्णं, प्रियंगुः शिरापुष्परूपद्रव्यकान्तिः, विद्रुमः प्रवालद्रव्यं सुरमणी-
यरक्तभावद्रव्यं, घनः सुष्ठु रम्यनवजलधरः, कुन्दो रमणीयपुष्पविशेषः, मूणालं
सुगन्धपद्मकोमलमालं, एतेषां वर्णवर्णं येषां ते कांचनप्रियंगुप्रवालघनकुन्द-
मूणालवर्णास्तान् कांचनप्रियंगुप्रवालघनकुन्दमूणालवर्णान् । अर्हतामुपादानाय
वर्णविशेषणमुपात्तं, नामस्थापनाद्व्यजिनपरिहाराय भावजिनोपादानाय चाव-
शेषविशेषणं । उत्तरसूत्रे वक्ष्यामीति क्रिया तिष्ठति तया सह संबंधः । क्रियासापेक्षं
नमस्कारकरणं नित्यक्षणिकस्येव चार्वाकमीमांसकैकान्तनिगकरणार्थं चेति ॥ १ ॥

अनगारभावनासूत्रार्थं प्रतिज्ञामाह,—

अणयारमहरिसीणं णाइंदणरिंदइंदमहिदाणं ।
वोच्छामि विविहसारं भावणसुत्तं गुणमहंतं ॥ २ ॥

अनगारमहर्षीणां नागेन्द्रनरेन्द्रेन्द्रमहितानां ।

यक्ष्यामि विविधसारं भावनासूत्रं गुणमदत् ॥ २ ॥

टीका—न विद्यतेऽगारं गृहं छायादिकं येषां तेऽनगारास्तेषामनगाराणां
: महान्तश्च ते ऋषयश्च महर्षयः सम्यगृद्धिप्राप्तास्तेषां महर्षीणां, नागेन्द्रनरेन्द्रेन्द्र-
महितानां श्रीपार्श्वनाथसंजयताद्युपसर्गनिवारणेन प्राधान्यान्नागेन्द्रस्य पूर्वनि-
पातोऽथवा बहूनां नियमो नास्ति, मोक्षार्हत्वात्तदन्तरं नरेन्द्रस्य ग्रहणं, पश्चाद्-
ध्यन्तरादीनां ग्रहणमेतैर्यं पूजितास्तेषामनगाराणां भावनानिमित्तं विविधसारं
सर्वशास्त्रसारभूतं सूत्रं गुणेर्महद्वक्ष्यामि, अर्हतः प्रणम्यानगारसूत्रं वक्ष्यामीति
संबन्धः ॥ २ ॥

स्वकृतप्रतिज्ञानिर्वहणाय दश संग्रहसूत्राण्याहः—

लिङ्गं वदं च सुद्धी वसदिविहारं च भिक्षा ज्ञानं च ।

उज्ज्वणसुद्धी य पुणो वक्तं च तव तथा ज्ञानं ॥ ३ ॥

लिङ्गस्य व्रतस्य च शुद्धिः वसतिविहारश्च भिक्षा ज्ञानं च ।

उज्ज्वलशुद्धिः च पुनः वाक्यं च तपः तथा ध्यानं ॥ ३ ॥

टीका—* लिङ्गं निर्ग्रन्थरूपता शरीरस्य तत्त्वसंस्काराभावोऽचेतकत्वलोच-
प्रतिलेखनग्रहणदर्शनज्ञानचरित्रतपोभावश्च, व्रतान्यहिंसादीनि * । शुद्धिशब्दः
प्रत्येकमभिसंबध्यते, लिङ्गस्य शुद्धिलिङ्गशुद्धिलिङ्गानुरूपानुचरणं । व्रतानां शुद्धि-
व्रतशुद्धिर्निर्वाच्यता । अत्र प्राकृतलक्षणेन पञ्चमर्थे प्रथमानिर्देशः कृतः ।
वसतिः स्त्रीशुपाण्डकरभावोपलक्षितप्रदेशः परमवेरात्यकारणस्थानं । विहारो
नियतवासो दर्शनादिनिर्मलीकरणनिमित्तं सर्वदेशविहरणं । भिक्षा चतुर्विधाहारः ।
ज्ञानं यथावस्थितवस्त्वगमो मत्यादिकं । उज्ज्वलं परित्यागः शरीराद्यममत्वं ।
शुद्धिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । वसतिशुद्धिविहारशुद्धिर्भिक्षाशुद्धिर्ज्ञानशुद्धि-

रुज्जनशुद्धिः । अत्रापि प्राकृतलक्षणे षष्ठ्यर्थे प्रथमा । पुनरपि वाक्यं स्त्रीकथा-
दिविरहितवचनं । तपः पूर्वसंचितकर्ममलशोधनसमर्थानुष्ठानं । तथा ध्यानं शोभ-
नविधानेनैकाग्रचिन्तानिरोधनं । अत्रापि शुद्धिर्द्रष्टव्या चशब्दात्सर्वेऽपि स्वगतसर्वमे-
वसंप्रहणार्था द्रष्टव्या इति ॥ ३ ॥

एतेषां सूत्राणां पाठे प्रयोजनमाह;—

एदमणयारमुत्तं दसविधपद विणयअत्थसंजुत्तं ।

जो पढइ भत्तिजुत्तो तस्स पणस्संति पावाइं ॥ ४ ॥

एतानि अमगारसूत्राणि दशविधपदानि विनयार्थसंयुक्तानि ।
यः पठति भक्तियुक्तः तस्य प्रणश्यन्ति पापानि ॥ ४ ॥

टीका—एतान्यनगारसूत्राणि दशविधपदानि दशप्रकाराधिकारनिबद्धानि
नैवैकादशसंख्यानि न भवन्ति, विनयार्थसंयुक्तानि विनयप्रतिपादकानि सुश्रमार्थ-
संयुक्तानि च यः पठति भक्तियुक्तस्तस्य प्रणश्यन्ति पापानि इतिरतीति ॥ ४ ॥

पुनरपि सूत्राणां स्तवनमाह;—

णिस्सेसदेसिदमिणं सुत्तं धीरजणबहुमदमुदारं ।

अणगारमावणमिणं सुसमणपरिकित्तणं सुणह ॥ ५ ॥

निश्शेषदर्शकानीमानि सूत्राणि धीरजनबहुमतान्युदाराणि ।
अनगारभावनानीमानि सुभ्रमणपरिकीर्तनानि श्रुणुत ॥ ५ ॥

टीका—निःशेषदर्शकानीमानि सूत्राणि सर्वशोभनाचारासिद्धातार्थप्रति-
पादकान्येतानि सूत्रपदानि, * धीरजनानां तीर्थकरणधरदेवानां बहुमतानि सुश्रु-
मतानि बाहुल्येन वाभिमतानि, उदाराणि स्वर्गापवर्गफलदायकानि, अनगार-
भावनानीमानि शोभनभ्रमणानां परिकीर्तनानि सुसंयतजनकीर्तनरस्यापकानि
श्रुणुत हे साधुजनाः ! बुध्यन्वमिति * ॥ ५ ॥

१ ' न नैकादशसंख्यानि सन्ति ' इति प्रेस-पुस्तके पाठः । * पुण्यमप्यगतः
पाठः प्रेस-पुस्तके नास्ति ।

न केवलमेतानि वक्ष्ये महर्षीणां गुणोश्च वक्ष्यामीत्याह,—

णिग्गन्धमहरिसीणं अणयारचरित्तजुत्तिगुत्ताणं ।
णिच्छिदमहातवाणं वोच्छामि गुणे गुणधराणं ॥ ६ ॥

निर्ग्रन्थमहर्षीणां अनगारचरित्रयुक्तिगुत्तानाम् ।

निश्चितमहातपसां वक्ष्यामि गुणान् गुणधराणाम् ॥ ६ ॥

टीका—निर्ग्रन्थमहर्षीणां सर्वग्रन्थविमुक्तयतीनां, अनगारचरित्रयुक्तिगुत्तानां अनगाराणां योऽयं चारित्र्ययोगस्तेन गुत्ताणां संवृत्तानां, निश्चितमहातपसां द्वादशविधतपस्पुत्तानां गुणधराणां गुणान् वक्ष्यामीति ॥ ६ ॥

तावद्विगाशुद्धिं विवेचयन्नाह,—

चलचपलजीविदमिणं णाऊण माणुसत्तणमसारं ।
णिर्विण्णकामभोगा धम्मम्मि उवड्ढिदमदीया ॥ ७ ॥

चलचपलजीवितमिदं ज्ञात्वा मनुष्यत्वमसारं ।

निर्विण्णकामभोगा धर्मे उपस्थितमतयः ॥ ७ ॥

टीका—चलमस्थिरं प्रतिसमयं विनश्वरं, चपलं सोपघातं विपुलसुरण-
मिवाविदितस्वरूपं, जीवितं प्राणधारणं चलचपलजीविनं आवीचीतद्व-
स्वरूपेणायुःक्षयरूपमिदं ज्ञात्वा, मनुष्यत्वं मनुष्यजन्यस्वरूपं, असारं परमार्थ-
रहितं, निर्विण्णकामभोगाः स्वेष्टवस्तुसमीहा काम उपभोगाः स्यादिक-
भोगाः सकृत्सेवितस्य पुनरसेवनं तांकुलकुंकुमादि तदिषयो निर्वदोऽनभि-
लापो येषां ते निर्विण्णकामभोगाः, धर्मे चारित्र्ये नैर्ग्रन्थ्यादिरूप उपस्थितम-

१ 'विपुलसुरणवदेवविदितस्वरूपं प्रतिपादनमेतदिति' इति प्रेस-पुस्तके पाठः ।

२ आवीचीशब्दः प्रेस-पुस्तके नस्ति । ३ 'नासारं परमार्थरमं ज्ञानं' इति प्रेस-
पुस्तके । ४ 'पुनरपि सेवनं' इति प्रेस-पुस्तके ।

तिका गृहीताचेलकत्वस्वरूपा इत्यर्थः, तात्पर्येण नैर्मन्थ्यस्वरूपप्रतिपादन-
मेतादिति ॥ ७ ॥

पुनरपि तत्स्वरूपमाह,—

णिम्मालियसुमिणाविय धणकणयसमिद्धबंधवज्जनं च ।
पयहंति धीरपुरिसा विरक्तकामा गिहावासे ॥ ८ ॥

निर्माल्यसुमनस इव धनकनकसमृद्धबंधवजनं च ।

प्रजहंति धीरपुरुषाः विरक्तकामा गृहवासे ॥ ८ ॥

टीका—निर्माल्यसुमनस इवोपभोगितपुष्पनिचयमिव धनं गोश्वमहिष्या-
दिकं, कनकं सुवर्णादिकं ताभ्यां समृद्धमात्र्यं धनकनकसमृद्ध बंधवजनं स्व-
जनपरिजनादिकं परित्यजन्ति गृहवासविषये विरक्तचित्ताः सन्तः । यथा शरीरसं-
स्पृष्टं पुष्पादिकमकिंचित्करं त्यज्यते तथा धनादिसमृद्धमपि बंधुजनं धनादिकं
आधवा गृहवासं चेति संबंधः परित्यज्यन्तीति ॥ ८ ॥

एवं नैर्मन्थ्यं गृहीत्वा तद्विषयां शुद्धिमाह,—

जन्ममरणुब्धिग्गा भीदा संसारवासमसुमस्स ।
रोचंति जिणवरमतं प्रवचणं वद्धमाणस्स ॥ ९ ॥

जन्ममरणोद्दिग्गा भीताः संसारवासे अशुभात् ।

रोचंते जिनवरमतं प्रवचनं वर्धमानस्य ॥ ९ ॥

टीका—जन्ममरणेभ्यः सुशुद्धिगा निर्विण्णा भववस्तेहृदयाः संसारवासे
यदशुभं दुःखं तस्माच्च भीताः सन्तः पुनर्ये रोचंते समिच्छन्ति जिनवरमतं
प्रवचनं, रोचंते वा मतं मुनिभ्यो वृषभादीनां जिनवराणां, मतं वर्द्धमानमहा-
रकस्य प्रवचनं द्वादशांगचतुर्दशपूर्वस्वरूपं समिच्छंतीति ॥ ९ ॥

१ 'कनकं' अर्थं शब्दः प्रेम-पुस्तके नास्ति । २ बन्धुजन ख-पुस्तके । ३ भय-
प्रसङ्गदया ख-पुस्तके ।

तथा,—

प्रवरवरधर्मतित्थं जिणवरवसहस्स वड्ढमाणस्स ।

तिविहेण सद्दहंति य णत्थि इदो उत्तरं अण्णं ॥ १० ॥

प्रवरवरधर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य धर्ममानस्य ।

त्रिविधेन श्रद्धधति च नास्ति इत उत्तरमन्यत् ॥ १० ॥

टीका—प्रवगणां वरं प्रवरवरं श्रेष्ठादपि श्रेष्ठं धर्मतीर्थं जिनवरवृषभस्य वर्द्ध-
मानस्य चतुर्विंशतितीर्थकरस्य त्रिप्रकारेण मनोवचनकायशुद्ध्या श्रद्धधति भाव-
यन्ति । इत ऊर्ध्वं नास्त्यन्यदिति कृत्वास्माद्वर्द्धमानतीर्थकरतीर्थान्यतीर्थं नास्ति
यतोऽनया लिङ्गशुद्ध्या सम्यग्दर्शनशुद्धिर्ज्ञानशुद्धिश्च व्याख्यातेति ॥ १० ॥

तपःशुद्धिस्वरूपं निरूपयन्नाह,—

उच्छाहणिच्छिदमदी वयसिदववसायवद्धकच्छा य ।

भावाणुरायरक्ता जिणपण्णत्तम्मि धम्मम्मि ॥ ११ ॥

उत्साहमिच्छितमतथो व्यवसितव्यवसायवद्धकक्षाश्च ।

भावानुरागरक्ता जिनप्रज्ञप्ते धर्मे ॥ ११ ॥

टीका—उत्साह उद्योगो द्वादशविधे तपसि तन्निष्ठता तस्मिन्नितामन्तं
निश्चितमतयस्तत्र कृतांदराः, व्यवसितव्यवसायाः कृतपुरुषकाराः, वद्धकक्षाः
सुसंयमितात्मानः कर्मनिर्मूल्यनसंस्थापितचेतोवृत्तयः, भावानुरागरक्ताः परमार्थ-
भूतो योऽयमनुरागोऽर्हद्भक्तिस्तेन रक्ता भाविताः, अथवा भावविषयः पदार्थ-
विषयोऽनुरागो दर्शनं ज्ञानं च ताम्यां रक्ताः सम्यगेकीभूताः, जिनप्रज्ञप्ते धर्मे
भावानुरक्तास्तास्मिन् वद्धकक्षाश्चेति ॥ ११ ॥

१ इति उत्तरपूर्व प्रेस-पुस्तके । २ कृतावतारा. स-पुस्तके । ३ चित्तवृत्तयः
स-पुस्तके ।

चारित्रशुद्धिस्वरूपमाह,—

धम्ममणुत्तरमिमं कम्ममलपटलपाटयं जिणवस्तादं ।

संवेगजायसद्धा गिण्हंति महव्वदा पंच ॥ १२ ॥

धर्ममनुत्तरमिमं कर्ममलपटलपाटकं जिनाख्यातं ।

संवेगजातधद्धा गृह्णंति महाव्रतानि पंच ॥ १२ ॥

टीका—धर्ममनुत्तरमिमं कर्ममलपटलपाटन-
समर्थं जिनाख्यातं गृह्णन्ति महाव्रतानि च संवेगजातहर्षाः, अथवा धर्मेयं कृत्वा
गृह्णन्ति महाव्रतानि पंच । अनेन तात्पर्येण लिंगशुद्धिर्याख्याता वेदितव्या ॥ १२ ॥

कानि तानि महाव्रतानीत्याशंकायां व्रतशुद्धिं च निरूपयैस्तावद्व्रतान्याह,—

सञ्चवयणं अहिंसा अदत्तपरिवज्जनं च रोचंति ।

तह बंमचेरगुत्ती परिग्गहादो विमुत्तिं च ॥ १३ ॥

सत्यवचनं अहिंसां अदत्तपरिवर्जनं च रोचंते ।

तथा ब्रह्मचर्यगुतिं परिग्रहात् विमुक्तिं च ॥ १३ ॥

टीका—सत्यवचनं हिंसावर्जितं अदत्तपरिवर्जनं रोचन्ते सम्यग्भुग्ग-
च्छन्ति तथा ब्रह्मचर्यगुतिं समिच्छन्ति परिग्रहादिमुक्तिं च लिंगग्रहणोत्तरकालं
प्रयच्छन्तीति ॥ १३ ॥

यद्यपि व्यतिरेकमुत्तेनावगतः प्राणिवधादिपरिहारस्तथापि पर्यायार्थिकशि-
ष्यप्रतिबोधनायान्वयमाह,—

पाणिवह मुसावादं अदत्त मेहुण परिग्गहं चैव ।

तिविहेण पडिक्कंते जावज्जीवं दिठ्ठधिदीया ॥ १४ ॥

प्राणिवधं मृषावातं अदत्तं मैथुनं परिग्रहं चैव ।

त्रिविधेन प्रतिक्रामंति यावज्जीवं दृढधृतयः ॥ १४ ॥

टीका—प्रतिक्रामंति परित्यजंतीति पृथगभिसंबध्यते, प्राणिवधं परिक्रा-

मान्ति परिहरन्तीत्यर्थः, तथा मृषावादं, अदत्तग्रहणं, मैथुनप्रसंगं, परिग्रहं च त्यजन्ति मनोवचनकायैर्यावज्जीवं मरणान्तं दृढधृतयो मुनयः—स्थिरमतिमुक्ताः साधवः प्राणिवधादिकं सर्वकालं परिहरन्तीति ॥ १४ ॥

वतत्रिपयां शुद्धिमाह,—

ते सर्वग्रन्थमुक्ता अममा अपरिग्रहा जहाजादा ।
वोसद्वचत्तदेहा जिणवरधम्मं समं णेति ॥ १५ ॥

ते सर्वग्रन्थमुक्ता अममा अपरिग्रहा यथाजाताः ।
व्युत्सृष्टत्यक्तदेहा जिनवरधर्मं समं नयन्ति ॥ १५ ॥

टीका—ते मुनयः सर्वग्रन्थमुक्ता मिथ्यात्ववेदकयायरगहास्यरत्यरतिशोक-
भयजुगुप्सा इत्येतैर्भृतुर्दशाभ्यन्तरधर्ममुक्ताः, अममाः स्नेहपाशाभिर्गताः, अपरि-
ग्रहाः क्षेत्रादिदशविधपरिग्रहाभिर्गताः, यथाजाता नामन्यमुप्तिं गताः, व्युत्सृष्टत्यक्त-
देहा मर्दनाभ्यंगोद्धर्तननानादिदेहसंस्काररहिता एवंभूता जिनवरधर्मं चारित्र्यं
युग्यस्यन्ति भवान्तरं प्रापयन्तीति ॥ १५ ॥

कथं ते सर्वग्रन्थमुक्ता इत्याशंकायामाह,—

सर्वारंभणियत्ता जुत्ता जिणदेसिदम्मि धम्ममि ।
ण य इच्छन्ति ममत्तिं परिग्गहे बालमित्तम्मि ॥ १६ ॥

सर्वारंभनिवृत्ता युक्ता जिनदेशिते धर्मे ।
न च इच्छन्ति ममत्वं परिग्रहे बालमात्रे ॥ १६ ॥

टीका—यतस्ते मुनयः सर्वारंभेभ्योऽसिमपिकृषिवाणिज्यादिव्यापारेभ्यो
निवृत्ता जिनदेशिते धर्मे चोद्युक्ता यतः श्रामण्यायोग्यबालमात्रपगमिहविषये
ममत्वं नेच्छन्ति यतस्ते सर्वग्रन्थविमुक्ता इति ॥ १६ ॥

कथं त्वममा इत्याशंकायामाह,—

अपरिग्रहा अनिच्छा संतुष्टा सुद्विदा चरित्तमि ।
अवि णीए वि सरिरे ण करेति मुणी ममत्ति ते ॥ १७ ॥

अपरिग्रहा अनिच्छाः संतुष्टाः सुस्थिताः चारित्रे ।

अपि निजेषु शरीरे न कुर्वन्ति मुनयः ममत्वं ते ॥ १७ ॥

टीका—यस्मादपरिग्रहा निराश्रया अनिच्छाः सर्वांशविप्रमुक्ताः संतुष्टाः संतोषपरायणाश्चारित्रे सुस्थिताश्चारित्रानुष्ठानपराः, अपि च निजेषु शरीरे आत्मीयशरीरेऽपि ममत्वं न कुर्वन्ति मुनयः, अथवाऽविर्नते शरीरे ममत्वं न कुर्वन्ति ततस्ते निर्ममा इति ॥ १७ ॥

अथ कथं ते निष्परिग्रहाः कथं वा यथाजाता इत्याशंकायामाह,—

ते पिम्ममा सरिरे जत्थत्थमिदा वसन्ति अपिण्णदा ।
सवणा अप्पडिबद्धा विज्जू जह दिट्ठणट्ठा वा ॥ १८ ॥

ते निर्ममाः शरीरे यत्र अस्तमिता वसन्ति अनिकेताः ।

धमणा अप्रतिबद्धा विद्युद्यथा दृष्टनट्ठा वा ॥ १८ ॥

टीका—यतस्ते शरीरेऽपि निर्ममा निर्ममाः, यथास्तमितो रविर्यस्मिन् प्रदेशे रविरस्तं गतस्तस्मिन्नेव वर्तन्ति तिष्ठति, अनिकेता न किञ्चिदपेक्षन्ते, श्रवणा यतया, अप्रतिबद्धाः स्वतंत्राः, विद्युद्यथा दृष्टनट्ठा ततोऽपरिग्रहा यथाजाताभेति ॥ १८ ॥

वसतिशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

गामेयरादिवासी णयरे पंचाहवासिणो धीरा ।
सवणा फासुविहारी विवित्तएगंतवासी ये ॥ १९ ॥

ग्रामे एकरात्रिवासिनः नगरे पंचाहर्वासिनो धीराः ।

धमणाः शासुकविहारिणो विविक्षैकांतवासिनश्च ॥ १९ ॥

टीका—वृत्त्यावृतो ग्रामस्तास्मिन्नेकरात्रं वसन्ति तत्रैक्यैव राज्या सर्वसंवेदनात्, चतुर्गोपुरोपलक्षितं नगरं तत्र पंचदिवसं वसन्ति पंच दिनानि नयन्ति यतः पंचदिवसैः सर्वतीर्थादियात्रायाः सिद्धिरुत्तरत्र ममत्वदर्शनात्, धीरा धैर्योपेताः, श्रमणाः, प्रासुकविहारिणः सावधपरिहरणशीलाः, विविक्ते स्त्रीपशुपाण्डकवर्जिते देश एकान्ते प्रच्छन्ने वसन्तीत्येवं शीला विविक्तैकांतवासिनः, यतो विविक्तैकांतवासिनो यतश्च निरवधाचरणशीला यतो ग्राम एकरात्रिवासिनो नगरे पंचाहर्वासिनश्चोत्तत्रौदेशिकादिदर्शनान्मोहादिदर्शनाच्च न वसन्तीति ॥ १९ ॥

एकान्तं मृगयतामेतेषां कथं सुखमित्याशंकायामाहः—

**एकान्तं मृगंता सुसमणा वरगंधहस्तिणो धीरा ।
सुकृद्धानरतया मुक्तिसुखं उत्तमं पचा ॥ २० ॥**

एकांतं मृगयमाणाः सुश्रमणा वरगंधहस्तिनः धीराः ।
शुक्रध्यानरतयः मुक्तिसुखमुत्तमं प्राप्ताः ॥ २० ॥

टीका—एकांतमेकत्वं विविक्तं मृगयमाणा अन्वेषयंतः सुश्रमणा वरगंधहस्तिन इव धीराः शुक्रध्यानरतय उत्तमं मुक्तिसुखं प्राप्ताः । यथा गंधहस्तिन एकांतमभ्युपगच्छंतः सुखं प्राप्नुवन्ति तथा श्रमणा एकांतं मृगयमाणा अपि सुखं प्राप्ता यतः शुक्रध्यानरतय इति ॥ २० ॥

कथं ते धीरा इत्याशंकायामाहः—

**एयाइणो अविहला वसन्ति गिरिकंदरेषु सङ्गपुरिषा ।
धीरा अदीणमणसा रममाणा वीरवयणम्मि ॥ २१ ॥**

एकाकिनः अविकला वसन्ति गिरिकंदरेषु सत्पुरुषाः ।
धीरा अदीनमनसो रममाणा वीरवचने ॥ २१ ॥

टीका—एकाकिनोऽसहायाः, अविच्छला अविह्वला धृतिसंनोषसत्त्वोत्सा-
हदिसंपन्ना वसंति संतिष्ठन्ते गिरिकंदरासु पर्वतजलंदारितप्रदेशेषु, सत्पुरुषाः
प्रधानपुरुषाः, धीराः, अर्दीनमनसो दैन्यवृत्तिरहिताः, रममाणं कीदृशं रतिं कुर्वतां
वीरवचने । यत एकाकिनोऽपि वैकल्यरहिता अर्दीनभावा वीरवचने भेदभावेन
रतिं कुर्वाणा गिरिकंदरासु यतो वसंति धीराः सत्पुरुषाश्चेति ॥ २१ ॥

अतश्च ते धीराः—

वसधिषु अप्पडिबद्धा ण ते ममत्तिं करेन्ति वसधीसु ।
सुण्णागारमसानेषु वसन्ति ते वीरवसदीसु ॥ २२ ॥

वसतिषु अप्रतिबद्धा न ते ममत्वं कुर्वन्ति वसतिषु ।
शून्यागारस्मशानेषु वसन्ति ते वीरवसतिषु ॥ २२ ॥

टीका—वसतिष्वप्रतिबद्धाः स मदीय आश्रयस्तत्र वयं वसाम इत्येवम-
भिप्रायरहिताः, ममत्वं न कुर्वन्ति वसतिषु निवासनिमित्तमोहमुक्तास्ते साधवः,
शून्यगृहेषु श्मशानेषु भेतवनेषु वसन्ति ते वीरवसतिषु यतो वीराधिष्ठितेषु
स्थानेषु महाभयंकरेषु संस्कृतवसतिविषये मुक्तसंगा अपसंगा वसन्त्यतस्तेभ्यः
केऽन्ये शूरा इति ॥ २२ ॥

पुनरपि सत्त्वध्यावर्णनायाह,—

पद्मारकंदरेसु अ कापुरिसभयंकरेसु सप्पुरिसा ।
वसधी अभिरोचन्ति य सावदबहुघोरगंभीरा ॥ २३ ॥

पद्मारकंदरेषु च कापुरुषभयंकरेषु सत्पुरुषेभ्यः ।
वसतयोऽभिरोचन्ते स्वापदबहुघोरगंभीराः ॥ २३ ॥

टीका—पद्मारेषु पर्वतानितंवेषु कन्दरेषु जलहतिकृतप्रदेशेषु चैवंपका-
रेषु दुर्गप्रदेशेषु, कापुरुषभयंकरेषु सत्त्वहर्निपुरुषभयजनकेषु वसतयोऽभिरोचन्ते

१ गिरि ख-पुस्तके पाठः । २ अवर्णना ख-पुस्तके । ३ 'पुनरपि' शब्दः प्रेस-द्वस्तके
मास्ति ।

सत्पुरुषेभ्यः अवस्थानमभिवाञ्छन्ति सत्पुरुषाः सत्त्वाधिकाः श्वापदबहुघोरगंभीरा
वसतय इत्यभिसंबन्धः सिंहव्याघ्रसर्पनकुलादिनाहुल्येन रौद्रगहनस्थानेष्वाम्ना-
समभिवाञ्छन्तीति ॥ २३ ॥

तथा;—

एयंतम्मि वसंता वयवग्धतरच्छअच्छमल्लानं ।
आगुंजियमारसियं सुणंति सद्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

एकांते वसंतो वृकव्याघ्रतरक्षुक्रक्षमल्लानां ।

आगुंजितमारसितं शृण्वन्ति शब्दं गिरिगुहासु ॥ २४ ॥

टीका—एकान्ते गिरिगुहासु वसंतः संतिष्ठमाना वृकव्याघ्रतरक्षुक्रक्षमल्ला-
दीनामागुंजितमारसितं शब्दं शृण्वन्ति तथाऽपि सत्त्वान्न विचलन्तीति ॥ २४ ॥

तथा;—

रत्तिं चरसउणाणं णाणारुदरसिद्वमीदसद्वालं ।
उण्णावेति वणतं जत्थ वसंता समणसीहा ॥ २५ ॥

रात्रिचरशकुनानां नानारुतरसितभीतशब्दालं ।

उच्चादयन्ति वनांतं यत्र वसन्ति श्रमणसिंहाः ॥ २५ ॥

टीका—रात्रौ चरन्तीति रात्रिचरा उल्कादयस्तेषां शकुनीनां नानारु-
तानि नानाभीतिशब्दाश्च *अलमत्यर्थं उण्णावेति *उच्चादियन्ति प्रतिशब्दयन्ति
वनांतं वनमध्यं, उद्गतशब्दं सर्वमपि वनं गह्वराटवी कुर्वन्ति यत्र वसन्ति
श्रमणसिंहा इति ॥ २५ ॥

तथा;—

सीहा इव णरसीहा पव्वयतडकडयकंदरगुहासु ।
जिणवयणमणुमणंता अणुविग्गमणा परिवसन्ति ॥ २६ ॥

* पुष्पमध्यगतः पाठः प्रेस-पुस्तके नास्ति ।

सिंहा इव नरसिंहाः पर्वततटकटककंदरगुहासु ।

जिनवचनमनुमन्यन्तो अनुद्विग्नमनसः परिवसन्ति ॥ २६ ॥

टीका—सिंहा इव सिंहसदृशा नरसिंहा नरप्रधानाः पर्वततटकटके
“पर्वतस्याधोभागस्य सामीप्यं तटं ऊर्ध्वभागस्य सामीप्यं कटकं” पर्वततटकटक-
कन्दरागुहासु जिनवचनमनुगणयन्तो जिनागमं तच्चेन श्रद्धाया अनुद्विग्नमनस
उत्कण्ठितमानसाः परि-समन्ताद्वासन्तीति ॥ २६ ॥

तथा;—

सावदसयाणुचरिये परिभयभीमंधयारगंभीरे ।

धम्माणुरायरक्ता वसन्ति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

श्वापदसदानुचरिते परिभयभीमे अंधकारगंभीरे ।

धर्मानुरागरक्ता वसन्ति रात्रौ गिरिगुहासु ॥ २७ ॥

टीका—श्वापदसदानुचरिते सिंहव्याघ्रादिभिः सर्वकालं परिसेविते परि-
भयभीमे समंताद्भयानकेऽन्धकारे आदित्यकिरणानामपि दुष्प्रवेशे गंभीरे सुष्ठु
गहने वने इति संबंधः । धर्मानुरागरक्ताश्चरित्रानुष्ठानतत्परा रात्रौ वसन्ति गिरि-
गुहास्थिति ॥ २७ ॥

तादृग्भूते वने रात्रौ केन विधानेन वसेतीत्याशंकायामाह;—

सज्झायझाणजुत्ता रत्तिं ण सुवन्ति ते ययामं तु ।

सुत्तत्थं चिंतता णिद्दाय वसं ण गच्छन्ति ॥ २८ ॥

स्याध्यायध्यानयुक्ता रात्रौ न स्वपन्ति ते प्रयामं तु ।

सुत्रार्थं चिंतयन्तः निद्राया वशं न गच्छन्ति ॥ २८ ॥

टीका—स्वाध्यायध्यानयुक्ताः श्रुतभावनायां युक्ता एकाग्रचित्तानिरोधे ध्याने
च तत्परमानसा रात्रौ न स्वपन्ति ते मुनयः, प्रयामं शत्रुं प्रथमयामं पश्चिमयामं

च वर्जयन्तीत्यर्थः, सूत्रार्थं च सूत्रमर्थं तदुभयं च चिंतयंतो भावयंतो निद्रा-
वशं न गच्छन्ति—न निद्रा-राक्षस्याः पीडयंत इति ॥ २८ ॥

तत्रासनविधानं च प्रतिपादयन्नाहः—

पलियंकणिसिज्जगदा वीरासणएयपाससाईया ।

ठाणुक्कडेहिं मुणिणो खवंति रत्तिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

पर्यंकनियद्यागता वीरासनैकपार्श्वशायिनः ।

स्थानोत्कुटिकाभ्यां मुनयः क्षपयन्ति रात्रिं गिरिगुहासु ॥ २९ ॥

टीका—गतशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते, पर्यंकं गताः पर्यङ्केण स्थिताः,
नियद्यां गताः सामान्येनोपविष्टाः, वीरासनं च गता वीराणामासनेन स्थिता-
स्तथैकपार्श्वशायिनस्तथा स्थानेन कायोत्सर्गणं स्थिता उत्कुटिकेन स्थितास्तथा
हस्तिगुडमकरमुखायासनेन च स्थिता मुनयः क्षपयन्ति भयंति गमयन्ति रात्रिं
गिरिगुहासु नान्यथेति समाधानताप्तेन प्रकारेण प्रतिपादिता भवतीति ॥ २९ ॥

प्रतीकाररहितत्वं निष्काङ्क्षत्वं च प्रतिपादयन्नाहः—

उपधिभरविप्पमुक्ता वोसहंगा णिरंबरा धीरा ।

णिक्किंचण परिशुद्धा साधू सिद्धिं वि मग्गन्ति ॥ ३० ॥

उपधिभरविप्रमुक्ता व्युत्सृष्टांगा निरंबरा धीराः ।

निष्किंचनाः परिशुद्धाः साधवः सिद्धिं अपि मृगयन्ते ॥ ३० ॥

टीका—उपधिभरविप्रमुक्ताः श्रामण्यायोग्योपकरणभारेण मुष्ट मुक्ताः, व्युत्सृ-
ष्टांगस्त्यक्तशरीराः, निर्विघ्ना नाम्न्यमधिगताः, धीरा मुष्ट शूराः, निष्किंचना
निर्लोभाः, परिशुद्धाः कायवाङ्मनोभिः शुद्धाचरणाः साधवः, सिद्धिं कर्मभूयं
समिच्छन्ति मृगयन्ते, तेनेहलोकाकांक्षा परलोकाकांक्षा च परीषहप्रतीकारश्च न
विप्रते तेषामिति व्यापितं भवति । वसतिशुद्ध्या तपःसूत्रसत्त्वैकत्वधृतिभावनाश्च
प्रतिपादिता इति ॥ ३० ॥

विहारदुद्धिं विवृण्वन्नाह;—

मुक्ता णिराववेक्खा सच्छंदविहारिणो जहा वादो ।

हिंढंति निरुद्धिमा नगराकरमंडितायां वसुधं ॥ ३१ ॥

मुक्ता निरपेक्षाः स्वच्छंदविहारिणः यथा वातः ।

हिंढंते निरुद्धिमा नगराकरमंडितायां वसुधार्या ॥ ३१ ॥

टीका—मुक्ताः सर्वसंमरहिताः, निरपेक्षाः किंचिदप्यनीहमानाः, स्वच्छन्द-
विहारिणः स्वतंत्रा यथा वातो वात इव नगराकरमंडितायां वसुधायां पृथिव्यां
हिंढंते भ्रमंतीति ॥ ३१ ॥

ननु विहरतां कथं नेर्यापयकर्मबन्ध इत्याशंकायामाह;—

वसुधम्मि वि विहरंता पीडं ण करंति कस्सइ कयाई ।

जीवेसु दयावण्णा माया जह पुत्तमंडेसु ॥ ३२ ॥

वसुधायामपि विहरंतः पीडां न कुर्वन्ति कस्यचित् कदाचित् ।

जीवेषु दयापन्ना माता यथा पुत्रमंडेषु ॥ ३२ ॥

टीका—वसुधायां विहरंतोऽपि पृथिव्यां पर्यटंतोऽपि पीडां व्यथां न
कुर्वन्ति नोत्पादयन्ति कस्यचिज्जीवविशेषस्य कदाचिदपि जीवदयायां प्रवृत्ताः,
यथा माता जननी पुत्रपुत्रीषु दयां विदधाति तथैव तेऽपि न कुर्वन्ति कस्यापि
कदापि पीडामिति ॥ ३२ ॥

ननु नानादेशेषु विहरतां कथं सावयपविहार इत्याशंकायामाह;—

जीवाजीवविहत्तिं णाणुज्जोएण सुदु णाऊण ।

तो परिहरंति धीरा सावज्जं जेतियं किंचि ॥ ३३ ॥

१ 'जीवदयायामपन्ना- सर्वप्रायिदयापरा यतः यथा माता जननी पुत्रमंडेषु,
जननी यथा पुत्रविशेषेऽर्थाव हितमाचरति तथा तेऽपि सावयः सर्वजीवविषयदयायां
प्रवृत्ताः, इति च-मुत्तरं पाठः । य-पुस्तकेऽप्ययमेव पाठः ।

जीवाजीवविभक्तिं ज्ञानोद्योतेन सुप्तु ज्ञात्वा ।

ततः परिहरन्ति धीरा सावद्यं यावत् किञ्चित् ॥ ३३ ॥

टीका—जीवविभक्तिं जीवविभेदान् सर्वपर्यायान्, अजीवविभक्तिमजीवपु-
द्गलधर्माधर्माकाशकालरूपं सभेदं सपर्ययं ज्ञानोद्योतेन सुप्तु ज्ञात्वाऽवबुध्य ततः
परिहरन्ति परित्यजन्ति सावद्यं यत्किञ्चित्सर्वदोषजातं सर्वथा परिहरन्तीति ॥ ३३ ॥

सावद्यकारणमपि परिहरन्तीत्याह,—

सावज्जकरणजोग्गं सद्यं तिविहेण तियरणयिसुद्धं ।

घज्जन्ति घज्जभीरु जावज्जीवाय णिग्गंथा ॥ ३४ ॥

सावद्यकरणयोग्यं सर्वं त्रिविधेन त्रिकरणविशुद्धं ।

घर्जयन्ति अद्यधभीरवः यावज्जीवं निर्ग्रन्थाः ॥ ३४ ॥

टीका—सावयानि सदोषानि यानि करणानीन्द्रियाणि परिणामाः क्रिया
वा तैर्योगः संपर्कस्मै सावद्यकरणयोगं सर्वमपि त्रिविधेन त्रिप्रकारेण कृतकारि-
तानुमतरूपेण त्रिकरणविशुद्धं यथा भवति मनोवचनकायक्रियाशुद्धं यथा
भवति तथा घर्जयन्ति परिहरन्त्यवशभीरवः पापभीरवो यावज्जीवं यावन्मरणांतं
निर्ग्रन्थाः परिहरन्तीति ॥ ३४ ॥

किं तत्सावद्यं यन्न कुर्वन्तीत्याशंकायामाह,—

तणरुक्खहरिदछेदणतयपत्तपवालकंदमूलाइं ।

फलपुप्फबीजघादं ण करेन्ति मुणी ण कारेन्ति ॥ ३५ ॥

तृणवृक्षहरितछेदनत्वक्पत्रप्रवालकंदमूलानि ।

फलपुष्पबीजघातं न कुर्वन्ति मुनयो न कारयन्ति ॥ ३५ ॥

टीका—तृणच्छेदं, वृक्षच्छेदं, हरितच्छेदनं, छिन्नछेदनं च न कुर्वन्ति न
कारयन्ति मुनयः, तथा त्वक्पत्रप्रवालकन्दमूलानि न छिदन्ति न छेदयन्ति,
तथा फलपुष्पबीजघातं न कुर्वन्ति न कारयन्ति मुनयः ॥ ३५ ॥

तथा;—

पुढवीय समारंभं जलपवणग्गीतसाणमारंभं ।

ण करेति ण कारेति य कारेतं णाणुमोदंति ॥ ३६ ॥

पृथिव्याः समारंभं जलपवनाग्निव्रसानामारंभं ।

न कुर्वति न कारयति च कुर्वतं नानुमोदंते ॥ ३६ ॥

टीका—पृथिव्याः समारंभं सननोत्कीर्णनचूर्णनादिकं न कुर्वति न कारयति कुर्वतं नानुमन्यन्ते धीरास्तथा जलपवनाग्निव्रसानामारंभं सेचनोत्कर्षणबीजन-ज्वालनमर्दनव्रासनादिकं न कुर्वन्ति न कारयन्ति नानुमन्यन्त इति ॥ ३६ ॥

यतः;—

णिषिखत्तसत्थदंडा समणा सम सव्यपाणभूदेषु ।

अप्पहं चिंतता हवंति अब्बावडा साहू ॥ ३७ ॥

निक्षिप्तशस्त्रदंडाः धमणाः समाः सर्वप्राणभूतेषु ।

आत्मार्थं चिंतयन्तो भवंति अव्यापृताः साधवः ॥ ३७ ॥

टीका—निक्षिप्तशस्त्रदंडाः सर्वहिंसाकारणोपकरणमुक्ता यतः, भ्रमणा यतश्च, सर्वप्राणभूतेषु समाः समाना यतश्चात्मार्थं चिंतयन्तो भवन्त्यव्यापृता व्यापाररहितास्ततस्ते न कस्यचित्कदाचित्पीडां कुर्वन्तीति ॥ ३७ ॥

विहरंतः कथंभूतं परिणामं कुर्वन्तीत्याशंकायामाह;—

उयसंतादीणमणा उवक्खसीला हवंति मज्झत्था ।

णिहुदा अलोलमसठा अबिहिया कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

उपशान्ता अर्दीनमनसः उपेक्षाशीला भवंति मध्यस्थाः ।

निभृता अलोला अशठा अबिस्मिता कामभोगेषु ॥ ३८ ॥

टीका—उपशान्ता अकषायोपयुक्ताः; अर्दीनमनसो देन्यविरहिताः, पथ-भ्रमशुद्धिरामाज्जवादिपिण्डैरग्लानचित्तवृत्तयः, उपेक्षाशीलाः सर्वोपमार्गसहनसमर्था

भवन्ति, मध्यस्थाः समदर्शिनः, निमृताः संकुचितकरचरणाः कूर्मवत्, अलोला
निराकांक्षाः, अशदा मायाप्रपंचरहिताः, आदिस्मिताः कामभोगेषु कामभोगविषये
विस्मयरहिताः कृतानादरा इति ॥ ३८ ॥

तथा;—

जिणवयणमणुगणेंता संसारमहमयं हि चिंतता ।

गढभवसदीसु भीदा भीदा पुन जम्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

जिनवचनमनुगणयंतः संसारमहामयं हि चिंतयंतः ।

गर्भवसतिषु भीता भीताः पुनः जन्ममरणेषु ॥ ३९ ॥

टीका—जिनवचनमनुगणयंतोऽर्द्धागमराजितमतयः, संसारान्महद्भयं .
चिन्तयंतः संव्रतमनसः, गर्भवसतिषु गर्भवासविषये भीताः सुषु वस्ताः, पुनरपि
जन्ममरणेषु भीता जातिजामरणविषये च सम्यग्भीता इति ॥ ३९ ॥

कथं कृत्वा गर्भवसतिषु भीता इत्याशंकायामाह;—

घोरे गिरयसरिच्छे कुंभीपाए सुपच्यमाणाणं ।

रुहिरचलाविलप्रचुरे वसिदव्यं गढभवसदीसु ॥ ४० ॥

घोरे नरकसदृशे कुंभीपाके सुपच्यमानानां ।

रुधिरचलाविलप्रचुरे वस्तव्यं गर्भवसतिषु ॥ ४० ॥

टीका—घोरे भयानके नरकसदृशे कुंभीपाके “व्यथां कृत्वा संदेहने
“कुंभीपाकः” तस्मिन् सुपच्यमानानां सुषु संतप्यमानानां “कर्त्तरि षष्ठी” तेन
सुपच्यमानैरित्यर्थः, रुधिरचलाविलप्रचुरे रुधिरण चले आविले कीमासेऽथवा कीम-
त्सेन प्रचुरे वस्तव्यं स्यात्तव्यं, उदरे गर्भे, एवंविशिष्टे गर्भे या वसतयस्तासु वस्तव्य-
मस्माभिर्गो इति ॥ ४० ॥

गर्भवसतिभ्यो मीताः संतः किमिच्छन्तीति;—

द्विट्ठपरमद्वसारा विण्णाणवियक्खणाय बुद्धीए ।

णाणकयदीवियाए अगद्वभवसदी विमग्गन्ति ॥ ४१ ॥

द्विट्ठपरमार्थसारा विज्ञानविचक्षणया बुद्ध्या ॥

ज्ञानकृतदीपिकया अगर्भवसतिं विमृगयन्ते ॥ ४१ ॥

टीका—ते साधवो द्विट्ठपरमार्थसाराः संसारस्य शरीरस्य भोगानां च दृष्टं-
ज्ञातं सारं परमार्थरूपं येस्ते तथाभूताः, विज्ञानेन विचक्षणया बुद्ध्या मतिज्ञाना-
दिना सुष्ठु कुशलतया विज्ञानविचक्षणया बुद्ध्या ज्ञानकृतदीपिकया श्रुतशा-
नदीपेन चागर्भवसतिं विशेषेण मृगयन्ते समीहन्त इति ॥ ४१ ॥

विहर्तः किं भावयन्तीत्याह;—

भावन्ति भावणरता वहरग्गं वीतरागयाणं च ।

णाणेण वंसणेण य चरित्तजोएण विरिएण ॥ ४२ ॥

भावयन्ति भावनारता वीरग्यं वीतरागयाणां च ।

ज्ञानेन दर्शनेन च चरित्रयोगेन वीर्येण ॥ ४२ ॥

टीका—भावनायां रता वीतरागयाणां ज्ञानदर्शनचरित्रयोगेर्वीर्येण च
सह वेगव्यं भावयन्तीति ॥ ४२ ॥

तथा;—

देहे णिरावयक्खा अप्पाणं दमरुई दमेभाणा ।

धिदिपग्गहपग्गहिदा छिंदन्ति भवस्स मूलाइ ॥ ४३ ॥

देहे निरपेक्षा आत्मानं दमरुचयः दमयन्तः ।

धृतिप्रमहप्रवृहता छिन्वन्ति भवस्य मूलानि ॥ ४३ ॥

टीका—देहे देहविषये निरपेक्षा ममत्वरहिताः, दमरुचय इन्द्रियनिग्रहतत्पराः, आत्मानं दमयन्तः, धृतिप्रग्रहप्रगृहीता धृतिबलसंयुक्ताः छिंदन्ति भवस्य मूलानीति ॥ ४३ ॥

विद्वान्शुद्धिं व्याख्याय भिक्षाशुद्धिं प्रपञ्चयन्नाह;—

छद्मममत्तेहिं पारंति य परधरम्मि भिक्खाए ।

जमणदं भुंजंति य ण वि य पयामं रसहाए ॥ ४४ ॥

पष्ठाष्टममत्तैः पारयन्ति च परगृहे भिक्षया ।

यमनार्थं भुंजते च नापि च प्रकामं रसार्थाय ॥ ४४ ॥

टीका—पष्ठाष्टममत्तैस्तथा दशमद्वादशादिचतुर्थैश्च पारयन्ति भुंजते परगृहे भिक्षया कृतकारितानुमतिरहितलाभालामसमानबुद्ध्या, यमनार्थं चारित्र-साधनार्थं च क्षुद्रपशमनार्थं च यात्रासाधनमात्रं भुंजते, नैवं प्रकामं न च प्रचुरं रसार्थाय, अथवा नैव त्यागं कुर्वति सद्रसार्थं यावन्मात्रेणाहारेण स्वाध्या-यादिकं प्रवर्तते तावन्मात्रं गृह्णन्ति नाजीर्णाय बद्धाहारं गृह्णन्तीति ॥ ४४ ॥

कया शुद्ध्या भुंजत इत्याशंकायामाह;—

णवकोट्ठीपरिशुद्धं दसदोसविवज्जियं मलविशुद्धं ।

भुंजन्ति पाणिपत्ते परेण दत्तं परधरम्मि ॥ ४५ ॥

नवकोटिपरिशुद्धं दशदोषविर्वर्जितं मलविशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे परेण दत्तं परगृहे ॥ ४५ ॥

टीका—नवकोटिपरिशुद्धं मनोवचनकायेः कृतकारितानुमतिरहितं शं-कितादिदोषपरिवर्जितं नसरोमादिचतुर्दशमलविशुद्धं भुंजते पाणिपात्रेण परेण दत्तं परगृहे, अनेन किमुक्तं भवति? स्वयं गृहीत्वा न भोक्तव्यं, पात्रं च न प्राप्य, स्वगृहे ममत्वमधिष्ठिते न भोक्तव्यमिति ॥ ४५ ॥

तथा;—

उद्देशिय कीदयदं अण्णादं संकिदं अभिहदं च ।
सुत्तप्पडिकूडाणि य पडिसिद्धं तं विवज्जंति ॥ ४६ ॥

औद्देशिकं क्रीतं अज्ञातं संकितं अभिघटं च ।

सूत्रप्रतिकूलं च प्रतिसिद्धं तत् विवर्जयंति ॥ ४६ ॥

टीका—औद्देशिकं, क्रीतं, अज्ञातमपरिज्ञातं, संकितं संदेहस्थानगतं प्रासुका-
प्रासुकभ्रान्त्या, अभिघटमित्येवमादि सूत्रप्रतिकूलं सूत्रप्रतिषिद्धमशुभं च यत्तत्सर्वं
विवर्जयंतीति ॥ ४६ ॥

भिक्षाभ्रमणविधानमाह,—

अण्णादमणुण्णादं भिक्षुं णिच्चुच्चमज्झिमकुलेषु ।
घरपंतिहिं हिंइंति य मोणेण मुणी समादंति ॥ ४७ ॥

अज्ञातामनुज्ञातां भिक्षां नीचोच्चमध्यमकुलेषु ।

गृहपंक्तिभिः हिंइंते च मौनेन मुनयः समाददते ॥ ४७ ॥

टीका—अज्ञातं यत्र गृहस्थैः साधव आगमिष्यंति भिक्षार्थं नानुमतं
*स्वेन च तत्र मया न गंतव्यमिति नाभिप्रेतं अनुज्ञातं गृहस्थैर्यतः आगमिष्यंति
भिक्षार्थं*स्वेन चाक्काहारिरूपेण मया तत्र गंतव्यं नानुमतं, भिक्षां चतुर्वि-
धाहारं, नीचोच्चमध्यमकुलेषु दग्धिभ्रसमानगृहिर्षु गृहपंत्या हिंइंति पर्यटंति,
मौनेन मुनयः समाददते भिक्षां गृह्णंतीति ॥ ४७ ॥

तथा रसनेन्द्रियजयमाह,—

सीदलमसीदलं वा सुकं लुक्खं सिणिद्धं सुद्धं वा ।
लोणिदमलोणिदं वा भुंजंति मुणी अणासादं ॥ ४८ ॥

१ 'अनुदं' ख-पुस्तके नास्ति । २ मया गंतव्यमिति प्रेम-पुस्तके । ३
अननुज्ञातं चानुमतं ग-पुस्तके । * पुष्पमण्यतः पाठः ग-पुस्तके नास्ति ।
४ गृहेषु ख-पुस्तके ।

शीतलमशीतलं वा शुष्कं रुक्षं खिग्धं शुद्धं वा ।

लवणितमलवणितं वा भुञ्जते मुनयः अनास्वादम् ॥ ४८ ॥

टीका—शीतलं पूर्वाह्णवेलायां कृतं पतित्यक्तोष्णभावं भोज्यं, अशीतलं तत्क्षणादेवावतीर्णमपस्तित्यक्तोष्णभावमोदनादिकं, रुक्षं घृततैलादिरहितं कोद्रव-मक्षुष्टादिकं वा, शुष्कं दुग्धदधिव्यंजनादिरहितं, खिग्धं घृतादिसहितं शाल्योदनादिकं, शुद्धं पित्तादवतीर्णरूपं न च मनागपि विकृतं, लवणयुक्तं अलवणे वा भुञ्जते मुनयोऽनास्वादं यथा भवति जिह्वास्वाद-रहितमिति ॥ ४८ ॥

यमनार्थपदस्यार्थं निरूपयन्माह;—

अक्खोमक्खणमेत्तं भुञ्जंति मुणी पाणधारणानिमित्तं ।

पाणं धम्मणिमित्तं धम्मं पि चरंति मोक्खद्वं ॥ ४९ ॥

अक्षमृक्षणमात्रं भुजते मुनयः प्राणधारणनिमित्तं ।

प्राणं धर्मनिमित्तं धर्ममपि चरंति मोक्षार्थम् ॥ ४९ ॥

टीका—अक्षमृक्षणमात्रं यथा शकटं धुरालेपनमन्तरेण न बहृत्येवं शरीरमप्यशनमात्रेण विना न संवहतीति मुनयः प्राणधारणनिमित्तं किञ्चि-न्मात्रं भुञ्जते, प्राणधारणं च धर्मनिमित्तं कुर्वति, धर्ममपि चरंति मोक्षार्थं मुक्तिनिमित्तमिति ॥ ४९ ॥

लाभालाभविषये समत्वेमाह;—

लद्धे ण होंति तुट्ठा ण वि य अलद्धेण दुम्मणा होंति ।

दुक्खे सुहे य मुणिणो मज्झत्थमणाउला होंति ॥ ५० ॥

लब्धे न भवंति तुष्टा नापि च अलब्धेन दुर्मनसो भवंति ।

दुःखे सुखे च मुनयः मध्यस्था अनाकुला भवंति ॥ ५० ॥

टीका—भिक्षाया लामे आहारादिसंप्राप्तौ न भवन्ति संतुष्टाः संतोषप-
रिता जिह्वेन्द्रियवशं गता *अथ लब्धा भिक्षेति न हर्षं विदधति स्वाचित्ते*
न चाप्यलब्धे भिक्षाया अलामेऽसंप्राप्तौ सत्यां दुर्मनसो विमनस्का न भवन्ति
'अस्माभि राहारादिकमय न लब्धमिति दीनमनसो न भवन्ति' दुःखे संजाते सुखे
च समुद्भूते मुनयो मध्यस्थाः समभावा अनाकुलाश्च भवन्तीति ॥ ५० ॥

चर्यायां मुनीनां स्वर्यं निरूपयन्नाह,—

ण वि ते अभित्युणंति य पिंडार्थं ण वि य किंचि जायन्ति ।
मोणव्वदेण मुणिणो चरन्ति भिक्षं अमापयन्ति ॥ ५१ ॥

नापि ते अभिपुणंति पिंडार्थं नापि च किंचित् याचन्ते ।

मौनव्रतेन मुनयः चरन्ति भिक्षां अमापयन्तः ॥ ५१ ॥

टीका—नापि ते मुनयोऽभिपुवन्ति नैवोपश्लोकादिभिः स्तुतिं कुर्वन्ति
पिंडार्थं प्रासनिमित्तं, नैवापि च किंचित् याचन्ते न चापि प्रार्थयन्ते द्रव्यादि-
कमाहाराय, मौनव्रतेन तोषमात्राय मुनयश्चरन्ति भिक्षार्थमाहारार्थं पर्यटन्ति,
अमापयन्तः स्वात्कार्षट्टिकादिसंज्ञां वा न कुर्वन्तीति न पौनस्त्यमिति ॥ ५१ ॥

तथा;—

देहीति दीणकलुसं भासं नेच्छन्ति एरिसं वोत्तुं ।

अवि णीदि अलामेणं ण य मोणं मंजदे धीरा ॥ ५२ ॥

देहीति दीनकलुषां भाषां नेच्छन्ति ईदृशीं वक्तुं ।

अपि निवर्तते अलामेन न च मौनं मंजते धीराः ॥ ५२ ॥

टीका—देहीति मम प्रासमात्रं ददत्वं यूयमिति दीनां करुणां च भाषां
नेच्छन्ति । ईदृशीं वक्तुं सुप्तु अहं बुभक्षितो मम पंच सप्त वा दिनानि वर्तते

भोजनमंतरेणेति वचनं दीनं यदि मर्ह्यं भोजनं न प्रयच्छत तदा मृतोऽहं शरीरस्य मम सुषु कृशता रोगादिभिर्ग्रस्तोऽहं नास्माकं किञ्चिद्विद्यते याचनादि- पूर्वकं वचनं करुणोपेतमिति, अपि निवर्ततेऽलाभे वा लाभे संजाते निवर्तते भिक्षा- गृहेषु न पुनः प्रविशन्ति न च मोनं भुञ्जन्ति न किञ्चिदपि आर्थयन्ते भोजनाय । धीराः सत्त्वसंपन्ना इति ॥ ५२ ॥

यदि न याचते किमात्मना किञ्चित् कुर्वतीत्याशंकायामाह;—

पयणं य पायणं वा ण करेति अ णेव ते करावेति ।

पयणारंभणियत्ता संतुष्टा भिक्षुसमेत्तेण ॥ ५३ ॥

पचनं वा पाचनं या न कुर्वन्ति च नैव ते कारयन्ति ।

पचनारंभनिवृत्ताः संतुष्टा भिक्षामात्रेण ॥ ५३ ॥

टीका—पचनं स्वेनोदनादिनिर्वर्तनं पाचनं स्वोपदेशेनान्येन निर्वर्तनं न कुर्वन्ति नापि कारयन्ति मुनयः, पचनारंभनिवृत्ता दूरतः स्थिताः संतुष्टाः, भिक्षा- मात्रेण—कायसंदर्शनमात्रेण भिक्षार्थं पर्यटन्तीति ॥ ५३ ॥

लब्धमपि संनिरीक्ष्य गृह्णन्तीत्येवं निरूपयन्नाह;—

असणं जदि वा पाणं खज्जं भोजं च लिज्ज पेज्जं वा ।।

पडिलेहिऊण सुद्धं भुञ्जन्ति पाणिपत्तेसु ॥ ५४ ॥

अशनं यदि वा पानं खाद्यं भोज्यं च लेह्यं पेयं वा ।

प्रतिलेख्यं शुद्धं भुञ्जते पाणिपात्रेषु ॥ ५४ ॥

टीका—अशनं भक्तादिकं, यदि वा पानं शुग्धजलादिकं, खाद्यं लुका- दिकं, भोज्यं भक्ष्यं मंडकादिकं, लेह्यमास्वाद्यं, पेयं स्तोकभक्तपानवद्गन्धं, वा विकल्पवचनः, प्रतिलेख्यं शुद्धं भुञ्जते पाणिपात्रेषु न भाजनादिव्यति ॥ ५४ ॥

अप्राप्तुकं परिहरन्नाह;—

जं होज्ज अविन्वणं पासुग पसत्थं ॥ एसणासुद्धं ।

भुञ्जन्ति पाणिपत्ते लद्धूण य गोयरग्गम्मि ॥ ५५ ॥

यत् भवति अविवर्णं प्रासुकं प्रशस्तं तु एषणाशुद्धं ।

भुञ्जते पाणिपात्रे लब्ध्वा च गोचराग्रे ॥ ५५ ॥

टीका—यद्भवत्यविवर्णरूपं, प्रासुकं सम्पूर्णनादिरहितं निर्जवं जंतुरहितं च, प्रशस्तं मनोहरं, एषणासमितिविशुद्धं, गोचराग्रे भिक्षावेलायां, लब्ध्वा पाणिपात्रेषु भुञ्जत इति ॥ ५५ ॥

तथा,—

जं होज्ज बेहिअं तेहिअं च वेवण्णजंतुसंसिदं ।

अप्पासुगं तु णच्चा तं भिक्खं मुणी विवज्जंति ॥ ५६ ॥

यत् भवति द्व्यहं द्व्यहं विवर्णं जंतुसंस्त्रियं ।

अप्रासुकं तु ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयः विवर्जयन्ति ॥ ५६ ॥

टीका—यद्भवति द्व्यहगातं द्व्यहगातं द्विदिनमवयं त्रिदिनमवयं च, विवर्णरूपं स्वभावचलितं, जंतुसंस्त्रियमागतुकेः सम्पूर्णनैश्च जीवैः सहितमप्रासुकमिति ज्ञात्वा तां भिक्षां मुनयो विवर्जयन्तीति ॥ ५६ ॥

• वर्जनीयद्रूपमाह,—

जं पुप्फिय किण्णइदं दट्ठणं पूपप्पटादीणि ।

वज्जंति वज्जणिज्जं भिक्खू अप्पासुयं जं तु ॥ ५७ ॥

यत् पुष्पितं क्लृप्तं दट्ठं अपूपपपटादीनि ।

वर्जयन्ति वर्जनीयं भिक्षवः अप्रासुकं यत् ॥ ५७ ॥

टीका—यत्पुष्पितं नीलकण्ठं पुष्पितं पीतादिद्रव्यजातं, क्लृप्तं कुपितं दट्ठं अपूपपपटादिकं वर्जनीयं, दट्ठं यत् यत्किंचिदप्रासुकं तददीनमनसो वर्जयन्ति परिहरन्तीति ॥ ५७ ॥

एवमुक्तं तु शृण्वतीति,—

जं सुद्धमसंससं सज्जं भोजं च लेज्ज पेज्जं वा ।

गिह्मन्ति मुणी भिक्खं सुत्तेण अण्हिदियं जं तु ॥ ५८ ॥

यत् शुद्धमसंसक्तं स्वाद्यं भोज्यं च लेह्यं पेयं वा ।

गृह्णन्ति मुनयः भिक्षां सूत्रेण अनिन्दितं यत्तु ॥ ५८ ॥

टीका—यच्छुद्धं विवर्णादिरूपं न भवति, जंतुभिः संस्पृष्टं च न भवति ।
स्वाद्यं भोज्यं लेह्यं पेयं च, सूत्रेणानिन्दितं तद्भक्ष्यं मुनयो गृह्णन्तीति ॥ ५८ ॥

आमपरिहारायाह,—

फलकंदमूलवीजं अणमिपक्वं तु आमयं किञ्चि ।

णञ्चा अणेसणीयं ण वि य णडिच्छन्ति ते धीरा ॥ ५९ ॥

फलकंदमूलबीजं अनमिपक्वं तु आमकं किञ्चित् ।

ज्ञात्वा अनशनीयं नापि च प्रतीच्छन्ति ते धीराः ॥ ५९ ॥

टीका—फलानि कंदमूलानि बीजानि चाग्निपक्वानि न भवन्ति यानि
अन्यद्रव्यामकं यत्किञ्चित्तदनशनीयं ज्ञात्वा नैव ग्रयच्छन्ति नाभ्युपगच्छन्ति ।
ते धीरा इति ॥ ५९ ॥

यदशनीयं तदाह,—

जं हवदि अणिब्बीयं णिवट्टिमं फासुयं कयं चेव ।

णाऊण एसणीयं तं भिक्खं मुणी णडिच्छन्ति ॥ ६० ॥

यत् भवति अबीजं निर्वर्तितं प्रासुकं कृतं चैव ।

ज्ञात्वा अशनीयं तत् भक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छन्ति ॥ ६० ॥

टीका—यद्भक्ष्यबीजं निर्वीजं, निर्वर्तितं निर्गतमव्यसारं, प्रासुकं कृतं चैव
ज्ञात्वाअशनीयं तद्भक्ष्यं मुनयः प्रतीच्छन्तीति ॥ ६० ॥

भुक्त्वा किं कुर्वतीत्याशंकायामाह,—

भोत्तूण गोयरग्गे तहेव मुणिणो पुणो वि णडिक्कंता ।

परिमिदएयाहारा खमणेण पुणो वि पारंति ॥ ६१ ॥

यत् भवति अविवर्णं प्रासुकं प्रशस्तं तु एषणाशुद्धं ।

भुंजते पाणिपात्रे लब्ध्वा च गोचराग्रे ॥ ५५ ॥

टीका—यद्भवत्यविवर्णरूपं, प्रासुकं सम्मूर्च्छनादिरहितं निर्जीवं जंतुरहितं च, प्रशस्तं मनोहरं, एषणासमितिर्विशुद्धं, गोचराग्रे भिक्षावेलायां, लब्ध्वा पाणिपात्रेषु भुंजते इति ॥ ५५ ॥

तथा,—

जं होज्ज बेहिअं तेहिअं च वेवण्णजंतुसंसिद्धं ।

अप्पासुगं तु णच्चा तं भिक्षुं मुणी विवज्जंति ॥ ५६ ॥

यत् भवति रूपहं द्रव्यहं विवर्णं जंतुसंसिद्धं ।

अप्रासुकं तु शात्वा तां भिक्षां मुनयः विवर्जयन्ति ॥ ५६ ॥

टीका—यद्भवति द्रव्यहजातं व्यहजातं दिदिनभवं त्रिदिनभवं च, विवर्णरूपं स्वभावचलितं, जंतुसमिश्रमागतुक्तं सम्मूर्च्छनजैश्च जीविः सहितमप्रासुकमिति शात्वा तां भिक्षां मुनयो विवर्जयन्तीति ॥ ५६ ॥

• वर्जनीयद्रव्यमाह,—

जं पुप्फिय किण्णइवं द्दहूणं पूपपप्पडादीणि ।

वज्जंति वज्जणिज्जं भिक्षु अप्पासुयं जं तु ॥ ५७ ॥

यत् पुष्पितं क्लिष्टं दृष्ट्वा अपूपपर्यदादीनि ।

वर्जयन्ति वर्जनीयं भिक्षुः अप्रासुकं यत्तु ॥ ५७ ॥

टीका—यत्पुष्पितं नीलकृष्णश्वेतपीतादिरूपजातं, क्लिष्टं फुधितं दृष्ट्वा उर्षरादिकं वर्जनीयं, दृश्यमपि यत्सर्वं यत्किंचिदप्रासुकं तददीनमवर्जयन्ति परिहरन्तीति ॥ ५७ ॥

एवम्भूतं तु गृह्णीत्याह,—

जं सुद्धमसंसत्तं खज्जं भोज्जं च ठेज्ज पेज्जं वा ।

गिहंति मुणी भिक्षुं सुत्तेण अणिदियं जं तु ॥

सकाध्ययनांतःकृद्शानुतरदशप्रश्नव्याकरणाविपाकसूत्रदृष्टिवादसंज्ञकानि द्वाद-
शांगानि धारयन्ति तथा दृष्टिवादोद्भूतचतुर्दशपूर्वाण्युत्पादाभायणीवीर्यानुप्रवादा-
स्तिनास्तिप्रवादज्ञानप्रवादसत्यप्रवादत्मप्रवादकर्मप्रवादप्रत्याख्यानप्रवादविधानु-
प्रवादकल्याणप्राणवायुक्रियाविशाललोकचिन्दुसारसंज्ञकानि धरन्ति जानन्ति
यतोऽन आगमकृतविज्ञाना इति ॥ ६५ ॥

न केवलं तानि पठन्ति शृण्वन्ति, किं तु—

धारणग्रहणसमर्था पदानुसारीय बीजबुद्धीय ।

संभिण्णकोष्ठबुद्धी सुयसागरपारया धीरा ॥ ६६ ॥

धारणग्रहणसमर्थाः पदानुसारिणो बीजबुद्धयः ।

संभिन्नकोष्ठबुद्धयः श्रुतसागरपारगा धीराः ॥ ६६ ॥

टीका—तेषामंगानां पूर्वाणां चार्थग्रहणसमर्था यथैवोपाध्यायः प्रतिपाद-
यत्यर्थं तथैवाविनष्टं गृह्णाति प्रतिपद्यते ग्रहणसमर्था, गृहीतमर्थं कालांतरेण
न विस्मरतीति धारणसमर्थाः । चतुर्विधबुद्धिसंपन्ना इत्युक्ताः के ते इत्या-
शंकायामाह, पदानुसारिणः, बीजबुद्धयः, संभिन्नबुद्धयः, कोष्ठबुद्धयश्च ।
द्वादशांगचतुर्दशपूर्वमध्ये एकं पदं प्राप्य तदनुसारेण सर्वं श्रुतं बुध्यते पदानुसा-
रिणः । तथा सर्वश्रुतमध्ये एकं बीजं प्रधानाक्षरादिकं संप्राप्य सर्वमवबुध्यन्ते बीज-
बुद्धयः । तथा चक्रवर्तिस्त्वन्वावारमध्ये बहुतमार्याश्लोकमात्राद्विपददंडकादिकम-
नेकभेदाभिन्नं सर्वं पठितं गेयविशेषादिकं च स्वगादिकं च यच्छ्रुतं यस्मिन् य-
स्मिन् येन येन पठितं तत्सर्वं तस्मिन् तस्मिन्काले तस्य तस्याविनष्टं ये कथयन्ति
ते संभिन्नबुद्धयः । तथा कोष्ठगारे संकटव्यतिकररहितानि नानाप्रकाराणि बीजानि
बहुकालेनाऽपि न विनश्यन्ति न संकीर्यन्ते च यथा तथा येषां श्रुतानि यदवर्णवाक्या-
दीनि बहुकाले गते तेनैव प्रकारेणाविनष्टार्थान्यन्यूनानाधिकानि संपूर्णानि संतिष्ठन्ते
ते कोष्ठबुद्धयः । श्रुतसागरपारगाः सर्वश्रुतबुद्धपरमार्था अत्राधिमतः पर्ययज्ञानिनः
सततद्विसम्पन्ना धीरा इति ॥ ६६ ॥

तथा;—

सुदरयणपुण्णकण्णा हेउणयविसारदा विउलबुद्धी ।

णिउणत्थसत्थकुसला परमपयवियाणया समणा ॥६७॥

श्रुतरत्नपूर्णकर्णा हेतुनयविशारदा विपुलबुद्धयः ।

निपुणार्थशास्त्रकुशलाः परमपदविज्ञायकाः श्रमणाः ॥ ६७ ॥

टीका—श्रुतमेव रत्नं पञ्चरागादिकं तेन पूर्णं समलंकृतौ कर्णा येषां ते श्रुतरत्नपूर्णकर्णाः । हेतुर्द्विविधो बहिर्व्याप्तिलक्षणोऽन्तर्व्याप्तिलक्षणश्च, तत्र बहिर्व्याप्तिलक्षणम्विविधः सपक्षे सत्त्वं विपक्षे चासत्त्वं पक्षधर्मत्वमिति । अन्तर्व्याप्तिलक्षण एकविधः, साध्याविनाभाव एकं लक्षणं यस्य स साध्याविनाभावैकलक्षणः । यदन्तेण यन्नोपपद्यते तत्साध्यं, इतरत्साधनं । अन्यथानुपपत्तिवैकल्यविशेषादसिद्धिर्विरुद्धनैकान्तिका हेत्वामासाः । तत्र साध्येऽनुपपन्निरज्ञातश्चासिद्धः, तद्विशेषोऽकिञ्चित्करः, अन्यथोपपन्नो विरुद्धः, अन्यथाप्युपपन्नोऽनैकान्तिकः । श्रुतनिरूपितैकदेशाध्यवसायो नयः सप्तप्रकारो नैगमादिभेदेन, तत्र सामान्यविशेषादिपरस्परपेक्षानैकात्मकवस्तुनिगमनकुशलो नैगमः, यदस्ति न तद्वयमतिलब्धवर्तत इति । स्वजात्यविरोधेन नैकद्व्यभुपनीय पर्यायानाक्रान्तभेदान् समस्तसंग्रहणात्संग्रहः, यथा सर्वमेकं सद्रविशेषादिति । संग्रहनयाक्षिप्तानां पदार्थानां विधिपूर्वकं व्यवहारणं व्यवहारः, यथा पृथिव्यादयोऽनेकधा व्यवस्थितास्तत्त्वं तत्र संव्यवहारदर्शनादिति । अतीतानागतकोटिविनिर्मुक्तं वस्तु समयमात्रं ऋजु सूत्रयतीति ऋजुसूत्रः, यथा विश्वं क्षणिकं सत्त्वादिति । यथार्थप्रयोगसंशब्दनाच्छब्दार्थभेदकृत-कालकारकलिंगानां भेदादिति । प्रत्ययमेकैकसंज्ञाभिरोहणादिन्द्रशक्रपुरन्दरपर्यायशब्दभेदनात्समभिरूढ इति । तत्क्रियापरिणामकाल एव तादित्यंभूतो यथा कुर्वत एव कारकत्वमिति । चत्वारोऽर्थनयास्त्रयः शब्दनयाः, पूर्वं त्रयो द्रव्यनयाः शेषाः पर्यायनया इत्येवंभूते हेतो नये च विशारदा निपुणा हेतुन-

यविशारदाः । विपुलबुद्धयः महामतयः अथवा ऋजुमतयो विपुलमतयश्च मनः-
पर्ययज्ञानिन इत्यर्थः । निपुणार्थशास्त्रकुशला निरवशेषार्थकुशलाः सिद्धांतध्याक-
रणतर्कसाहित्यछन्दःशास्त्रादिकुशलाः । परमपदस्य विज्ञायका मुक्तिस्वरूपाद-
बोधनपराः श्रमणा मुनय इति ॥ ६७ ॥

ज्ञानमदनिगकरणायाह;—

अवगदमाणस्तंभा अणुस्सिद्धा अगध्विदा अचंडा य ।
दंता मद्दयजुत्ता समयविदण्हू विणीदा य ॥ ६८ ॥

अपगतमानस्तंभा अनुत्सृता अगध्विता अचंडाश्च ।

दंता मार्दवयुक्ताः समयविदो विनीताश्च ॥ ६८ ॥

टीका—अपगतमानस्तंभा ज्ञानगर्वेण मुकास्तथाऽगध्विता जात्यादिमद-
रहिताः, अनुत्सृता अनुत्सुका वा कापोतलेक्ष्यारहिताः, अचंडाश्च क्रोधरहिताः,
दंता इन्द्रियजयसमेताः, मार्दवयुक्ताः, स्वसमयपरसमयविदः, विनीताश्च पंचविध-
विनयसंयुक्ता इति ॥ ६८ ॥

तथा;—

उपलब्धपुण्यपापा जिनशासनगृहीत मुणिदपज्जाला ।
करचरणसंवृङ्गा ज्ञाणवजुत्ता मुणी हांति ॥ ६९ ॥

उपलब्धपुण्यपापा जिनशासनगृहीता ज्ञातद्रव्यस्वरूपाः ।

करचरणसंवृतङ्गा ध्यानोपयुक्ता मुनयो भवन्ति ॥ ६९ ॥

टीका—उपलब्धपुण्यपापाः पुण्यप्रकृतीनां पापप्रकृतीनां स्वरूपस्य वेदिता-
स्तथा पुण्यफलस्य पापफलस्य च ज्ञातारः, जिनशासनगृहीता जिनशासने
स्थिता इत्यर्थः, मुणिदपज्जाला—ज्ञाताशेषद्रव्यस्वरूपा अथवा विज्ञातराम्बररूपाः,
कर्णं त्रयोदशविधं चारित्रं त्रयोदशविधं ताभ्यां संवृतमंगं येषां ते करचरण-

संवृतांगो अत्र प्राकृते णकास्याभावः कृतः । अथवा करो हस्तौ चरणौ पादौ तेः संवृतमंगं तेऽवयवप्रावरणा यत्र तत्र निक्षेपणमुक्ताश्च, ध्यानोद्यता भवतीति ॥ ६९ ॥

उज्ज्वलशुद्धिं निरूपयन्नाह,—

ते छिण्णणेहवंधा णिण्णेहा अप्पणो सरीरम्मि ।
ण करंति किंचि साहू परिसंठप्पं सरीरम्मि ॥ ७० ॥

ते छिन्नस्नेहवंधा निष्नेहा आत्मनः शरीरे ।
न कुर्वति किंचित् साधवः परिसंस्कारं शरीरे ॥ ७० ॥

टीका—उज्ज्वलशुद्धिर्नाम शरीरसंस्कारपरित्यागो बंध्यादिपरिहरो वा सर्वसंगविनिर्मुक्तिर्वा रागाभावो वा तत्र बंधुत्रिपये शरीरत्रिपये च रागाभावं ता-
वदाचष्टे इति ते मुनयः छिन्नस्नेहवंधाः पुत्रकलत्रादित्रिपये स्नेहहीनाः, न केव-
लमन्यत्र किं त्वारमीयशरीरेऽपि निःस्नेहा यतः स्वशरीरे किंचिदपि संस्कारं
स्नानादिकं न कुर्वति साधव इति ॥ ७० ॥

संस्कारस्वरूपभेदनिरूपणायाह,—

मुहणयणदंतधोवणमुव्वट्टण पादधोयणं चेव ।
संवाहण परिमद्वण सरीरसंठावणं सठ्वं ॥ ७१ ॥

मुखनयनदंतधावनमुद्धर्तनं पादधावनं चैव ।
संवाहनं परिमर्दनं शरीरसंस्थापनं सर्वं ॥ ७१ ॥

टीका—मुखस्य नयनयोर्दितानां च धावनं शोधनं प्रक्षालनं, उद्धर्तनं
सुगंधद्रव्यादिभिः शरीरोद्धर्षणं, पादप्रक्षालनं कुंकुमादिरागेण पादयोर्निर्मली-
करणं, संवाहनमंगमर्दनं पुरुषेण शरीरोपरिस्थितेन मर्दनं परिमर्दनं करमुष्टिभि-

स्तादन्नं काष्ठमययेत्रेण वा पीडनमित्येवं सर्वं शरीरसंस्थापनं शरीरसंस्कारं साधयौ न कुर्वतीति संबंधः ॥ ७१ ॥

तथा;—

धूषण वमण विरेयण अंजण अब्भंग लेपणं चेव ।

णत्थुय वत्थियकम्मं सिरवेज्झं अप्पणो सब्बं ॥ ७२ ॥

धूपनं वमनं विरेचनं अंजनं अभ्यंगं लेपनं चैव ।

नासिका वस्तिकर्म शिरावेधं आत्मनः सर्वं ॥ ७२ ॥

टीका—धूपनं शरीरावयवानामुपकरणानां च धूपेन संस्करणं, वमनं कंठशोधनाय स्वरनिमित्तं वा भुक्तस्य छर्दनं, विरेचनमौषधादिनाधोद्वारेण मलनिर्हरणं, अंजनं नयनयोः कज्जलप्रक्षेपणं, अभ्यंगनं सुगंधतेलेन शरीरसंस्करणं, लेपनं चंदनकस्तूरिकादिना शरीरस्य म्रक्षणं, नासिकाकर्म, वस्तिकर्म शलाकावर्तिकादिक्रिया, शिरावेधः शिराम्यो रक्तापनयनं, इत्येवमाद्यात्मनः सर्वं शरीरसंस्कारं न कुर्वतीति ॥ ७२ ॥

यथेवं व्याव्युत्पत्तौ किं कुर्वन्तीत्याशंकायामाह,—

उत्पण्णम्मि य वाही सिरवेयण कुक्खिवेयणं चेव ।

अधियासिंति सुधिदिया कायतिगिंछं ण इच्छंति ७३ ॥

उत्पन्ने च व्याधौ शिरोवेदनायां कुक्षिवेदनायां चैव ।

अध्यासंते सुधृतयः कायचिकित्सां न इच्छंति ॥ ७३ ॥

टीका—उत्पन्नेऽपि व्याधौ ज्वररोगादावुपस्थितेऽपि तथा शिरोवेदनायां कुक्षिवेदनायां चोपस्थितायामन्यस्मिन् शरीरावयवे सम्पन्ने वेदनायामप्रतीकाररूपायां अध्यासंते महंते उपेक्षां कुर्वन्ति सुधृतयो हृद्वात्रिपरिणामाः कायचिकित्सां नैच्छन्ति शरीरोत्पन्नव्याधिप्रतीकारं न समीहन्ते ज्ञानदर्शनभावनयोपेता इति ॥ ७३ ॥

१ पाठोऽयं ख—पुस्तके नास्ति । २ 'ज्ञानदर्शनादिभावितप्रत्ययो यत' इति—रा ।

नाप्यार्तक्षयाने कुर्वन्तीत्यावेदयन्नाह;—

ण य दुम्मणा ण विहला अणाउला होंति चेय सप्पुरिसा ।
णिप्पडियम्मसरीरा देति उरं वाहिरोमाणं ॥ ७४ ॥

न च दुर्मनसः न विकला अनाकुला भवन्ति चेव सत्पुरुषाः ।
निष्प्रतिकर्मशरीरा ददते उरो व्याधिरोगेभ्यः ॥ ७४ ॥

टीका—नाऽपि दुर्मनसो विमनस्का नैव भवन्ति, न विकला नापि हिता-
हितविवेकहून्याः, अनाकुलाः किंकर्तव्यतामोहरहिताः, सत्पुरुषाः प्रेक्षापूर्व-
कारिणः, निष्प्रतीकारशरीराः शरीरविषये प्रतीकाररहिताः, ददते प्रयच्छन्ति उरो
हृदयं, व्याधिरोगेभ्यः सर्वव्याधिरोगाद् समुपस्थितान् धैर्योपेताः संतः सहन्ते ॥ ७४ ॥

किं सर्वापधं विरेचनादिकं च नेच्छन्ति नेतत् कथमिदं इच्छन्ति यत आह;—

जिणवयणमोसहमिणं विमयसुहविरेयणं अमिदभूदं ।
जरमरणधाहिवेयण क्षयकरणं सव्वदुक्खानां ॥ ७५ ॥

जिनवचनमौषधमिदं विषयसुखविरेचनं अमृतभूतं ।
जरामरणव्याधिवेदनानां क्षयकरणं सर्वदुःखानाम् ॥ ७५ ॥

टीका—जिनवचनमेवौषधमिदं, विषयसुखविरेचनमिन्द्रियद्वारागतस्य
सुखस्य निर्हरणं, अमृतभूतं सर्वागसंतर्पणीकारणं, जरामरणव्याधिवेदनानां क्षय-
करणममर्थं, सर्वदुःखानां च क्षयकरणं सर्वाणि ज्वगदीनि कारणानि दुःखा-
दीनि च कार्याणि सर्वस्य कृतनस्य कार्यकारणरूपस्य कर्मणो विनाशो
समर्थमिति ॥ ७५ ॥

पुनरपि क्रियां कुर्वन्तीत्याह;—

जिणवयणाणिच्छिदमदीअ-विरमणं अब्भुवेंतिसप्पुरिसा ।
ण य इच्छन्ति अकिरियं जिणवयणवदिकमं कादुं ॥ ७६ ॥

जिनवचननिश्चितमतयः विरमणं अभितिष्ठन्ति सत्पुरुषाः ।

न च इच्छन्ति आक्रियां जिनवचनव्यतिक्रमं कृत्वा ॥ ७६ ॥

टीका—जिनवचने निश्चितमतयः सम्यक्तत्त्वार्थरुचयः, विरमणं चारित्रं “अपि मरणमिति” पाठान्तरं, अभितिष्ठन्ति सम्यग्भ्युपगच्छन्ति सत्पुरुषाः सत्त्वसंपन्नाः, न चैवेच्छन्ति नैव समीहन्ते जिनवचनव्यतिक्रमं कृत्वाऽक्रियां शरीरव्याध्यादिप्रतीकाराय जिनागमं व्यतिक्रम्याप्राप्तुकस्तेष्वनं मनागापि प्राणत्यागेऽपि नेच्छन्तीति ॥ ७६ ॥

अन्यच्चेत्थंभूते शरीरे कथमस्माभिः प्रतीकारः क्रियत इत्याशङ्कयामाह,—

रोगाणं आयदणं वाधिसदसमुच्छिदं सरीरघरं ।

धीरा खणमपि रागं न करन्ति मुनी सरीरम्मि ॥ ७७ ॥

रोगाणां आयत्तनं व्याधिशतसम्मुच्छिदं शरीरगृहं ।

धीराः क्षणमपि रागं न कुर्वन्ति मुनयः शरीरे ॥ ७७ ॥

टीका—इदं शरीरं रोगाणामायतनं निलयः, व्याधिशतैः सम्मुच्छिदं निर्मितं, वातपित्तश्लेष्मादयो रोगास्तज्जनिता ज्वरादयो व्याधयोऽतो न पौनरुक्त्यं शरीरगृहं यत एवं भूतमिदं शरीरमतो धीरा मुनयः क्षणमपि रागं स्नेहानुबन्धं न कुर्वन्ति शरीरविषय इति ॥ ७७ ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचित्वं प्रतिपादयन्नाह,—

एदं सरीरमसुइ णिच्चं कलिकलुसभायणमचोक्खं ।

अंतोछाइद ढिद्धिसं खिब्भिसभरिदं अमेज्झघरं ॥ ७८ ॥

एतत् शरीरमशुचि नित्यं कलिकलुषभाजनमचौक्षं ।

अंतश्छादितं ढिद्धिसं कित्विपभृतं अमेध्यगृहं ॥ ७८ ॥

टीका—शरीरमिदमशुचि यतो नित्यं कलिकलुषभाजनं रागद्वेषपात्रं, अचौक्षमशुभं सुभलेक्षयापि परिहीनं, छादितं चर्मणा संवृतमन्तरभ्यन्तरं यस्य

तदन्तश्चादितं, अन्तःशब्दस्य पूर्वनिपातो ज्ञापकात्, अथवात्रैर्मसिरज्जु-
भिश्चादितं परिवेष्टितं, द्विष्टिसं कर्पाससमानं रुधिराहितमभ्यन्तरस्थं मांसवसा-
विशेषरूपं, त्विच्छिसं-किल्बिषं शुक्रशोणिताशुचिकालेज्जकादिकं तैर्भूतं पूर्णं, अमे-
ध्यगृहं मूत्रपुरीषाद्यवस्थानमिति ॥ ७८ ॥

किल्बिषस्वरूपमाह,—

वसामज्जमंससोणियपुष्पसकालेज्जसिमसीहाणं ।
सिरजालअट्टिसंकड चम्मं णद्धं शरीरघरं ॥ ७९ ॥

वसामज्जामांसशोणितफुफ्फुसकालेज्जश्लेष्मसिंहानकं ।

शिराजालास्थिसंकीर्णं चर्मणा नद्धं शरीरगृहं ॥ ७९ ॥

टीका—वसा मांसगतस्निग्धत्वं तैलरूपं, मज्जास्थिगतसागः, मांसं रुधिर-
कार्यं, शोणितं रुधिरं रसकार्यं, फुफ्फुसं फेनरूपं निःसारं, कालेज्जकमतीवकुष्ण-
मांसखंडरूपं, श्लेष्मसिंहानकं, शिराजालमस्थिन्येतैः संकीर्णं संपूर्णं, चर्मणा नद्धं
त्वग्रप्रच्छादितं शरीरगृहमशुचीति संबंधः ॥ ७९ ॥

तथा;—

वीमच्छं विच्छुदयं धूहायसुसाणवच्चमुत्ताणं ।
अंसूयपूयलसियं पयलियलालाउलमचोक्खं ॥ ८० ॥

वीमत्सं विशौचं धूत्कारसुसाणवचोमूत्रैः ।

अशुपूयलसियं प्रगलितलालाकुलं अचौक्खं ॥ ८० ॥

टीका—वीमत्सं द्रुमशक्यं कुथितवणवत्, विच्छुदयं—अनित्यं शाश्वतरूपं
न भवति अथवा विशौचं सर्वांशुचिद्रव्यैर्घटितत्वात्, धूहाय—कंटागतश्लेष्मा
अथवा नागरमन्थ्यकचवरोत्कूटसदृशं, सुसाण—नासिकागूथं अथवा श्मशान-
दृशं, वचोऽशुचि, मूत्रं प्रस्रवणमेतैर्वीमत्सं, न केवलं वीमत्समनित्यं चेति ।

अंसूय—अश्रूणि नयनप्रच्युतोदकं, पूय—पूयं पङ्कवणहेदरूपं, लसियं—नयनगूथं, प्रगलितलालाकुलं मुसोद्भवं कुथितप्रतिष्ठावाकुलमेतैः सर्वैराकुलं बीभत्समचो-
क्षमदर्शनीयं सर्वाशुचिसमूहवत् श्मशानवदेति ॥ ८० ॥

पुनरपि शरीरस्याशुचित्वमाह;—

कायमलमस्तुलिङ्गं दंतमल विचिक्रणं गालिदसेदं ।

किमिजंतुदोषमरिदं सेंदणियाकहमसरिच्छं ॥ ८१ ॥

कायमलं मस्तुलिङ्गं दंतमलं विचिक्रयं गलितस्वेदं ।

कृमिजंतुदोषभूतं स्यंदनीकर्दमसदृशम् ॥ ८१ ॥

टीका—कायमलं मूत्रपुरीषादिकं, मस्तुलिङ्गं मस्तकस्थं शुक्रद्रव्यरूपं हृदा-
न्तरं, दन्तमलं दन्तस्थं दुर्गन्धं मलं, विचिक्रणं विचिस्यं चक्षुषो मलं, गलितस्वेदं
प्रस्रवत्स्वेदं, कृमिजंतुभिर्द्रोषिभ्यं भूतं संपूर्णं स्यंदणियाकहमसरिच्छं—स्यन्दनीकर्दमस-
दृशं रजकवस्त्रप्रक्षालननिमित्तगर्तकुथितकर्दमसमानं, अथवा कायमलमस्तुलिङ्ग-
दन्तमलेर्विचिस्यमदर्शनीयं कृमिजंतुदोषपूर्णं स्यंदनीकर्दमसदृशं शरीरमिति
संबन्धः ॥ ८१ ॥

पुनरपि वृत्तद्वयेन शरीराशुचित्वमाह;—

अट्टिं च चम्मं च तथैव मांसं पित्तं च सिमं तह सोणिदं च ।

अमेज्झसंघायमिणं सरीरं पश्यंति णिव्वेदगुणानुपोहे ८२

अस्थानि च चर्म च तथैव मांसं पित्तं च श्लेष्मा तथा शोणितं च ।

अमेध्यसंघातमिदं शरीरं पश्यंति निर्वेदगुणानुप्रेक्षिणः ॥ ८२ ॥

टीका—अस्थानि च चर्माणि च तथैव तेनैव प्रकारेण मांसं पित्तं श्लेष्मा
तथा शोणितमित्येवंप्रकारमेव्यसंघातभूतमिदं शरीरं पश्यन्ति निर्वेदगुणानु-
प्रेक्षिणः, ये मुनयो देहमंसाग्धोऽपि निर्वेदमापन्ना शरीरमेवंपूतं पश्यन्तीति ॥ ८२ ॥

तथा;—

अट्टिणिछण्णं णालिणिबद्धं कलिमलमरिदं किमिडलपुण्णं
मंसविलित्तं तयपडिछण्णं सरीरघरं तं सददमचोक्खं ८३

अस्थिनिच्छन्नं नालिनिबद्धं कलिमलमृतं कृमिकुलपूर्णं ।

मांसविलित्तं त्वक्प्रतिच्छन्नं शरीरगृहं तत् सततमचौख्यं ॥ ८३ ॥

टीका—*पूर्वग्रन्थेनोपकरणं प्रतिपादितं यत्तच्छरीरे नियोजयन्नाह
अस्थिभिर्निच्छादितं संवृतं, नालिकाभिः शिराभिर्निबद्धं संघटितं, कलि-
मलमृतं सर्वांशुचिद्रव्यपूर्णं, कृमिकुलनिचितं, मांसविलित्तं मांसेनोपचितं,
त्वक्प्रच्छादितं दर्शनीयपथं नीतं, शरीरगृहं तत्सततं सर्वकालमचौख्यमंशुचि,
नात्र पौनरुक्त्यदोष आशङ्कनीयः पर्यायार्थिकशिष्यानुग्रहणादपवाऽमेध्यगृहं
पूर्वं सामान्येन प्रतिपादितं तस्य वार्तिकरूपेणैवं तत्राऽंशुचित्वं सामान्येनोक्तं
तस्य च प्रपञ्चनार्थं वैराग्यातिशयप्रदर्शनार्थं च यत इति ॥ ८३ ॥

ईदृग्भूते शरीरे मुनयः किं कुर्वन्तीत्याशङ्कयामाह;—

एदारिसे सरिरे दुग्गंधे कुणिमपूदियमचोक्खे ।

सटणपडणे असारे रागं ण करिति सत्पुुरिसा ॥ ८४ ॥

एतादृशे शरीरे दुर्गन्धे कुणपपूतिकं अचौख्ये ।

सहनपतने असारे रागं न कुर्वति सत्पुरुषाः ॥ ८४ ॥

टीका—एतादृशे शरीरे ईदृग्भूते देहे दुर्गन्धे कुणपपूतिके कश्मलेन
कुथिते शुचित्वेन विवर्जिते शुचिविवर्जिते शतनपतनेऽगारे रागं स्नेहं न कुर्वते
सत्पुरुषाः साधव इति ॥ ८४ ॥

* पुष्पमध्यगतः पाठः प्रेस-मुस्तके नास्ति ।

उज्ज्वलशुद्धिमुपसंहरन्नाह,—

जं वतं गिहवासे विसयसुहं इंद्रियत्थपरिभोए ।
तं खु ण कदाइभूदो भुंजंति पुणो वि सत्पुुरिसा ॥ ८५ ॥

यत् वतं गृहवासे विषयसुखं इंद्रियार्थपरिभोगात् ।
तत् खलु न कदाचिद्भूतं भुंजते पुनरपि सत्पुरुषाः ॥ ८५ ॥

टीका—यत्किंचिद्वतं त्यक्तं गृहवासे विषयसुखं गार्हस्थ्यं रूपरसगन्ध-
स्पर्शद्वारोद्भूतं जीवसंतर्पणकारणमिन्द्रियार्थमिन्द्रियकारणेन जनितं परिभो-
गाश्च ये च स्त्र्यादिका घान्ताः परिभोगनिमित्तं वा तत्सुखं तानिन्द्रियार्थान् तांश्च
परिभोगान् खलु स्फुटं कदाचिदपि भूदो—भूतं समुपस्थितं केनचित्कारणान्तरेण
न भुंजते न परिभोगयन्ति सत्पुरुषाः साधवः, यद्वा न्तं विषयसुखं तदेव केनचि-
त्कारणान्तरेण समुपस्थितं यदि भवेत्तदपि सत्पुरुषा न भुंजते न सेवन्त इति ॥ ८५ ॥

तथा;—

पुण्यरदिकेलिदाइं जा इद्धी भोगभोयणविहिं च ।
ण वि ते कहंति कस्स वि ण वि ते मणसा विचिंतंति ॥ ८६ ॥

पुण्यरतिक्रीडितानि यानि ऋद्धिं भोगभोजनाविधिं च ।

नापि ते कथयन्ति कस्यापि नापि ते मनसा विचिंतयन्ति ॥ ८६ ॥

टीका—पुण्यरत्या क्रीडितानि पूर्वकाले यान्युपभोगितानि स्त्रीशत्राभरणरा-
ज्यहस्त्यभरणादिकानि यानि ऋद्धिर्विभूतिर्द्रव्यसुखं रूप्यादिगोपतिः सौभाग्या-
दिकं च भोगाः पुण्यचन्दनकुङ्कुमादिकानि भोजनविधिश्च धूपपूजाशोक्यति-
शान्त्योदनानि चतुर्विधाहास्यकारस्तदेतन्सर्वं न ते मुनयः कस्यचिदपि
कथयन्ति नापि मनसा विचिन्तयन्ति, तन्मर्मसुखभुक्तं ॥ धन्येनान्यस्य प्रति-
पादयन्ति नापि चित्ते कुर्वन्तीति ॥ ८६ ॥

उज्जनशुद्धिं व्याख्याय वाक्यशुद्धिं निरूपयन्नाह;—

भासं विणयविह्वणं धम्मविरोही विवज्जए वयणं ।
पुच्छिदमपुच्छिदं वा ण वि ते भासंति सप्पुरिसा ॥८७॥

भाषां विनयविहीनां धर्मविरोधि विवर्जयन्ति वचनं ।

पृष्टमपृष्टं वा नापि ते भाषन्ते सत्पुरुषाः ॥ ८७ ॥

टीका—भाषां वचनप्रवृत्तिमायां कर्णाटिकां गौडों लाटीं विनयविहीनां सरपरुपादिसमन्वितां वर्जयन्ति, वचनं धर्मविरोधि रम्यमपि वचनं धर्मप्रतिकूलं वर्जयन्ति, अन्यदपि यदिरुद्धं पृष्टाः संतोऽपृष्टाश्च परेण नियुक्ता अनियुक्ताश्च न ते सत्पुरुषा भाषन्ते ब्रुवत इति ॥ ८७ ॥

कथं तर्हि तिष्ठन्तीत्याशंकायामाह;—

अच्छीहिंय पेच्छंता कण्णेहिंय बहुविहाइं सुणमाणा ।
अत्थंति मूयभूया ण ते करंति हु लोइयकहाओ ॥८८॥

अक्षिभिः पश्यन्तः कर्णैः बहुविधानि शृण्वन्तः ।

तिष्ठन्ति मूकभूता न ते कुर्वन्ति हि लौकिककथाः ॥ ८८ ॥

टीका—अक्षिभिर्नयनेः पश्यन्तो निरूपयन्तः सद्रूपमसद्रूपं वा योग्यमयोग्यं च वस्तुजातं निरूपयन्तोऽपि दृष्टिगहिता इव तिष्ठन्ति, कर्णैः श्रोत्रेन्द्रियैर्बहुविधानि श्रव्याणि युक्तान्ययुक्तानि च शृण्वन्तो नानाप्रकारशब्दान् कर्णशक्त्या गृह्णन्तोऽपि तिष्ठन्ति मूकभूता इव जिह्वानयनकर्णरहिता इव, न ते मनसो व्यक्तं कुर्वन्ति लौकिकीः कथा लोकव्यापारानिति ॥ ८८ ॥

कास्ता लौकिक्यः कथा इत्याशंकायामाह;—

इत्थिकहा अत्थकहा भत्तकहा खेडकव्वडाणं च ।
रायकहा चोरकहा जणवदणयरायरकहाओ ॥ ८९ ॥

स्त्रीकथा अर्थकथा भक्तकथा खेटकर्वटयोश्च ।

राजकथा चोरकथा जनपदनगराकरकथाः ॥ ८९ ॥

टीका—स्त्रीणां कथाः सुरूपास्ताः सौभाग्ययुक्ता मनोरमा उपचारप्रवणा कोमलालापा इत्येवमादिकथनं वनिताकथाः । अर्थस्य कथा अर्थार्जनोपाय-
कथनप्रबंधाः सेवया वाणिज्येन लेखवृत्त्या कृषिकर्मणा समुद्रप्रवेशेन धातुवादेन
मंत्रतंत्रप्रयोगेन ॥ इत्येवमाद्यर्थार्जननिमित्तवचनान्यर्थकथाः । भक्तस्य कथा
रसनेन्द्रियलुब्धस्य चतुर्विंशत्यहारप्रतिबद्धवचनानि तत्र शोभनं भयं स्थायं लेखं
पेयं सुरसं मिष्टमतीवरसोत्कटं जानाति सा संस्कर्तुं बहूनि व्यंजनानि तस्या
हस्तगतमशोभनमपि शोभनं भवेत्तस्य च गृहे सर्वमनिष्टं दुर्गन्धं सर्वं स्वादु-
रहितं विरसमित्येवमादिकथनं भक्तकथाः । खेटं नद्यद्रिवेष्टितं नदी-
पर्वतैरवरुद्धः प्रदेशः, कर्वटं सर्वत्र पर्वतेन वेष्टितो देशः कथात्र सम्बध्यते
कर्वटकथाः खेटकथास्तथा संवाहनद्रोणमुरगादिकथाश्च, तानि शोभनानि
निविष्टानि सुदुर्गाणि वीरपुरुषाधिष्ठितानि मुयंत्रितानि परचक्राभेयानि बहुधनधा-
न्यार्थनिचितानि सर्वथायोध्यानि न तत्र श्रेष्ठं शक्नोतीत्येवमादिवाक्प्रलापाः
खेटादिकथाः । राज्ञां कथाः नानाप्रजापतिप्रतिबद्धवचनानि स राजा प्रचंडः
शूरध्वाणभयनिपुणभारकुशलो योगक्षेमोद्यतमतिधनतुरंगवलो निजिताशेष-
वैरिनिवहो न तस्य पुरतः केनापि स्थायते इत्येवमादिकं वचनं राज-
कथाः । चोराणां कथाः—स चोरो निपुणः स्वातकुशलः स च वर्मनि ग्रहण-
समर्थः पश्यतां गृहीत्वा गच्छति तेन सर्वं आक्रान्ता इत्येवमादिकथनं चोरकथाः ।
जनपदो देशः, नगरं प्राकारागुपलक्षितं, आकरो वज्रपशरागमुवर्णकुंकुममुक्ताफल-
वणचन्द्रनादीनामुपतिष्ठानं तेषां कथास्तत्रप्रतिबद्धकथा र्जनानयनयानादिवाग्प्र-
बंधास्तत्र रत्नं सुलभं शोभनमनर्थं मुक्ताफलं तत्र जात्यमुपपद्यते तत्र कुंकुमादिकं
समहर्षमव्रानीतं बहुमूल्यं फलद्रुं तत्रगरं सुरक्षितं ग्रामाद्यादिविराजमानं दिव्य-

निताजनाधिष्ठितं, स देशो रम्यः सुलभाञ्जपानो मनोहरवेषः प्रनुरगन्धमाल्या-
दिकः सर्वभाषाविदग्धमतिरित्येवमादिवचनप्रबंधो जनमदनगराकरकथाः, तासु
कथासु न रज्यंति धीरा इत्युत्तरेण संबंधः ॥ ८९ ॥

तथा;—

णडभट्टमल्लकहाओ मायाकरजलमुष्टियाणं च ।

अज्जउललंघिकाणां कथासु ण वि रज्जए धीरा ॥ ९० ॥

नटभट्टमल्लकथाः मायाकरजलमुष्टिकयोश्च ।

आर्याकुललंघिकानां कथासु नापि रज्यंते धीराः ॥ ९० ॥

टीका—नटा भरतपुत्रका रंगोपजीविनः, भटा पुद्गलसमर्थाः सहस्रादीनां
जेतारः, मल्ला अंगयुद्धसमर्थाः अनेककच्छपबंधादिकरणसमर्थाः, मायां
मेहेन्द्रजालादिकं प्रतारणं कुर्वन्तीति मायाकरा मायाकृतरंगोपजीविनः, जल्ला
मत्स्यवधाः शाकुनिकाश्च पट्टिकाम्लेच्छादयश्च, मुष्टिका शूतकारा शूतव्यसनिनः,
अज्जउला—आर्या कुलमाप्नायो दुर्गा येषां ते आर्यकुला हस्तपादशिरःशरीराव-
यवभेदेन कुशला दुर्गपुत्रिका जीवाहिमनगता अथवा अजाविकारक्षकाः
सर्वपशुपालाश्च लंघिका वरत्रवेणूपरिहृत्कुशला इत्येवमादीनां याः कथास्तद्व-
व्यापारकरणं सरागचतसा स शोभनतरोऽशोभनतरो वा कुशलोऽकुशलो
वेत्येवमादयस्तासु कथासु पूर्वोक्तसु नैव रज्यंति नैवानुरागं कुर्वन्ति धीरा
वैराग्यपरा इति ॥ ९० ॥

न केवलं कथा वचनेन वर्जयंति किं तु मनसाऽपि न कुर्वन्तीत्याह,—

विकहा विसोत्तियाणं खणमवि हिदएण ते ण चिंतंति ।

धम्मे लद्धमदीया विकहा तिविहेण वज्जंति ॥ ९१ ॥

• विकथा विधुतीन् क्षणमपि हृदयेन ते न चिंतयन्ति ।

धर्मे लब्धमतयः विकथाः त्रिविधेन वर्जयन्ति ॥ ९१ ॥

टीका—इत्येवमादिविकथाः स्त्रीभक्तचौरराजकथाः विभ्रुतिकथाश्च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपसां प्रतिफलवचनानि तत्प्रतिबिम्बपरिणामांश्च क्षणमपि नयनेन्मेषमात्रमपि हृदयेन चेतसा न ते मुनयश्चिन्तयन्ति न व्यवस्थापयन्ति धर्मे धर्मविषये लब्धमतयो यतो विकथाल्लिप्रकारेण मनोवाक्कायैर्वर्जयन्तीति ॥ ९१ ॥

तथा;—

कुक्कय कंदप्पाइय हासं उल्लावणं च खेडं च ।

मददप्पहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनी न कारयन्ति ॥ ९२ ॥

कौत्कुच्यं कंदर्पायितं हास्यं उल्लापनं च खेडं च ।

मददपहस्तताडनं न कुर्वन्ति मुनयः न कारयन्ति ॥ ९२ ॥

टीका—कुक्कय—कौत्कुच्यं हृदयकंठाभ्यामव्यक्तशब्दकरणं, कंदप्पाइय—कंदर्पायितं कामोत्पादकवचनान्यथा रागोद्रेकात्प्रहाससंमिश्राशिष्टवाक्यप्रयोगः कंदर्पः, हासं—हास्यमुपहास्यवचनानि, उल्लावणं—अनेकवैदभ्ययुक्तमन्यवचनं, खेडं चोपप्लवचनं अदुष्टहृदयेन परप्रतारणं, मददपेण स्वहस्तेनान्यहस्तताडनं च मुनयो न कुर्वन्ति न कारयन्ति नाऽप्यनुमन्यन्ते च ॥ ९२ ॥

यतः;—

ते ह्येति णिविवारा थिमिदमदी पदिद्विदा जहा उदधी ।

णियमेसु दृढव्रतिणो पारत्तविमग्गया समणा ॥ ९३ ॥

ते भवन्ति निर्विकाराः स्तिमितमतयः प्रतिष्ठिता यथा उदधिः ।

नियमेषु दृढव्रतिनः पारत्र्यविमार्गकाः श्रमणाः ॥ ९३ ॥

टीका—यस्मात्ते साधवो भवन्ति निर्विकाराः कायिकवाचिकमानसिक-विकारेर्वर्जिताः, स्तिमितमतयोऽनुद्धतचेष्टासंकल्पाः, प्रतिष्ठिता यथोदधिः समुद्र-

इवागाधा अक्षोमाश्च, नियमेषु षट्त्रय्यकादिक्रियासु दृढवतिनोऽभ्यगृहीता-
नवग्रहविशेषाः, पारव्यविमार्गिकाः परलोकं प्रति सूत्रतस्तमस्तकार्या इहलोकं
निरतिचारं परलोकं सम्यग्विधानेनात्मनः परेषां च निरूपयन्तीति ॥ ९३ ॥

कथंभूतास्तर्हि कथाः कुर्वन्तीत्याशंकायामाह;—

जिनवचनभासिदत्तं पत्थं च हिदं च धम्मसंजुत्तं ।

समओवयारजुत्तं पारत्तहिदं कथं करेति ॥ ९४ ॥

जिनवचनभाषितार्था पथ्यां च हितां च धर्मसंयुक्तां ।

समयोपचारयुक्तां पारड्यहितां कथां कुर्वन्ति ॥ ९४ ॥

टीका—जिनवचनेन वीतरागागमेन भाषितः प्रतिपादितोऽर्थो विषयो
यस्याः सा जिनवचनभाषितार्था रत्नत्रयप्रतिपादनसमर्था तां कथां कुर्वते ।
पुनरपि पथ्यो हितां च धर्मसंयुक्तां समयोपचारयुक्तामागमविनयसहितां पर-
लोकं प्रति हितां कुर्वते । *यद्यपि विषयसुराविवर्जनेन कापुरुषाणामनिष्टा
तथापि विपाककाले पथ्योपधवत् । तथा *यद्यपि जीवप्रदेशसंतापकरणेन न हिता
तथापि सम्पगाचरणनिरता । तथा यद्यपि विनयतन्निष्ठा तथापि श्रुतज्ञान-
प्रतिकूला न भवति तर्कव्याकरणसिद्धांतचरितपुराणादिप्रतिपादिका वा कथा
तां कुर्वन्ति इति ॥ ९४ ॥

ये कथामेवविधां कुर्वन्ति ते किम्भूता इत्याशंकायामाह;—

सत्ताधिय सप्पुरिसा मग्गं मण्णांति वीदरागाणं ।

अणयारमावणाए भावेति य णिच्चमप्पाणं ॥ ९५ ॥

सत्त्वाधिकाः सत्पुरुषा मार्गं मन्यन्ते वीतरागाणां ।

अनगारभावनया भावयन्ति च नित्यमात्मानम् ॥ ९५ ॥

टीका—सत्त्वाधिकाः सर्वोपसर्गोप्यकंप्यमावाः, सत्पुरुषाः यथोक्तचरित-

चरित्रा मार्गं सम्मदर्शनज्ञानचारित्राणि मन्यन्तेऽप्युपगच्छन्ति । केयां मार्गं ?
वर्तारामाणां निर्दग्धमोहनीयरजसामन्तारभावनया च कथितस्वरूपया भावयन्ति
चात्मानमिति ॥ ९५ ॥

वाक्यशुद्धिं निरूप्य तपःशुद्धिं च निरूपयन्नाह;—

णिञ्चं च अप्रमत्ता संजमसमिदीसु ज्ञानजोगेषु ।
तपश्चरणकरणजुक्ता हवंति सवणा समिदपावा ॥ ९६ ॥

नित्यं च अप्रमत्ताः संयमसमितिषु ध्यानयोगेषु ।

तपश्चरणकरणयुक्ता भवंति श्रमणाः शमितपायाः ॥ ९६ ॥

टीका—नित्यं च सर्वकालमपि अप्रमत्ताः पंचदशप्रमादरहिताः संयमे
प्राणरक्षणे इन्द्रियनिग्रहे समितिषु ध्याने धर्मध्याने शुद्धध्याने च योगेषु नाना
विधावग्रहविशेषेषु द्वादशविधे तपसि त्रयोदशविधे चरणे *करणे च त्रयोदश-
विधे *शमितपायाः संतः श्रमणा उद्युक्ता भवंति । *एवंविशिष्टे सम्मज्ञानदर्शन-
चारित्रतपोविषये तदुपकरणे च सर्वपापक्रियानिवृत्ताः सन्तोऽभक्षिणमायुक्ता
भवन्तीति* ॥ ९६ ॥

वाक्यतपसां मध्ये दुश्चरं तावन्कायक्लेशं तपः प्रतिपादयन्नाह;—

हेमन्ते धिदिमन्ता सहन्ति ते हिमरयं परमघोरं ।
अंगेषु णिवढमाणं णालिणीवणविणासयं सीर्यं ॥ ९७ ॥

हेमन्ते धृतिमन्तः सहन्ते ते हिमरजः परमघोरं ।

अंगेषु निपतत् नलिनीवनविनाशकं शीतं ॥ ९७ ॥

टीका—हेमन्ते हिमवत्काले परमघोरे दग्धाशेषवनस्पतिविशेषे प्रचंडघात-
समूहकंपिताशेषजंतुनिबहे धृतिमन्तः परमधैर्यप्रावरणसंवृताः, सहन्ते ते मुनयो
हिमरजः पतत्प्राणसमूहं परमघोरं सुषु रौद्रभीषु निपतश्चरणान्मस्तकं याव-

त्यतद्धिमं । किञ्चिद्विशिष्टं तद्धिमरजः ? नलिनीवनविनाशकं पद्मिनीसंश्लेषदहनसमर्थं,
उपलक्षणमात्रमेतत् तेन सर्वभूतविनाशकरणसमर्थं सहन्त इति ॥ ९७ ॥

अभ्रावकाशं व्याख्यायातापनस्वरूपमाह;—

जह्नेण मल्लिदंगा गिह्ने उष्णादवेण दहृंगा ।

चेद्वन्ति निसिद्धंगा सूरस्य य अहिमुहा सूरा ॥ ९८ ॥

जह्नेन मलिनांगा दीप्ते उष्णातपेन दग्धांगाः ।

तिष्ठन्ति निमृष्टांगा सूर्यस्य च अभिमुखं शूराः ॥ ९८ ॥

टीका—जह्ने सर्वगोद्धृतमलं तेन मलिनांगा बल्मीकसमाना निःप्रतीकार-
देहाः; दीप्ते प्रचंडमार्तटाभस्मिहस्तशोपिताशेषार्द्रभावं दवदहनसमानवृष्णाकांत-
समस्तजीवराशौ उष्णातपेन दीप्यमानकिरणजालैर्दग्धांगा दग्धकाष्ठसमान-
शरीरास्तिष्ठन्ति । निमृष्टांगाः कायोत्सर्गेणाचलितशरीरावयवाः सूर्यस्य धगधगायमा-
नाद्रित्यस्थभिमुखं शूरा मनागपि न संकुशमुद्धहन्ति शीतहृदं प्रविष्टा इव
संतिष्ठन्ति इति ॥ ९८ ॥

वृक्षमूले निरूपयन्नाह;—

धारंधपारगुविलं सहन्ति ते वादयादलं चंडं ।

रत्तिदिवं गलतं सत्पुुरिसा रुवसमूलेषु ॥ ९९ ॥

धारंधकारगहनं सहन्ते ते वातवायुदलं चंडं ।

रात्रिदिवं गलत् सत्पुरुषा वृक्षमूलेषु ॥ ९९ ॥

टीका—नथा प्रागुक्ताले जलपूतिशेषमार्गे गर्भत्यर्जन्ययोगशनिग्व-
धित्तिदिशि वृक्षमूले जेह्मसायीर्णी चेटं गेटं वानं वादलं च प्रवर्षणशीलं मेघ-
जालं च गर्भे सम्पगव्यासते । किञ्चिद्विशिष्टं ? जलधारंधकारगतनं । पुनरपि किं-
चिद्विशिष्टं ? रात्रिदिवं च क्षम्युज्ज्वलप्रमाणपतदाराभिर्वर्षद्वृक्षमूले वसन्ति
सहन्ते च सत्पुरुषाः, न मनागपि चिनक्षोभं कुर्वन्तीनि ॥ ९९ ॥

तत्र स्थिताः परीषहोश्च जयंतीत्याहुः—

वादं सीदं उण्हं तण्हं च छुधं च दंसमसयं च ।

सव्वं सहंति धीरा कम्माण खयं करेमाणा ॥ १०० ॥

वातं शीतं उष्णं तृष्णां च क्षुधां च दंशमशकं च ।

सर्वं सहंते धीराः कर्मणां क्षयं कुर्याणाः ॥ १०० ॥

टीका—एवं विकालयोगिनः संतो वातं विनाशिताशेषतस्मिन् सहंते तथा शीतं महंते तथोष्णं शोषिताशेषवनसत्सिमुद्रं सहंते तथा तृष्णां संतापिताशेषांगावयवां सहंते तथा क्षुधां महाप्रलयकालसमुत्थिताग्निस्वरूपां सहंते तथा दंशमशककृतोपद्रवं सहंते तथा सर्पवृश्चिकपिर्पीलिकावराहाविकृतोपद्रवं च सहंते, किं बहुना सर्वमप्युपसर्गजातं कर्मणां क्षयं कुर्याणाः सहंते न तंत्रमंत्र-निमित्तं न हर्षैकिकमुसनिमित्तं नापि परलोकभागाकांक्षयेति ॥ १०० ॥

एवं कायभवं क्रेशसहनं निरूप्य वाग्भवं क्रेशसहनं निरूपयन्नाह,—

दुज्जणवयण चडयणं सहंति अच्छोट सत्थपहरं च ।

ण य कुप्पंति महरिसी खमणगुणवियाणया साहु ॥ १०१ ॥

दुर्जनवचनं चटचटत् सहंते पैशून्यं शस्त्रप्रहारं च ।

न च कुप्यंति महर्षयः क्षमणगुणवित्तानकाः साधवः ॥ १०१ ॥

टीका—दुष्टो जनां दुर्जनस्तस्य वचनं दुर्जनवचनं सर्वप्रकारेणापवादप्र-
हणशीलमिध्यादृष्टिरापद्यवचनं, चटचटत्तलोलहस्फुल्लिङ्गममानं सर्वजीवप्रदेश-
तापकरं, सहंते न क्षोभं गच्छन्ति, अछोटं पैशून्यवचनं अगदोपाद्वादनप्रण-
मयवा अछोटणं लोष्टलगुडादिभिस्साडनं, शस्त्रप्रहारं सद्भादिभिर्धानं च सहंते,
इति सर्वमेतन्महंते न च तेभ्य उपद्रवकाभिः कुप्यन्ति, महर्षयः क्षमागुणविज्ञा-
नकाः श्रमणाः सर्वप्रकारैः महानशीलाः क्रोधादिवशं न गच्छन्तीति ॥ १०१ ॥

अन्यच्च,—

जइ पंचिन्द्रियदमओ होज्ज जणो रूसिदब्बय णियत्तो ।
तो कदरेण कयंतो रूसिज्ज जए मणूयाणं ॥ १०२ ॥

यदि पंचेन्द्रियदमको भवेत् जनः रोषादिभ्यः निवृत्तः ।

ततः कतरेण कृतांतः रुप्येत् जगति मनुजेभ्यः ॥ १०२ ॥

टीका—यदि पंचेन्द्रियदमकः पंचेन्द्रियनिग्रहरतो भवेज्जनस्तदा स रोषादिभ्यो निवृत्तश्च जनो भवेत्ततः कतरेण कारणेन कृतांतो मृत्यु रुप्येत् कोपं कुर्याज्जगति मनुष्येभ्योऽथवा कृतांत आगमस्तत्माहचर्याद्यतिरपि कृतांत इत्युच्यते तत एव संबंधः क्रियते यदि सामान्यजनोऽपि पंचेन्द्रियनिग्रहरतो भवेत्तत रोषादिवृत्तः क्रोधादिकं न करोति कृतांतो यतिः पुनः कतरेण कारणेन रूपद्रवकारिभ्यो मनुष्येभ्यो रुप्येत्कोपं कुर्यात् ? तस्मात्क्षमागुणं जानता चाग्निं सम्यग्दर्शनं चाभ्युपगच्छता न रोषः कर्तव्यः ॥ १०२ ॥

अन्यच्च,—

जदि वि य करंति पावं एदे जिणवचणवाहिरा पुरिसा ।
तं सव्वं सहिदव्वं कम्माण सयं करंतेण ॥ १०३ ॥

यद्यपि च कुर्वति पापं एते जिनवचनवाह्याः पुरुषाः ।

तत् सर्वं सोदव्वं कर्मणां क्षयं कुर्वता ॥ १०३ ॥

टीका—यद्यपि च पूर्वकर्मोदयवशात्कुर्वन्ति पापं वधवन्धनादिकं रौद्रं कर्मेते जिनवचनवाह्याः पुरुषा मिथ्यात्वासंयमकपायाभिरताः सर्वमदमार्जिताः, तत्सर्वमुत्सर्गजातं सहनीयं सम्यग्निधाननाध्यासितत्रयमध्यासयेत् । कर्मणां क्षयं पूर्वार्जितकर्मफलक्षयं कुर्वताऽऽत्मना सह कर्मणां विमोक्षं कुर्वता सम्यग्दर्शनादिभिरात्मानं भावयतीति ॥ १०३ ॥

पुनरपि कथायविजयमाह;—

लद्धूण इमं सुवणिहिं ववसायविरज्जियं तह करेह ।

जह सुगगइचौराणं ण उवेह वसं कसायाणं ॥ १०४ ॥

लद्ध्या इमं श्रुतनिधिं व्यवसायद्वितीयं तथा कुरुत ।

यथा सुगतिचौराणां नोपेत वशं कपायाणां ॥ १०४ ॥

टीका—लद्ध्या सम्यगवाप्येन श्रुतनिधिं द्वादशांगचतुर्दशपूर्वरत्ननिधानं व्यवसायेन चाग्नित्रयसोद्योगेन सह द्वितीयं तथा कुरुत तेन प्रकारेण यतध्वं, यथा सुगतिचौराणां मोक्षमार्गविनाशकानां कपायाणां वशं नोपेत तथा यतध्वं येषां रत्नत्रयविनाशवानां श्रोत्रादीनां वशं न गच्छतेति ॥ १०४ ॥

तपःशुद्धिस्वामिनः प्रतिपादयन्नाह;—

पंचमहद्वयधारी पंचसु समिदीसु संजदा धीरा ।

पंचिंदियत्थविरदा पंचमगइमगगया सवणा ॥ १०५ ॥

पंचमहाव्रतधारिणः पंचसु समितिषु संयता धीराः ।

पंचेन्द्रियार्थविरताः पंचमगतिमार्गकाः भ्रमणाः ॥ १०५ ॥

टीका—पंचमहाव्रतधारिणो जीवदयादिगुणकलिताः पंचसु समितिषु संयताः पंचममितिसंयुक्तरतासु वा व्यवस्थिता धीरा अकंपभावमुपगताः पंचेन्द्रियार्थेभ्यो विरता जितेन्द्रियाः पंचमगतिं निद्वगतिं मृगयमाणा अनन्यतुष्टयेनात्मानं योजयंतः भ्रमणा इत्यभूतास्तपःशुद्धेः कर्नारो भवन्ति ॥ १०५ ॥

तथा;—

ते इंदिएसु पंचसु ण कयाइ पुणो वि बंधंति ।

उण्हेण व हारिहं णस्सदि राओ सुविहिदाणं ॥ १०६ ॥

१ विनाशिनो य, ग. । २ गच्छन्ति ग, गच्छन्तु श्रेय-सुलभे ।

त इन्द्रियेषु पंचसु न कदाचित् रागं पुनरपि वधन्ति ।

उष्णेन इव हारिद्रो नश्यति रागः सुविहितानां ॥ १०६ ॥

टीका—ते पूर्वोक्ताः श्रमणा इन्द्रियेषु पंचसु रागं कदाचिदपि न पुनर्वधन्ति यतस्तेषां सुविहितानां शोभनानुग्रानानां नश्यति रागो यथोष्णेन हारिद्रो रागः । किमुक्तं भवति ? यत्रपि कदाचिद्रागः स्यात्तथापि पुनरनुबन्धं न कुर्वन्ति पश्चात्तापेन तत्क्षणादेव विनाशमुपयाति हरिद्रारक्तवस्त्रस्य पीतप्रभारविकिरणसृष्टेवोति ॥ १०६ ॥

तपःशुद्धिं निरूप्य व्यानशुद्धिं निरूपयेंतावत्तदर्थमिन्द्रियजयमाहः—

विसण्णु पधावंता चपला चंडा त्रिदंडगुत्तेहिं ।

इन्द्रियचोरा घोरा वसन्मि ठविदा ववसिदेहिं ॥ १०७ ॥

विषयेषु प्रधावंतश्चपलाचंडाः त्रिदंडगुत्तैः ।

इन्द्रियचोरा घोराः वशे स्थापिता द्यवसितैः ॥ १०७ ॥

टीका—विषयेषु रूपरसगन्धस्पर्शशब्देषु प्रधावंतः प्रसरन्तः, चपलाः स्पर्धवर्जिताः, चंडाः कोपं गच्छन्तः, इन्द्रियचोरान्त्रिदंडगुत्तैर्मनोवाक्यायसंयुतैः व्यवमितैश्चारित्र्ययोगतश्चिद्विशेषे व्यवस्थापिताः स्ववशे नीताः सुष्ठु घोरा यद्यपि तथापि प्रलयं प्रापिता मुनिमिरिति ॥ १०७ ॥

दृष्टान्तद्वारेण मनोनिग्रहस्वरूपमाहः—

जह चंडो वनहस्ती उद्दामो णयररायमगमिमि ।

तिक्खं कुसेण धरिदो णरेण दिढसत्तिजुत्तेण ॥ १०८ ॥

यथा चंडो वनहस्ती उद्दामो नगरराजमार्गे ।

तीक्ष्णांकुशेन घृतः नरेण दृढशक्तियुक्तेन ॥ १०८ ॥

टीका—यथा येन प्रकारेण चंडो गलत्रिमांडप्रजातप्रकोपो वनहस्ती उद्दामः

शृंगसलादिवंधनरहितो नगरराजमार्गे दृढशक्तियुक्तेन नरेण तीक्ष्णाकुशेन कर-
णभूतन धृत आत्मवशे स्थापित इति ॥ १०८ ॥

पदम्;—

तह चंडो मणहत्थी उद्दामो विषयरंजमग्गम्मि ।

णाणकुसेण धरिदो रुद्धो जह मत्तहत्थिंस्व ॥ १०९ ॥

तथा चंडो मनोहस्ती उद्दामो विषयरंजमार्गे ।

ज्ञानाकुशेन धृतो रुद्धो यथा मत्तहस्ती खलु ॥ १०९ ॥

टीका—तथा तेनैव प्रकारेण चंडो नरकमत्यादिषु नराणां प्रक्षेपणपरं
मनोहस्ती उद्दामः संयमाविहंगसलादिरहितो विषयरंजमार्गे रूपादिविषयरंज-
मर्त्तनि धावेन ज्ञानाकुशेन पूर्वापरविवेकविषयावबोधकुशेन धृत आत्मवंश
नीतः, यथा मत्तहस्ती रुद्धः सन्न किञ्चित्कर्तुं समर्थो यत्र नीयते हस्तिपदेन
तत्रैव याति एवमेव यतिना मनोहस्ती रुद्धः सन् यत्र व्यवस्थाप्यते तत्रैव तिष्ठति
वशीभूतः सन्निति ॥ १०९ ॥

तथा;—

ण च एदि विणिस्सरिहुं मणहत्थी ज्ञाणवारिवंधणिदो ।

बद्धो तह य पचंडो विरायरज्जुहि धीरेहिं ॥ ११० ॥

न चेति विनिस्सर्तुं मनोहस्ती ध्यानवारिवंधनीतः ।

बद्धस्तथा च प्रचंडः विरागरज्जुभिः धीरैः ॥ ११० ॥

टीका—यथा रुद्धः सन् मत्तहस्ती वारिवंधनेन न शक्नोति विनिःसर्तुं
निर्गन्तुं न समर्थस्तथा मनोहस्ती ध्यानवारिवंधनं नीतः प्रापितोऽतिशयेन
प्रचंडो विरागरज्जुभिर्विद्धो वेराग्यादिवस्त्राभिर्धरैः संयमितो निर्गन्तुं न
शक्नोतीति ॥ ११० ॥

ध्यानार्थं नगरं प्राकारादिसमन्वितं रचयन्नाह,—

धिदिधणिदणिच्छिदमदी चरित पायार गोडरं तुंगं ।
खंतीसुकहकवाडं तवणयरं संजमारक्खं ॥ १११ ॥

धृत्यतिशयनिश्चितमतिः चारित्रं प्राकारं गोपुरं तुंगं ।

क्षांतिसुकृतकपाटं तपोनगरं संयमारक्षम् ॥ १११ ॥

टीका—धृतिः संतोषादिस्तस्यामत्यर्थं निश्चितं मतिज्ञानं धृत्यतिशयनि-
श्चितमतिर्धैर्यसाहचर्यरुचिसमन्वितविवेकः चारित्रं त्रयोदशप्रकारपापक्रियानि-
वृत्तिः, प्राकारः पाषाणमय इष्टकामयो वा परिक्षेपः, गोपुरं तुंगं नगरस्य मह-
द्गमुनुङ्गकटं यथासंख्येन संबंधः । धृत्यतिशयितनिश्चितमतिरेव प्राकारो यत्र
नगरे तत्तथाभूतं तर्थाच्चारित्रमेव गोपुरमुत्तुंगं यत्र तच्चान्निगोपुरोत्तुंगं । क्षांति-
रुपशमः सुकृतं धर्मः क्षांतिसुकृते कपाटे यस्य तत् क्षातिसुकृतकपाटमय-
वा क्षान्तिरेव सुयंत्रितकपाटं तत्र, तपोनगरं, संयमो द्विप्रकार आरक्षः कोट्टपालो
यत्र तत्संयमारक्षं इन्द्रियसंयमप्राणसंयमाभ्यामारक्षकाभ्यां पान्यमान-
मिति ॥ १११ ॥

कथं तद्रक्ष्यत इत्याशंकायामाह,—

रागो दोसो मोहो इंदियचोरा य उज्जदा णिच्चं ।

ण च यंति पहंसेहुं सत्पुुरिससुरक्खियं णयरं ॥ ११२ ॥

रागः द्वेषः मोहः इन्द्रियचौराश्चोद्यता नित्यं ।

न शक्नुवन्ति प्रध्वंसयितुं सत्पुरुषसुरक्षितं नगरं ॥ ११२ ॥

टीका—यद्यपि तन्नगरं प्रध्वंसयितुं विनाशयितुमुद्यताः सर्वकालं राग-
द्वेषमोहेन्द्रियचौरास्तथापि तत्तपोनगरं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टं न शक्नुवन्ति प्रध्वं-
सयितुं सत्पुरुषसुरक्षितनगरवत्, यथा महायोधैः सुरक्षितं सुदुर्गं सुयंत्रितं नगरं
विनाशयितुं समर्थं न परचक्रमेव तपोनगरं रागादयो न विनाशयितुं
समर्था इति ॥ ११२ ॥

इदानीं ध्यानार्थं प्रकटयन्नाह,—

एदे इन्द्रियतुरया पयडीदोसेण चोइया संता ।

उम्मगं णिति रहं करेह मणपगहं वलियं ॥ ११३ ॥

एते इन्द्रियतुरगाः प्रकृतिदोषेण चोदिताः संतः ।

उन्मार्गं नयन्ति रथं कुरुत मनःप्रग्रहं वृद्धं ॥ ११३ ॥

टीका—एते इन्द्रियतुग्ग इमान्निन्द्रियाण्येवाद्याः प्रकृत्या स्वभावेन दोषेण रागद्वेषाभ्यां च चोदिताः प्रेरिताः संत उन्मार्गं विषयाकुलाटवीं नयन्ति प्रापयन्ति धर्मव्यानरथं कुरुत मनःप्रग्रहं वृद्धं । यथा रश्मिनाऽध्वा नियञ्च्यन्ते वशीक्रियन्ते तथेन्द्रियाणि वशं स्थापयतेकाग्रमनोनिरोधप्रवृत्तेन येन ध्यानं मार्गस्थं भवतीति ॥ ११३ ॥

रागद्वेषादीनां प्रतिपक्षभावनामाह,—

रागो दोसो मोहो विदीय धीरेहि णिज्जिदा सम्मं ।

पंचेदिया य दंता वदोववासप्पहारेहिं ॥ ११४ ॥

रागो द्वेषो मोहो वृत्त्या धीरैर्निर्जिताः सम्यक् ।

पंचेन्द्रियाणि च दांतानि व्रतोपवासप्रहारेः ॥ ११४ ॥

टीका—धीरैः संयतैः रागद्वेषमोहाः श्रेष्ठप्रतीतिमिध्यात्मानि वृत्त्या हृद्गुल्ल-
त्रयभावनया निर्जिताः प्रहृताः सम्यग्विधानेन पंचेन्द्रियाणि दांतानि स्ववशं
नीतानि व्रतोपवासप्रहारैरिति ॥ १४ ॥

ततः किम्,—

दंतेदिया महरिसी रागं दोसं च ते खवेदूणं ।

क्ष्माणोवजोगजुत्ता खवेति कम्मं सविदमोहा ॥ ११५ ॥

दंतेन्द्रिया महर्षयो रागं द्वेषं च ते क्षपयित्वा ।

ध्यानोपयोगयुक्ताः क्षपयन्ति कर्माणि क्षपितमोहाः ॥ ११५ ॥

टीका—ततो दान्तेन्द्रियाः संतो महर्षयः शुद्धोपयोगयुक्ताः समीचीन-
ध्यानोपगता रामं द्वेषं विकृतिं च क्षपयित्वा प्रलयं नीत्वा क्षपितमोहाः संतः
कर्माणि क्षपयन्ति सर्वाणि यतः कपायमूलत्वात्सर्वेषामिति ॥ ११५ ॥

तदेवमाचष्टेऽनया गाथया,—

अष्टविहकम्ममूलं खचिद कसाया खमादियुक्तेहिं ।
उद्धदमूलो व दुमो ण जाइदव्वं पुणो अत्थि ॥ ११६ ॥
अष्टविधकर्ममूलं क्षपिताः कपायाः क्षमादियुक्तेः ।
उद्धूतमूल इव द्रुमो न जनितव्यं पुनरस्ति ॥ ११६ ॥

टीका—अष्टविधस्य कर्मणो मूलं कारणं । किं तं ? कपायाः क्रोधादयस्तेषु
सत्सु सर्वकर्मप्रकृतीनामवस्थानं ते च कपायाः क्षमादियुक्तेः क्षमामार्दवार्ज-
वसंतोपपत्तयः क्षपिता विनाशिताः पुनस्तेषामुत्पत्तिर्नास्ति यथोद्धूतमूलस्य द्रुमस्य
निर्मूलितस्य वृक्षस्येव जनितव्यं नास्ति, यथोद्धूतमूलो वृक्षो न जायते कारणा-
भावान्नर्या कर्मनिचयो न पुनरागच्छति कारणाभावादिति ॥ ११६ ॥

तस्मात्,—

अवहृद्व अह् रुद्धं धम्मं सुक्कं च ज्ञाणमोगाढं ।
ण च एदि पधंसेदुं अणियही सुक्कलेस्साए ॥ ११७ ॥
अपहृत्य आर्तं रौद्रं धर्मं शुक्लं च ध्यानमवगाढं ।
न च यन्ति प्रघर्षयितुं अनिवृत्तिं शुक्कलेक्ष्यया ॥ ११७ ॥

टीका—तस्मात्प्रपायनिर्मुलनायार्तव्यानं रौद्रध्यानं चापहृत्य परित्यज्य
धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च चिन्तयन्ति शेषः यतः समीचीनध्यानावगाढं शोभनध्याने
निविष्टमानसं यतिं शुक्कलेक्ष्यया सहितं शुद्धयोगवृत्त्या समन्वितं अनिवृत्तिगुण-
स्थानगतं कपाया न शस्नुवन्ति न किञ्चित्कुर्वन्ति प्रघर्षयितुं कदर्थयितुं । अथ-

वा “अणियट्ठी” पदस्थाने “परिसहा” इति पाठ्यतेन परिषहा न शस्नुवन्ति प्रवर्षयितुं ध्यानप्रविष्टं मुनिमिति ॥ ११७ ॥

पुनरपि ध्यानस्य स्थैर्यमाह,—

जह ण चलइ गिरिराजो अवरुत्तरपुव्वदक्खिणेवाए ।

एवमचलिदो जोगी अभिक्खणं ज्ञायदे ज्ञाणं ॥ ११८ ॥

यथा न चलति गिरिराजः अपरोत्तरपूर्वदक्षिणवातैः ।

एवमचलितो योगी अभीक्षणं ध्यायति ध्यानं ॥ ११८ ॥

टीका—यथा न चलति न स्थानाच्छ्रुतो भवति गिरिराजो मेरुः पूर्व-
पश्चिमदक्षिणोत्तरवातैः, एवमचलितो योगी सर्वोपसर्गादिभिरकल्प्यभावोऽभी-
क्षणं निरन्तरं समयं समयं प्रत्यसंख्यातगुणश्रेणिकर्मनिर्जरं कुर्वन् ध्यायेत्
ध्यानं समाधिमिति, यद्यप्यत्रैकवचनं जात्यपेक्षया तथापि बहुवचनं द्रष्टव्यं
ध्यायन्ति ध्यानमिति ॥ ११८ ॥

तत एवं ध्यानं प्रध्याय,—

णिट्ठविदकरणचरणा कम्मं णिड्डुद्धदं धुणित्ताय ।

जरगरणविप्पमुक्का उवेति सिद्धिं धुदकिलेसा ॥ ११९ ॥

निष्ठापितकरणचरणाः कर्म निधत्तोद्धतं धूत्वा ।

जरामरणविप्रमुक्ता उपयांति सिद्धिं धुतक्लेशाः ॥ ११९ ॥

टीका—ततो ध्यानं संख्यं निष्ठापितकरणचरणाः परमोत्कर्षं प्रापिताः
पञ्चमहाव्रतपञ्चसमिनिश्रिगुसिपञ्चनमन्त्रारण्यवदयकासिकानिषयकायस्ते मुनयः
कर्म निधत्तोद्धतं चन्द्रपुष्टं चन्द्रनिकचितं सुषु श्रिग्धं सुषु इन्द्रदायकं
निर्वृतं निर्मूलतः सम्यक् धूत्वा प्रक्षिप्य जातिजगमरणमुक्ताः सिद्धिमजन्तज्ञान-
दर्शनमुखवीर्यरूपामवस्थामुपयांति धुतक्लेशाः संत इति ॥ ११९ ॥

सर्वगुणाधारान् सुरेन्द्रैः स्तुतान् परमगतिगतान् परमशुद्धज्ञानदर्शनचारित्र्यपरि-
णतानुत्तीर्णपरान् संसारमहोदधिं समुद्ध्य स्थितांस्त्रिप्रकारैर्मनोवचनकायेहं
प्रणिपतामि सम्भक् प्रणमामीति ॥ १२१ ॥

अनगारभावनायाः प्रयोजनमाह;—

एवं चरियविहारं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
णाणगुणसंपजुत्तो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२२ ॥

एवं चर्याविधानं यः करोति संयतो ध्ययसितात्मा ।

ज्ञानगुणसंप्रयुक्तः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२२ ॥

टीका—एवमेनेन प्रकारेण चर्याविधानं दशसूत्रैः कथितं यः करोति
व्रतादिसंपन्नो ध्ययसितात्मा तत्पञ्चगोपरो ज्ञानेन मूलगुणैश्च संप्रयुक्तः संयतो
गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२२ ॥

यः शृणोतीममनगाराणो स्तवं तस्यापि फलमाह;—

भक्तीए मए कहियं अणयाराण त्थवं समासेण ।
जो सुणदि पयदमणसो सो गच्छदि उत्तमं ठाणं ॥ १२३ ॥

भक्त्या मया कथितं अनगाराणां स्तवं समासेन ।

यः शृणोति प्रयत्नमनाः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२३ ॥

टीका—भक्त्या मया कथितमिममनगारस्तवं संक्षेपेण यः शृणोति प्रय-
त्नमनाः संयतात्मा सन् स गच्छत्युत्तमं स्थानमिति ॥ १२३ ॥

तथा च;—

एवं संजमरासिं जो काहदि संजदो ववसिदप्पा ।
दंसणणाणसमग्गो सो गाहदि उत्तमं ठाणं ॥ १२४ ॥

एवं संयमराशिं यः करोति संयतो व्यवसितात्मा ।

दर्शनज्ञानसमयः स गच्छति उत्तमं स्थानं ॥ १२४ ॥

टीका—यः पुनरेवं संयमराशिं करोति संयतो व्यवसितात्मा दर्शनज्ञानसमयः स गच्छत्युत्तमं स्थानमित्यत्र किमत्राद्भुतमस्तीति ॥ १२४ ॥

अनगारभावनां संक्षेपयन्मंगलं च कुर्वन्नाह;—

एवं मया अभिधुदा अनगारा गारवेहिं उन्मुक्ता ।

धराणिधरेहिं य महिया दंतु समार्धिं च बोधिं च ॥ १२५ ॥

एवं मया अभिस्तुता अनगारा गौरवेः उन्मुक्ताः ।

धराणिधरैः च महिता ददतु समार्धिं च बोधिं च ॥ १२५ ॥

टीका—एवमनेन प्रकोणेन मयाभिधुता अनगारा गौरवेः उन्मुक्ता धराणिधरैः पृथिवीपतिभिश्च महिताः पूजिता ददतां प्रयच्छंतु समार्धिं मरणकालेऽन्यस्मिंश्च काले संयमपूर्विका भावपंचनमस्कारपरिणतिं बोधिं च दर्शनविशुद्धिं च नान्यत्किंचिदपि याचंश्हमिति ॥ १२५ ॥

इति श्रीमद्भट्टकेर्याचार्यवर्यप्रणीते मूलाचारे वसुनंदाचार्यप्रणीताच्चा-

खट्वयाख्यटीकासहितं नवमः परिच्छेदः ॥

१ किमत्राद्भुतमिति ख. ग. २ अपि, नस्ति ख. ग. ३ इत्याचार्यंथीवसुन-
न्दिधिरचिनायां आचाररत्नौ नवमः परिच्छेद समाप्त इति ग-पुस्तके । ख-पुस्तके-
ऽप्ययमेव पाठः, तत्र आचार्यशब्दो नास्ति ।

समयसाराधिकारः ।

सर्वस्यागमस्य स्वसमयपरतमयानां च सामूह्यं समयसाराख्यमधिकारं
प्रतिपादयंस्तत्रावदायिहदेवतानमस्कारपूर्विकां प्रतिज्ञामाह—

वंदितु देवदेवं तिहुअणमहिदं च सर्वसिद्धार्ण ।

योच्छामि समयसारं शुण संखेवं जहावुत्तं ॥ १ ॥

वंदित्वा देवदेवं त्रिभुवनमहितं च सर्वसिद्धात् ।

यक्ष्यामि समयसारं शृणु संक्षेपं यथावृत्तं ॥ १ ॥

टीका—वंदितु—वंदित्वा मनोवाङ्मयैः प्रणम्य, देवानां देवो देवदेवस्तं सुरा-
धीश्वरं सर्वलोकनाथं, त्रिभुवनमहितं त्रिभुवनेर्भवनवासिवाण्यन्तरज्योतिष्ककल्प-
वासिमर्त्यप्रधानैर्महितं तथा सर्वसिद्धौश्च सर्वकर्मविमुक्तौश्च वंदित्वा प्रणम्य
वक्ष्ये प्रवक्ष्यामि वक्तुं शारमे समयसारं द्वादशोपचतुर्विंशपूर्वाणां सारं परमतत्वं
मृग्युणोत्तरगुणानां च दर्शनज्ञानचाराणि शुद्धिविधानस्य च मिश्राशुद्धेश्च

१ एतद्गमपरिच्छेदार्भेऽधोऽभिहितं श्रोतृद्वयमपि वर्तते; तच्च,—

मोन्द्रकीर्त्तं । मलहारिदेव । गदाननं पश्यति तावकं यः ।

श्रिया विहीनोऽपि न विष्णुभार्यः कृती भवेत्स श्रयश्चप्रधानः ॥ १ ॥

जनयति मुदमन्तर्बन्धबाधोरह्णानं,

हरति निमिरराशिं या प्रभा नानवीष ।

कृतनिशितपदार्यघोतना भारतीया,

विनस्तु पुनदोषा साईतो भारती यः ॥ २ ॥

एतच्छ्लोकद्वये द्वितीयः श्लोकस्तु सुभाषितरत्नमंदोहस्याद्य श्लोकः—सम्पादकः ।

ग—पुस्तके भाषापुस्तके चेन्मौ श्लोकौ न स्तः ।—संशोधकः । २ तं देवदेवं सुराधीश्वरं

न-ग—पुस्तकं ।

सारभूतं स्तोकं वक्ष्येऽक्रमेणाश्रितो भूत्वा इष्टवधारय संक्षिप्तमर्थेन महान्तं ग्रन्थतोऽल्पं यथावृत्तं येन क्रमेणागतमथवा यथोक्तं पूर्वशास्त्रेषु स्थितं यथा पूर्वाचार्यक्रमेणागतं तथा वक्ष्येऽहं न स्वेच्छया, अनेनात्मकर्तृत्वं निराकृत्या-
नात्मकर्तृत्वं स्थापितं भवतीति ॥ १ ॥

समयो नाम सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यतपोसि तेषाञ्च सारश्चारित्र्यं कृतां यस्मात्,—

द्रव्यं खेत्तं कालं भावं च पटुञ्च संघट्टणं ।

जत्थ हि जवदे समणो तत्थ हि सिद्धिं लहुं लहइ ॥२॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं च प्रसीत्य संहननं ।

यत्र हि यतते श्रमणः तत्र हि सिद्धिं लघु लभते ॥ २ ॥

टीका—द्रव्यं शरीरमाहारादिकं कर्मागमापगमकारणं च क्षेत्रं निवासो वसतिकादि स्त्रीपशुपाण्डकविवर्जितवैराग्यवर्द्धनकारणस्थानं कालोऽथसर्पिण्यु-
त्सर्पिणीरूपश्चेकोऽपि पटुविधः सुपमासुपमादिभेदेन तथा क्षितोष्ण-
वर्षाकालादिभेदेन त्रिविधः भावः परिणामः, चक्षुःश्रोत्रानुक्तसमुच्चर्याधत्तेनान्य-
दपि कारणं शुद्धचारित्र्यस्य ग्राह्यं, पटुञ्च—आश्रित्य स्वभावमनुबुध्य, संघट्टणं—
संहननं अस्थिरवर्धनलोद्भूतशक्तिं वीर्यान्तरायक्षयोपशमं वा । यत्र धामेऽग्नये
द्वीपे समुद्रे भोगभूमिकर्मभूमिक्षेत्रे वा ज्ञाने दर्शने तपसि वा यतते सम्य-
गाचरति सम्यक्चारित्र्यं प्रतिपालयति समणा—श्रमणः समतैकतावैराग्याद्या-
धारस्तत्रैव सिद्धिं मोक्षं लघु शीघ्रं लभते प्राप्नोति, शरीरशुद्धिं भिक्षा-
शुद्धिं चाश्रित्य कालशुद्धिं रात्र्यादिगमनपरिहारं चाश्रित्य भावशुद्धिं
चासंयमादिपरिणामपरिहारं चाश्रित्य शरीरसंहननादिकं चाश्रित्य यश्चारित्र्यं
यत्र वा तत्र वा स्थितो बहुश्रुनोऽप्यश्रुतो वा सम्यग्विधानेन प्रतिपालयति स
सिद्धिं लभतं शीघ्रं यस्मानस्मात्समयसारश्चारित्र्यं द्रव्याद्याश्रितो यतनेनोन्यत

इति द्रव्यबलं क्षेत्रबलं कालबलं भावबलं चाभित्य तपः कर्त्तव्यं, यथा
वातपित्तश्लेष्मादिकं क्षेमं नोपयाति तथा यत्नः कर्त्तव्यः सास्य कथ-
ममेतदिति ॥ २ ॥

तथा वैराग्यमपि सपयस्य सागे यत्नः,—

धीरो वडरग्गपरो थोवं हि य सिक्खिदूण सिज्झदि हु ।
ण य सिज्झदि वैरग्गविहीणो पठिदूण सडवसत्थाइं ॥ ३ ॥

धीरो वैराग्यपरा स्तोकं हि शिक्षित्वा सिध्यति हि ।

न च सिध्यति वैराग्यविहीनः पठित्वा सर्वशास्त्राणि ॥ ३ ॥

टीका—धीरो धैर्यपेतः सर्वोपसर्गसहनसमर्थः वैराग्यपरो रागादिभि-
र्विनिर्मुक्तः शरीरसंस्कारभोगनिर्वेदपरां विषयविरक्तभावैः स्तोकमपि सामान्य-
कादिस्वरूपं हि स्फुटं शिक्षित्वा सम्यगवधार्य सिध्यति कर्मक्षयं करोति, न चेन्न
हि सिध्यति वैराग्यहीनः पठित्वापि सर्वाङ्गपि शास्त्राणि, हि यस्मान्स्माद्द्वैराग्य-
पूर्वकं करोति चारिणाचरणं प्रधानमिति ॥ ३ ॥

तथा सम्यक्चारिणाचरणयोपदेशमाह,—

भिक्षं चर वस रण्णे थोवं जेमहि मा बहु जंप ।
दुःखं सह जिण णिहा मेत्ति भावेहि सुदु वैरग्गं ॥ ४ ॥

भिक्षां चर यस्त अरण्ये स्तोकं जेम मा बहु जल्प ।

दुःखं सहस्य जय निदां मैत्रीं भावय सुदु वैराग्यं ॥ ४ ॥

टीका—भिक्षां चर कृतकारितानुमतिरदिने पिंडे गृहाण, वस्यारण्ये स्त्रीप-
शुपांडकादिवाग्मिपुष्पिगृहाकंदगदिषु प्रदेशेषु वर्म, स्तोकं प्रमाणयुक्तं स्वात्मार-
चतुर्यमागर्हीनं भुञ्जाम्यवहर, मा च बहु प्रलापयुक्तं जन्य-अमार्गं वर्चनं कदाचि-

१ तिष्ठ च-ग । २ मा चासारं कदाचिदपि वर्चनं मतान् शृण्वार इति च-ग ।

दपि मा ब्रूयाः, दुःखं सहस्व केनचित्कारणान्तरेणोत्पन्नामप्रीतिं पीडारूपां सम्यग-
नुभव, निद्रां च जय-अकोले स्वापक्रियां वर्जय, मेत्रीं च भावय सर्वैः सत्त्वैः
सह मेत्री भावय परेषां दुःसानुत्पत्यभिलाषं कुरु, वैराग्यं च सुष्ठु भावय ।
यतः सर्वस्य प्रवचनस्य सारभूतमेतदिति ॥ ४ ॥

तथेवंभूतश्च भवेत्,—

अव्यवहारी एको ज्ञाणे एयगमणो भवं निरारंभो ।
चतकसायपरिग्रहं प्रयत्नचेष्टो असंगो य ॥ ५ ॥

अव्यवहारी एको ध्याने एकाग्रमना भवेन्निरारंभः ।

त्यक्तकषायपरिग्रहः प्रयत्नचेष्टः असंगश्च ॥ ५ ॥

टीका—व्यवहरतीति व्यवहारी न व्यवहार्यव्यवहारी लोकव्यवहारहितो
भवत्तथैकोऽसहायो भवेज्ज्ञानदर्शनादिकं मुक्त्वा प्रमान्यभ्रास्तीत्येकत्वं भावये-
त्तथा ध्याने धर्मध्याने शुकध्याने चैकाग्रमनास्तन्निष्ठचित्तो भवेत्तथा निरारंभ
आरंभाभिर्गतः स्यात्तथा त्यक्तकषायः क्रोधमानमायालोभादिग्रहितस्तथा
त्यक्तपरिग्रहोऽथवा त्यक्तः कषायः परिग्रहो येनासौ त्यक्तकषायपरिग्रहो भवे-
त्तथा प्रयत्नचेष्टः सर्वथा प्रयत्नपरो भवेत्तथाऽसंगः संगं केनाऽपि मा कुर्या-
त्सर्वथा संगविवर्जितो भवेदिति ॥ ५ ॥

पुनरपि मुख्यरूपेण चारित्र्यस्य प्राधान्यं न श्रुतस्य यतः,—

थोवह्नि सिक्खिदे जिणइ बहुसुदं जो चरित्तसंपुण्णो ।
जो पुण चरित्तहीणो किं तस्स सुदेण बहुएण ॥ ६ ॥

स्तोके शिक्षिते जयति बहुश्रुतं यः चारित्र्यसंपूर्णः ॥

यः पुनः चारित्र्यहीनः किं तस्य श्रुतेन बहुकेन ॥ ६ ॥

इति द्रव्यबलं क्षेयबलं कालबलं भावबलं चाश्रित्य तपः कर्त्तव्यं, यथा वातपित्तश्लेष्मादिकं क्षोभं नोपयाति तथा यत्नः कर्त्तव्यः सारस्य कथनमेतदिति ॥ २ ॥

तथा वैराग्यमपि समयस्य सारो यतः,—

धीरो वद्वरगपरो थोवं हि य सिक्खिटूण सिज्झदि हु ।
ण य सिज्झदि वेरगगबिहीणो पठिटूण सव्वसत्थाइं ॥ ३ ॥

धीरो वैराग्यपरः स्तोत्रं हि शिक्षित्वा सिध्यति हि ।

न च सिध्यति वैराग्यविहीनः पठित्वा सर्वशास्त्राणि ॥ ३ ॥

टीका—धीरो धैर्योपेतः सर्वोपसर्गसहनसमर्थः वैराग्यपरो रागादिभिर्विनिर्मुक्तः शरीरसंस्कारभोगनिर्वन्दपरो विषयविरक्तभार्वः स्तोत्रमपि सामायिकादिस्वरूपं हि स्फुटं शिक्षित्वा सम्यगवधार्य सिध्यति कर्मक्षयं करोति, न चैव हि सिध्यति वैराग्यहीनः पठित्वापि सर्वग्रन्थपि शास्त्राणि, हि यस्मात्तस्माद्वैराग्यपूर्वकं करोति चारित्र्याचरणं प्रधानमिति ॥ ३ ॥

तथा सम्यक्चारित्र्याचरणायोपदेशमाह,—

भिक्षुं चर वस रण्णे थोवं जेमेहि मा बहू जंप ।
हुःखं सह जिण णिद्धा मोत्ति भावेहि सुद्धु वेरगं ॥ ४ ॥

भिक्षुं चर वस अरण्ये स्तोत्रं जेम मा बहू जल्प ।

हुःखं सहस्व अय निदां भैरवी भावय सुद्धु वैराग्यं ॥ ४ ॥

टीका—भिक्षुं चर कृतकारितानुमतिरहितं पिंडं गृहाण, वसारण्ये स्त्रीपशुपांडकादिवर्जितेषु गिरिगुहाकंदरादिषु प्रदेशेषु वस, स्तोत्रं प्रमाणयुक्तं स्वाहारचतुर्थमागर्हणं भुंक्त्वाभ्यवहर, मा च बहू प्रत्यापयुक्तं जन्य-अमार्तं वचनं कदाचि-

ज्ञानं प्रकाशकं तपः शोधकं संयमश्च गुप्तिकरः ।

त्रयाणामपि च संयोगे भवति हि जिनशासने मोक्षः ॥ ८ ॥

टीका—यतो ज्ञानं प्रकाशकं द्रव्यस्वरूपप्रदर्शकं हेयोपादेयविवेककारणं, तपः शोधकं शोधयति कर्माणीति शोधकं सर्वकर्मणामपायकारणमात्रं, तपः-शब्देन ध्यानं परिगृह्यते तस्य प्रस्तुतत्वादथवा सर्वस्य वा ग्रहणं तन्मध्यपतित-त्वात् ध्यानस्य, संयमश्च गुप्तिकरः इन्द्रियनिग्रहो जीवदया च कर्मागमप्रतिबंध-कारणमतो ज्ञानेन प्रकाशिते संयमः परिहारो युक्तः परिहारे च ध्यानं निर्विघ्नतया प्रवर्ततेऽतस्त्रयाणामपि संयोगे भवति स्फुटं जिनशासने मोक्षो न पूर्वोक्त विरोधो द्रव्याधिकनयाश्रयणादिति ॥ ८ ॥

यदि पुनरेतै रहितानि ज्ञानलिंगतपांसि करोति तदा किं स्यात्,—

णारणं करणविहीणं लिंगग्रहणं च संजमविह्वणं ।

दर्शनरहितो य तपो जो कुणइ गिरत्थयं कुणइ ॥ ९ ॥

ज्ञानं करणविहीनं लिंगग्रहणं च संयमविहीनं ।

दर्शनरहितं च तपः यः करोति निरर्थकं करोति ॥ ९ ॥

टीका—ज्ञानं करणविहीनं करणशब्देनात्र पद्मावश्यकादिक्रियाचारित्रं परिगृह्यते, लिंगं जिनरूपमचेतकत्वादियुक्तता लिंगस्य ग्रहणमुपादानं तत्संयम-विहीनं संयमेन विना, दर्शनं सम्यक्त्वं तेन रहितं च तपो यः करोति स पुरुषः कर्मनिर्जगरहितं निरर्थकं करोति । ज्ञानं चाग्निविमुक्तं लिंगोपादानं चेन्द्रियजयग्रहितं दयाग्रहितं च यः करोति सोऽपि न किञ्चित्करोतीति तस्मा-त्सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रयुक्तान्येवेति ॥ ९ ॥

सम्यग्ज्ञानादियुक्तस्य तपसो ध्यानस्य च माहात्म्यमाह,—

तत्वेण धीरा विधुणंति पावं अज्झप्पजोगेण खवंति मोहं ।

संखीणमोहा धुदरागदोसा ते उत्तमा सिद्धिगदिं पयंति

तपसा धीरा विधुन्वंति पापं अध्यात्मयोगेन क्षपयन्ति मोहं ।
संक्षीणमोहा धुतरागद्वेषाः ते उत्तमाः सिद्धिगतिं प्रयाति ॥ १० ॥

टीका—ततो ज्ञानादियुक्तेन तपसा धीराः सर्वसत्त्वसंपन्ना विधुन्वंति
विनाशयन्ति पापं चारित्र्यमोहं कर्माण्यप्यशुभानि, अध्यात्मयोगेन परमध्यानेन
क्षपयन्ति प्रलयं नयन्ति मोहं मिथ्यात्वादिकं ततः क्षीणमोहा धुतरागद्वेषा
विनष्टज्ञानावरणदर्शनावरणान्तराया निर्मूलिताशेषकर्मणिश्च, ते संतस्ते साधव
उत्तमाः सर्वप्रकृष्टगुणशीलोपेताः सिद्धि गतिमनंतचतुष्टयं प्रयाति प्राप्नुवंति
लोकाग्रमिति ॥ १० ॥

पुनरपि ध्यानस्य माहात्म्यमाहः—

लेस्साझाणतवेण य चरियविसेसेण सुग्गई होइ ।
तस्मा इदराभावे ज्ञाणं संभावण धीरो ॥ ११ ॥

लेइयाध्यानतपोमिश्च चर्याविशेषेण सुगतिर्भवति ।

तस्मावितराभावे ध्यानं संभावयेद्धीरः ॥ ११ ॥

टीका—विशेषशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । लेइयाविशेषेण तेजःपद्मशुद्ध-
लेइयाभिः, ध्यानविशेषेण धर्मध्यानशुद्धध्यानाभ्यां, तपोविशेषेण चारित्रानुकूलक ।
यक्केशादिभिः, चारित्र्यविशेषेण च सामायिकशुद्धिपरिहारच्छेदोपस्थापनसूक्ष्मसाम्य
राययथाख्यातचारित्र्यैः सुगतिर्भवति शोभना गतिः शुद्धदेवगतिः सिद्धगतिर्मनु-
ष्यगतिश्च दर्शनादियोग्या । यद्यपि विशेषशब्दश्चारित्र्येण सह संगतस्तथापि
सर्वैः सह संबध्यत इत्यर्थविशेषदर्शनादयथा न चारित्र्येण संबन्धः
समासकरणाभावात्तस्मात्सर्वैः सह संबन्धः करणीयः, मध्ये च विभक्तिश्रवणं
यत्तत्प्राकृतबलेन कृतं न तत्तत्र । अथवा सुगतिर्मोक्षगतिरेवाभिसंबध्यते यत
एवं तस्मादितरेषामभावेऽपि लेइयातपश्चारित्राणामभावेऽपि ध्यानं संभावयेद्धीरः
सम्यग्ध्यानं प्रयोजयेद्यतः सर्वाण्येतानि ध्यानेऽन्तर्भूतानि । सर्वैर्यथापि सुगति-
र्भवति तथापि ध्यानं प्रधानं यतः सम्यग्दर्शनाविनाभावि ॥ ११ ॥

सम्यग्दर्शनस्य माहात्म्यमाहः—

सम्मत्तादो णाण णाणादो सब्बभावउवलब्धी ।

उवलब्धपयत्थो पुण सेयासेयं वियाणादि ॥ १२ ॥

सम्यक्त्वात् ज्ञानं ज्ञानात् सर्वभावोपलब्धिः ।

उपलब्धपदार्थः पुनः श्रेयः अश्रेयः विजानाति ॥ १२ ॥

टीका — सम्यक्त्वाज्जिनवचनरुचेर्ज्ञानं स्यात्सम्यक्त्वेन ज्ञानस्य शुद्धिर्यतः क्रियतेऽनः सम्यग्ज्ञानं सम्यक्त्वाद्भवति, सम्यग्ज्ञानाच्च सर्वभावोपलब्धिर्भवति यतः सर्वेषां द्रव्याणां पदार्थानामस्तिकायानां सभेदानां सपर्यायाणां च सम्यग्ज्ञानेन परिच्छिन्निः क्रियते । दर्शनस्य विषयो विविक्तो न भवति ज्ञानात् कथं तर्हि तत्पूर्वकं ज्ञानं नैष दोषो विपरीतानव्यवसायाकिञ्चित्करत्वादीनि स्वरूपाणि ज्ञानस्य सम्यक्त्वेनापनीयन्त इति । उपलब्धपदार्थश्च पुनः श्रेयः पुण्यं कर्मापायकारणं चाश्रेयः पापं कर्मबंधकारणं च विजानाति सम्यग्गवबुध्यत इति ॥ १२ ॥

तथा,—

सेयासेयविदण्हू उद्धुदुस्सील सीलवं होदि ।

सीलफलेणभ्युदयं ततो पुण लहदि णिब्बाणं ॥ १३ ॥

श्रेयोश्रेयोवित् उद्धूतदुःशीलः शीलवान् भवति ।

शीलफलेनाभ्युदयं ततः पुनः लभते निर्वर्णं ॥ १३ ॥

टीका—ततः श्रेयसोऽश्रेयसश्च वित् वेत्ता श्रेयोऽश्रेयोवित्सन् उद्धूतदुः-
शीलः सन् शीलवानष्टादशशीलसहस्राधारः स्यात्ततः शीलफलेनाभ्युदयः
संपूर्णचारित्र्यं अथत्रोद्धूतदुःशीलो निवृत्तपापक्रियः स्यात्ततश्चारित्र्यसमन्वितः
स्यात्तच्च शीलं तस्माच्चाभ्युदयः स्वर्गादिसुसाधनुभवनं ततश्च लभते पुनर्नि-
र्वर्णं सर्वकर्मापायोत्पन्नसुखानुभवनमिति ततः सर्वेण पूर्वमंशेन चारित्र्यस्य
माहात्म्यं दत्तं ॥ १३ ॥

यतश्च सम्यक्चारित्रात्सुगतिस्ततः;—

सर्वं पि ह सुदणाणं सुदु सुगुणिदं पि सुदु पठिदं पि ।
समणं भट्टचारिणं णं ह सको सुग्गई णेदुं ॥ १४ ॥

सर्वमपि हि श्रुतज्ञानं सुदु सुगुणितमपि सुदु पठितमपि ।

श्रमणं भट्टचारिणं न हि शक्नोति सुगतिं नेतुं ॥ १४ ॥

टीका—चारित्रस्य प्राधान्यं यतः सर्वमपि श्रुतज्ञानं सुदु कालादिशुद्ध्या शोभनविधानेन परिणामशुद्ध्या गुणितं पश्चित्तं सुदु पठितं च शोभनविधानेन श्रुतं ध्यास्यातमवधारितं च सत्, श्रमणं यतिं भट्टचारिणं चारित्रहीनं नैव खलु स्फुटं शक्तं समर्थं सुगतिं नेतुं प्रापयितुमथवा न शक्नोति परमगतिं नेतुमित्यतश्चारिणं प्रधानमिति ॥ १४ ॥

इममेवार्थं दृष्टान्तेन पोषयन्नाह;—

जदि पडदि दीपहस्तो अवढे किं कुणदि तस्स सो दीपो ।
जदि सिक्खिऊण अणयं करोदि किं तस्स सिक्खफलं ॥ १५ ॥

यदि पतति दीपहस्तः अवढे किं करोति तस्य स दीपः ।

यदि शिक्षित्वा अनयं करोति किं तस्य शिक्षाफलं ॥ १५ ॥

टीका—ननु शिक्षाफलेन भविष्यमित्याशंकायामाह;—यदि प्रदीप-हस्तोऽप्यवढे कूपे पतति ततः किं करोति तस्यासौ प्रदीपः । प्रदीपो हि गृह्यते चक्षुरिन्द्रियसहकारित्वेन हेयोपादेयनिरूपणाय च तद्यदि ॥ कुर्यात्तर्हि तद्वग्रहणे न किञ्चित्प्रयोजनं एवं यदि श्रुतज्ञानं शिक्षित्वा सम्यगवधार्यानयं चारित्रभंगं करोति किं तस्य शिक्षाफलं यावता हि न किञ्चित् । श्रुतावधारणस्यैतत्फलं चारित्रानुष्ठानं तद्यदि न भवेच्छ्रुतमप्यश्रुतकल्पमर्थक्रियाऽभावादिति ॥ १५ ॥

एवं चारित्रस्य प्राधान्यमुपन्यस्य शुद्धिकारणमाह,—

पिंडं सेजं उपधिं उद्गमउत्पायणेसणादीहि ।
चारित्ररक्षणद्वं सोधणयं होदि सुचरित्तं ॥ १६ ॥

पिंडं शय्यां उपधिं उद्गमोत्पादनैपणादिभ्यः ।

चारित्ररक्षणार्थं शोधयन् भवति सुचरित्रं ॥ १६ ॥

टीका—पिंडं भिक्षां, शय्यां वसत्यादिकं, उपधिं ज्ञानोपकरणं शौचो-
पकरणं चेति उद्गमोत्पादनैपणादिभ्यो दोषेभ्यः शोधयन् चारित्ररक्षणार्थं सुचरित्रो
भवति । अथवा चारित्ररक्षणार्थं पिंडमुपधिं शय्यां च शोधयतः सुचरित्रं भवति
शुद्धिश्च तेषामुद्गमोत्पादनैपणादोपाणामभाव इति । अथवा पिंडादीनामुद्ग-
मादिदोषेभ्यो शोधनं यच्चारित्ररक्षणार्थं तत्सुचरित्रं भवतीति ॥ १६ ॥

येन लिंगेन तच्चारित्रमनुशीयते तस्य लिंगस्य भेदं स्वरूपं च निरूपयन्नाह,—

अचेलकं लोचो वीसट्टशरीरता य पडिलिहणं ।
एसो हु लिंगकप्पो चट्टविधो होदि णायव्वो ॥ १७ ॥

अचेलकत्वं लोचो व्युत्सृष्टशरीरता च प्रतिलेखनं ।

एष हि लिंगकल्पः चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यः ॥ १७ ॥

टीका—अचेलकत्वं चेलशब्देन सर्वोऽपि वस्त्रादिपरिग्रह उच्यते, यथा
तालशब्देन सर्वोऽपि वनस्पतिः, तालफलं न भक्ष्य इत्युक्ते सर्व वनस्पतिफलं
न भक्षयिष्यामीति ज्ञायते, एवं चेलपरिहारेण सर्वस्य परिग्रहस्य परिहारः, न
चेलकत्त्वमचेलकत्वं सर्वपरिग्रहपरिहारोपायः, एतद्रूप्यचेलकत्त्वमुपलक्षणपरं
तेनाचेलकत्वादेशिकादयः सर्वेऽपि गृह्यन्ते इति । लोचः स्वहस्तपरहस्तैर्मस्त-
ककूर्चगतकेशापनयनं । व्युत्सृष्टशरीरता च स्नानाभ्यां नोजनपरिमर्दनादि-

१ “चारित्ररक्षणार्थं शोधयतो भवति सुचरित्रं” “चारित्ररक्षणार्थं शोधनं
यद्भवति सुचरित्रमित्येतदयमपि संसृजं भवितुमर्हति” ।—संपादक ।

संस्काराभावः । प्रतिलेखनं मयूरपिच्छग्रहणं । अचेलकत्वं नैःसंग्यचिह्नं, सद्भावनायाश्चिह्नं लोचः, व्युत्सृष्टदेहत्वमपरागतायाश्चिह्नं, दयाप्रतिपालनस्य लिंगं मयूरपिच्छिकाग्रहणमिति, एष एवं लिंगकल्पो लिंगविकल्पश्चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यश्चारित्रोपकारकत्वादिति ॥ १७ ॥

अथ के तेऽचेलकत्वादय इत्याशंकायामाहः—

अचेलकुद्देशियसेजाहररायपिंड किदियम्मं ।

वद जेह पडिक्कमणं मासं पज्जो समणकप्पो ॥ १८ ॥

अचेलकत्वोद्देशिकं शय्यागृहराजपिंडः कृतिकर्म ।

व्रतं ज्येष्ठः प्रतिक्रमणं मासः पर्या भ्रमणकल्पः ॥ १८ ॥

टीका—अचेलकत्वं क्त्वायभावः, अत्र यो नञ् स उत्तरत्राभिसंबंधनीयः, यथा चेलकस्याभावस्तथाद्देशिकस्याभावस्तथा शय्यागृहस्याभावस्तथा राजपिंडस्याभावः । उद्दिश्य न भुंक्ते, उद्देशे भवस्य दोषस्य परिहारोऽनौद्देशिको मदीयायां वसतिकायां यस्तिष्ठति तस्य दानादिकं ददामि नान्यस्येत्येवमभिप्रेतस्य दानस्य परिहारः, शय्यागृहपरिहारो मठगृहमपि शय्यागृहमित्युच्यते तस्यापि परिहारः, राजपिंडस्य परित्यागो वृष्यान्नस्येन्द्रियप्रवर्धनकारिण आहारस्य परित्यागोऽथवा स्वार्थं दानशालाया ग्रहणं यत्तस्य परित्यागः, कृतिकर्म स्वेन वंदनादिकरणे उद्योगः, व्रतान्यहिंसादीनि तैरात्मभावनं तैः सह संयोगः संवासस्तद्व्रतं, ज्येष्ठो ज्येष्ठत्वं मिथ्यादृष्टिसासादनसम्यग्दमिथ्यादृष्ट्यासंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयतानां ज्येष्ठः सर्वेषां पूज्यो बहुकालप्रव्रजिताया अप्यार्यिकाया अथ प्रव्रजितोऽपि महींस्तथेन्द्रचक्रधरादीनामपि महान् यतोऽतो ज्येष्ठ इति, प्रतिक्रमणं सप्तप्रतिक्रमणैरात्मभावनं देवसिकादिप्रतिक्रमणानुष्ठाने; मासोः योगग्रहणात्प्रादुमासमात्रमवस्थानं कृत्वा वर्षाकाले योगो ग्राह्यस्तथा योगं समाप्य मासमात्रमवस्थानं वर्त्तव्यं । लोकस्थितिज्ञापनार्थमहिंसादि-

व्रतपरिपालनार्थं च योगात्प्राह्मासमात्रावस्थानस्य (सु) पश्चाच्च मासमात्राव-
स्थानं श्रावकलोकादिसंक्लेशपरिहरणायथवा ऋतो ऋतौमासमासमात्रं स्थातव्यं
मासमात्रं च विहरणं कर्त्तव्यमिति मासः श्रमणकल्पोऽथवा वर्षाकाले योग-
ग्रहणं चतुर्थं चतुर्थं मासेषु नंदीश्वरकरणं च मासश्रमणकल्पः । पज्जो—पर्या
पर्यापासनं निषद्यकायाः पंचकल्याणस्थानानां च सेवनं पर्यंत्युच्यते, श्रम-
णस्य श्रामण्यस्य वा कल्पो विकल्पः श्रमणकल्पः । अनेन प्रकारेण
दशप्रकारः श्रमणकल्पो वेदितव्य इति ॥ १८ ॥

लोचो मूलगुणे व्याख्यातरतथा व्युत्सृष्टशरीरत्वं चास्नानमूलगुणे व्या-
ख्यातमैतो न तयोहि प्रपंचस्ततः प्रतिलेखनस्वरूपमाह,—

रजसेदाणमग्रहणं मद्द्वं सुकुमालदा लघुत्वं च ।

जत्थेदे पंचगुणा तं पडिलिहणं पसंसंति ॥ १९ ॥

रजःस्वेदयोरग्रहणं मार्दवं सुकुमारता लघुत्वं च ।

यत्रैते पंचगुणास्तं प्रतिलेखने प्रशंसंति ॥ १९ ॥

टीका—रज स्वेदयोर्यत्राग्रहणं रजसा पांसादिना प्रस्वेदेन च यन्म-
लिनं न भवति । रजसोऽग्रहणमेको गुणः स्वेदस्य चाग्रहणं द्वितीयो गुणः,
मार्दवं मृदुत्वं चक्षुषि प्रक्षिप्तमपि न व्यथयति यतः स तृतीयो गुणः, सुकु-
मारता सौकुमार्यं दर्शनीयरूपं चतुर्थो गुणः, लघुत्वं च गुरुत्वस्याभावः प्रमा-
णस्थानमुत्क्षेपणादौ योग्यता पंचमो गुणः, यत्रैते पंचगुणा द्रव्ये संति
तत्प्रतिलेखनं मयूरपिच्छाग्रहणं प्रशंसंत्यभ्युपगच्छन्त्याचार्या गणधरदेवादय
इति ॥ १९ ॥

१ पंचकल्याणानां ग । स्थानानां पदं नास्ति तत्र । २ ‘ अतो, इति ख-ग-
पुस्तके नास्ति ; ३ उत्क्षेपणावक्षेपणादौ ग-पुस्तके ।

अनेन लिगेन युक्तस्याचरणफलमाहः—

पांसह उवहोपक्खे तह साहू जो करेदि णावाए ।
णावाए कल्याणं चाटुम्मासेण णियमेण ॥ २४ ॥

प्रौपद्यं उभयपक्षयोस्तथा साधुः यः करोति नापाये ।

नयते कल्याणं चातुर्मासेन नियमेन ॥ २४ ॥

टीका—अनेन लिगेन युक्तः सन् साधुर्यः कगेति प्रौपद्यमुपवासमुभय-
पक्षयोः कृष्णचतुर्दश्यां शुक्लचतुर्दश्यां च, णावाए—नापाये तयोरविनाशे
मति, णावाए—नयते प्राप्नोति, कल्याणं—कल्याणं परमसुखं, चातुर्मासेन चातु-
र्मासिकप्रतिक्रमणेन, नियमेन सांक्सरिकप्रतिक्रमणेन च सह, नियमेन निश्च-
येन वा । चातुर्मासिकोपवासेन सांक्सरिकोपवासेन च सह यः साधुः कृष्ण-
चतुर्दश्यां शुक्लचतुर्दश्यां चोपवासं करोति निरन्तरममुंचन् स प्राप्नोति
कल्याणं निश्चयेन । अथवा कृष्णपक्षे शुक्लपक्षे चोपवासं यः करोति साधुर-
पायमंतरेण स साधुश्चातुर्मासिकेन नियमेन कल्याणं प्रायश्चित्तं तथापि
प्राप्नोत्यथवा न प्राप्नोतीति संबंध इति ॥ २४ ॥

एवं पिंडादिकं शोधयतः सुचरित्रं भवति, यः पुनर्न शोधयेत्तस्य
फलमाहः—

पिंडोपाधिसेजाओ अविसोधिय जो य मुंजदे समणो ।
मूलहाणं पत्तो भुवणेषु हप्पे समणपोल्लो ॥ २५ ॥

पिंडोपाधिशय्या अविशोध्य यश्च भुंक्ति श्रमणः ।

मूलस्थानं प्राप्तः भुवनेषु भवेत् श्रामण्यतुच्छः ॥ २५ ॥

टीका—पिंडमुपाधिं शय्यां चाहारोपकरणावासादिकमाविशोध्य च
शुद्धिमकृत्वा यो भुंक्ति सेवते श्रमणः स मूलस्थानं प्राप्तो गृहस्थः संजातः
भुवने लोकमध्ये चासौ श्रामण्यतुच्छो यतित्वहीनो भवेदिति ॥ २५ ॥

तथा;—

तस्स ण सुज्झइ चरियं तवसंजमणिच्चकालपरिहीणं ।
आवासयं ण सुज्झइ चिरपव्वइयो वि जइ होइ ॥२६॥

तस्य न शुध्यति चारित्र्यं तपःसंयमनित्यकालपरिहीनं ।

आवश्यकं न शुध्यति चिरप्रव्रजितोपि यदि भवति ॥ २६ ॥

टीका—पिंडादिशुद्धिमन्तरेण यस्तपः करोति तस्य न शुद्ध्यति चारित्र्यं
तपःसंयमाभ्यां नित्यकालं परिहीणो यत आवश्यकक्रिया न तस्य शुद्धा ।
यद्यपि चिरप्रव्रजितो भवति तथापि किं तस्य चारित्र्यादिकं भवति यदि
पिंडादिशुद्धिं न कुर्यादिति ॥ २६ ॥

पुनरपि चारित्र्यस्य प्राधान्यमाह;—

मूलं छित्ता समणो जो गिणहादी य बाहिरं जोगं ।
बाहिरजोगा सव्वे मूलविहणस्स किं करिस्संति ॥२७॥

मूलं छित्त्वा भ्रमणो यो वृद्धाति च बाह्यं योगं ।

बाह्ययोगा सर्वे मूलविहीनस्य किं करिष्यन्ति ॥ २७ ॥

टीका—मूलगुणानहिंसादिव्रतानि छित्त्वा विनाश्य भ्रमणः साधुर्यो
वृद्धाति च बाह्यं योगं वृक्षमूलादिकं तस्य साधोर्बाधा योगाः सर्वे मूलवि-
हीनस्य मूलगुणगहितस्य किं करिष्यन्ति यावता हि न किञ्चिदपि कुर्वन्ति
नापि कर्मक्षयं करिष्यन्तीति ॥ २७ ॥

तावदहिंसादिव्रतं विनाश्य यः करोत्युत्तरगुणं तस्य द्रोपमाह;—

हंतूण य बहुपाणं अप्पाणं जो करेदि सप्पाणं ।
अप्पासुअसुहकंखी मोक्खकंखी ण सो समणो ॥२८॥

हत्वा बहुपाणं आत्मानं यः करोति सप्पाणम् ।

अप्पासुकसुखकांक्षी मोक्षकांक्षी न स भ्रमणः ॥ २८ ॥

टीका—बहुप्राणान् हत्वा बहून् जीवान् त्रसस्थावरादीन् हत्वाऽध-
कर्मादिभिरात्मानं यः करोति सप्राणं सावद्याहारं भुक्त्वाऽऽत्मनो बलोपचयं
यः कुर्यात्सः साधुरप्राप्तुकमुत्सकांक्षी येन सुप्तेन नरकादीन् भ्रमति तदी-
हतेऽसौ मोक्षकांक्षी नासौ श्रमणः—सर्वकर्मक्षयविमुक्तिं नेच्छतीति ॥ २८ ॥

दृष्टान्तेन दोषमाहः—

एकौ वावि तयो वा सीहो वग्घो मयो व स्वादिज्जो ।
जदि खादेज्ज स नीचो जीवरारिं निहतूण ॥ २९ ॥

एकं वापि त्रीन् वा सिंहो व्याधो मृगं वा खादयेत् ।

यदि खादयेत् स नीचो जीवरारिं निहत्य ॥ २९ ॥

टीका—एकौ वावि—एकं वाऽपि मृगं शशकं वा, तयो वा—त्रीन् वा, द्वौ
चतुर्ते वा मृगान् सिंहो मुगातिर्व्याधः शार्दूलो वासमुच्चयार्थः तेनान्योऽपि गृह्यते
शरभादिः । स्वादिज्ज—खादयेत् यदि भक्षयेत् स नीचोऽधमः पापिणो जी-
वराणि निहत्य । यदि एकं द्वौ त्रीन् वा जीवान् सिंहो व्याधो वा खादयेत्
स नीच इत्युच्यते यः पुनरधःकर्मणो जीवरारिं निहत्य खादयेत् स कथं
न नीचः किन्तु नीच एवेति भावार्थः ॥ २९ ॥

येन प्राणिवधः कृतस्तेनात्मवधः कृत इति प्रतिपादयन्माह,—

आरंभे पाणिवहो पाणिवहे होदि अप्पणो हु व्हो ।
अप्पा ण हु हंतव्वो पाणिवहो तेण मोत्तव्वो ॥ ३० ॥

आरंभे प्राणिवधः प्राणिवधे भवति आत्मनो हि वधः ।

आत्मा न हि हंतव्यः प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यः ॥ ३० ॥

१ 'यदि, शब्दो ग-पुस्तके नास्ति । २ खादेज्ज—खादयेत् भक्षयेत् यदि खादयेत्
इति—ख-पुस्तके ।

टीका—आरंभे पचनादिकर्मणि सति प्राणिवधः स्यात्प्राणिवधश्च भव-
स्यात्मवधः स्फुटं नरकतिर्यग्गतिदुःसानुभवनं, आत्मा च न हंतव्यो यतोऽतः
प्राणिवधस्तेन मोक्तव्यस्त्याज्य इति ॥ ३० ॥

पुनरप्यधःकर्मणि द्रोपमाहोत्तरेण ग्रंथप्रबंधेन,—

जो ठाणमोणवीरासणेहिं अत्थदि चउत्थछट्टेहिं ।
भुंजवि आधाकम्मं सबवे वि गिरत्थया जोगा ॥ ३१ ॥

यः स्थानमौनवीरासनैः आस्ते चतुर्ययप्रभिः ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वे अपि निरर्थका योगाः ॥ ३१ ॥

टीका—यः पुनः स्थानमौनवीरासनैश्चतुर्ययपञ्चादिभिश्चास्ते अयः-
कर्मपरिणतं च भुंक्ते तस्य सर्वेऽपि निरर्थका योगा उत्तरगुणा इति ॥ ३१ ॥

तथा;—

किं काहदि वणवासो सुण्णागारो य रुक्खमूलो वा ।
भुंजदि आधाकम्मं सबवे वि गिरत्थया जोगा ॥ ३२ ॥

किं करिष्यति वनवासः शून्यागारश्च वृक्षमूलो वा ।

भुंक्ते अधःकर्म सर्वेऽपि निरर्थका योगाः ॥ ३२ ॥

टीका—किं करिष्यति तस्य वनवासः किं वा शून्यागारावासो वृक्षमूल-
वासो वा भुंक्ते चेदधःकर्म तत्र सर्वेऽपि निरर्थका योगा इति ॥ ३२ ॥

तथा;—

किं तस्स ठाणमोणं किं काहदि अम्मोवगासमादावो ।
मेत्तिविहूणो समणो सिज्झादि ण हु सिद्धिकंखो वि॥३३॥

किं तस्य स्थानं मौनं किं करिष्यति अभ्रावकाशमातापः ।

मैत्रीयिहीनः श्रमणः सिध्यति न हि सिद्धिकांक्षोऽपि ॥ ३३ ॥

टीका—किं तस्य स्थानं कायोत्सर्गः मौनं वा किं तस्य करिष्यति अभ्रावकाश आतापो वा यो मैत्रीभावरहितः श्रमणः सिद्धिकांक्षोऽपि नैव स्फुटं सिध्यतीति ॥ ३३ ॥

तथा,—

जह वोसरिह्नु कत्तिं विसं ण वोसरदि दारुणो सप्पो ।

तह को वि मंदसमणो पंच हु सूणा ण वोसरदि ॥ ३४ ॥

यथा व्युत्सृज्य कृत्तिं विषं न व्युत्सृजति वारुणः सर्पः ।

तथा कोऽपि मंदश्रमणः पंच तु शूना न व्युत्सृजति ॥ ३४ ॥

टीका—यथा सर्पो रौद्रः कृत्तिं कंचुकं व्युत्सृज्य विषं न त्यजति तथा कश्चिन्मंदः श्रमणः चारित्र्यादसः पंचशूना न व्युत्सृजति भोजन-
मादिलोभेनेति ॥ ३४ ॥

कास्ताः पंचशूना इत्याशंकायामाह,—

कंडणी पीसणी चुली उदकुंभं प्रमज्जणी ।

वीहिद्व्वं पिच्चं ताहिं जीवरासी से मरदि ॥ ३५ ॥

कंडमी पेषणी चुली उदकुंभं प्रमार्जनी ।

भेतद्व्यं नित्यं ताम्यः जीवराशिः ताम्यो म्रियते ॥ ३५ ॥

टीका—यथादयः कंड्वंतेऽनया कंडनी उदूराल्, पिष्यंते यथादयोऽनया पेषणी यंत्रकं, चुली अम्बापिचरणं, उदकुंभः बृहदारल्लेजरादिकं, प्रमार्ज्यंतेऽनया प्रमार्जनी अपस्करनिराकरिणी । एताभ्यो भेतव्यं नित्यं जीवराशिर्य-
तस्ताभ्यो म्रियते ॥ ३५ ॥

पुनरपि विशेषतोऽधःकर्मणि दोषमाह,—

जो भुंजदि आधाकम्मं छज्जीवाण घायणं किञ्चा ।

अबुहो लोल सजिद्वमो ण वि समणो सावओ होज्ज ॥३६॥

यो भुंक्ते अधःकर्म पट्जीवानां घातनं कृत्वा ।

अबुधो लोलः सजिद्वः नापि श्रमणः श्रावकः भवेत् ॥ ३६ ॥

टीका—यो भुंक्तेऽधःकर्म पट्जीवानां घातनं कृत्वा अबुधोऽमौ लोलो
लंपटः सजिद्वो जिह्वावशं गतः नापि श्रमणः किं तु श्रावकः स्यात् । अथवा
न श्रमणो नापि श्रावकः स्यात् उभयधर्मरहितत्वादिति ॥ ३६ ॥

तथा;—

पयणं व पायणं वा अणुमणचित्तो ण तत्थ वीहेदि ।

जेमंतो वि सघादी ण वि समणो दिट्ठिसंपण्णो ॥ ३७ ॥

पचने वा पाचने वा अनुमनचित्तो न तत्र विभेति ।

जेमन्नपि स्वघाती नापि श्रमणः दृष्टिसंपन्नः ॥ ३७ ॥

टीका—पचने वा पाचने वाऽनुमनचित्तः कंड्व्यायुपकरणेनाथ कर्मणि
प्रवृत्तोनुमतिकुशलश्च न च तस्मात्पचनादिकादिभेति भुंजानोऽपि स्वघाती
नापि श्रमणो न च दृष्टिसंपन्नो विपरीताचरणादिति ॥ ३७ ॥

तथा;—

ण हु तस्स इमो लोओ ण वि परलोओ उत्तमट्टमट्टस्स ।

लिंगगहणं तस्स दु णिरत्थय संजमेण हीणस्स ॥३८॥

न हि तस्य अयं लोकः नापि परलोक उत्तमार्थभ्रष्टस्य ।

लिंगग्रहणं तस्य न निरर्थकं संयमेन हीनस्य ॥ ३८ ॥

टीका—नेह तस्येह लोको नाऽपि परलोक उत्तमार्थाचारिवाद् भ्रष्टस्य, लिंगग्रहणं तु तस्य निरर्थकं संयमेन हीनस्येति ॥ ३८ ॥

तथा,—

प्रायच्छित्तं आलोचनं च काऊण गुरुसयासहि ।
तं चेव पुणो भुंजदि आधाकम्म असुहकम्म ॥ ३९ ॥

प्रायश्चित्तं आलोचनं च कृत्वा गुरुसकाशे ।

तदेव पुनः भुंक्ते अर्धकर्म अशुभकर्म ॥ ३९ ॥

टीका—कश्चित्साधुः प्रायश्चित्तं दोषनिर्हणं आलोचनं च दोषप्रकटनं च कृत्वा गुरुसकाशे गुरुसमीपे पुनरपि तदेव भुंक्तेऽर्धकर्म अशुभकर्म । यदर्थं प्रायश्चित्तादिकं कृतं तदेव भुंक्ते यस्तस्यापि नेह लोको नापि परलोक इति ॥ ३९ ॥

तथा,—

जो जत्थ जहा लब्धं गेणहादि आहारमुपधिमादीयं ।
समणगुणमुक्कजोगी संसारपवहुओ होइ ॥ ४० ॥

यो यत्र यथा लब्धं गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं ।

श्रमणगुणमुक्तयोगी संसारप्रवर्धको भवति ॥ ४० ॥

टीका—यः साधुर्यत्र देशे शुद्धेऽशुद्धे वा यथा लब्धं शुद्धमशुद्धं वा गृह्णाति आहारमुपधिकादिकं च यः श्रमणगुणमुक्तयोगी स तु संसारप्रवर्धको भवतीति ॥ ४० ॥

तथा,—

पयणं पायणमणुमणणं सेवंतो ण संजदो होदि ।
जेमंतो वि य जह्मा ण वि समणो संजमो णत्थि ॥ ४१ ॥

पचनं पाचनमनुमननं सेवमानो न संयतो भवति ।

जेमन्नपि च यस्मात् नापि श्रमणः संयतो नास्ति ॥ ४१ ॥

टीका—पचनं पाचनमनुमननं च सेवमानो न संयतो भवति, तस्मा-
ज्जुजानोऽपि च पुनर्न श्रमणो नापि संयमस्तत्रेति ॥ ४१ ॥

बहुश्रुतमपि चारित्रहीनस्य निरर्थकमिति प्रतिपाद्यन्नाह;—

बहुश्रुतं पि सुदमधीदं किं काहदि अज्ञाणमाणस्स ।

दीपविसेसो अंधे णाणविसेसो वि तह तस्स ॥ ४२ ॥

बहुश्रुतमपि श्रुतमधीतं किं कारिष्यति अज्ञानतः ।

दीपविशेषः अंधे ज्ञानविशेषोपि तथा तस्य ॥ ४२ ॥

टीका—बहुश्रुतमधीतं किं करिष्यत्यज्ञानतश्चारित्रमनाचरत उप-
योगरहितस्य । यथा प्रदीपविशेषोऽंधे लोचनरहिते न किञ्चित्करोति तथा ज्ञान-
विशेषोऽपि चारित्ररहितस्य न किञ्चित्करोतीति ॥ ४२ ॥

परिणामवशेन शुद्धिमाह;—

आधाकम्मपरिणदो फासुगद्वे वि बंधगो भणिदो ।

सुद्धं गयेसमाणो आधाकम्मे वि सो सुद्धो ॥ ४३ ॥

अधःकर्मपरिणतः प्रासुकद्रव्येपि बंधको भणितः ।

शुद्धं गयेसमाणः अधःकर्मण्यपि स शुद्धः ॥ ४३ ॥

टीका—प्रासुकद्रव्ये सत्यापि योऽधःकर्मपरिणतः स बंधको भणित
आगमे । यदि पुनः शुद्धं मृगयमाणोऽधःकर्मण्यप्यसौ शुद्धः परिणाम-
शुद्धेरिति ॥ ४३ ॥

तथा;—

भावुग्गमो य दुविहो एसत्थपरिणाम अप्पसत्थोत्ति ।
सुद्धे असुद्धभावो होदि उक्कवावणं पायच्छित्तं ॥ ४४ ॥

भावोद्गमश्च द्विविधः प्रशस्तपरिणामः अप्रशस्त इति ।

शुद्धे अशुद्धभावो भवति उपस्थापनं प्रायश्चित्तं ॥ ४४ ॥

टीका—भावोद्गमश्च भावदोषश्च द्विप्रकारः प्रशस्तपरिणामोऽप्रशस्तपरि-
णामश्च, तत्र शुद्धे वस्तुनि ययशुद्धभावं करोति तत्रोपस्थापनप्रायश्चित्तं
भवतीति ॥ ४४ ॥

तस्मात्;—

फासुगदाणं फासुगउवार्धिं तह वो वि अत्तसोधीए ।
जो देदि जो य गिण्हदि दोण्हं पि महप्फलं होइ ॥ ४५ ॥

प्रासुकदानं प्रासुकोपार्धिं तथा द्वयमपि आत्मशुद्ध्या ।

यो ददाति यश्च गृह्णाति द्वयोरपि महाफलं भवति ॥ ४५ ॥

टीका—यत एवं विशुद्धभावेन कर्मक्षयस्ततः प्रासुकदानं निरवयवभक्ष्यं
प्रासुकोपार्धिं हिंसादिदोषरहितोपकरणं च द्वयमपि तथात्मशुद्ध्या विशुद्ध-
परिणामेन यो ददाति यश्च गृह्णाति तयोर्द्वयोरपि महाफलं भवति, यत्किञ्चि-
दाहागदिकं शोभनं निरवयवं वातपित्तश्लेष्मोपशमनकारणं सर्वरमोपेतं तन्मया
प्रतिग्रहादिपूर्वकं श्रद्धादिगुणसमन्वितं दातव्यमिति तद्दानृत्वशुद्धिः, मया
सर्वोऽप्याहारादिविधिस्त्याज्यः किमनेन शोभनाहारेण गृहीतेन यत्किञ्चित्प्रा-
सुकं गृहीत्वा कुक्षिपूर्णं कर्तव्यमिति परिणामः यात्रस्यात्मशुद्धिरिति ॥ ४५ ॥

किमर्थं चर्याशुद्धिः प्रपञ्चेनाख्यायत इत्याशंकायामाह;—

जोगेसु मूलजोगं भिक्खाचरियं च वाणिज्यं सुत्ते ।
अण्णे य पुणो जोगा विण्णाणविहीणएहिं कया ॥ ४६ ॥

योगेषु मूलयोगो भिक्षाचर्या च वर्णिता सूत्रे ।

अन्ये च पुनर्योगा विज्ञानविहीनैः कृताः ॥ ४६ ॥

टीका—सर्वेषु मूलगुणेषूपनरगुणेषु मध्ये मूलयोगः प्रधानवत् भिक्षा-
चर्या कृतकारितानुमतिरहितं प्रासुक्तं काले प्राप्तं भोजनं वर्णिता व्याख्याता
सूत्रे प्रवचने, तस्मात्तां भिक्षाशुद्धिं परित्यज्यान्यान् योगानुपशसत्रिकाल-
योगादिकान् ये कुर्वन्ति तेऽन्ये योगा विज्ञानविरहितैस्तैश्च विहीनैः
पुनः कृता न परमार्थं जानद्भिरिति, चर्याशुद्ध्या स्तोकमपि क्रियते यन-
पस्तच्छोभनमिति ॥ ४६ ॥

तथा;—

कलं कलं पि वरं आहारो परिमिदो पसत्थो य ।

ण य क्षमण पारणाओ बहवो बहुसो बहुविधो य ॥ ४७ ॥

कलं कलमपि वरं आहारः परिमितः प्रशस्तश्च ।

न च क्षमणानि पारणा बहवो बहुसो बहुविधश्च ॥ ४७ ॥

टीका—कलं कलं श्वस्तनदिने दिने वरं श्रेष्ठमाहारो भोजनं परिमितः
प्रमाणस्थः वातपित्तश्लेष्मविकाराहेतुकः प्रशस्तोऽधःकर्मादिदोषरहितः न
च क्षमणानि उपवासाः पारणा भोजनदिनानि बह्व्यः षष्ठाष्टमदशमद्वादश-
मासार्द्धमासादिदिनानि बहुसो बहुवारान् बहुविधश्च बहुप्रकारश्च बहुसावय-
योगयुक्तो महारंमनिष्पन्नो दातृजनसंक्रेशोत्पादको य आहारस्तंन यदि
महनपः क्रियते न तत्तपो महद्भवति बह्वाभादिति ॥ ४७ ॥

कस्तर्हि शुद्धयोग इत्याशंकायामाह;—

मरणभयभीरुआणं अभयं जो देदि सब्वजीवाणं ।

तं दाणाण वि दाणं तं पुण जोगेसु मूलजोगं पि ॥ ४८ ॥

मरणभयभीरुकैम्यः अभयं यो ददाति सर्वजीवेभ्यः ।

तत् दानानामपि दानं तत् पुनः योगेषु मूलयोगोपि ॥ ४८ ॥

टीका—मरणाद्यद्भयं तस्माद्भूतिभ्योऽभयं यो ददाति सर्वसत्त्वेभ्यस्त-
दानानामपि दानं सर्वेषां दानानां मध्ये तद्दानं तत्पुनर्योगेषु अपि मूलयोग-
प्रधानानुष्ठानं यद्भयदानमिति ॥ ४८ ॥

गुणस्थानापेक्षया चारित्र्यस्य माहात्म्यमाहः—

सम्यग्दृष्टिस्तु वि अविरदस्त ण तपो महागुणो होदि ।

होदि ह्यु हस्तिष्णहाणं चुन्दच्छिदकर्म तं तस्त ॥ ४९ ॥

सम्यग्दृष्टेरपि अविरतस्य न तपो महागुणो भवति ।

भवति हि हस्तिस्नानं चुन्दच्छिदकर्म तत् तस्य ॥ ४९ ॥

टीका—तिष्ठतु तावन्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टेरप्यविरतस्यासंयतस्य न तपो
महागुणः । अयं गुणशब्दोऽनेकार्थं वर्तते, तथा—रूपादयो गुणा रूपरस-
गंधस्पर्शसंख्यापृथक्त्वपरिणामाद्रीणि गुणशब्देनोच्यन्ते, तथा गुणभूता
वयमत्र नगरे इत्यत्राप्रधानवाची गुणशब्दस्तथा यस्य गुणस्य भावादिति
विशेषणे वर्तते तथा गुणोऽनेन कृत इत्यत्रोपकारे वर्तते इत्युपकारे वर्तमानो
गृह्यते । तेन तपो महोपकारं भवति । कर्मनिर्यूलनं कर्तुमममर्थं तपोऽसंयतस्य
दर्शनान्वितस्यापि कुतो यस्माद्भवति हस्तिस्नानं । शब्द एवकारार्थः ॥ च
हस्तिस्नानेनाभिःसंबन्धीयो हस्तिस्नानमेवेति । यथा हस्ती स्नातोऽपि न
नेर्मल्यं वहति पुनरपि करेणार्जितपांशुपटलेनात्मानं मलिनयति तद्वत्तपसा
निर्जीणोऽपि कर्मांशे बहुतपदानं कर्मणोऽसंयममुत्सेनेति । दृष्टान्तांतरमप्या-
चष्टे—चुन्दच्छिदकर्म चुन्दं काष्ठं छिनतीति चुन्दच्छिद्रज्जुस्तस्याः कर्म
क्रिया, यथा चुन्दच्छिद्रज्जोरुद्वेष्टनं वेष्टनं च भवति तद्वत्तस्यामयतस्य
तत्तपः, अथवा चुन्दच्छुदगं च चुन्दच्युतकमिव मंथनचर्मपालिकेव तत्संयमहीनं
तपः । दृष्टान्तद्वयोपन्यासः किमर्थ इति चेन्नैष द्रोणः, अपगतात्कर्मणो बहुत-

रोपादानमसंयमनिमित्तस्येति प्रदर्शनाय हस्तिस्नानोपन्यासः, आर्द्रतनुतया हि बहुतरमुपादत्ते रजः, बंधरहिता निर्जरा स्वास्थ्यं प्रापयति नेतरा बंध-
सहभाविनीति । किमिव ? चुंदच्छिदः कर्मैव—एकत्र वेष्टयत्यन्यत्रोद्दे-
ष्टयति तपसा निर्जरयति, कर्मासंयमभावेन बहुतरं गृह्णाति कठिनं च
करोतीति ॥ ४९ ॥

सन्निपातेन शोभनक्रियाणां कर्मक्षयो भवतीति दृष्टान्तेन पोषयन्नाहः—

वेज्जादुरभेसज्जापरिचारयसंपदा जहारोगं ।

गुरुसिस्सरयणसाहणसंपत्तीए तहा मोक्षो ॥ ५० ॥

वैद्यादुरभैषज्यपरिचरकसंपदा यथा आरोग्यं ।

गुरुशिष्यरत्नसाधनसंपत्त्या तथा मोक्षः ॥ ५० ॥

टीका—वैद्यो भिषक् आतुरो व्याधितः भैषज्यमौषधं परिचारका वैद्या-
वृक्ष्यकारा एतेषां संपत्संयोगस्तथा संपदा यथाऽऽरोग्यं व्याधितस्य रोगाभावः
संजायते तथा गुरुराचार्यः शिष्यो वैराग्यपरो विनेयो रत्नानि सम्यग्दर्शनादि-
साधनानि पुस्तककुटिकापिच्छिकादीन्येतेषां संपत्तिः संप्राप्तिः संयोगस्तथा
तेनैव प्रकारेण मोक्षो भवतीति ॥ ५० ॥

दृष्टान्तं दार्ष्टान्तेन योजयन्नाहः—

आइरिओ वि य वेज्जो सिस्मो रोगी दु भेसजं चरिया ।

सैत्त बल काल पुरिसं णाऊण सणि दढं कुज्जा ॥ ५१ ॥

आचार्योपि च वैद्यः शिष्यो रोगी तु भैषजं चर्या ।

क्षेत्रं बलं कालं पुरुषं ज्ञात्वा शनैः दढं कुर्यात् ॥ ५१ ॥

टीका—आचार्यो नाम वैद्यः शिष्यश्च रोगी भैषजं चर्या क्षेत्रं शीत-
मुष्णादिकं बलं शरीरसामर्थ्यादिकं कालः प्रावृद्धादिकः पुरुषो जघन्यमध्यमो-

त्कुष्ठभेदभिन्न एतान् सर्वान् ज्ञात्वा शनैराकुलंतामन्तरेण शिष्यमाचार्यश्च
यथारोग्ययुक्तं कुर्यादिति चर्योषधं कथनीयमिति ॥ ५१ ॥

तत्कथमित्याह;—

भिक्षुं शरीरजोग्गं सुभक्तियुक्तेण फासुयं दिण्णं ।
द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञातूण ॥ ५२ ॥
नवकोटिपरिशुद्धं फासुय सत्थं च एसणासुद्धं ।
दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजे ॥ ५३ ॥

भैक्ष्यं शरीरयोग्यं सुभक्तियुक्तेन प्रासुकं दत्तं ।

द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा ॥ ५२ ॥

नवकोटिपरिशुद्धं प्रासुकं दत्तं च एसणासुद्धं ।

दशदोषविप्रमुक्तं चतुर्दशमलवर्जितं भुंजीत ॥ ५३ ॥

टीका—सुभक्तियुक्तेन शरीरयोग्यं भैक्ष्यं प्रासुकं प्रदत्तं नवकोटिपरिशुद्धं
प्रासुकं निरवयं प्रशस्तं कुत्सादिदोषरहितमेयणासमितिशुद्धं दशदोषविप्रमुक्तं
चतुर्दशमलवर्जितं च द्रव्यप्रमाणं क्षेत्रं कालं भावं च ज्ञात्वा परिणामन्तरेण
भुंजीतेति ॥ ५२-५३ ॥

तथा;—

आहारेदु तवस्सी विगदिंगालं विगदधूमं च ।
जत्तासाहणमेत्तं जवणाहारं विगदरागो ॥ ५४ ॥

आहरेत् तपस्वी विगतांगारं विगतधूमं च ।

यात्रासाधनमात्रं जवनाहारं विगतरागः ॥ ५४ ॥

टीका—आहारं, किं विशिष्टं ? विगतांगारं विगतधूमं यात्रासाधनमात्रं

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यप्रतिपालननिमित्तं यवनाहारं क्षुधोपशमनमात्रं विगत-
रागः सन्नाकांक्षारहितस्तपस्वी वैराग्यपर आहरेदभ्यवहरोदिति ॥ ५४ ॥

जुगुप्सापरिहारमाह;—

ववहारसोहणाए परमट्टाए तहा परिहरउ ।

दुविहा चावि दुगंछा लोइय लोगुत्तरा चेव ॥ ५५ ॥

व्यवहारसोधनाय परमार्थाय तथा परिहरतु ।

द्विविधा चापि जुगुप्सा लौकिकी लोकोत्तरा चैव ॥ ५५ ॥

टीका—जुगुप्सा गद्गद द्विविधा द्विप्रकारा लौकिकी लोकोत्तरा च ।
लोकव्यवहारसोधनार्थं सूतकादिनिवारणाय लौकिकी जुगुप्सा परिहरणीया
तथा परमार्थार्थं रत्नत्रयशुद्ध्यर्थं लोकोत्तरा च कार्येति ॥ ५५ ॥

पुनरपि क्रियापदेन प्रकटयन्नाह,—

परमद्वियं विसोहिं सुट्टु पयत्तेण कुणइ पव्वइओ ।

परमट्टदुगंछा वि य सुट्टु पयत्तेण परिहरउ ॥ ५६ ॥

परमार्थिकां विशुद्धिं सुष्ठु प्रयत्नेन करोति प्रव्रजितः ।

परमार्थजुगुप्सापि च सुष्ठु प्रयत्नेन परिहरतु ॥ ५६ ॥

टीका—परमार्थिकां विशुद्धिं कर्मक्षयनिमित्तां रत्नयत्रयशुद्धिं सुष्ठु
प्रयत्नेन करोतु प्रव्रजितः साधुः परमार्थजुगुप्सामपि शंकादिकां सुष्ठु प्रयत्नेन
परिहरतु त्यजत्विति ॥ ५६ ॥

तथा;—

संजममविराधंतो करेउ ववहारसोधणं भिक्खू ।

ववहारदुगंछावि य परिहरउ वदे अमंजंतो ॥ ५७ ॥

१ न कार्येति श्रेष्ठ-पुस्तके ।

संयममविराधयन् करोतु व्यवहारशोधनं भिक्षुः ।

व्यवहारजुगुप्सामपि च परिहरतु व्रतानि अभञ्जयन् ॥ ५७ ॥

टीका—भिक्षुः संयमं चारित्रमविराधयन्पीडयन् करोतु व्यवहारशोधनं लोकव्यवहारशोधनं प्रायश्चित्तं च व्यवहारजुगुप्सां च, येन कर्मणा लोके विशिष्टजनमध्ये कुत्सितो भवति तत्कर्म परिहरतु च व्रतान्यहिंसादीनि अभञ्जयन्मर्यादयन् । किमुक्तं भवति—संयमं मा विराधयतु व्यवहारशुद्धिं च करोतु व्रतानि मा भञ्जयतु व्यवहारजुगुप्सां च परिहरतु साधुरिति ॥ ५७ ॥

द्वयशुद्धिं विधाय क्षेत्रशुद्धयर्हमाह;—

जत्थ कसायुप्पत्तिरभत्तिद्वियदारहत्थिजणबहुलं ।

दुक्खमुवसग्गबहुलं भिक्खु खेत्तं विवज्जेऊ ॥ ५८ ॥

यत्र कषायोत्पत्तिरभक्तिरिन्द्रियद्वारस्त्रीजनबाहुल्यं ।

दुःखमुपसर्गबहुलं भिक्षुः क्षेत्रं विवर्जयेत् ॥ ५८ ॥

टीका—यस्मिन् क्षेत्रे कषायाणामुत्पत्तिः प्रादुर्भावस्तथा यस्मिन् क्षेत्रेऽभक्तिरावराभावः शास्त्रबाहुल्यं, यत्र चन्द्रियद्वारबाहुल्यमिन्द्रियद्वाराणां चशुभदीनां बाहुल्यं सुप्तु रागकारणविषयशुच्यं, स्त्रीजनबाहुल्यं च यत्र स्त्रीजनो बाहुल्येन शृंगाराकारद्विकाराविषयलीलाहावभावतृणगतिवादित्रहामोपहासादिनिष्ठस्तथा दुःखं क्षेत्रं क्लेशचरं, उपसर्गबहुलं बाहुल्येनोपसर्गोपेतं च तदेतत्सर्वं क्षेत्रं भिक्षुः साधुर्विवर्जयतु परिहरतु सम्यग्दर्शनादिशुद्धिकरणायेति ॥ ५८ ॥

इत्थंभूतं च क्षेत्रं सेवयत्विति कथयन्नाह;—

गिरिकंदरं मसाणं सुण्णागारं च रुक्खमूलं वा ।

ठाणं विरागबहुलं धीरो भिक्खु णिसेवेऊ ॥ ५९ ॥

गिरिकंदरां श्मशानं शून्यागारं च वृक्षमूलं च ।

स्थानं वैराग्यबहुलं धीरो भिक्षुः निषेवयतु ॥ ५९ ॥

टीका—गिरिकंदरां श्मशानं शून्यागारं वृक्षमूलं च धीरो भिक्षुर्निषेवयतु ।
भावयतु यत् एतत्स्थानं वैराग्यबहुलं चास्त्रिप्रवृत्तिहेतुकमिति ॥ ५९ ॥

तथैतच्च क्षेत्रं वर्जयत्विति कथनायाह,—

णिवदिविह्वणं खेतं णिवदी वा जत्थ दुट्ठओ होज्ज ।

पब्बज्जा च ण लब्भइ संजमघादो य तं वज्जे ॥ ६० ॥

वृपतिविहीनं क्षेत्रं वृपतिर्वा यत्र दुष्टो भवेत् ।

प्रव्रज्या च न लभ्यते संयमघातश्च तत् वर्जयेत् ॥ ६० ॥

टीका—वृपतिविहीनं यत् क्षेत्रं यस्मिन् देशे नगरे ग्रामे गृहे वा प्रभुर्नास्ति स्वेच्छया प्रवर्तते सर्वो जनः, यत्र च क्षेत्रे वृपतिर्दुष्टः यस्मिंश्च देशे नगरं ग्रामे गृहे वा स्वामी दुष्टः कदर्थनशीलो धर्मविराधनप्रवणः,* यत्र च प्रव्रज्या न लभ्यते न प्राप्यते*, यत्र यस्मिंश्च देशे शिष्याः भोतागोऽभ्ये-
तारो वृत्तरक्षणतन्निष्ठा दीक्षाग्रहणशीलाश्च न संभवन्ति, संयमाघतश्च यत्र बाहुल्येनातीचारबहुलं तदेतत्सर्वं क्षेत्रं च वर्जयेत्, यन्नेन परिहरतु साधु-
रित्युपदेशः ॥ ६० ॥

तथैतदपि वर्जयेत्,—

णो कप्पदि विरदाणं विरदीणमुवासयहि चेद्देहुं ।

तत्थ णिसेज्जउवट्ठणसज्झायाहारवोसरणे ॥ ६१ ॥

नो कल्प्यते विरतानां विरतीनामुपाश्रये स्थातुं ।

तत्र निषद्योद्धर्तनस्वाध्यायाहारव्युत्सर्गम् ॥ ६१ ॥

* पुण्यमध्यगत पाठस्थाने स-ग-पुस्तके 'प्रव्रज्या च न लभ्यते' इत्येव पाठः ।
१ वर्जयतु ख-ग-पुस्तके ।

टीका—विरतानां नो कल्यैते न युज्यते विरतीनामार्यिकाणामुपाश्रये
स्थातुं कालांतरं धर्मकार्यमन्तरेण, तत्र च शय्या निषद्या स्वाध्याय आहारः
कायिकादिक्रिया प्रतिक्रमादिकं च न कल्यैते युक्तचारस्य साधोरिति ॥ ६१ ॥

कुतो यतः—

होदि दुगंछा दुविहा व्यवहारादो तथा य परमहे ।
पयदेण य परमहे व्यवहारेण य तथा पच्छा ॥ ६२ ॥

भवति जुगुप्सा द्विविधा व्यवहारात् तथा च परमार्थेन ।
प्रयत्नेन च परमार्था व्यवहारेण च तथा पश्चात् ॥ ६२ ॥

टीका—तत्रार्यिकोपाश्रये वसतः साधोर्द्विप्रकारापि जुगुप्सा, व्यवहाररूपा
तथा परमार्था च, लोकापवादो व्यवहाररूपा, व्रतभंगश्च परमार्थतः यत्नेन
परमार्थरूपा जायते जुगुप्सा, व्यवहारतश्च ततोऽथवा व्यवहारतो भवति पश्चा-
त्परमार्थतश्चेति ॥ ६२ ॥

तथा संसर्गजं दोषमाह,—

यद्धि बोही संसग्गेण तह पुणो विणस्सेदि ।
संसग्गविसेसेण तु उत्पलगंधो जहा कुंमो ॥ ६३ ॥

वर्धते बोधिः संसर्गेण तथा पुनर्विनश्यति ।
संसर्गविशेषेण तु उत्पलगंधो यथा कुंभः ॥ ६३ ॥

टीका—संसर्गेण संपर्केण बोधिः सम्यग्दर्शनादिशुद्धिर्वर्द्धते तथा
पुनरपि विनश्यति च । सदाचारप्रसंगेन वर्द्धते कुत्सिताचारसंपर्केण विनश्यति,
यथा संसर्गविशेषेणोत्पलगंधः जलकुंभ उत्पलादिसंपर्केण सुगंधः शीतलध्वा-
ग्न्यादिसंयोगेनोष्णो विरस्येति ॥ ६३ ॥

तथैतैश्च संसर्गं वर्जयेदिति प्रतिपादयन्नाह;—

चंडो चवलो मंदो तह साह पुट्टिमंसपडिसेवी ।

गारवकसायबहुलो दुरासओ होदि सो समणो ॥ ६४ ॥

चंडश्चपलो मंदस्तथा साधुः षष्ठिमांसप्रतिसेवी ।

गौरवकसायबहुलो दुराश्रयो भवति स भ्रमणः ॥ ६४ ॥

टीका—चंडो रौद्रो मारणात्मको विषतरुविव, चपलोऽस्थिरप्रकृतिर्वाचि-
कादिक्रियायां स्थैर्यहीनः, मंदश्चारित्रालसस्तथा साधुः षष्ठमांसप्रतिसेवी पञ्चा-
द्वोपकथनशीलः पेशन्यनत्परः, गौरवबहुलः, कपायबहुलश्च पदं पदं प्रति
रोपणशीलः, दुराश्रय एवंभूतः भ्रमणो दुःसेव्यो भवति केनाप्युपकारेणात्मीयः
कर्तुं न शक्यते यत एवंभूतं भ्रमणं न सेवयेदिति संबंधः ॥ ६४ ॥

तथा;—

वेजावच्चविहूणं विनयविहूणं च दुस्सुदिकुशीलं ।

समणं विरागहीणं सुजमो साधू ण सेविज्ज ॥ ६५ ॥

वैद्यावृत्त्यविहीनं विनयविहीनं च दुःश्रुतिकुशीलं ।

भ्रमणं विरागहीनं सुजमः साधुर्न सेवेत ॥ ६५ ॥

टीका—वैद्यावृत्त्यविहीनं ग्लानदुर्बलव्याधितादीनामुपकाररहितं, विनय-
विहीनं पंचप्रकारविनयरहितं, दुःश्रुति दुष्टश्रुतिसमन्वितं, कुशीलं, कुत्सिताचर-
णशीलं, भ्रमणं नाम्न्याद्युपेतमपि, विरागहीनं रागोत्कटं, पूर्वोक्तः साधुः संयती
न सेवेत न कदाचिदप्याश्रयेत् दुष्टाश्रयत्वादिति ॥ ६५ ॥

तथा;—

दंभं परपरिवादं पिसुणत्तण पावसुत्तपडिसेवं ।

चिरपव्वइदं पि भुणी आरंभजुदं ण सेविज्ज ॥ ६६ ॥

१ विहीनं स-ग-पुस्तके ।

द्वं परपरिवादिनं पैशून्यवन्तं पापसूत्रप्रतिसेविनं ।

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं आरंभयुतं न सेवेत ॥ ६६ ॥

टीका—द्वं वंचनशीलं कुटिलमात्रं, परपरिवादिनं परोपतापिनं, पैशून्योपपन्नं दोषोद्भावनेन तत्परं, पापसूत्रप्रतिसेविनं मारणोच्चाटनवशीकरण-मंत्रयंत्रतंत्रकशास्त्रराजपुत्रकोकवात्स्यायनपितृपिंडविधायकं सूत्रं मांसादिवि-धायकैवद्यसावधज्योतिषशस्त्रादिरतमित्यंभूतं मुनिं चिरप्रव्रजितमपि आरंभ-युतं च न कदाचिदपि सेवेत न तेन सह संगं कुर्यादिति ॥ ६६ ॥

तथा,—

चिरपद्व्यवृद्धं पि मुणी अपुष्टधर्मं असंपुष्टं णीचं ।

लोह्य लोमुत्तरियं अयाणमाणं विवर्जयेत् ॥ ६७ ॥

चिरप्रव्रजितमपि मुनिं अपुष्टधर्मं असंवृतं नीचं ।

लौकिकं लोकोत्तरमजानंतं विवर्जयेत् ॥ ६७ ॥

टीका—तथा चिरप्रव्रजितं बहुकालीनं श्रमणं, अपुष्टधर्मं मिथ्या-स्वोपेतं असंवृतं स्वेच्छावचनवादिनं नीचं नीचकर्मकरं लौकिकं व्यापारं लोकोत्तरं च व्यापारं अजानंतं लोकविराधनपरं परलोकनाशनपरं च श्रमणं विवर्जयेत् परित्यजेन्न तेन सह संवासं कुर्यादिति ॥ ६७ ॥

तथा पापश्रमणस्य लक्षणमाह;—

आयरियकुलं मुच्चा विहरादि समणो य जो दु एगागी ।

ण य गेण्हदि उवदेसं पावस्समणोत्ति युच्चादि दु ॥ ६८ ॥

आचार्यकुलं मुक्त्वा विहरति श्रमणश्च यस्तु एकाकी ।

न च गृह्णाति उपदेशं पापश्रमणं इति उच्यते ॥ ६८ ॥

१ दोषाणां दोषोद्भावनेन ग-पुस्तके । अदोषोद्भावनेन स-पुस्तके । २ रतं ख-ग-पुस्तके ।

टीका—आचार्यकुलं श्रमणसंघं मुक्त्वा यः स्वेच्छया विहरति गच्छति
त्यति चिंतयति श्रमण एकाकी संघाटकरहितः, उपदेशं च दीयमानं यो
गृह्णाति शिक्षां नादत्ते स पापश्रमण इत्युच्यते ॥ ६८ ॥

तथा;—

आयरियत्तण तुरिओ पुठ्वं सिस्सत्तणं अकाऊणं ।
हिंडई हुंढायरिओ णिरंकुसो मत्तहत्थिध्व ॥ ६९ ॥

आचार्यत्वं त्वरितः पूर्वं शिष्यत्वं अकृत्वा
हिंडति ढोढाचार्यां निरकुशो मत्तहस्तीय ॥ ६९ ॥

टीका—आचार्यत्वं कर्तुं त्वरितः पूर्वं शिष्यत्वमकृत्वा यः स्वेच्छया
हिंडित्याचरति भ्रमति च ढोढाचार्यः पूर्वापरविवेकशून्यो यथा निरकुशो
मत्तहस्ती । सोऽपि पापश्रमण इत्यतस्तमपि न सेवेतेति ॥ ६९ ॥

पुनरपि संसर्गजं दोषमाह दृष्टान्तेनेति;—

अंओ णिंघत्तणं पत्तो दुरासएण जहा तथा ।
समणं मंदसंवेगं अपुट्ठधम्मं ण सेविज ॥ ७० ॥

आघ्रो निवत्वं प्राप्तो दुराश्रयेण यथा तथा ।

श्रमणं मंदसंवेगं अपुष्टधर्मं न सेवेत ॥ ७० ॥

टीका—यथाऽऽश्रयक्षो दुराश्रयेण निवत्वं प्राप्तस्तथा श्रमणं मंदसंवेगं
धर्मानुरागालसं अपुष्टधर्मं समाचारहीनं दुराश्रयेण संजातं न सेवेत नाश्रये-
द्वात्मापि तदाश्रयेण तथामृतः स्यादिति ॥ ७० ॥

तथा पार्श्वस्थान्नित्यं भेतव्यमिति प्रदर्शयन्नाह;—

विहेदव्वं णिच्चं दुज्जणवयणा पलोट्टजिच्चमस्स ।
वरणयरणिग्गमं पिव वयणकयारं वहंतस्स ॥ ७१ ॥

भेतव्य नित्यं दुर्जनवचनात् प्रलोटजिह्वातः ।

वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं वहतः ॥ ७१ ॥

टीका—दुर्जनवचनात्, क्विविशिष्टात् ? प्रलोटजिह्वात् पूर्वापरतामन-
पेक्ष्य वाचिनो वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं वहतः नित्यं भेतव्यं न
तत्सर्मापे स्थातव्यमिति ॥ ७१ ॥

तथेत्यंभूतोऽपि यस्तस्मादपि भेतव्यमिति दर्शयन्नाह;—

आयरियत्तणमुपणायइ जो मुणि आगमं ण याणंतो ॥

अप्पाणं पि विणासिय अण्णे वि पुणो विणासेई ॥ ७२ ॥

आचार्यत्वमुपनयति यो मुनिरागमं न जानन् ।

आत्मानमपि विनाश्य अन्यानपि पुनः विनाशयति ॥ ७२ ॥

टीका—आचार्यत्वमात्मानमुपनयति य आगममजानन् आत्मानं
विनाश्य परमपि विनाशयति । आगमेन विनाशरन्नात्मानं नरकादिषु
गमयति तथा परान् कुत्सितोपदेशेन भावयन् तान्नरकादिषु प्रवेशयतीति
ततस्तस्मादपि भेतव्यमिति ॥ ७२ ॥

अभ्यंतरयोगैर्विना बाह्ययोगानामफलत्वं दर्शयन्नाह;—

घोडयलद्विसमांणस्स बाहिर वगणिहुदकरणचरणस्स ।

अभ्यंतरमिह कुहिदस्स तस्स तु किं वज्झमोगोहि ॥ ७३ ॥

घोटकलांसिमानस्य बाह्येन वकनिभूतकरणचरणस्य ।

अभ्यंतरे कुथितस्य तस्य तु किं बाह्ययोगैः ॥ ७३ ॥

टीका—घोटकव्युत्सर्गसमानस्यांतः कुथितस्य बाह्येन वकस्येव निभूत-
करचरणस्य तस्येत्यंभूतस्य मूलगुणरहितस्य किं बाह्यैर्वृक्षमूलादिभिर्योगैर्न
किंचिदर्पित्यर्थस्तस्माच्चारित्रे यलः कार्य इति ॥ ७३ ॥

बहुकालश्रमणोऽहमिति च मा गर्वं कृथा यतः—

मा होह वासगणना ण तत्थ वासाणि परिगणिज्जंति ।
बहवो तिरत्तवुत्था सिद्धा धीरा विरग्गपरा समणा ७४

मा भवतु वर्षगणना न तत्र वर्षाणि परिगण्यते ।

बहवः त्रिरात्रोत्थाः सिद्धा धीरा वैराग्यपराः श्रमणाः ॥ ७४ ॥

टीका—मा भवतु वर्षगणना मम प्रव्रजितस्य बहूनि वर्षाणि यतोऽयं लघुरथ प्रव्रजित इत्येवं गर्वं मा कृद्वं, यतो न तत्र मुक्तिकारणे वर्षाणि गण्यन्ते । बहुकालश्रमण्येन मुक्तिर्भवति नैवं परिज्ञायते यस्माद्बहवस्त्रिरात्रि-
मात्रोपितचारिणो अन्तर्मुहूर्तवृत्तचरिणोऽपि वैराग्यपरा धीराः सम्यग्दर्शनादौ निष्कंपाः श्रमणाः सिद्धा निर्मूलिताशेषकर्माण इति ॥ ७४ ॥

बंधं बंधकारणं च प्रतिपादयन्नाह,—

योगनिमित्तं ग्रहणं योगो मनोवचनकायसंभूदो ।
भावनिमित्तो बंधो भावो रतिरागदोसमोहजुदो ॥ ७५ ॥

योगनिमित्तं ग्रहणं योगो मनोवचनकायसंभूतः ।

भावनिमित्तो बंधो भावो रतिरागद्वेषमोहयुतः ॥ ७५ ॥

टीका—कर्मणो ग्रहणं योगनिमित्तं योगहेतुकं, योगः प्रकृतिबंधं प्रदेशबंधं च करोतीति । अथ को योग इत्याशंकयामाह;—योगश्च मनोवचनकायेभ्यः संभूतो मनःप्रदेशपरिस्पंदो वागप्रदेशपरिस्पंदः कायप्रदेशपरिस्पंदः “मनोवाकायकर्म योग” इति वचनात् । भावनिमित्तो भाव-
हेतुको बंधः संश्लेषः स्थित्यनुभागरूपः “स्थित्यनुभागे कयायत” इति वचनात् । अथ को भाव इति प्रश्ने भावो रतिरागद्वेषमोहयुक्ते मिथ्यात्वा-
संयमकपाया इत्यर्थ इति ॥ ७५ ॥

भेतव्य नित्यं दुर्जनवचनात् प्रलोटजिह्वातः ।

वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं बहत्तः ॥ ७१ ॥

टीका—दुर्जनवचनात्, किंविशिष्टात् ? प्रलोटजिह्वात् पूर्वापरतामन-
पेक्ष्य वाचिनो वरनगरनिर्गमादिव वचनकचवरं बहत्तः नित्यं भेतव्यं न
तत्समीपे स्थातव्यमिति ॥ ७१ ॥

तथेत्यंभूतोऽपि यस्तस्मादपि भेतव्यमिति दर्शयन्नाह;—

आयरियत्तणमुवणायइ जो मुणि आगमं ण याणंतो ॥

अप्पाणं पि विणासिय अण्णे वि पुणो विणासेइ ॥ ७२ ॥

आचार्यत्वमुपनयति यो मुनिरागमं न जानन् ।

आत्मानमपि विनाश्य अन्यानपि पुनः विनाशयति ॥ ७२ ॥

टीका—आचार्यत्वमात्मानमुपनयति य आगममजानन् आत्मानं
विनाश्य परमपि विनाशयति । आगमेन विनाशरत्नात्मानं नरकादिषु
गमयति तथा परान् कुत्सितोपदेशेन भावयन् ताभिरकादिषु प्रवेशयतीति
ततस्तस्मादपि भेतव्यमिति ॥ ७२ ॥

अभ्यंतरयांगैर्विना बाह्ययोगानामफलत्वं दर्शयन्नाह;—

योडयलद्विसमाणस्स बाहिर बगणिहुदकरणचरणस्स ।

अभ्यंतरमिह कुहिदस्स तस्स दु किं बज्झमोगेहि ॥ ७३ ॥

घोटकलादिसमानस्य बाह्येन वकनिभूतकरणचरणस्य ।

अभ्यंतरे कुथितस्य तस्य तु किं बाह्ययांगैः ॥ ७३ ॥

टीका—घोटकव्युत्सर्गसमानस्यांतः कुथितस्य बाह्येन वकस्येव निभूत-
करचरणस्य तस्येत्यंभूतस्य मूलगुणरहितस्य किं बाह्यैर्वृक्षमूलादिभिर्योगैर्न
किंचिदर्पात्पर्यस्तस्माच्चारित्रे यत्नः कार्य इति ॥ ७३ ॥

बहुकालश्रमणोऽहमिति च मा गर्व कृथा यतः;—

मा होह वासगणणा ण तत्थ वासाणि परिगणिज्जंति ।
बहयो तिरत्तवुत्था सिद्धा धीरा विरग्गपरा समणा ७४

मा भवतु वर्णगणना न तत्र वर्णाणि परिगण्यते ।

बहवः त्रिराश्रोत्थाः सिद्धा धीरा वैराग्यपराः श्रमणाः॥ ७४ ॥

टीका—मा भवतु वर्णगणना यम प्रव्रजितस्य बहूनि वर्णाणि यतोऽयं लघुरयं प्रव्रजित इत्येवं गर्व मा कृद्वं, यतो न तत्र मुक्तिकारणे वर्णाणि गण्यन्ते । बहुकालश्रमण्येन मुक्तिर्भवति नैवं परिज्ञायते यस्माद्बहवस्त्रिराश्रि-
मात्रोपितचारित्रा अन्तर्मुहूर्तवृत्तचरित्राश्च वैराग्यपरा धीराः सम्यग्दर्शनादौ निष्कंपाः श्रमणाः सिद्धा निर्मूलिताशेषकर्माण इति ॥ ७४ ॥

बंधं बंधकारणं च प्रतिपादयन्नाह;—

जोगणिमित्तं ग्रहणं जोगो मनवचनकायसंभूदो ।
भावणिमित्तो बंधो भावो रतिरागदोसमोहजुदो ॥७५॥

योगनिमित्तं ग्रहणं योगो मनोवचनकायसंभूतः ।

भावनिमित्तो बंधो भावो रतिरागद्वेषमोहयुतः ॥ ७५ ॥

टीका—कर्मणो ग्रहणं योगनिमित्तं योगहेतुकं, योगः प्रकृतिबंधं प्रदेशबंधं च करोतीति । अथ को योग इत्याशंकायामाह;—योगश्च मनोवचनकायेभ्यः संभूतो मनःप्रदेशपरिस्पंदो वाक्प्रदेशपरिस्पंदः कायप्रदेशपरिस्पंदः “ मनोवाक्कायकर्म योग ” इति वचनात् । भावनिमित्तो भाव-
हेतुको बंधः संश्लेषः स्थित्यनुभागरूपः “ स्थित्यनुभागे कषायत ” इति वचनात् । अथ को भाव इति प्रश्ने भावो रतिरागद्वेषमोहयुक्तो मिथ्यात्वा-
संयमकषाया इत्यर्थ इति ॥ ७५ ॥

कर्मणः परिणामो ॥ तु जीवस्येति प्रतिपादयन्नाह;—

जीवपरिणामहेतू कम्मत्तण पोग्गला परिणमंति ।

ण दु णाणपरिणंदो पुण जीवो कम्मं समादियदि ॥७६॥

जीवपरिणामहेतवः कर्मत्वेन पुद्गलाः परिणमंति ।

न तु ज्ञानपरिणतः पुनः जीवः कर्म समावृत्ते ॥ ७६ ॥

टीका—जीवस्य परिणामहेतवो बालवृद्धयुवत्वभावेन मरकतिर्यङ्मनुष्यदेवत्वभावेन च कर्मत्वेन कर्मस्वरूपेण पुद्गला रूपरसगंधस्पर्शधतः परमाणवः परिणमंति पर्यायं गृह्णन्ति । जीवः पुनर्ज्ञानपरिणतो नैव कर्म समावृत्ते नैव कर्मभावेन पुद्गलात् गृह्णातीति । यतोऽतश्चारित्रं ज्ञानदर्शनपूर्वकं भावनीयमिति ॥ ७६ ॥

यस्मात्;—

णाणविण्णाणसंपण्णो ज्ञाणञ्झणतवेज्जुदो ।

कसायमारवुम्मुक्को संसारं तरवे लहुं ॥ ७७ ॥

ज्ञानविज्ञानसंपन्नो ध्यानाध्ययनतपोयुतः ।

कषायगौरवोन्मुक्तः संसारं तरति लघु ॥ ७७ ॥

टीका—ज्ञानं यथावस्थितवस्तुपरिच्छेदकं विज्ञानं चारित्रं ताभ्यां ज्ञान-विशेषेण वा संपन्नः परिणतः ध्यानेनेकाग्रचित्तानिरोधेनाध्ययनेन वाचना-प्रच्छनादिक्रियया तपसा च द्वादशप्रकारेण युक्तः परिणतः कषायगौरवोन्मुक्तश्च लघु इष्टिं संसारं भवसमुद्रं तरति समुल्लस्यतीति ततो रत्नत्रयं सारभूतमिति ॥ ७७ ॥

ननु स्वाध्यायभावनाया कथं संसारस्तीर्यत इत्याशंकायामाह;—

सज्झायं कुब्बंतो पंचिदियसंपुडो तिगुत्तो य ।

हवदि य एयग्गमणो विणएण समाहिओ भिक्खू ॥७८॥

स्वाध्यायं कुर्वन् पंचेन्द्रियसंवृतः त्रिगुप्तश्च ।

भवति च एकाग्रमना विनयेन समाहितो भिक्षुः ॥ ७८ ॥

टीका—यतः स्वाध्यायं शोभनशास्त्राभ्यासवाचनादिकं कुर्वन् पंचेन्द्रियसंवृतस्त्रिगुप्तश्च भवति, एकाग्रमना ध्यानपरश्च भवति, विनयेन समाहितश्च दर्शनादिविनयोपेतश्च भिक्षुर्भवत्यतः प्रधानं चारित्रं स्वाध्यायस्ततश्च मुक्तिरिति ॥ ७८ ॥

पुनरपि स्वाध्यायस्य माहात्म्यं तपस्यंतर्भावं च प्रतिपादयन्नाह,—

वारसविधं हि य तवे सभ्यंतरबाहिरे कुशलदृष्टे ।

ण वि अत्थि ण वि य होहदि सज्झायसमं तथोकम्मं ॥ ७९ ॥

द्वादशविधे च तपसि साभ्यंतरबाह्ये कुशलदृष्टे ।

नापि अस्ति नापि च भविष्यति स्वाध्यायसमं तपःकर्म ॥ ७९ ॥

टीका—द्वादशविधे तपसि साभ्यंतरबाह्ये कुशलदृष्टे तीर्थकरणधरादिप्रदर्शिते कृते च नेवास्ति न चापि भविष्यति स्वाध्यायसमं स्वाध्यायसदृशं अन्यतपःकर्मातः स्वाध्यायः परमं तप इति कृत्वा निरंतरं भावनीय इति ॥ ७९ ॥

स्वाध्यायभावनया श्रुतभावना स्यात्तस्याश्च भावनायाः फलं प्रदर्शयन्नाह,—

सूई जहा समुत्ता ण णस्सदि दु पमाददोसेण ।

एवं समुत्तपुरिसो ण णस्सदि तथा पमाददोसेण ॥ ८० ॥

सूची यथा ससूत्रा न नश्यति तु प्रमाददोषेण ।

एवं ससूत्रपुरुषो न नश्यति तथा प्रमाददोषेण ॥ ८० ॥

टीका—यथा सूची लोहमयी शलाका सूक्ष्मापि समुद्रा सूत्रमयगजसमन्विता न नश्यति न चक्षुर्गोचरतामतिक्रामति प्रमाददोषेणापि अपस्कारादिमध्ये विस्मृतापि । तथैवं पुरुषोऽपि साधुरिति समुद्रः श्रुतज्ञानसमन्वितो न नश्यति नैव संसारगर्तं पतति प्रमाददोषेणापि यद्यपि परमं तपः कर्तुं न

समर्थस्तथापि शास्त्रग्रहितः स्वाध्यायं यदि निरंतरं करोति तथापि कर्मक्षयं करोतीति भावः ॥ ८० ॥

चारित्रस्य प्रधानमंगं ध्यानं तदुपकारभूतं निद्राजयमाह;—

णिदं जिणेहि णिच्चं णिद्वा खलु नरमचेदणं कुणादि ।
वट्टेज्ज हू पसुत्तो समणो सव्वेसु दोसेसु ॥ ८१ ॥

निद्रां जय नित्यं निद्रा खलु नरमचेतनं करोति ।

वर्तेत हि प्रसुतः श्रमणः सर्वेषु दोषेषु ॥ ८१ ॥

टीका—निद्रां दर्शनावरणकर्मोदयमोहभावं जय तस्या वशं मा गच्छ यतः सा निद्रा नरं खलु स्फुटमचेतनं पूर्वापरविवेकहीनं करोति यतश्च प्रसुतः श्रमणो वर्तेत सर्वेषु दोषेषु यस्मान्निद्रयाक्रांतचित्तः सर्वैरपि प्रमादैः सहितो भवति संयतोऽप्यतो निद्राजयं कुर्वति ॥ ८१ ॥

निद्रां जित्त्वेकामर्चिंतानिरोधं कुर्वतीति प्रतिपादयन्नाह,—

जह उसुगारो उसुमुज्जु वरई संपिण्डियेहिं णयणेहिं ।
तह साहू भावेज्जो चित्तं एयग्गभावेण ॥ ८२ ॥

यथा श्पुकार इषुं क्रज्जु करोति संपिण्डिताभ्यां नयनाभ्यां ।

तथा साधुः भावयेत् चित्तं एकामभावेन ॥ ८२ ॥

टीका—यथेषुकारः कांडकार इषुं कांडं, उज्जु वरई—क्रज्जुं करोति प्रमुणं करोति सम्यक्संपिण्डिताभ्यां संमीलिताभ्यां नयनाभ्यां निरुद्धचक्षुरादिप्रसरेण तथा साधुः शुभग्यानार्थं स्वचित्तं मनोव्यापारमेकामभावेन मनोवाकायस्थैर्यवृत्त्या पंचेन्द्रियनिरोधेन च भावयेद्भिरमयेदिति ॥ ८२ ॥

ध्यानं प्रपंचयन्नाह,—

कम्मस्स वंघमोक्खो जीवाजीवे य दव्वपज्जाए ।
संसारसरीराणि य भोगाविरत्तो सया ज्ञाहि ॥ ८३ ॥

कर्मणो बधमोक्षौ जीवार्जवौ च द्रव्यपर्यायान् ।

संसारशरीराणि च भोगविरक्तः सदा ध्याय ॥ ८३ ॥

टीका—कर्मणो ज्ञानावरणादेर्वधं जीवकर्मप्रदेशसंश्लेषं तथा मोक्षं सर्वथा कर्मापायं तथा जीवान् द्रव्यभावप्राणधारणसमर्थान्जीवान् पुद्गलधर्मा-धर्माकाशकालान् द्रव्याणि सामान्यरूपाणि पर्यायान् विशेषरूपान् संसारं चतुर्गतिभ्रमणं शरीराणि चोद्गमिकवैक्रियिकाहारकतेजसकर्मणानि च भोग-विरक्तो रागकारणेभ्यो विरक्तः सन् सदा सर्वकालं ध्याय सप्यग्भावयेति ॥ ८३ ॥

संसारविकल्पं भावयन्नाहः—

दृष्ट्वे खेत्ते काले भावे य भवे य ह्येति पंचैव ।

परिवर्तणानि बहुशो अनादिकाले य चिन्तेज्जो ॥ ८४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालो भावश्च भवश्च भवन्ति पंचैव ।

परिवर्तनानि बहुशः अनादिकाले च चिन्तयेन् ॥ ८४ ॥

टीका—द्रव्यपरिवर्तनानि कर्मनोर्मर्मतत्त्वरूपग्रहणपरित्यजनानि, क्षेत्रपरिवर्तनानि सर्वप्रदेशेषूपनिमरणानि, कालपरिवर्तनानि उत्सर्पिण्यवस-र्पिणीसमयेषूपनिमरणानि, भावपरिवर्तनानि जघन्यमध्यमोत्कृष्टबन्धस्थिति-बन्धरूपाणि, भवपरिवर्तनानि सर्वायुर्विकल्मेषूपत्तिमरणानि, एवं पंचपरि-वर्तनानि अनादिकालेऽतीतकाले परिवर्तितानि बहुशोऽनेकवारमनेन जीवनेत्यं चिन्तयेत् ध्यायेदिति ॥ ८४ ॥

तथेतदपि ध्यायेदित्याहः—

मोहग्निना महंतेण दग्धमाने महाजगे धीरा ।

समणा विसयविरक्ता ज्ञायन्ति अणंतसंसारं ॥ ८५ ॥

मोहग्निना महता दग्धमानं महाजगत् धीराः ।

श्रमणा विषयविरक्ता ध्यायन्ति अनंतसंसारं ॥ ८५ ॥

टीका—मोहाग्निना महता दद्यमानं महाजगत् सर्वलोकं धीरा
विषयविरक्ता ध्यायन्त्यनंतसंसारं चतुर्गतिभ्रमणोपेतमिति ॥ ८५ ॥

ध्यानं नाम तपस्तदारंभं न सहत इति प्रतिपादयन्नाहः—

आरंभं च कृसायं च ण सहदि तवो तहा लोए ।
अच्छी लवणसमुद्रो य कयारं खलु जहा दिहुं ॥ ८६ ॥

आरंभं च कृपायान् च न सहते तपस्तथा लोके ।

अक्षि लवणसमुद्रश्च कचारं खलु यथा दृष्टम् ॥ ८६ ॥

टीका—यथाऽक्षि चक्षुर्लवणसमुद्रश्च कचारं तृणादिकर्मतस्थं पतितं
न सहते स्फुटं तटस्थं करोतीति दृष्टं तथा तपश्चाग्निमारंभं पग्निहोपार्जनं
कृपायाश्च न सहते न क्षमते बहिष्करोतीति ॥ ८६ ॥

पंच परिवर्तनानि जीवेन किं तेनैवाहोमिदन्त्येन तेनैव नान्येन कथ-
मित्याशंकायामाहः—

जह कोइ सट्टियारिसो तीसदिवरिसे णराहियो जाओ ।
उमयत्थ जन्मसद्धो वासविमाणं विसेसेइ ॥ ८७ ॥

यथा कश्चित् पष्टियर्षः त्रिंशद्वर्षं नराधिपो जातः ।

उभयत्र जन्मशब्दो वर्षविमाणं विशेषयति ॥ ८७ ॥

टीका—यथा कश्चित्पुरुषः पष्टियर्षः पष्टिसंवत्सरप्रमाणायुर्भिर्जाद्विर्-
वर्तिर्नराधिपः संजातोः राजाऽभूदत्र उभयत्र पर्याये राज्यपर्याये तदभावे
च जन्मशब्दो वर्षविमाणं संवत्सरकर्म विशेषयति राज्यपर्याये तदभावपर्या-
ये च वर्तते न तत्र सर्वथा भेदं करोति सामान्यविशेषात्मकत्वान्मर्षद्वार्यानां
यतः सर्वथा नित्यक्षणिके चार्थक्रियाया अभावादर्थक्रियायाभावादे सर्व-
पामभावः स्याद्भावस्य च न हेतुकः प्रमाणाभावादिति ॥ ८७ ॥

दृष्टान्तं दार्ष्टान्तेन योजयन्नाह;—

एवं तु जीवद्वयं अणाद्विहणं विसेसियं नियमा ।
रायसरिसो दु केवलपञ्चाओ तस्स दु विसेसो ॥ ८८ ॥

एवं तु जीवद्वयं अनादिनिधनं विशेष्यं नियमात् ।

राजसदृशास्तु केवलं पर्यायस्तस्य तु विशेषः ॥ ८८ ॥

टीका—यथा जन्मशब्दो राज्ययुक्तकाले राज्याभावकाले च,
एवमेव जीवद्रव्यमनादिनिधनं सर्वकालमवस्थितं विशेष्यमनेकप्रकारा-
धारतया निर्दिष्टं केवलं तु तस्य पर्यायो नारकादिमनुष्यादिरूपो राज्य-
पर्यायः स दृष्टो विशेषो विशेषणं न सर्वथा भेदं करोति सर्वास्ववस्थानु-
यत इति ॥ ८८ ॥

द्रव्यार्थिकनयापेक्षैकत्वं प्रतिपाद्य पर्यायार्थिकनयापेक्षया भेदं
प्रतिपादयन्नाह;—

जीवो अणाद्विहणो जीवोसि य नियमदो ण वत्तव्वो ।
जं पुरिसाउगजीवो देवाउगजीविद्विसिद्धो ॥ ८९ ॥

जीवः अनादिनिधनो जीव इति च नियमतो न वक्तव्यः ।

यत् पुरुषायुष्कजीवो देवायुष्कजीवितविशिष्टः ॥ ८९ ॥

टीका—जीवोऽनादिनिधन आदिवर्जितो निधनवर्जितश्च जीव इति
च निधयेन सर्वया गुणादिरूपेणापि नियमतो न वक्तव्यो न वाच्यो यतः
पुरुषायुष्को जीवो देवायुष्कादिशिष्टो न हि य एव देवः स एव मनुष्यः,
यश्च मनुष्यो नासौ तिर्यक्, यश्च तिर्यक् नासौ नारकः पर्यायभेदेन
भेदादिति ॥ ८९ ॥

जीवपर्यायान् प्रतिपादयन्नाह;—

संखेज्जमसंखेज्जमणंतकल्पं च केवलं णारणं ।

तह रायदोसमोहा अण्णे वि य जीवपज्जाया ॥ ९० ॥

संख्येयमसंख्येयमनंतकल्पं च केवलं ह्यानं ।

तथा रागद्वेषमोहा अन्येपि च जीवपर्यायाः ॥ ९० ॥

टीका—संख्यातविषयत्वात्संख्यातं मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं च तथाऽसं-
ख्यातविषयत्वादसंख्यातमवधिज्ञानं मनःपर्ययज्ञानं चानंतविषयत्वादनं
तकल्पं केवलज्ञानमथवा संख्यातासंख्यातानंतवस्तुपरिच्छेदकत्वात्सं-
ख्यातासंख्यातानंतकल्पं केवलज्ञानमनंतविकल्पं चेते सर्वं पर्यायास्तथा
रागद्वेषमोहपर्यायास्तथाऽन्येपि जीवस्य पर्याया नारकत्वादयो बालयुवस्थ-
विरत्वादयश्चेति ॥ ९० ॥

तथैवाह;—

अकसायं तु चरितं कपायवसिओ असंजदो होदि ।

उवसमदि जहि काले तत्काले संजदो होदि ॥ ९१ ॥

अकपायं तु चरित्रं कपायवशातः असंयतो भवति ।

उपशाम्यति यस्मिन् काले तत्काले संयतो भवति ॥ ९१ ॥

टीका—चारित्रं नामाकपायत्वं यतः कपायवशातोऽसंयतः, मिथ्या-
स्वकपायादियुक्तो न संयतः स्यात् यस्मिन् काले उपशाम्यति वतः सन्
कपायान्न कराति तस्मिन् काले संयतश्चारित्रस्थो भवति । यस्मात्स एव
पुरुषो मिथ्यात्वादियुक्तो मिथ्यादृष्टिरसंयतः सम्यक्त्वादियुक्तः सन् ॥ एव
पुनः सम्यग्दृष्टिः संयतश्च । पुरुषत्वसामान्येन पुनरभेदस्तस्मात्सर्वोऽपि
भेदाभेदात्मक इति ॥ ९१ ॥

यतः कषायवृक्षगोऽसंयतो भवतीति ततः,—

वरं गणपवेशादो विवाहस्स पवेशणं ।

विवाहे रागउत्पत्ति गणो दोषाणामागरो ॥ ९२ ॥

वरं गणप्रवेशात् विवाहस्य प्रवेशनं ।

विवाहे रागोत्पत्तिः गणो दोषाणामाकरः ॥ ९२ ॥

टीका—यतेरंतकाले गणप्रवेशाच्छिष्यादिमोहनिवंधनकुलमोहकारणा-
त्पंचपार्श्वम्यसंपर्कोद्वारे श्रेष्ठे विवाहे प्रवेशनं वरं गृहप्रवेशो यतो विवाहे
द्वारादिग्रहणे रागोत्पत्तिर्गणः पुनः सर्वदोषाणामाकरः सर्वेऽपि मिथ्यात्वा-
सयमकषायरागद्वेषादयो भवन्तीति ॥ ९२ ॥

कारणाभावेन दोषाणामभाव इति प्रतिपादयन्नाह,—

पञ्चयभूदा दोषा पञ्चयभावेण णत्थि उत्पत्ती ।

पञ्चयभावे दोषा णस्सन्ति निराश्रया जहा बीर्यं ॥ ९३ ॥

प्रत्ययभूता दोषाः प्रत्ययाभावेन नास्ति उत्पत्तिः ।

प्रत्ययाभावात् दोषा नश्यन्ति निराश्रया यथा बीजं ॥ ९३ ॥

टीका—प्रत्ययात्कर्मवंधात् शिष्यादिमोहनिवंधनकुलमोहकारणाद्भूताः
संजाता दोषा रागद्वेषादयः कलुषजीवपरिणामाः, प्रत्ययाभावाच्च रागद्वेषा-
दिकारणभूतकर्मभावाच्च नास्त्युत्पत्तिर्नैव प्रादुर्भावस्तेषां दोषाणां यतश्चो-
त्पत्तिर्नास्ति ततः प्रत्ययाभावात्कारणाभावादोषा मिथ्यात्वामेयमकषाय-
योगनिर्वर्तितजीवपरिणामा नश्यन्ति निर्मूलं क्षयमुपवर्जन्ति निराश्रयाः संतः
स्वकीयप्रादुर्भाविकारणमंतरेण, यथा प्रत्ययाभावाद्बीजमंकुरं न जन-
यति बीजस्यांकुरोत्पत्तिनिमित्तं क्षितिजलपवनादित्यरश्मयस्तेषामभावे
विपरीते पतितं बीजं यथा नश्यति । येषां कारणानां सद्भावे ये दोषा
उत्पद्यन्ते तेषां कारणानामभावे तत्फलभूतदोषाणामनुत्पत्तिर्यथा स्वप्रत्यया-

भावात्स्वकारणाभावाद्बीजस्यानुव्यतिरेकुरत्वेन तत उत्पत्त्यभावान्निरा-
श्रया रागद्वेषादयो दोषा नश्यन्ति यथा बीजमुत्पत्तिमंतरेण पञ्चान्न-
श्यतीति ॥ ९३ ॥

तथा;—

हेदू पञ्चयभूदा हेदुविनासे विनासमुपयन्ति ।

तस्मा हेदुविनासो कायवञो सब्वसाहूर्हि ॥ ९४ ॥

हेतवः प्रत्ययभूता हेतुविनाशे विनाशमुपयन्ति ।

तस्मात् हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ ९४ ॥

टीका—ततः क्रोधमानमायालोभाः प्रत्ययभूताः परिग्रहादयो लोभा-
दिषु सत्सु जायन्ते ततस्तेषां लोभादीनां हेतूनां विनाशे प्रवृत्ते विनाशमु-
पयन्ति परिग्रहादयो यत एवं ततो हेतुविनाशः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः प्रम-
त्तादिक्रीणकपायान्तेलोभादीनामभावे परिग्रहेच्छा न जायते मूर्च्छादिपरि-
ग्रहस्तदभावे प्रयत्नः कार्यः । पूर्वकारिकया कारणाभावे कार्यस्याभावः
प्रतिपादितोऽनया पुनः कार्यस्याभावो निगदितः । अथवा पूर्वगाथोपसंहारार्थं य-
गाथा तत एवमभिसंबन्धः कार्यः, हेतवः कारणानि प्रत्ययभूतानि कार्याणि
हेतुविनाशे तेषां सर्वेषां विनाशो यतः कारणाभावे कार्यस्य चाभावस्ततो
हेतुविनाशे यत्र कार्य इति ॥ ९४ ॥

वृष्टांतं दार्ष्टान्तिन योजयन्नाहः—

जं जं जे जे जीवा पञ्जायं परिणमन्ति संसारे ।

रायस्स य दोसस्स य मोहस्स वसा मुणेयव्वा ॥ ९५ ॥

यं यं ये ये जीवाः पर्यायं परिणमन्ति संसारे ।

रागस्य च दोषस्य च मोहस्य वशा ज्ञातव्याः ॥ ९५ ॥

टीका—ये ये पर्यायविशेषं नारकत्वादिस्वरूपं परिणमन्ति गृह्णन्ति जीवाः संसारे ते पर्यायास्ते च जीवा रागस्य द्वेषस्य मोहस्य च वशास्तदायताः परिणमन्तीति ज्ञातव्याः कर्मायत्तत्वात्सर्वसांसारिक-पर्यायाणामिति ॥ ९५ ॥

रागद्वेषफलं प्रतिपादयन्नाह;—

अथस्स जीवियन्स्स य जिह्मोऽवत्थाण कारणं जीवो ।
मरादि य मारावेदि य अणंतसो सव्वकालं तु ॥ ९६ ॥

अर्थस्य जीवितस्य च जिह्मोपस्थयोः कारणं जीवः ।

म्रियते च मारयति च अनंतशः सर्वकालं ॥ ९६ ॥

टीका—अर्थस्य कारणं गृहपशुवस्त्रादिनिमित्तं जीवितस्य च कारणं आत्मरक्षार्थं जिह्मायाः कारणं आहारस्य हेतोरुपस्थस्य कारणं कामनिमित्तं जीवो म्रियते स्वयं प्राणत्यागं करोति मारयति चान्योश्च हिनस्ति प्राणविधातं च कारयति अनंतशोऽनंतवारान् सर्वकालमेवेति ॥ ९६ ॥

तथा;—

जिह्मोवत्थानिमित्तं जीवो दुक्खं अणादिसंसारे ।
पत्तो अणंतसो तो जिह्मोवत्थे जयह द्दणिं ॥ ९७ ॥

जिह्मोपस्थानिमित्तं जीवो दुःखं अनादिसंसारे ।

प्राप्तः अनंतशः ततः जिह्मोपस्थं जय हर्दानीं ॥ ९७ ॥

टीका—रमनेन्द्रियनिमित्तं स्पर्शनेन्द्रियनिमित्तं चानादिसंसारे जीवो दुःखं प्राप्तोऽनंतशोऽनंतवारान् यतोऽतो जिह्मापुपस्थं च जय सर्वथा त्यजेदानीं सांप्रतमिति ॥ ९७ ॥

चदुरंगुला च जिह्मा अमुहा चदुरंगुलो उवत्थो वि ।
अट्ठंगुलदोसेण दु जीवो दुक्खं सु पप्पोदि ॥ ९८ ॥

चतुरंगुला च जिह्वा अशुभा चतुरंगुल उपस्थोपि ।

अष्टांगुलदोषेण न जीवो दुःखं खलु प्राप्नोति ॥ ९८ ॥

टीका—चतुरंगुलप्रमाणा जिह्वा अशुभा चतुरंगुलप्रमाणं चोपस्थं मेधुनक्रियानिमित्तं एतदष्टांगुलदोषेणैव जीवो दुःखं प्राप्नोति स्फुटं यतस्ततो जिह्वामुपस्थं च त्यज जयेति ॥ ९८ ॥

स्पर्शनजयकारणमाह;—

यीहेदव्यं णिञ्चं कटुत्थस्स वि तहिस्थिरूवस्स ।

हवदि य चित्तक्खोभो पच्चयभावेण जीवस्स ॥ ९९ ॥

भेतव्यं नित्यं काष्ठस्थादपि तथा स्त्रीरूपात् ।

भवति च चित्तक्षोभः प्रत्ययभावेन जीवस्य ॥ ९९ ॥

टीका—भेतव्यं नित्यं सर्वकालं त्रासः कर्तव्यः काष्ठस्थादपि स्त्रीरूपात् काष्ठलेपचित्रादिकर्मणोऽपि स्त्रीरूपाद्भेदः कर्तव्यः यतो भवति चित्तक्षोभः मनसश्चलनं प्रत्ययभावेन विश्वासात्कारणवशाज्जीवस्येति ॥ ९९ ॥

तथा;—

घिदभरिदधडसरिथो पुरिसो इत्थी बलंतअगिसमा ।

तो महिलेयं दुक्का णट्ठा पुरिसा सिवं गया इयरे ॥ १०० ॥

घृतभृतघटसदृशः पुरुषः स्त्रीज्वलदग्निसमा ।

तां महिलामंतं हौकिता नष्टाः पुरुषाः शिवं गता इतरे ॥ १०० ॥

टीका—पुरुषो घृतभृतकुंभसदृशः स्त्री पुनर्ज्वलद्ग्नलसदृशी यथा प्रज्वलदग्निसमीपे स्त्र्यां न ? घृतपूर्णघटः स्त्रीं प्रक्षिरति तथा स्त्रीसमीपे मनुष्या यत एवं ततो महिलायाः समीपमुपस्थिता जल्पहासादिवशं गताः पुरुषा नष्टा ये च न तत्र संगतास्ते शिवं गताः शिवगतिं प्राप्ता इति ॥ १०० ॥

तथा;—

मायाए वहिणीए धूआए मूड बुड्ड इत्थीए ।

बीहेदव्वं णिच्चं इत्थीरूवं णिरावेक्खं ॥ १०१ ॥

मातुः भगिन्या दुहितुः मूकाया वृद्धायाः स्त्रियाः ।

भेतव्यं नित्यं स्त्रीरूपं निरपेक्षं ॥ १०१ ॥

टीका—मातुः स्त्रीरूपाद्भगिन्याश्च स्त्रीरूपात् दुहितुश्च स्त्रीरूपात् मूकाया वृद्धायाश्च स्त्रीरूपात् भेतव्यं नित्यं निरपेक्षं यतः स्त्री तु पावक-
रूपमिव सर्वत्र दहतीति ॥ १०१ ॥

तथा,—

हत्थपादपरिच्छिण्णं कण्णणासवियप्पियं ।

अविवासं सत्तिं नारीं दूरितो परिवज्जे ॥ १०२ ॥

हस्तपादपरिच्छिन्नां कर्णनासाविकल्पितां ।

अविवाससं सतीं नारीं दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १०२ ॥

टीका—हस्तच्छिन्ना पादच्छिन्ना च कर्णहीना नासिकाविहीना च सुषु-
विरूपा यद्यपि भवति तथापि अविवस्त्रां सतीं नमनामित्यर्थः, नारीं दूरतः
परिवर्जयेत् यतः काममलिनस्तां बाधेदिति ॥ १०२ ॥

ब्रह्मचर्यभेदं प्रतिपादयन्नाह,—

मण बंमचेर वाचि बंमचेर तह काय बंमचेरं च ।

अहवा तु बंमचेरं दव्वं भावं ति दुवियप्पं ॥ १०३ ॥

मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं तथा काये ब्रह्मचर्यं च ।

अथवा हि ब्रह्मचर्यं द्रव्यं भावमिति द्विविकल्पं ॥ १०३ ॥

टीका—मनसि ब्रह्मचर्यं वचसि ब्रह्मचर्यं काये ब्रह्मचर्यमिति त्रिष-

तथा शयनशोधनमपि च स्त्रीसंसर्गोपि अर्थसंग्रहणं ।

पूर्वरतिस्मरणं इन्द्रियविषयरतिः प्रणीतरससेवा ॥ १०६ ॥

टीका—तथा शयनं तुलिकापर्यकादिकं शोधनं क्रीडागृहं चित्रशालादिकं रहस्यस्थानं कामोद्रेककारणं पञ्चममवस्था । तथापि च स्त्रीसंसर्गं गगोत्कटवनिताभिः कटाक्षनिरीक्षणपरामिरुपप्लवशीलाभिः संपर्कः क्रीडनं षष्ठमवस्था । तथार्थस्य सुवर्णादिकस्याभरणवस्त्रादिकस्य च ग्रहणं सप्तममवस्था । तथा पूर्वरतिस्मरणं पूर्वस्मिन् काले यत् क्रीडितं तस्यानुस्मरणं चिंतनमष्टममवस्था । तथेन्द्रियविषयेषु रूपरसगंधशब्दस्पर्शेषु कामागेषु रतिः समीहानवममवस्था । तथा प्रणीतरससेवा इष्टरसानामुपसेवनं दशममवस्था । अवस्थाकारणत्वादवस्थेति ॥ १०६ ॥

तस्य दशप्रकारस्यापि परिहारमाह;—

दसविहमव्यंभमिणं संसारमहादुहाणमायाहं ।

परिहरइ जो महप्पा सो दढवंभव्वदो होदि ॥ १०७ ॥

वशविधमवस्था इवं संसारमहादुःखानामावाहं ।

परिहरति यो महात्मा स दृढब्रह्मव्रतो भवति ॥ १०७ ॥

टीका—एवं दशप्रकारमप्यब्रह्मेवं संसारकारणानां महादुःखानामावाहमवस्थानं प्रधानहेतुभूतं परिहरति यो महात्मा संयतः स दृढब्रह्मव्रतो भवति । भावावद्वाकारणं द्रव्यावद्वाकारणं च यः परित्यजति तस्योभयथापि ब्रह्मचर्यं सम्यक् तिष्ठतीति स च चारित्रवानिति ॥ १०७ ॥

परिमहपरित्यागे फलमाह;—

कोहप्रदमायलोहेहिं परिग्गहे लयइ संसजइ जीवो ।

तेणुभयसंगचाओ कायव्वो सव्वसाहूहिं ॥ १०८ ॥

क्रोधमदमायालोभैः परिग्रहे लगति संसजति जीवः ।

तेनोभयसंगत्यागः कर्तव्यः सर्वसाधुभिः ॥ १०८ ॥

टीका—यतः क्रोधमदमायालोभैः परिग्रहे लगति संसजति परिग्रह-
त्वात् गृह्णाति जीवस्तेन कारणेनोभयसंगत्यागः कर्तव्यो वाद्याभ्यन्तरपरि-
ग्रहपरिहारः कार्यः । उभयावज्ञं च परिहरणीयं येन सह क्रोधमानमाया-
लोभाश्च यत्नतस्त्याज्याः सर्वसाधुभिरिति ॥ १०८ ॥

ततः;—

निस्संगो निरारंभो भिक्षाचरियाए शुद्धभावो य ।

एगागी झाणरदो सव्वगुणद्धो हवे समणो ॥ १०९ ॥

निःसंगो निरारंभो भिक्षाचर्यायां शुद्धभावश्च ।

एकाकी ध्यानरतः सर्वगुणाढ्यो भवेत् भ्रमणः ॥ १०९ ॥

टीका—उभयपरिग्राभावेर्निःसंगो भूत्तारहितस्ततश्च निरारंभः पाप-
क्रियादिभ्यो निवृत्तस्ततश्च भिक्षाचर्यायां शुद्धभावो भवति ततश्चेकाकी
ध्यानरतः संजायते ततश्च सर्वगुणाढ्यः सर्वगुणसंपन्नो भवेत् ॥ १०९ ॥

भ्रमणविकल्पमाह;—

णामेण जहा समणो ठावणिए तह य दव्वभावेण ।

णिकखेवो वीह तहा चटुव्विहो होइ णायव्वां ॥ ११० ॥

नाम्ना यथा भ्रमणः स्थापनया तथा च द्रव्यभावाम्नां ।

निक्षेपोपि इह तथा चतुर्विधो भवति ज्ञातव्यः ॥ ११० ॥

टीका—भ्रमणोच्चरं निक्षेपमाह;—नाम्ना यथा भ्रमणः स्थापनया
तथैव तत्र द्रव्येण भावेन च तथैव द्रष्टव्यः । नामभ्रमणमात्रं नामभ्रमणः
तदाकृतिलेपादिषु स्थापनाभ्रमणो गुणगहितलिमग्रहणं द्रव्यभ्रमणं मूलगु-

णोत्तरगुणानुष्ठानप्रवणभावो भावश्रमणः । एवमिह निक्षेपस्तथैवागमप्रतिपा-
दितक्रमेण चतुर्विधो भवति ज्ञातव्य इति ॥ ११० ॥

तेषां मध्ये भावश्रमणं प्रतिपादयन्नाह,—

भावसमणा हु समणा ण सेससमणाण सुग्गई जम्हा ।
जहिऊण दुविहमुवहिं भावेण सुसंजदो होहं ॥ १११ ॥

भावश्रमणा हि श्रमणा न शेषश्रमणानां सुमतिर्यस्मात् ।

हित्वा द्विविधमुपधिं भावने सुसंयतो भव ॥ १११ ॥

टीका—भावश्रमणा एव श्रमणा यतः शेषश्रमणानां नामस्थापनाद्र-
व्याणां न सुगतिर्यस्मानस्माद्विविधमुपधिं द्रव्यभावरूपं परित्यज्य भावेन
सुसंयतो भवेति ॥ १११ ॥

भिक्षाशुद्धिं च कुर्वित्याह,—

वदसीलगुणा जम्हा भिक्खाचरिया विमुद्धिए ठंति ।
तम्हा भिक्खाचरियं सोहिय साहू सदा विहारिज्ज ॥ ११२ ॥

व्रतशीलगुणा यस्मात् भिक्षाचर्याया विशुद्ध्यां तिष्ठति ।

तस्मात् भिक्षाचर्या शोधयित्वा साधुः सदा विहरेत् ॥ ११२ ॥

टीका—व्रतानि शीलानि गुणाश्च यस्माद्भिक्षाचर्याया विशुद्ध्यां
संयतां तिष्ठति तस्माद्भिक्षाचर्या संशोध्य साधुः सदा विहरेत् । भिक्षाच-
र्याशुद्धिश्च प्रधानं चारित्र्यं सर्वशास्त्रसागभूतमिति ॥ ११२ ॥

तथेतदपि विशोध्यान्वरेदित्याह,—

भिक्खं वक्कं हिययं सोधिय जो चरदि णिच्च सो साहू ।
एसो सुहिद साहू भणिओ जिणसासणे भययं ॥ ११३ ॥

भिक्षां वाक्यं हृदयं शोधयित्वा यः चरति नित्यं स साधुः ।

एष सुस्थितः साधुर्मणितो जिनशासने भगवान् ॥ ११३ ॥

टीका—भिर्क्षा गोचरशुद्धिं वाम्यं वचनशुद्धिं ददयं मनशुद्धिं विशोध्य यश्चरति चारित्र्ययोगं करोति माधुर्नित्यं स एष सुस्थितः सर्व-
गुणोपेतः साधुर्भणितो भगवान्, क? जिनशामने सर्वज्ञागमे इति ॥११३॥

तथैतदपि सुषु ज्ञात्वा चरत्तित्याह;—

दृढं खेत्तं कालं भावं सत्तिं च सुषु णाऊण ।

झाणज्झयणं च तहा साहू चरणं समाचरऊ ॥ ११४ ॥

द्रव्यं क्षेत्रं कालं भावं शक्तिं च सुषु ज्ञात्वा ।

ध्यानाध्ययनं च तथा साधुचरणं समाचरतु ॥ ११४ ॥

टीका—द्रव्यमाहारशरीरादिकं क्षेत्रं ज्ञानरूपादिकं कालं सुषमा-
सुषमादिकं शीतोष्णादिकं भावं परिणामं च सुषु ज्ञात्वा ध्यानमध्ययनं
तथा ज्ञात्वा साधुचरणं समाचरतु । एवं कथितप्रकारेण चारित्रशुद्धि-
र्भवतीति ॥ ११४ ॥

तथाभयन्यागफलमाह;—

चाओ य होइ दुविहो संगचाओ कलत्तचाओ य ।

उभयचायं किञ्चा साहू सिद्धिं लहू लहदि ॥ ११५ ॥

त्यागश्च भवति द्विविधः संगत्यागः फलप्रत्यागश्च ।

उभयत्यागं कृत्वा साधुः सिद्धिं लभु लभते ॥ ११५ ॥

टीका—त्यागश्च भवति द्विविधः संगत्यागः फलप्रत्यागश्च तत्र उभय-
त्यागं कृत्वा साधुर्लभेत् शीघ्रं सिद्धिं लभंत न तत्र संदेह इति ॥ ११५ ॥

चारित्रशुद्धिर्मर्मयमप्रत्ययकषायप्रत्यययोगप्रत्ययस्वरूपशुद्धिं च प्रतिपाद्य
दर्शनशुद्धिं मिथ्यात्वप्रत्ययशुद्धिं च प्रतिपादयन्माह;—

पुदवीकायिगजीवा पुदवी? चायि अस्मिद्दा संति ।

तम्हा पुदवीए आरंभे निजं विराहणा तेसिं ॥ ११६ ॥

पृथिवीकायिकजीवाः पृथिव्याः चापि आश्रिताः संति ।
तस्मात् पृथिव्या आरंभे नित्यं विराधना तेषां ॥ ११६ ॥

टीका—पृथिवीकायिकजीवास्तद्गर्णगंधरसाः सूक्ष्माः स्थूलाश्च तदा-
श्रिताश्चान्ये जीवास्त्रसाः शेषकायाश्च संति तस्मात्तस्याः पृथिव्या विरा-
धनादिके खननदहनादिके आरंभे आरंभसमांगभसरंभादिके च कृते
निश्चयेन तेषां जीवानां तदाश्रितानां प्राणव्यपरोपणं स्यादिति । एवमप्का-
यिकतेजःकायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकव्रमकायिकानां तदाश्रितानां
च समारंभे ध्रुवं विराधनादिकं भवतीति निश्चेतव्यम् ॥ ११६ ॥

तद्वा पुढाविसमारंभो दुविहो तिविहेण वि ।
जिणमग्गाणुचारीणं जावज्जीवं ण कप्पई ॥ ११७ ॥

तस्मात् पृथिवीसमारंभो द्विविधः त्रिविधेनापि ।
जिनमार्गानुचारिणां यावज्जीवं न कल्प्यते ॥ ११७ ॥

टीकाः—यतः पृथिवीकायिकादीनां तदाश्रितानां च समारंभे ध्रुवा
हिंसा तस्मात्पृथिवीसमारंभः खननादिको द्विविधो द्विप्रकारो पृथिवीकायिक-
तदाश्रितोभयरूपोऽपि त्रिविधेन मनोवाक्कायरूपेण जिनमार्गानुचारिणां
यावज्जीवं न कल्प्यते न युज्यत इति । एवमप्येजोवायुवनस्पतिव्रमानां द्विप्र-
कारेऽपि समारंभेऽवगाहनसेचनज्वालनतापनवीजनमुपवातकरणच्छेदनत-
क्षणादिकं न कल्प्यते जिनमार्गानुचारिण इति ॥ ११७ ॥

असंयमप्रत्ययं तद्विशुद्धिं च प्रतिपाद्य मिथ्यात्वप्रत्ययं तद्विशुद्धिं
प्रतिपादयन्नाह,—

जो पुढाविकाइजीवे ण वि सद्दहदि जिणेहिं णिइहे ।
दूरत्थो जिणवयणे तस्स उवढावणा णत्थि ॥ ११८ ॥

यः पृथिवीकायिकजीवान् नापि श्रद्धधाति जिनैः निर्दिष्टान् ।
दूरस्थो जिनवचनात् तस्य उपस्थापना नास्ति ॥ ११८ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकान् जीवान् न श्रद्धधाति नाभ्युपगच्छति
जिनैः प्रज्ञप्तान् प्रतिपादितान् स जिनवचनात् दूरं स्थितो न तस्योपस्था-
पनाश्रमि न तस्य सम्यग्दर्शनादिषु संस्थितिर्विद्यते मिथ्यात्यादिति । एवम-
प्येकाधिकान् वनस्पतिद्यायिकान् असंख्यैर्नान्यैश्च तदाभितोऽथ यो नाभ्यु-
पगच्छति तस्यायुपस्थापना नास्ति सोऽपि मिथ्यादृष्टिरेव न कदाचिदपि
मुक्तिमार्गं तस्य स्थितिर्यतो दर्शनाभावेन चाग्निस्य ज्ञानस्य व्याभाव एव
दर्शनाविनाभावित्वानयोगिति ॥ ११८ ॥

यः पुनः श्रद्धधाति स सदृष्टिरिति प्रतिपादयमाह—

जो पुढविकायजीवे अइसद्वहदे जिणेहिं पणपसे ।

उवलब्धपुण्यपापस्य तस्मुपस्थापना अस्ति ॥ ११९ ॥

यः पृथिवी कायिकजीवान् अतिश्रद्धधाति जिनैः प्रज्ञप्तान् ।

उपलब्धपुण्यपापस्य तस्योपस्थापना अस्ति ॥ ११९ ॥

टीका—यः पृथिवीकायिकजीवान् अतिश्रद्धधाति श्रद्धधाति
मन्यते जिनैः प्रज्ञप्तान् तत्प्राप्त्युपस्थापनोपस्थापना विषये मोक्षमार्गं
तस्य संस्थितिरवश्यमात्रिणीति । एवमसंख्यैर्नान्यैश्च तदाभितोऽथ यः श्रद्धधाति मन्यतेऽभ्युपगच्छति
तस्योपस्थापनोपस्थापना विषये इति ॥ ११९ ॥

न पुनः श्रद्धधाति तस्य फलमाह—

ण सद्वहदि जो पदे जीवे पुढविदं गदे ।

स गच्छे दिग्धमद्धाणं लिगत्थो वि दु इम्मदी ॥ १२० ॥

न श्रद्धधाति य एतान् जीवान् पृथिवीत्वं गतान् ।

स गच्छेत् दीर्घमध्याणं लिगत्थोऽपि हि दुर्मतिः ॥ १२० ॥

यत्नेन चरतः फलमाह,—

जदं तु चरमाणस्स दयापेहुस्स भिक्खुणो ।

णवं ण बज्झदे कम्मं पोरणं च विधूयादि ॥ १२३ ॥

यत्नेन तु चरतः दयाप्रेक्षकस्य भिक्षोः ।

नवं न बध्यते कर्म पुराणं च विधूयते ॥ १२३ ॥

टीका—यत्नेनाचरतो भिक्षोर्दयाप्रेक्षकस्य दयाप्रेक्षिणो नवं न बध्यते कर्म चिरंतनं च विधूयते निराक्रियते । एवं यत्नेन तिष्ठता यत्नेनासीनेन यत्नेन क्षयनेन यत्नेन भुंजानेन यत्नेन भायमाणेन नवं कर्म न बध्यते चिरंतनं च क्षीयते ततः सर्वथा यत्नाचारेण भवितव्यमिति ॥ १२३ ॥

समयसारस्योपसंहारणाथेयं,—

एवं विधानचरितं जाणिता आचरिज्ज जो भिक्खू ।

णासेऊण दु कम्मं दुविहं पि य लहु लहइ सिद्धिं ॥ १२४ ॥

एवं विधानचरितं ज्ञात्वा आचरेत् यो भिक्षुः ।

नाशयित्वा तु कर्म द्विविधमपि च लघु लभते सिद्धिं ॥ १२४ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण विधानचरितं क्रियानुष्ठानं ज्ञात्वा आचरति यो भिक्षुः स साधुर्नाशयित्वा कर्म द्विप्रकारमपि शुभाशुभरूपमपि द्रव्यरूपं भावरूपं वा शीघ्रं लभते सिद्धिं यतः एवं चाग्निगन्धोक्षो भगति सर्वस्य सारभूतं चाग्निं तत इति दशमस्य समयसारसंज्ञकस्याचारस्य ॥ १२४ ॥

इति श्रीमद्भट्टकेर्याचार्यवर्यप्रणीते मूलाचारे श्रीवमु-

नंशाचार्यप्रणीताचारवृत्त्यास्यटीकासहिते

दशमः समयसागधिकारः ॥ *

शीलगुणाधिकारः ।

शीलगुणालयभूदे कल्याणविसेसपाडिहेरजुदे ।

वंदित्ता अरहंते शीलगुणे किञ्चिद्इस्सामि ॥ १ ॥

शीलगुणालयभूतान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् ।

वंदित्वा अर्हन्तः शीलगुणान् कीर्तयिष्यामि ॥ १ ॥

टीका—शील—शीलं व्रतपरिरक्षणं शुभयोगवृत्तिरशुभयोगवृत्तिपरिहार
आहारभयमैधुनपरिग्रहसंज्ञाविरतिः पञ्चेन्द्रियनिरोधः कायसंयमविषयोद्भव-
दोषाभावः क्षांत्यादियोगश्च, गुणा—गुणाः संयमविकल्पाः पञ्चमहावतादयः
कथायायभावोऽतिक्रमायभावः षट्पायसविकल्पसंयमदशप्रकारावहामाव आकं-
पितादिवोषधिमुक्तिरालोचनादिप्रायश्चित्तकरणं, शीलानि च गुणाश्च शील-
गुणास्तेषामालयभूताः सम्पन्नवस्थानं संजाताः शीलगुणालयभूतास्तान्
शीलगुणालयभूतान् भूतानां व्रतपरिरक्षणानां आधारान् । कल्याण—कल्याणानि
स्वर्गावतरणजन्मनिष्क्रमणकेवलज्ञानोत्पत्तिनिर्वाणगमनानि, विसेस—विशेषा
अतिशयविशेषाश्चतुस्त्रिंशत्, स्वभाविका दश निःस्वेदत्वादिकाः, धातिकर्म-
क्षयजा दश गन्धूतिशतचतुष्टयसुभिक्षत्वादिका, देवोपनीताश्चतुर्दश सर्वाङ्ग-
मागधिकभाषादयः, पाडिहेर—प्रातिहार्याण्यष्टौ सिंहासनादीनि, जुदे—युक्तान्
सहितान्, कल्याणानि चातिशयविशेषाश्च प्रातिहार्याणि च कल्याणविशेष-
प्रातिहार्याणि तैर्युक्तास्तान् कल्याणविशेषप्रातिहार्ययुक्तान् सर्वान् सर्वज्ञत्व-
चिह्नेष्वेतान् त्रिषष्टिकर्मक्षयजगुणसंयुक्तान्, वंदित्ता—वंदित्वा प्रणम्य, अरहंत-
अर्हन्तः सर्वज्ञनाथान्, शीलगुणे—शीलगुणान् शीलानि गुणांश्च, किञ्चिद्इस्सामि-
कीर्तयिष्यामि सम्पन्नवर्चयिष्यामि । अर्हन्तः शीलगुणालयभूतान् कल्याण-
विशेषप्रातिहार्ययुक्तान् वंदित्वा शीलगुणान् कीर्तयिष्यामीति संबंधः ॥१॥

योगादीनां भेदपूर्वकं स्वरूपमाह;—

तिष्ठं सुहसंजोगो जोगो करणं च असुहसंजोगो ।
आहारादी सण्णा फासादिय इंदिया जेया ॥ ३ ॥

व्रायाणां शुभसंयोगो योगः करणं च अशुभसंयोगः ।

आहारादयः संज्ञाः स्पर्शनादीनि इन्द्रियाणि ज्ञेयानि ॥ ३ ॥

टीका—तिष्ठं—वयाणां मनोवाक्यायानां, सुहसंजोगो—शुभेन संयोगः
शुभसंयोगः पापक्रियापरिहारपूर्वकशुभकर्मादाननिमित्तव्यापारः सर्वकर्म-
क्षयनिमित्तशान्तिर्योग इत्युच्यते । करणं च—करणं क्रिया परिणामो वा तेषां
मनोवाक्यायानां योऽयमशुभेन संयोगस्तत्करणं पापक्रियापरिणामः पापा-
दाननिमित्तव्यापारव्याहारो च करणमित्युच्यते । आहारादी—आहारादय
आहारभयमैयुनपरिग्रहाः, सण्णा—संज्ञा अभिलाषाः, चतुर्विधाशनपानसायस्वा-
ग्न्याहारः, अपकर्मादृष्याच्छरीरवाहू मजःसर्वेदि जीवप्रदेशान्मातृकुलता भयं,
स्त्रीपुमयोश्च॥ भ्रिमोहोदये सति रागपरिणामाविष्टयोः परस्परं स्पर्शं प्रतीच्छा
मैयुनं, गौमहिषीमणिमौक्तिकादीनां चेतनाचेतनानां बाह्यानां आभ्यंतराणां
च रागादीनामुपधीनां संरक्षणार्जनसंस्कारादिलक्षणा व्यावृत्तिः परिग्रहः,
आहारसंज्ञा भयसंज्ञा मैयुनसंज्ञा परिग्रहसंज्ञा चेति । फासादिय—स्पर्शनादी-
नीन्द्रियाणि ज्ञेयानि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीन्द्रियाणि शातव्या-
नीति ॥ ३ ॥

पृथिव्यादीनां भेदं स्वरूपे च प्रतिपादयन्नाह;—

पुढविदगाभणिमारुदपत्तेयअणंतकायिया चेव ।

विगतिगचदुपंचेंदिय भोम्मादि हवंति दस एदे ॥ ४ ॥

पृथिव्युदकाग्निमारुतप्रत्येकानंतकायिकाश्चैव ।

द्वित्रिचतुःपंचेंद्रिया म्यादयो भवन्ति दशैते ॥ ४ ॥

टीका—पुद्गवि—पृथिवी । दग—आपो जल । अगणि—आग्निः ।
 मारुद्—मारुतः वातः । पतेय—प्रत्येक एकं जीवं प्रति कारणं शरीरहेतु-
 पुद्गलप्रचयः प्रत्येकमसाधारणं । अणन—अनंतः साधारणं । कायिया चेष—
 कायिकाश्चेष । पृथिवी कायो विद्यते येषां ते पृथिवीकायिकाः, आपः
 कायो विद्यते येषां ते अकायिकाः, तेजः कायो विद्यते येषां ते तेजः-
 कायिकाः, मारुतः कायो विद्यते येषां ते मारुतकायिकाः, प्रत्येकः कायो
 विद्यते येषां ते प्रत्येककायिकाः पुष्पफलनालिकेरादयः, अनंतः कायो विद्यते
 येषां तेऽनंतकायिका गुह्यमूलकादयः, चक्षुश्च उक्तममुच्यार्थः, एवकारोऽ-
 वधारणार्थः । पृथिवीकायिकादयः स्वभेदभिन्ना वादराः तुष्माः पर्याप्ता
 अपर्याप्ताश्चेति । विगतिगचदुपंचंद्रिय—इन्द्रियशब्दः प्रत्येकमभिसंप्रत्यते
 द्वीन्द्रियाः कृम्यादयः, त्रीन्द्रिया मन्त्रुणादयः, चतुरिन्द्रिया भ्रमरादयः,
 पंचंद्रिया मंडूकादयः । भोम्मादि—भूम्यादयः । हंति—भवति । दस—दश ।
 पदे—एते पृथिवीकायिकादयः पंचंद्रियपर्यता दशैव भवन्ति नान्य इति ॥४॥

श्रमणधर्मस्य भेदं स्वरूपं च प्रतिपादयन्नाह—

संती मद्य अज्जव लायव तव संजमो अकिचणदा ।

तह होदि बंभचेरं सच्चं चागो य दस धम्मा ॥ ५ ॥

क्षान्तिः मार्दवमार्जवं लाघवं तपः संयमः अकिंचनता ।

तथा भवति ब्रह्मचर्यं सत्यं त्यागश्च दश धर्माः ॥ ५ ॥

टीकाः—संती—उत्तमश्रमा शरीरस्थितिहेतुमार्गणार्थं परकुलान्युत्थयन-
 स्तीर्ययात्रायर्थं वा पर्यटतो यत्नेर्द्विजनामोद्योत्यहमनावशानादनभर्त्सन-
 शरीरव्यापादनादीनां मन्निधाने स्थाने काटुयानुत्थानिः क्षान्तिः । मद्य—मृदो-
 भवं । मार्दवं जात्यादिमृदवेऽदभिमानाभावाः । अज्जव—रुग्मोर्मां आर्जवं
 मनोगत्यायानामवजना । लायव—रुग्मोर्मां लाघवं अनतिचाग्नं शौचं

कर्षप्राप्तौ लोभनिवृत्तिः । तत्र-तपः कर्मक्षयार्थं तथैव शक्तिन्द्रियाणि
पस्तद्वद्वादशविधं पूर्वोक्तमवसेयं । संजमो-संयमो धर्मोपबृंहणार्थं समितिषु
तमानस्य प्राणीन्द्रियदयाकषायनिग्रहक्षयः । आकिंचनगदा-नास्य
किंचनाम्याकिंचनोऽकिंचनस्य भाव आकिंचन्यमकिंचनता उपातेष्वपि
प्राणिगद्विषु संस्कारापेक्षायामेदमित्यभिसंबंधनिवृत्तिः । तद् होदि-तथा
वति तथा तेनैव प्रकारेण दशावग्रर्पागहारेण, बंधचरं-व्रत्रचर्य अनु-
पातांगनास्मरणकथाश्रवणश्रीसंसक्तशयनादिवर्जनं स्वतंत्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थं वा
गुरुकुलवासो व्रत्रचर्य । सच्चं-सत्यं परेपतादिपञ्चिर्जितं कर्मादानकार-
णाविवृत्तं साधुवचनं सत्यं । चाग्रो-त्यागः संयमस्य योग्यज्ञानादिदानं त्यागः
चक्षुः समुच्चयार्थः । दस धर्मा-दशैते धर्मा दशप्रशारेऽर्थं श्रमणधर्मो
व्याख्यात इति ॥ ५ ॥

शीलानामुत्पत्तिनिमित्तमक्षसंक्रमेणोच्चारणकममाह,—

मणगुत्ते मुणिवसहे मणकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुत्ते ।
आहारसण्णविरदे फासिंदियसंपुडे चेव ॥ ६ ॥
पुढवीसंजभयुत्ते खंतिगुणसंयुत्ते पढमसीलं ।
अचलं ठादि विमुत्ते तहेव सेसाणि पेयाणि ॥ ७ ॥

मनोगुप्तस्य मुनिवृषभस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्तस्य ।

आहारसण्णविरतस्य स्पर्शानेन्द्रियसंवृतस्य चेव ॥ ६ ॥

पृथिवीसंयमयुक्तस्य क्षान्तिगुणसंयुक्तस्य प्रथमशीलं ।

अचलं तिष्ठति विमुक्तस्य तथैव शेषाणि श्रेयानि ॥ ७ ॥

टीका—मणगुत्ते-मनसा गुप्तो मनोगुप्तस्तस्य तस्मिन्ना मनोगुप्तस्य
मनोगुप्ते । मुणिवसहे-मुनिवृषभस्य मुनिवृषभे वा, मणकरणोन्मुक्तशुद्ध-
भावयुत्ते-मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुतः, मनःकरणोन्मुक्तश्चासौ शुद्धभा-
वश्च तेन युतः मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुतस्तस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभा-

चयुतस्य मनःकरणोन्मुक्तशुद्धभावयुते वा । आहारसंज्ञाविरते—आहारसंज्ञाया
विरत आहारसंज्ञाविरतस्तस्य आहारसंज्ञाविरतस्य आहारसंज्ञाविरते वा ।
कासिंदियसंपुडे—स्पर्शनेन्द्रियं संवृतं यस्यासौ स्पर्शनेन्द्रियसंवृतस्तस्य स्पर्श-
नेन्द्रियसंवृतस्य स्पर्शनेन्द्रियसंवृते वा । चेव—निश्चयेन । पृथ्वीसंयमयुक्ते—
पृथिवीसंयमेन युक्तः पृथिवीसंयमयुक्तस्तस्य पृथिवीसंयमयुक्तस्य पृथिवी-
संयमयुक्ते वा । क्षांतिगुणसंयुक्ते—क्षांतिगुणेन संयुक्तः क्षांतिगुणसंयुक्तस्तस्य
क्षांतिगुणसंयुक्तस्य क्षांतिगुणसंयुक्ते वा । पटमसीलं—प्रथमं शीलं तस्येत्यभूतस्य
मुनिवृषभस्येत्यभूते वा मुनिवृषभे प्रथमं शीलमचलं स्थावरूपं तिष्ठति ।
शुद्धे चारित्राच्च मुनौ शुद्धस्य चारित्राच्चस्य मुनेर्वति संबंधः । यतो गुप्ति-
भिर्गुप्तोऽशुभपरिणामेविमुक्तः संज्ञादिभिश्च रहितः संयमादिसहितोऽस्त एव
शुद्धः । तदेव—तथैव तेनैव प्रकारेण अनेन वा प्रकारेण । शेषाणि—शेषा-
ण्यपि द्वितीयादीनि शीलानि । गेयाणि—ज्ञातव्यानि । अथवा विशुद्धेषु
भोगेषु यावदचलं तिष्ठत्यक्षः, तथा वाग्गुप्ते मुनिवृषभे मनःकरणोन्मुक्तशुद्ध-
भावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयमयुक्ते क्षांतिगुण-
संयुक्ते च शुद्धे मुनौ द्वितीयं शीलं तिष्ठति । तथा कायगुप्ते मुनिवृषभे
एवं शेषाण्युच्चारणविधानान्युच्चार्य तृतीयं शीलं अतपरिरक्षणमचलं तिष्ठति ।
विशुद्धे तत आदिं गते अक्षे एवमुच्चारणं कर्तव्या । मनोगुप्ते मुनिवृषभे वा-
क्करणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवीसंयम-
युक्ते क्षांतिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे चतुर्थशीलं । तथा वाग्गुप्ते मुनिवृषभे
वाक्करणोन्मुक्तशुद्धभावयुक्ते आहारसंज्ञाविरते स्पर्शनेन्द्रियसंवृते पृथिवी-
संयमयुक्ते क्षांतिगुणसंयुक्ते च मुनिवृषभे पंचमं शीलं । तथा कायगुप्ते
वाक्करणोन्मुक्ते शेषाण्युच्चार्य षष्ठं शीलं ब्रूयात् । तिस्रो गुप्ताः पन्थाकारेण
व्यवस्थाप्य तत ऊर्ध्वं जीणि करणानि पन्थाकारेण स्थापनीयानि तत
ऊर्ध्वं आहारादिसंज्ञाः संस्थाप्य ततः पंचेन्द्रियाणि ततः पृथिव्यादयः
कायास्ततश्च श्रमणधर्माः स्थाप्याः । एवं संस्थाप्य पूर्वोक्तक्रमेण शेषाणि

शीलानि वक्तव्यानि यावत्सर्वेऽक्षा अचलं स्थित्वा विशुद्धा भवन्ति तावद्-
ष्टादशशीलसहस्राण्यागच्छन्तीति । अथवा मनोगुणं मुनिवृषभं इत्यादि
तावदुच्चार्य यावदशप्रकारश्रमणवर्मातिऽक्षसितप्रति तदाऽचलं स्थित्वा विशु-
द्धेऽक्षे ततः शेषा अप्यक्षा अनेन क्रमेण तं प्राप्य स्थापयितव्या यावन्मनो
गुणचक्षः कायगुणो निश्चलः स्थितस्ततोऽष्टादशशीलसहस्राणि मुनिवृषभस्य
पूर्णानि भवन्तीति । अथवा मनोगुणं ध्रुवं ध्येयं स्थान्य मनःकणादिना
सह षट्सहस्राणि शीलान्युत्पाद्य ततः शेषेषु भगेष्वचलं स्थित्वा विशुद्धेषु
मनोगुणविशुद्धा भवति ततः पुनर्वागुति ध्रुवं कृत्वा षट्सहस्राणि शीला-
नामुत्पादनीयानि ततः सर्वं भंगा अचलं तिष्ठन्ति ततो वागुतिविशुद्धा
भवति ततः कायगुणं ध्रुवं कृत्वा षट्सहस्राणि शीलानामुत्पादनीयानि
ततः सर्वं भंगा अचलं तिष्ठन्ति कायगुणश्च विशुद्धा भवति शीलानां चाष्टा-
दशसहस्राणि संपूर्णानि भवन्ति । एवमेकैकं स्थितं कृत्वा भगानामुत्पादन-
क्रमो वेदितव्य इति ॥ ६-७ ॥

इदानीं गुणानामुत्पन्निकाग्निक्रमं प्रतिपादयन्नाह,—

इगिबीस चतुर सदिया दस दस दसगा य आणुपुर्वीय ।
हिंसादिक्रमकायाविराहणालोचनासोही ॥ ८ ॥

एकविंशतिश्चत्वारः शतं दश दश दश च आनुपूर्व्या ।

हिंसातिक्रमकायविराधनाऽऽलोचनाशुद्धयः ॥ ८ ॥

टीका—इगिबीस—एकेनाधिका विंशतिरेकविंशतिः । चतुर—चत्वारः ।
सदिया—शतं । दश दश दश त्रयो दशानां भेदाः । आणुपूर्वीय—आनु-
पूर्व्या । हिंसा—प्रमादतः प्राणव्यपरोपणं हिंसा, अत्रादिशब्दो द्रष्टव्यस्तेन
हिंसादय एकविंशतिसंख्या भवन्ति । अदिक्रम—अतिक्रमोः त्रिपयाणामु-
परि समीहा, अत्रापि आदिशब्दो द्रष्टव्योऽतिक्रमादय उपलक्षणत्वादिति ।

काया—सर्वजीवसमासाः । विराहणा—विराधना अवज्ञाकारणानि । आलो-
यणा—आलोचना अत्र दोषशब्दो द्रष्टव्य आलोचनादोषाः साहचर्यात् ।
सोही—शुद्धयः प्रायश्चित्तानि । यथानुक्रमेण हिंसादय एकविंशतिरतिक्रम-
णादयश्चत्वारः कायाः सप्तभेदा विराधना दश आलोचनादोषा दश
शुद्धयो दशेति संबंध इति ॥ ८ ॥

के ते हिंसादय इत्याशंकायाज्ञाहः—

पाणिबह मुसावादं अदत्त मेहुण परिग्गहं चैव ।
कोहमदमायलोहा भय अरदि रदी दुगुंछा य ॥ ९ ॥
मणवयणकायमंगुल मिच्छादंसण पमादो य ।
पिसुणत्तणमण्णायणं अणिग्गहो इंदियाणं च ॥ १० ॥
प्राणिबधः मृपावादोऽदत्तं मेधुनं परिग्रहश्चैव ।
क्रोधमदमायालोभाः भयमरतिरतीः जुगुप्सा च ॥ ९ ॥
मनोवचनकायमंगुलं मिथ्यादर्शनं प्रमादश्च ।
पिशुनत्यमहानं अनिग्रह इन्द्रियाणां च ॥ १० ॥

टीका—पाणिबह—प्राणिबधः प्रमादवतो जीवहिंसनं । मुसावादं—मृपा-
वादोऽनालोच्य विरुद्धवचनं । अदत्त—अदत्तं परकीयस्याननुमतस्य ग्रह-
णाभिलाषः । मेहुण—मेधुनं वनितासेवाभिगृद्धिः । परिग्गहं—परिग्रहः पापा-
दानोपकरणकांक्षा । चैव—चैव तावत्येव महावत्तानीति । कोह—क्रोधध्वंशता ।
मद—मदो जात्याद्यवलेपः । माय—माया कौटिल्यं । लोह—लोभो वस्तुप्राप्तौ
गृद्धिः । भय—भयं वस्तुता । अरदि—अगरुद्वेगः अशुभपरिणामः ।
रदी—रती रागः कुत्सिताभिलाषः । दुगुंछा जुगुप्सा परगुणासहनं । मणवयण-
कायमंगुल—मंगुलं पादादानक्रिया तत्प्रत्येकमभिसंवेध्यते मनोमंगुलं वाङ्म-
न्त्रं कायमंगुलं मनोवाक्कायानां पापक्रियाः । मिच्छादंसण—मिथ्याद-

ईनं जिनेन्द्रमतस्याश्रद्धानं । प्रमादो-प्रमादध्यायत्नाचरणं विकथादि-
स्वरूपं । पिसुणत्तणं-पेशून्यं परस्यादोषस्य वा सदोषस्य वा दोषोद्भावनं
प्रप्रमांसमक्षित्वं । अण्णाणं-अज्ञानं यथावस्थितस्य वस्तुनो विपरीतावबोधः ।
अणिग्गहो-अनिग्रहः स्वेच्छया प्रवृत्तिः, इंदियाण-इंदियाणां चक्षुरादीना-
मनिग्रहश्चेत्येते एकविंशतिभेदा हिंसादयो द्रष्टव्या इति ॥ ९-१० ॥

अतिक्रमगार्हानां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

अदिकमणं अदिकमणं अदिचारो तहेंव अणाचारो ।
एदेहिं चट्ठहि पुणो सावज्जो होइ गुणियव्वो ॥ ११ ॥

अतिक्रमणं व्यतिक्रमणमतीचारस्तथैवनाचारः ।

एतैश्चतुर्भि पुनः सावज्जो भवति गुणितव्यः ॥ ११ ॥

टीका—अदिकमण-अतिक्रमणं संयतस्य संयतसमुहमध्यस्थस्य
विषयाभिकांक्षा । अदिकमण-व्यतिक्रमणं संयतस्य संयतसमूहं त्यक्त्वा
विषयोपकरणार्जनं । अदिचारो-अनिचारः व्रतशैथिल्यं ईषदसंयमसेवनं
च । तहेंव-तथैव । अणाचारो-अनाचारो व्रतभंगः सर्वथा स्वेच्छया प्रव-
र्तनं । एदेहिं-एतेरतिक्रमणादिभिः । चट्ठहिं-चतुर्भिः । पुणो-पुनः ।
सावज्जो-सावज्जो हिंसायेकविंशतिः । होइ-भवति । गुणियव्वो-गुणितव्यः
संगुणीयः । ततश्चतुर्भिरैकविंशतिर्गुणिता चतुरशीतिर्भवतीति ॥ ११ ॥

कायभेदानां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

पुढविदगागणिमारुपपत्तेयअणंतकाइया चेव ।
वियतियचटुपंचिंदिय अण्णोणवधाय दस गुणिदां १२
पृथिव्यवग्निमारुतप्रत्येकानंतकायिकाश्चैव ।
द्विकत्रिकचतुःपंचेन्द्रिया अन्योन्यव्यथिता दशगुणिताः ॥ १२ ॥

१ संयतशब्दो ख-ग-पुस्तके नास्ति । २ स्वेच्छाप्रवर्तनं ख-ग-पुस्तके ।

भूषणयं—भूषणानि शरीरमण्डनादीनि मुकुटकटकादीनि शरीरशोभा विष-
याकांक्षा वा पंचेतानि । छट् पुण—यष्टं पुनः । गीयवाइयं—गीतं षड्जादिकं
वादित्रं ततदिततधनसुपिरादिकं करवादनं च, गीतं च वादित्रं च गीत-
वादित्रं रागादिकांक्षया नृत्तगोयाभिलाषकरणं । अत्यस्त संपओगो—अर्थस्य
संप्रयोगः सुवर्णादिद्रव्यसंपर्कः । कुशीलसंसर्गि—कुत्सितं शीलं येषां ते
कुशीलास्तैः संसर्गः संवासः कुशीलसंसर्गो रागाविष्टजनसंपर्कः । रायसेवा
य—राजसेवा च विषयार्थिनो राजामुपश्लोकादिकरणं । रत्नी वि य संय-
रणं—रात्रावपि संचरणं कार्यतिरेण निशायां पर्यटनं । दस—दश । सील-
विराहणा—शीलविराधनाः । भणिदा—भणिताः प्रतिपादिताः । एते स्त्रीसं-
र्गादयो दश शीलविराधनाः परमागमे समुक्ताः । एतैर्दशविकल्पैः पूर्वो-
क्तानि चतुरशीतिशतानि गुणितानि चतुरशीतिसहस्राणि भवतीति ॥१३-१४

आलोचनादोषान् प्रतिपादयन्नाह,—

आकंपिय अणुमाणिय जं दिट्ठं वादरं च सुद्धमं च ।

छण्णं सद्वाकुलियं बहुजणमव्वत्त तस्सेवी ॥ १५ ॥

आकंपितमनुमानितं यद् दृष्टं वादरं च सूक्ष्मं च ।

छन्नं शब्दाकुलितं बहुजनमव्यक्तं तत्सेवी ॥ १५ ॥

टीका—आकंपिय—आकंपितदोषो भक्तपानोपकरणादिनाऽऽचार्यमा-
कंभ्यात्मीयं कृत्वा यो दोषमालोचयति तस्याकंपितदोषो भवति । अणुमा-
णिय—अनुमानितं शरीराहारतुच्छबलदर्शनेन दीनवचनेनाचार्यमनुमा-
न्यात्मनि करुणापरमाचार्यं कृत्वा यो दोषमात्मीयं निवेदयति तस्य द्विती-
योऽनुमानितदोषः । जं दिट्ठं—यद् दृष्टं अन्यैर्यदवलोकितं दोषजातं तदा-
लोचयत्यदृष्टमवगूहयति यस्तस्य तृतीयो दृष्टनामाऽऽलोचनादोषः । वादरं
च—स्थूलं च वक्तेष्वहिंसादिकेषु य उत्पद्यते दोषस्तमालोचयति सूक्ष्मं नालोच-

यति यस्तस्य चतुर्यो वादरनामालोचनादोषः स्यात् । सुहृमं च—सूक्ष्मं
 चे सार्द्रहस्तपरामर्शादिकं सूक्ष्मदोषं प्रतिपादयति महावतादिभगं स्थूलं तु
 नाचष्टे यस्तस्य पञ्चमं सूक्ष्मं नामालोचनदोषजातं भवेत् । छण्णं—प्रच्छन्नं
 व्याजेन दोषकथनं कृत्वा स्वतः प्रायश्चिनं यः करोति तस्य षष्ठं प्रच्छन्नं
 नामालोचनदोषजातं भवति । सद्भाकुलियं—शब्दाकुलितं पाक्षिकचातुर्मा-
 सिकसांवत्सरिकादिप्रतिक्रमणकाले बहुजनशब्दसमाकुले आत्मीयापराधं
 निवेदयति तस्य सप्तमं शब्दाकुलं नामालोचनादोषजातं । बहुजर्णं—बहुजनं
 एकस्मै आचार्यायात्मदोषनिवेदनं कृत्वा प्रायश्चित्तं प्रगृह्य पुनरश्रद्धाभानोऽप-
 रस्मै आचार्याय निवेदयति यस्तस्य बहुजनं नापाष्टममालोचनादोषजातं
 स्यात् । अत्रत—अव्यक्तः प्रायश्चित्ताद्यकुशलो यस्तस्यात्मीयं दोषं कथयति
 यो लघुप्रायश्चित्तनिमित्तं तस्याव्यक्तनाम नवममालोचनादोषजातं भवेत् ।
 तत्सेवी—तत्सेवी य आत्मना दोषैः संपूर्णस्तस्य यो महाप्रायश्चित्तभयादा-
 त्मीयं दोषं प्रकटयति तस्य तत्सेवी नामा दशम आलोचनादोषो भवेत् ।
 एवमेतैर्दशमिश्चतुरशीतिसहस्राणि गुणितान्यष्टलक्षाभ्यधिकानि चत्वारिंश-
 सहस्राणि भवन्तीति ॥ १५ ॥

आलोचनादिप्रायश्चिन्नानां स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह,—

आलोपण पट्टिकमणं उभय विवेगो तथा विउत्सगो ।
 तव छेदो मूलं पि य परिहारो चैव सद्वहणा ॥ १६ ॥

आलोचनं प्रतिक्रमणमुभयं विवेकस्तथा व्युत्सर्गः ।

तपश्छेदो मूलमपि च परिहारश्चैव श्रद्धानम् ॥ १६ ॥

टीका—आलोपण—आलोचनं दशदोषविवर्जितं गुरवे प्रमादनिवे-
 दनमालोचनं । पट्टिकमणं—प्रतिक्रमणं व्रतातीचारनिर्हरणं । उभय—उभयं
 आलोचनप्रतिक्रमणे संसर्गदोषे सति विशोधनात्तदुभयं । विवेगो—विवेकः
 संसृष्टात्रपानोपकरणादिविभजनं विवेकः । तथा—तथा । विउत्सगो—

न्युत्सर्गः कायोत्सर्गादिकरणं । तव—तपः अनशनावमौदर्यादिलक्षणं ।
छेदो—छेदः दिवसमासादिना प्रवज्याहापनं । मूलं—पुनर्दोक्षाप्रापणं । पि-
य-अपि च । परिहारो चेव—परिहारश्चैव पक्षमासादिविभागेन दूरतः परि-
वर्जनं परिहारः । सद्गुणा—श्रद्धानं सावयगतस्य मनसः मिथ्यादुष्कृता-
भिभ्यक्तिनिवर्तनं, एते दश विकल्पा विपरितदोषा भवन्ति । एतैः पूर्वोक्तानि
अष्टलक्षाभ्यधिकचत्वारिंशत्सहस्राणि गुणितानि चतुरशीतिलक्षसावयवि-
करणा भवन्ति तद्विपरितास्तावन्त एव गुणा भवन्तीति ॥ १६ ॥

गुणोत्पादनक्रममाह;—

प्राणादिवादविरदे अतिक्रमणदोषकरणउन्मुक्ते ।

पृथ्वीए पृथ्वीपुनरारंभसुसंजदे धीरे ॥ १७ ॥

इत्थीसंसर्गाविपुतस्य आकंपितदोषकरणउन्मुक्ते ।

आलोचनशुद्धिपुतस्य आदिगुणो होषा होषा ॥ १८ ॥

प्राणातिपातविरतस्य अतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्तस्य ।

पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयतस्य धीरस्य ॥ १७ ॥

स्त्रीसंसर्गाविपुतस्य आकंपितदोषकरणोन्मुक्तस्य ।

आलोचनशुद्धिपुतस्य आदिगुणः होषा होषाः ॥ १८ ॥

टीका—प्राणादिवादविरदे—प्राणातिपातो हिंसा तस्मात्प्राणातिपाताद्वि-
रत उपरतस्तस्य तस्मिन्वा प्राणातिपातविरतस्य प्राणातिपाताविरते वा । अदि-
क्रमणदोषकरणउन्मुक्ते—आतिक्रमणमेव दोषस्तस्य करणं अतिक्रमणदोषक-
रणं तेनोन्मुक्तः परित्यक्तस्तस्य तस्मिन्वा अतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्तस्यातिक्र-
मणदोषकरणोन्मुक्ते वा । पृथ्वीए पृथ्वी पुन आरंभसुसंजदे धीरे—पृथिव्याः
पृथिवीकायिकैः पृथिव्याः पृथिवीकायिकानां पुनरारंभो विराधनं तस्मिन् सुसं-
यतो यत्नपरस्तस्य तस्मिन्वा पृथिव्या पृथिवीपुनरारंभसुसंयतस्य पृथिवीकायिकैः

शुद्धिवीकायिकानां योऽयं पुनरारंभस्तस्मिन् सुसंयते वा धीरे धीरस्य वा साधोः ।
 इत्थीसंसर्गाविमुक्ते—स्त्रीसंसर्गाविमुक्ते स्त्रीजनसंसर्गाविमुक्तस्य वा । आकंपि-
 यदोषकरणोन्मुक्ते—आकंपितदोषस्य यत्करणं तेनोन्मुक्तयोन्मुक्ते वा । आलो-
 चनसोधिमुक्ते—आलोचनशुद्धियुक्ते आलोचनशुद्धियुक्तस्य वा, आदिगुणो-
 आदिगुणः प्रथमो गुणः संजातः । एवं, सेसया—शेषाश्च गुणाः । णेया—ज्ञात-
 व्या उत्पादनीया इति । हिंसाद्येकविंशतिं संस्थाप्य तत ऊर्ध्वं अतिक्र-
 मणाद्यध्वत्वारः संस्थापनीयाः पुनस्तत ऊर्ध्वं श्रुतिव्यादिज्ञानं स्थापनीयं
 तत ऊर्ध्वं दश विराधनाः स्त्रीसंसर्गादयो व्यवस्थाप्यास्तत ऊर्ध्वं आकंपिता-
 दयो दश दोषाः स्थापनीयाः पुनस्तत ऊर्ध्वं आलोचनादयो दश शुद्ध्यः
 स्थापनीयास्तत एवमुच्चारणं कर्तव्यं—धीरे मुनो प्राणातिपातविरते पुनर-
 म्यतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्ते पुनरपि श्रुतिव्या श्रुतिवीपुनरारंभसुसंयते पुन-
 रपि स्त्रीसंसर्गाविमुक्ते पुनरप्याकंपितदोषकरणोन्मुक्ते पुनरप्यालोचनशुद्धि-
 युक्ते आदिगुणो भवति । ततो मृषावादविरतेऽतिक्रमणदोषकरणोन्मुक्ते
 पुनरप्यालोचनशुद्धियुक्ते आदिगुणो भवति । ततो मृषावादविरतेऽतिक्रमण-
 दोषकरणोन्मुक्ते एवं शेषाणामप्युच्चार्य वाच्यो द्वितीयगुणस्ततोऽदत्तादान-
 विरचिते, एवं शेषेष्वप्युच्चारितेऽतृतीयो गुणः, एवं तावदुच्चार्य यावच्च-
 तुरशीतिलक्षा गुणानां संपूर्णा उत्पन्ना भवन्तीति ॥ १७-१८ ॥

शीलानां गुणानां च पंच विख्यात प्रतिपादयन्नाहः—

सीलगुणाणं संखा पत्थारो अक्खसंक्रमो चेव ।

णट्ठं तह उद्दिट्ठं पंच वि वत्थूणि णेयाणि ॥ १९ ॥

शीलगुणानां संख्या प्रस्तारोः अक्षसंक्रमश्चैव ।

नट्ठं तथोद्दिष्टं पंचापि वस्तूनि ज्ञेयानि ॥ १९ ॥

टीका—सीलगुणाणं—शीलगुणानां । संखा—संख्या प्रमाणं । शीलानां
 गुणानां च, पत्थारो—प्रस्तारः । शीलानां गुणानां च, अक्खसंक्रमो—अक्ष-

मक्रमश्चैव । तथा शीलानां गुणानां च, णट्टं-नष्टता । उद्दिष्टं-उद्दिष्टता च,
उच्चारणा दृष्टा अक्षा नष्टास्तेषामक्षाणामुच्चारणावशेनोत्पादनं नष्टमित्यु-
च्यते, अक्षा दृष्टा उच्चारणा नष्टा अक्षवशेन तासामुद्दिष्टमित्युच्यते । पंच
वि वत्थूणि णेयाणि-एवं पंचापि वस्तूनि ज्ञातव्यानि भवन्ति । एवं
शीलानां गुणानां च पंच विकल्पा ज्ञातव्या भवन्तीति ॥ १९ ॥

संस्थानयनाय तावदाह,—

सव्येपि पुव्वभंगा उवरिमभंगेषु एकमेकेषु ।

मेलंतेत्तिय कमसो गुणिदे उप्पज्जदे संखा ॥ २० ॥

सर्वानपि पूर्वभंगान् उपरि भंगेषु एकमेकं ।

मेलयित्वा क्रमशो गुणिते उत्पद्यते संख्या ॥ २० ॥

टीका—शीलानां गुणानां च सर्वानपि पूर्वभंगान् पूर्वविकल्पानुपरि
भंगेषु उपरिस्थितविकल्पेषु मेलयित्वा एकमेकं क्रमशो गुणयित्वा वा संख्या
समुत्पादनीया । अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु पृथक् पृथक् मिलितेषु
संख्योत्पद्यते, अथवा सर्वेषु पूर्वभंगेषु उपरिभंगेषु च परस्परं गुणितेषु
संख्योत्पद्यते । एकविंशतिश्रुतिभिर्गुणनीया पुनः शतेन पुनरपि दशभिः पुनरपि
दशभिः पुनरपि दशभिर्गुणिते च चतुरशीतिलक्षा गुणा उत्पद्यन्ते इति ।
एवं शीलानामपि द्रष्टव्यमिति ॥ २० ॥

प्रस्तारस्योत्पादनार्थमाह,—

पढमं सीलपमाणं कमेण णिक्खविय उवरिमाणं च ।

पिंडं पठि एकेकं णिक्खित्ते होइ पत्थारो ॥ २१ ॥

प्रथमं शीलप्रमाणं क्रमेण निक्षिप्योपरिस्थितानां च ।

पिंडं प्रत्येकैके निक्षिप्ते भवति प्रस्तारः ॥ २१ ॥

सप्तमात्रः प्रत्येकं चतुरशीतिप्रमाणं कृत्वा तावत् स्थाप्यो यावच्चतुरशी-
तिलक्षमात्रं, तत उपरि स्त्रीसंसर्गादिविराघना दश प्रत्येकं चतुरशीतिशतानि
चतुरशीतिशतानि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षप्रमाणं संपूर्णं,
तत उपरि आर्केपितादयो दोषा दश प्रत्येकं चतुरशीतिसहस्राणि कृत्वा
तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षमात्रं स्यात्तत उपरि अलोचनादिशुद्ध्यो
दश प्रत्येकमष्टलक्षाधिकचत्वारिंशत्सहस्राणि अष्टलक्षाभ्यधिकचत्वारिंश-
त्सहस्राणि कृत्वा तावत्प्रस्तरणीयं यावच्चतुरशीतिलक्षमात्रं संपूर्णः स्यात्ततश्च-
तुरशीतिलक्षगुणगमननिमित्तः समः प्रस्तारः स्यादिति ॥ २१ ॥

एवं समप्रस्तारं निरूप्य विषमप्रस्तारस्य स्वरूपं निरूपयन्नाह;—

णिक्विखत्तु विदियमेत्तं पदमं तस्म्वरि विदियमेकैकं ।
पिंडं पण्डि णिक्विखत्ते तद्देव सेसावि काद्व्या ॥ २२ ॥

निक्षिप्य द्वितीयमात्रं प्रथमं तस्योपरि द्वितीयमेकैकं ।

पिंडं प्रति निक्षिप्ते तथैव शेया अपि कर्तव्याः ॥ २२ ॥

टीका—णिक्विखत्तु—निक्षिप्य प्रतीयं, विदियमेत्तं—द्वितीयमात्रं, पदमं—
प्रथमं मनोवाक्यायत्रिकं द्वितीयं त्रिकमात्रं त्रीन् वारान् संस्थाप्य ततस्तास्यो-
परि तस्मादूर्ध्वं, विदियं—द्वितीयं करणत्रिकं एकैकं प्रत्येकं द्वितीयप्रमाणं
त्रीन् वारान् कृत्वा तावत् स्थाप्य यावत्प्रथमप्रस्तारप्रमाणं भवति तत एत-
त्सर्वं प्रथमं भवति, संज्ञाचतुष्कं द्वितीयं भवति संज्ञामात्रं प्रथमं संस्थाप्य
मनोवचनकायपिंडं नवप्रमाणं चतुःसंख्यामात्रं संस्थाप्य तस्योपरि एकैका
संज्ञा नवनववारान् संस्थाप्य तत एतत्सर्वं प्रथमपिंडो भवति, पंचेन्द्रियाणि
द्वितीयपिंडो भवति, एवं प्रथमपिंडं षट्त्रिंशत्प्रमाणं पंचवारान् संस्थाप्य
तस्योपर्येकैकमिन्द्रियं षट्त्रिंशत् षट्त्रिंशत्प्रमाणं स्थापनीयं तत एतत्सर्वं

प्रथमः पिंडः स्यात् । भूम्यादयो दश द्वितीयः पिंडः प्रथमपिंडं अशीति-
शतप्रमाणं दशवारान् संस्थाप्य तस्योपरि श्रुचिव्यादिकमेकैकं अशीतिश-
तवारं अशीतिशतवारं संस्थापनीयं तत एतत्सर्वं प्रथमः पिंडः, क्षांत्यादयो
दश द्वितीयः पिंडः, एवं प्रथमपिंडं अष्टादश शतमात्रं दशसु स्थानेषु
संस्थाप्य तस्योपरि क्षांत्यादिकमेकैकं अष्टादशशतवारं अष्टादशशतवारं
कृत्वा संस्थापनीयं ततो विषमः प्रस्तारः संपूर्णः स्यात्पिंडं प्रति
निक्षिप्ते सत्येवं तथैव विशेषा अपि विकल्पाः कर्तव्याः । गुणप्रस्ता-
रोऽपि विषमोऽनेनैव प्रकारेण साध्यत इति ॥ २२ ॥

अक्षसंक्रमस्वरूपेण शीलगुणान् प्रतिपादयन्नाह;—

पठमक्षे अंदगदे आदिगदे संक्रमेदि विदियक्खो ।
दोण्णिवि गंतूणंतं आदिगदे संक्रमेदि तदियक्खो ॥ २३ ॥

प्रथमाक्षेऽतगतं आदिगते संक्रामति द्वितीयोक्षः ।

द्वावपि गत्यांतं आदिगते संक्रामति तृतीयाक्षः ॥ २३ ॥

टीका—गुणिकरणसंज्ञेदियकायधर्मानुपर्युपरि संस्थाप्य ततः पूर्वोच्चार-
णक्रमेणाक्षसंक्रमः कार्यः । प्रथमाक्षेऽतमवसानं गते प्राप्ते ततोऽतं प्राप्या-
दिगतेऽक्षे संक्रामति द्वितीयोक्षः करणस्थस्ततो द्वावक्षावतं गत्वा आदिं
प्राप्तयोः संक्रामति तृतीयोक्षस्तेषु त्रिष्वक्षेषु अंतं प्राप्यादिं गतेषु संक्रामति
तृतीयोक्षस्तेष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संक्रामति चतुर्थोक्षस्ततस्तेषु चतुर्वक्षे-
ष्वंतं प्राप्यादिगतेषु संक्रामति पंचमोक्षस्ततस्तेषु पंचस्वक्षेष्वंतं प्राप्यादिं
गतेषु संक्रामति षष्ठोक्षः एवं तावत्संक्रमणं कर्तव्यं यावत्सर्वेऽक्षा अंतं
व्यवस्थिताः स्युस्ततोऽष्टादशशीलसहस्राणि संपूर्णान्यागच्छंतीत्येवं गुणाग-
मननिमित्तमप्यक्षसंक्रमः कार्योऽव्याक्षिप्तचेतसेति ॥ २३ ॥

उच्चारणारूपाणि दृष्टानि अक्षा नष्टास्तत उच्चारणारूपद्वारेणाक्षान्
साधयन्नाह;—

सगमाणेहिं विहते सेसं लक्सिञ्जु संखिवे रूपं ।

लक्सिञ्जतं सुद्धे एवं सव्वत्थ कायव्वं ॥ २४ ॥

स्वकमानैः विभक्ते शेषं लक्षयित्वा संक्षिपेत् रूपं ।

लक्षणमते शुद्धे एयं सर्वत्र कर्तव्यं ॥ २४ ॥

टीका—सगमाणेहिं—स्वकीयप्रमाणैर्योगादिभिर्यत्राक्षे निरूप्यते तानि
स्वकप्रमाणानि तैः विहने—विभक्ते विभागे हते सति, सेसं—शेषं
लक्सिञ्जु—लक्षयित्वा, संखिवे—संक्षिपेद् रूपं क भागे हते यल्लब्धं तस्मि-
न्नन्यस्याश्रुतत्वाच्चेपमात्रे चाक्षः स्थितः शेषे पुनः शुद्धे शून्ये, लक्सिञ्जतं—
लक्षणं अक्षः, अन्तं अन्ते व्यवस्थितमिति, तु शब्देन सर्वत्रेष्टसमुच्चयः, एवं सर्वत्र
शीलेषु च कर्तव्यमिति, यान्युच्चारणरूपाणि लब्धानि तेषु स्वकप्रमाणौघ-
भिर्भागे हते यल्लब्धं तावन्मात्रं भ्रमित्वाऽक्षः यावन्ति शेषरूपाणि तावन्मा-
त्रेऽक्षः स्थितः यदि पुनर्न किञ्चिच्छेषरूपं शून्यं तद्वान्तेऽक्षो द्रष्टव्य इति
एवं करणैः संज्ञाभिरिन्द्रियैर्मूल्यादिभिश्च लब्धे लब्धे भागो हार्य इति द्विस-
हस्रे अशीत्यधिके संस्थाप्य त्रिभिर्योगेर्हति त्रिनवत्याधिकानि षट्शतानि
लब्धानि भवन्ति, एकं च शेषरूपं तत्र लब्धमात्रं भ्रमित्वाऽक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततो लब्धे रूपं प्रक्षिप्य भागे हते करणेर्द्वे शते एकत्रिंशत्याधिके
संज्ञाते रूपं च शेषमूर्तं तत्रैकत्रिंशदुत्तरे द्वे शते भ्रमित्वा अक्ष आदौ व्यव-
स्थितस्ततः संज्ञाभिश्चतसृभिः रूपाधिके लब्धे भागे हते अष्टापंचाशल्लब्धा
न किञ्चिच्छेषमूर्तं तत्राष्टापंचाशद्वारान् भ्रमित्वाऽक्षोऽन्ते व्यवस्थितस्ततो
लब्धे पंचभिरिन्द्रियैर्भागे हते एकादश रूपाणि लब्धानि शेषमूर्तानि च
त्रीणी रूपाणि तत्रैकादशवारान् भ्रमित्वाऽक्षस्तृतीयरूपे . व्यवस्थितस्ततो

लब्धे रूपाधिके दशभिः पृथिव्यादिभिर्भागे हते रूपं लब्धं द्वे रूपे च शेषभूते तत्रैकवारं प्रमित्वाशो द्वितीयरूपे व्यवस्थितस्ततो रूपे रूपं प्रक्षिप्य क्षांत्यादिभिर्भागे हते न किञ्चित्त्वन् द्वितीयरूपे चाक्षः स्थितः, एवं सर्वत्र नष्टोऽक्ष आनयितव्योऽप्यामोहेन । यथा झलित्वेन गुणेष्वपि द्रष्टव्य इति ॥ २४ ॥

पुनरक्षदारेण रूपाणि नष्टान्यानयन्नाहः—

संठाविऊण रूपं उंचरीदो संगुणिज्जु सगमाणे ।

अवणिज्ज अणोकिदयं कुज्जा पढमांति याचेव ॥ २५ ॥

संस्थाप्य रूपं उपरितः संगुणस्य स्वकमानैः ।

अपनीयं अनंकितं कुर्यात् प्रथमांतं याच्यैव ॥ २५ ॥

टीका—संठाविऊण—संस्थाप्य सम्यक् स्थापयित्वा, रूपं—रूपं, उंचरीदो—उपरित आरभ्य, संगुणिज्जु—संगुणस्य, सगमाणे—स्वकप्रमाणैः, अवणिज्ज—अपनीयं निराकरणीयं, अणोकिदयं—अनंकितं रूपं, कुज्जा—कुर्यात्, पढमांति याचेव—प्रथममारभ्यांतकं यावत् रूपं संस्थाप्य दशभी रूपैर्गुणनीयं । अष्टरूपाण्यनंकितानि परिहरणीयानि ततो द्वे रूपे शेषभूते ततो दशभी रूपैर्गुणयितव्ये ततो दशभी रूपैर्गुणिते विंशतिरूपाणि भवन्ति ततोऽष्ट-रूपाणि निराकरणीयानि ततो द्वादशरूपाणि पंचत्रिंशतिरूपाणि षड्विंशतिरूपाणि भवन्ति द्वे रूपेऽनंकिते ते निराकृत्यष्टापंचाशद्रूपाणि भवन्ति तानि चतुर्मी रूपैर्गुणितानि द्वात्रिंशदधिके द्वे हते भवतः, अनंकितं न किञ्चिद्विशते ततस्तानि लब्धरूपाणि त्रिभिर्गुणितानि षण्णवत्यधिकानि षट्शतानि भवन्ति अनंकिते द्वे रूपे ते निराकृत्य चतुर्णवत्यधिकानि षट्शतानि भवन्ति ततस्तानि त्रिभी रूपैर्गुणितानि द्वे सदस्रे द्वाशीत्यधिके भवतस्ततो

दे रूपेऽनंकिते निराकृत्य शेषाण्युच्चारणरूपाणि भवन्त्येवं सर्वत्र शीलेषु गुणेषु च द्रष्टव्यमिति * ॥ २५ ॥

शीलगुणानामुपसंहारगाथामाह;—

एवं शीलगुणानां मुत्तत्थवियप्पदो विजाणिता ।

जो पालेदि विसुद्धो सो पावदि सब्बकल्लाणं ॥ २६ ॥

एवं शीलगुणानां सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय ।

यः पालयति विशुद्धः स प्राप्नोति सर्वकल्याणं ॥ २६ ॥

टीका—एवमनेन प्रकारेण पूर्वोक्तेन शीलगुणानां—शीलगुणानेक-
भेदभिन्नान्, मुत्तत्थवियप्पदो—सूत्रार्थविकल्पतः सूत्रार्थेन च, विजाणिता—
विज्ञाय विशेषतो ज्ञात्वा, जो पालेदि—यः पालयति, विसुद्धो—विशुद्धः

* अष्टादशशीलसहस्राणां समप्रस्तारापेक्षया यत्रमिदम् ।

क्षमा १	मर्दव २	आर्जव ३	शीघ्र ४	सत्य ५	संयम ६	तप ७	त्याग ८	आर्किच ९	ब्रह्मचर्य १०
पृथ्वी ०	अप् ०	तेज २०	वायु ३०	प्रत्येक ४०	साधार ण ५०	दीप्तिद्य ६०	प्रीतिद्य ७०	चतु ८०	पंचेन्द्र ९०
स्पर्श ०	रसना १००	प्राण २००	चक्षु ३००	श्रो ४००					
आहार ०	भय ५००	मैथुन १०००	परिग्रह १५००						
मनःक ०	वाक्क २०००	कायक ४०००							
मनोगु ०	वाग्गु १०००	कायगु २००००							

(अमृतनष्टे)

सर्वकर्मविनिर्मुक्तः, सो पावति—स प्राप्नोति सध्वकक्षाणं—सर्वकन्याणं, अने-
तचतुष्टयं पंचकन्याणानि वा । सूत्रार्थविकल्पतो विज्ञाय हीनगुणान् यः
पालयति स विशुद्धः सन् सर्वकन्याणानि प्राप्नोतीति ॥ २६ ॥

इति श्रीमद्भक्त्यार्यार्यप्रणीतमूलाचारे वसुनंदाचार्य-
प्रणीताचार्यकृत्यास्यटीकासहिते हीनगुणव्याघर्ष-
ननामेकादशोऽधिकारेः ॥

विषय प्रस्तावपेक्षया यंत्रमिदम् ।

मनःसि.	कचनगुति.	कायगुति.	मनःकरण.	कचनकरण.	कायकरण.
अहङ्कार	भय	मैथुन	वरिप्रह		
•	१	१८	२७		
स्पर्श	रमना	प्राण	कपु	भोज	
•	२६	७२	१०८	१४४	
श्रुति	अह	तेज	कपु	प्रदेह	म
•	१८०	२६०	५४०	७२०	१०८०
दान	मार्ग	आजं	हीन	सय	मदम
•	१८००	२६००	५४००	७२००	१०८००

—संशोधकः ।

उपवादो उव्वड्डण ठाणं च कुलं च अप्पवहुलो य ।

पयडिडिदिअणुभागप्पदेसबंधो य सुत्तपदा ॥ १ ॥

पर्याप्तयो देहोपि च संस्थानं कार्येन्द्रियाणां च ।

योनय आयुः प्रमाणं योगो वेदश्च लेख्या प्रविचारः ॥ २ ॥

उपपाद उद्धर्तनं स्थानं च कुलानि च अल्पवहुत्वं च ।

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशबंधश्च सूत्रपदानि ॥ ३ ॥

टीका—पञ्जनी—पर्याप्तय आहारादिकारणानिपत्यः । देहो वि य—
देहोऽपि चौरिकवेक्रियिकाहारकवर्गणागतपुद्गलविडः करचरणशिरोमी-
वायवयवैः परिणतो वा अपि चान्यदपि । संठाणं—संस्थानमवयवसंभिवेश-
विशेषः । केपामिति चेत् कार्येन्द्रियाणां च कायानां च पृथिवीकायादि-
कानां श्रोत्रादीन्द्रियाणां च कायानां संस्थानमिन्द्रियाणां च । जोणी—योनयो
जीवोत्पत्तिस्थानानि । आउ—आयुर्नरकादिगतिस्थितिकारणपुद्गलप्रचयः ।
पमाणं—प्रमाणमुत्तेषायामविस्ताराणामियत्ता, चायुषोऽप्येषां च देहादीनां
वेदितव्यं । जोगो—योगः कायवाङ्मनस्कर्म्म । वेदो य—वेदश्च मोहनीय-
कर्मविशेषः स्त्रीपुरुषाभिमिलापहेतुः । लेस—लेख्या कथायानुजिता योग-
प्रवृत्तिः । प्रविचारो—प्रविचारः स्पर्शनैन्द्रियाद्यनुरागसेवा, उपवादो—उपपादः
अन्यस्मादागत्योत्पत्तिः । उव्वड्डण—उद्धर्तनं अस्मादन्यत्रोत्पत्तिः । ठाणं—
स्थानं जीवस्थानगुणस्थानमार्गणास्थानानि । कुलं च—कुलानि जातिभेदाः ।
अप्पवहुलो च—अल्पवहुत्वं च । पयडि—प्रकृतिज्ञानावगणादिवरूपेण पुद्गल-
परिणामः । डिदि—स्थितिः पुद्गलानां कर्मस्वरूपमजहतामवास्थितिकालः,
अणुभाग—अनुभागः कर्मणां स्वविशेषः । पदेस—प्रदेशः कर्मभावपरिणत-
पुद्गलसंघानां परमाणुपरिच्छेदेनावधारणं, बंधो—बंधः परवशीकरणं जीव-
पुद्गलप्रदेशानुप्रदेशेन संश्लेशशब्दप्रत्येकमभिसंनध्यते । प्रकृतिबंधः स्थिति-

बंधोऽनुभागबंधः प्रदेशबंधश्चेति । च शब्दः समुच्चयार्थः । सुत्तपदा—सूत्र-
पदानि एतानि सूत्रपदानि, अथैवेते सूत्रपदा एतानि विंशतिसूत्राणि षोडश-
सूत्राणि वा द्रष्टव्यानि भवन्तीति । यदि कायसंस्थानमिन्द्रियसंस्थानं च द्वे
सूत्रे प्रकृत्यादिभेदेन च बंधस्य चत्वारि सूत्राणि तदा विंशतिसूत्राणां (णि)
अथ कायेन्द्रियसंस्थानमेकं सूत्रं चतुर्धा बंधोप्येकं सूत्रं तदा षोडश
सूत्राणीति ॥ ३ ॥ ४ ॥

प्रथमसूत्रसूचितपर्याप्तिसंख्यानामनिर्देशेनाह;—

आहारे य सरीरे तह इंदिय आणपाण भासाए ।

होंति मणो वि य कमसो पज्जत्तीओ जिणक्खादा ॥४॥

आहारस्य च शरीरस्य तयेंद्रियस्य आनप्राणयोर्भाषायाः ।

भवन्ति मनसोऽपि च क्रमशः पर्याप्तय जिनारुह्याताः ॥ ४ ॥

टीका—आहारे य-आहारस्याहारविषये वा कर्म नोर्कर्मस्वरूपेण पुद्गला-
नामादानमाहारसृष्टिकारणपुद्गलप्रचयो वा, सरीरे-शरीरस्य शरीरे बौदा-
रिकादिस्वरूपेण पुद्गलपरिणामः शरीरं । तह—तथा । इंदिय-इंद्रियस्येंद्रिय-
विषये वा पुद्गलस्वरूपेण परिणामः [इन्द्रियविषये वा], आणपाण—
आनप्राणयोरानप्राणविषये बोद्धासनिश्वासवायुस्वरूपेण पुद्गलप्रचय
आनप्राणनाम । भासाए—भाषाया भाषाविषये वा शब्दस्वरूपेण पुद्गलपरि-
णामो भाषा । होंति—भवन्ति । मणो वि य-मनसोऽपि च मनोविषये वा
चित्तोत्पत्तिनिमित्तपरमाणुनिचयो मनः । कमसो-क्रमशः क्रमेण यथानुक्रमे-
णागमन्यायेन वा । पज्जत्ती—पर्याप्तयः संपूर्णताहेतवः । जिणक्खादा जिन-
रुह्याताः सर्वज्ञप्रतिपादिताः । एताः पर्याप्तयः प्रत्येकमभिसंबध्यन्ते । आहारप-
र्याप्तिः, शरीरपर्याप्तिः, इन्द्रियपर्याप्तिः, आनप्राणपर्याप्तिः, भाषापर्याप्तिः, मनः-
पर्याप्तिरेताः षट् पर्याप्तयो जिनरुह्याता भवन्तीति । पर्याप्तीनां संख्या षडेव
नाधिका इति नामनिर्देशेनैव लक्षणं व्याख्यातं द्रष्टव्यं यतः, आहारपर्या-

भिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन च विशरीरयोग्यं भुक्तमाहारं सलसं-
भागं कृत्वा समर्थो भवति जीवस्तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता आहार-
पर्याप्तिरित्युच्यते । तथा शरीरपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन
शरीरप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याणि गृहीत्वौदारिकवैकृत्यकाहारकशरीरस्वरूपेण
परिणमस्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता शरीरपर्याप्ति-
रित्युच्यते । तर्हेन्द्रियपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेनैकेन्द्रियस्य
द्वीन्द्रियस्य त्रयाणामिन्द्रियाणां चतुर्णां पञ्चेन्द्रियाणां प्रायोग्यानि पुद्गलद्र-
व्याणि गृहीत्वात्मविषये ज्ञातुं समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः
परिपूर्णता इन्द्रियपर्याप्तिरित्युच्यते । तथाऽऽनप्राणपर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति
येन कारणेनानप्राणप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्यवलंब्यानाप्राणपर्याप्त्या नि-
सृत्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णताऽऽनप्राणपर्याप्ति-
रित्युच्यते । तथा भाषापर्याप्तिरिति किमुक्तं भवति येन कारणेन सत्यमृषा
असत्यमृषायाः भाषायाश्चतुर्विधायाः प्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्याश्रित्य चतु-
र्विधाया भाषायाः स्वरूपेण परिणमस्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य
निर्वृत्तिः संपूर्णता भाषापर्याप्तिरित्युच्यते । तथा मनःपर्याप्तिरिति किमुक्तं
भवति येन कारणेन चतुर्विधमनःप्रायोग्यानि पुद्गलद्रव्याण्याश्रित्य चतुर्विध-
मनःपर्याप्त्या परिणमस्य समर्थो भवति तस्य कारणस्य निर्वृत्तिः संपूर्णता
मनःपर्याप्तिरित्युच्यते । अतो न वृथालक्षणमूत्रं कृतमिति ॥ ५ ॥

पर्याप्तिनां स्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह,—

एवमिदं चत्वारि ह्येते तद् आदिदो य पंच भवे ।

वेदंदिद्यादियाणं पञ्चज्ञीओ असंज्ञीति ॥ ५ ॥

एकेन्द्रियेभ्यो चतस्रो भवन्ति तथा आदितश्च पंच भवन्ति ।

द्वीन्द्रियादिकानां पर्याप्तयः असंज्ञीति ॥ ५ ॥

टीका—एइंदिएसु—एकमिन्द्रियं येषां ते एकेंद्रियाः पृथिवीकायिका-
दिवनस्पतिकायिकांतास्तेष्वेकेंद्रियेषु । चत्वारि—चतस्रोऽष्टाङ्गाः । होंति—भ-
वंति । तह—तथा तेनैव न्यायेन व्यावर्णितक्रमेण । आदिदो य—आदित-
श्चादौ प्रभृति प्रथमाया आरभ्य, पंच—दशार्धसंख्यापरिमिताः । भवे—भवन्ति
विर्यते, वेइंदियादियाणं—द्वीन्द्रियादीनां द्वीन्द्रियादियेषां ते द्वीन्द्रियादय-
स्तेषां द्वीन्द्रियादीनां, पज्जत्तीओ—पर्याप्तयः, असण्णित्ति—असंशीति असं-
शिपर्यतानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामाहारशरीरेन्द्रियानप्राणभाषाप-
र्याप्तयः पंच भवन्ति । तथेकेंद्रियेषु चाहारशरीरेन्द्रियानप्राणपर्याप्तयश्चतस्रो
भवन्ति, द्वीन्द्रियाद्यसंशिपर्यतानां पंच भवन्तीति ॥ ५ ॥

अथ पट्टपि पर्याप्तयः कस्य भवन्तीत्याशंकायामाह;—

छप्पि य पज्जत्तीओ बोधव्वा होंति सण्णिकायाणं ।

एदाहि अणिव्वत्ता ते दु अपज्जत्तया होंति ॥ ६ ॥

पट्टपि च पर्याप्तयो बोद्धव्या भवति संशिकायानां ।

एताभिरनिर्बृत्तास्ते त्यपराप्तका भवन्ति ॥ ६ ॥

टीका—छप्पि य—पट्टपि च द्वादशाङ्गा अपि समस्ताः, पज्जत्तीओ—
पर्याप्तय आहारशरीरिन्द्रियानप्राणभाषामनःपर्याप्तयः, बोधव्वा—बोद्धव्याः
सम्यग्वाग्वर्तव्याः, होंति—भवन्ति, सण्णिकायाणं—संशिकायानां ये संज्ञिनः
पंचेन्द्रियास्तेषां पट्टपि पर्याप्तयो भवन्ति इत्यवगतव्यम् । अथ केऽपर्याप्ता
इत्याशंकायामाह;—एदाहि—एताभिश्चतसृभिः पंचभिः पट्टभिः पर्याप्तिभिः,
अणिव्वत्ता—अनिर्बृत्ता असंपूर्णा अनिष्पन्नाः, ते दु—ते तु त एव जीवाः,
अपज्जत्तया—अपराप्तकाः, होंति—भवन्तीति ॥ ६ ॥

संख्या पर्याप्तानां नामनिर्देशेनैव प्रतिपन्ना तदर्थं न पृथक् सूत्रं कृतं,
यावता कालेन च तासां निष्पत्तिर्भवति तस्य कालस्य परिमाणार्थमाह;—

पञ्जतीपञ्जता भिण्णमुद्धत्तेण होंति णायत्वा ।

अणुसमयं पञ्जती सब्वेसिं चोववादीणं ॥ ७ ॥

पर्याप्तिपर्याप्ता भिन्नमुद्धत्तेन भवन्ति ज्ञातव्याः ।

अनुसमयं पर्याप्तयः सर्वेषां उपपादिनां ॥ ७ ॥

टीका—पञ्जतीपञ्जता—पर्याप्तिभिः पर्याप्ताः संपूर्णाः पर्याप्तिपर्याप्ताः संपूर्णाहारादिहेतवः, भिण्णमुद्धत्तेण—भिन्नमुद्धत्तेन समयाद्नघटिकाद्वयेन, होंति—भवन्ति, णायत्वा—ज्ञातव्या एते तिर्यङ्मनुष्या ज्ञातव्याः, यतः अणु-समयं—अनुसमयं समयं समयं प्रतिसमयं वा लक्षणं कृत्वा, पञ्जती—पर्याप्तयः, सब्वेसिं—सर्वेषां, उववादीणं उपपादो विप्रते येषां न उपपादिनस्तेषा-मुरपादिनां देवनारकाणां । अयं स्यान्मतं कोऽयं विशेषो देवनारकाणाम-नुसमयं पर्याप्तिः शेषाणां भिन्नमुद्धत्तेनेति नैव दोषः देवनारकाणां पर्याप्ति-समानकाले एव सर्वावयवानां निष्पत्तिर्भवति न शेषाणां सर्वेषां यतो यस्मि-न्नेव काले देवनारकाणामाहारादिकारणस्य निष्पत्तिस्तस्मिन्नेव काले शरी-रादिकार्यस्यापि, तिर्यङ्मनुष्याणां पुनरुत्पत्तिकालेनाहारादिकारणस्य निष्पत्तिः शरीरादिकार्यस्य च महतातः सर्वेषामुपादिनामनुसमयं पर्याप्तयः तिर्य-ङ्मनुष्याणां भिन्नमुद्धत्तेनेत्युक्तमिति । पर्याप्तिनां स्थितिकालस्तिर्यङ्मनु-ष्याणां जपन्येन श्रुद्भववर्णं किञ्चिद्न उच्छ्वासाद्वादशभाग उत्सृष्टेन ब्रीणि पश्यमानि, देवनारकाणां च जपन्येन दशवर्षसम्प्राप्त्युत्सृष्टेन मय-खिंशतसोऽंगरेणमाणि जीवन्ततमाः पर्याप्तयो यतो न वृथक् स्थितिकाल उक्त इति ॥ ७ ॥

अथ कथमेतज्जायतेऽनुसमयं पर्याप्तिरुपादिनामिति श्रेष्ठे पुरुषगममाह—
जह्नि विमाणे जादो उववादीसिन्हा महारहे सयणे ।

अणुसमयं पञ्जतो देवो दिव्येण रूपेण ॥ ८ ॥

यस्मिन् विमाने जात उपपादिसिलायां महार्हे शयने ।

अनुसमयं पर्याप्तः देवः दिव्येन रूपेण ॥ ८ ॥

टीका—जम्हि—यस्मिन्, विमाणे—विमाने भवनादिसर्वार्थसिद्धि-
विमानपर्यते, जादो—जात उत्पन्नः, उक्त्वादिसिला—उपपादशिलायां शुक्ति-
पुष्टाकारायां, महारहे—महार्हे महापूज्यार्हे, सयणे—शयने शयनीयेऽनेकम-
णित्वचितपर्यके सर्वालंकारविभूषिते, अनुसमयं—अनुसमयं समयं समयं
प्रति, पञ्जतो—पर्याप्तः संपूर्णयौवनः सर्वाभूषणभूषितः देवो—देवः,
दिव्येण—दिव्येन सुषु शोभनेन, रूपेण—रूपेण शरीराकारवर्णादिना । यस्मिन्
विमाने शिलायां महार्हे शयनीये देवो जातस्तस्मिन्नेवानुसमयं पर्याप्तो
दिव्येन रूपेण भवतीति ॥ ८ ॥

देहसूत्रं विवृण्वन् संवर्धनेनैव देवदेहं प्रतिपादयन्नाहः—

देहस्त य णिव्यत्ती भिण्णमुहूत्तेण होइ देवाणं ।
सव्वंगभूषणगुणं जोव्वणमवि होइ देहम्मि ॥ ९ ॥

देहस्य च निर्वृत्तिर्भिन्नमुहूर्तेन भवति देवानाम् ।

सर्वांगभूषणगुणं यौवनमपि भवति देहे ॥ ९ ॥

टीका—देहस्त—य—देहस्य च शरीरस्य, णिव्यत्ती—निर्वृत्तिर्निष्पत्तिः,
भिण्णमुहूत्तेण—भिन्नमुहूर्तेन किञ्चिद्वनपट्टिकादयेन, होइ—भवति, देवाणं—
देवानां भवनवामिकादीनां न केवलं पट्टपर्याप्तयो भिन्नमुहूर्तेन निष्पत्तिं
गच्छन्ति किं तु देहस्यापि च निष्पत्तिः सर्वकार्यकरणक्षमा भिन्नमु-
हूर्तेनैव भवतीति । तथा न केवलं देहस्योत्पत्तिर्भिन्नमुहूर्तेन किं तु सव्वं-
गभूषणगुणं—सर्वाणि च तान्यंगानि सर्वांगानि करचरणशिरोशीवादीनि-
तानि भूयति इति सर्वांगभूषणः सर्वांगभूषणो गुणविशेषो यस्य तत्सर्वांग-
भूषणगुणं निरवशेषशरीरावयवालंकारकरणं, जोव्वणं—यौवने प्रथमवयः
परमरमणीयावस्था सर्वालंकारममन्विता अतिशयमतिशोभनं सर्वजन-
नयनाह्लादकरं, होइ—भवति, देहम्मि—देहे शरीरे । देवानां यौवनमपि
शोभनं सर्वांगभूषणगुणं तेनैव भिन्नमुहूर्तेन भवतीति ॥ ९ ॥

पुनरपि देवव्यावर्णनद्वारेण देहमाह;—

कणयमिव णिरुवलेवा णिम्मलगत्ता सुयंधणीसासा ।
अणादिवरचारुरूवा समचतुरंसोरुसंठाणं ॥ १० ॥

कनकमिव निरुपलेपा निर्मलगात्राः सुगंधनिश्वासाः ।

अनादिपरचारुरूपाः समचतुरस्रोत्संस्थानाः ॥ १० ॥

टीका—अणादिपर—आदिर्वालत्वं परो वृद्धत्वं आदिभ्य परभादिपरौ न विद्येते आदिपरो वालवृद्धपर्यायो सम्य तस्य तदनादिपरं चारु शोभनं सर्वजननयनकर्तुं रूपं शरीरव्यवहरणीयता अनादिपरं चारुरूपं येषां ते अनादिपरचारुरूपा यावदायुःशरीरस्थिरयोर्वना इत्यर्थः अतिशयितस्थिर-चारुरूपा वा, समचउरंसोरु—समचतुस्रं उरु महत् पूज्यगुणं, संठाणं—संस्थानं शरीराकारः समचतुस्रं उरु संस्थानं येषां ते समचतुस्रोत्संस्थाना यथाप्रदेशमन्युनाधिकव्यवहरसंपूर्णप्रमाणाः, कणयमिव—कनकमिव, णिरुव-लेवा—निरुपलेपा उपलेपाभलाभिर्गता निरुपलेपा, णिम्मलगत्ता—निर्मलं गात्रं येषां ते निर्मलगात्राः, सुयंधणीमासा—सुगंधः सर्वप्राणेंद्रियान्हादनकरो निःश्वास उच्छ्वासो येषां ते सुगंधनिःश्वासाः । कनकमिव निर्लेपा निर्मल-गात्राः सुगंधनिःश्वासा अनादिपरचारुरूपाः समचतुस्रोत्संस्थाना देश भवंतीति संबन्धः ॥ १० ॥

किं देवसंस्थाने सप्त धातवो भवंतीत्यारेकायां पश्चिहमाह;—

केसणहमंसुलोमा चम्मवसारुहिरमुत्तपुरिसं या ।
णेवट्ठी णेव सिरा देवराण सरीरसंठाणे ॥ ११ ॥

केशनखदन्तभ्रूजोमानि चर्मवसारुधिरभ्रूजपुरीषाणि वा ।

नैयास्थानि नैव सिरा देवानां शरीरसंस्थाने ॥ ११ ॥

टीका—केस—केशा मग्नकभ्रूनदननामिकाकर्णेंद्रियादिदेव-वाल्लः, णह—नखाः हस्तपादाङ्गुल्यघोद्वयाः, मंसु—दन्तभ्रूजि कूर्वाणाः,

लोम-लोमानि सर्वशरीरोद्भवसूक्ष्मवालाः, चर्म-चर्म मांसादिप्रच्छादिका
स्वक्, वस-वसा मांसास्थिगतस्निग्धरसः, रुहिर-रुधिरं रक्तं, मुत्तं-मूत्रं प्रसवणं,
पुरिसं-पुरीषं, वाशब्दोऽन्येषां समुच्चयार्थः शुक्रप्रवेदत्वगादीनां । नेव-नैव
पूर्वोक्तानि सर्वाणि नैव भवन्ति, अट्टी-अस्थीनि संहननकारणानि, नैव सिरा-
सिराजालानि । देवाण-देवानां शरीरसंस्थाने, केशनखश्मश्रुलोमचर्मव-
सारुधिरमूत्रपुरीषशुक्रप्रवेदानि नैव भवन्ति, अस्थिसिराश्च नैव भव-
तीति ॥ ११ ॥

शरीरगतपुद्गलातिशयं प्रतिपादयन् देहमाहः—

वरवर्णगंधरसफासादिद्वंबहुपोग्गलेहि णिम्माणं ।
गेण्हदि देवो देहं सुचरिदकम्माणुभावेण ॥ १२ ॥

वरवर्णगंधरसस्पर्शदिव्यबहुपुद्गलैर्निर्मितं ।

गृह्णाति देवो देहं स्वचरितकर्मानुभावेन ॥ १२ ॥

टीकाः—वराः श्रेष्ठा वर्णरसगंधरक्षा येषां ते वरवर्णगंधरसस्पर्शा-
स्ते च ते दिव्यबहुपुद्गलाश्च तैर्वरवर्णगंधरसस्पर्शदिव्यानंतपुद्गलैः
सर्वगुणविशिष्टवैकियकशरीरवर्णणागतानंतपरमाणुभिः, णिम्माणं-निर्मितं
सर्वावयवरचितं, गेण्हदि-गृह्णाति स्वीकरोति, देवो-देवः, देहं-शरीरं, सुचरि-
दकम्माणुभावेण-स्वेन चरितमर्जितं तच्च तत्कर्म च सुचरितकर्म तस्यानु-
भावो माहात्म्यं तेन स्वचरितकर्मानुभावेन पूर्वार्जितशुभकर्मप्रभावेन ।
देवो वरवर्णगंधरसस्पर्शदिव्यबहुपुद्गलनिर्मितं शरीरं गृह्णाति ॥ १२ ॥

अथ देवानां त्रयाणां शरीराणां मध्ये कतमद्भवतीत्यारोक्यामाहः—

वेडाव्वियं सरीरं देवाणं माणुसाण संठाणं ।

सुहणाम पसत्थग्दी सुस्सरवयणं सुखं च ॥ १३ ॥

वैकियिकं शरीरं देवानां मनुष्याणां संस्थानं ।

शुभनाम प्रशस्तगतिः सुस्वरवचनं सुखं च ॥ १३ ॥

टीका—वेदवियं—आणिमादिलक्षणा विक्रिया तस्यां भवं सैव प्रयोजनं वा वैक्रियकं सूक्ष्मादिभावेन नाना शरीरविकरणसमर्थं विविधगुणस्त्रियुक्तं वा शरीरं आत्मप्रवृत्त्युपचितपुद्गलर्षिः, देवाणं—देवानां, प्राणसाण—मनुष्याणां मनुष्यजातिकर्मोदयवत्तां, संठाणं—संस्थानं सर्वावयवसंपूर्णता, सुहणाम—शुभं शोभनं नाम संज्ञानुभावो यस्य तच्छुभनाम प्रशस्तनाम-कर्मोदयवत्, पसत्थगदी प्रशस्ता शोभना गतिर्गमनं यस्य प्रशस्त-गतिः मृदुमंथरविलसादिगुणसंयुक्तं, सुस्वरवयणं—शोभनः स्वरो यस्य तत् सुस्वरवचनं, सुरुषं—सुरूपं शोभनरूपं शोभनं रूपं यस्य तत् सुरूपं, चशब्देनान्यदपि गीतनृत्तादि गृह्यते यत् एवं ततो यद्यपि केशनसादिरहितं तथापि न कीमत्स्वरूपं यतो देवानां वैक्रियकं शरीरं संस्थानं पुनः किं-विशिष्टं ? शुभनाम प्रशस्तगतिः सुस्वरवचनं सुरूपं मनुष्याणामिवास्य केश-नसाद्याकारः सर्वोऽपि विद्यत एव सुवर्णशैलप्रतिमानामिवेति ॥ १३ ॥

न केवलं देवानां वैक्रियकं शरीरं किन्तु नारकाणामपि यथेवं तदेव तावत्प्रतिपादनीयमित्याशंकायां प्रमाणपूर्वकं नारकदेहस्वरूपं प्रतिपादयन्नाहः—

पटमाए पुठवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

सत्तधणु तिणिण रयणी छच्चेव प अंगुला होंति ॥ १४ ॥

प्रथमायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

सत्तधनूपि त्रिरत्नयः पटव चांगुलानि भवन्ति ॥ १४ ॥

टीका—पटमाए—प्रथमायां रत्नप्रमायां, पुठवीए—पृथिव्यां, णेरइयाणं—नारकाणां, तुशब्दः स्वविशेषग्राहकः तेनान्यदपि द्वादशप्रस्ताराणां शरीर-प्रमाणं वेदितव्यं, होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः शरीरप्रमाणं, सत्तधणु—सत्तधनूपि, तिणिण रयणी—त्रिरत्नयो हस्तत्रयं, छच्चेव—पटव शब्दः समु-च्चयार्थः, अंगुलानि, होंति—भवन्ति अष्टयवनिपचमंगुलं चतुर्विंशत्यंगुलैर्हस्त-

श्वतुर्हस्तं धनुः । नारकाणां प्रथमपृथिव्यां त्रयोदशप्रस्तारे विक्रांताख्ये शरीर-
स्योत्सेधः सप्त धनूषि हस्तत्रयं पटङ्गुलानि इति । प्रथमे पुनः सीमंतकाख्ये
प्रस्तारे त्रयो हस्ता नारकशरीरस्योत्सेधो मुखं सप्त धनूषि हस्तत्रयं
पटङ्गुलानि भूमिः, भूमेर्मुखं विशोध्य शुद्धशेषस्य द्वादशभिर्भागित्वे इच्छ-
या गुणिते लब्धे मुखसहिते प्रथमवर्जितद्वादशप्रस्ताराणां नारकशरीरप्रमाण-
मागच्छतीति । तथा नरनाम्नि द्वितीयप्रस्तारे एकं धनुरेको हस्तः सार्धान्य-
ष्टाङ्गुलानि च नारकाणां शरीरोत्सेधः । तृतीयप्रस्तारे रोरुक्नामधेये शरी-
रस्योत्सेध एकं धनुस्त्रयो हस्ताः सप्तदशैवाङ्गुलानि । चतुर्थप्रस्तारे भ्रांतसंशके
नारकतनोरुत्सेधो द्वे धनुषी द्वौ हस्तौ सार्धमङ्गुलं । पंचमप्रस्तार उद्धात-
नाम्नि दंडत्रयं दशाङ्गुलानि तनोरुत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संभ्रान्तसंशके धनुषां
त्रयं द्वौ हस्तावङ्गुलान्यष्टादश सार्धानि च । सप्तमप्रस्तारेऽसंभ्रांताख्ये कार्मु-
कचतुष्टयमेको हस्तस्त्रीण्यङ्गुलानि च शरीरोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे विभ्रां-
ताख्ये कोदंडचतुष्टयं हस्तत्रयमेकादशाङ्गुलानि सार्धानि तनोरुत्सेधः । नव-
मप्रस्तारे त्रस्तनामनि कार्मुकाणां पंचकमेको हस्ताङ्गुलानि च विंशतिः
शरीरोत्सेधः । दशमप्रस्तारे त्रसितनामके षट् धनूषि सार्धाङ्गुलचतुष्टकं च
शरीरप्रमाणं । एकादशप्रस्तारे वक्रांताख्ये धनुषां षट्कं हस्तद्वितयं त्रयो-
दशाङ्गुलानि च । द्वादशप्रस्तारे चावक्रांताख्ये धनुषां सप्तकं सहितमेक-
विंशत्या सार्धाङ्गुलेन च तनोः प्रमाणं । त्रयोदशप्रस्तारे विक्रांते सप्त
चापा हस्तत्रयं पटङ्गुलानि च शरीरोत्सेधः । प्रथमे तु सीमंतके प्रस्तारे
हस्तत्रयमिति शरीरं प्रथमपृथिव्यां शरीरप्रमाणमेतदिति ॥ १४ ॥

द्वितीयायां च पृथिव्यां नारकशरीरप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

विदिद्याए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उत्सेहो ।

पण्णरस दोण्णि बारस धणु रदणी अङ्गुला चेव ॥ १५ ॥

द्वितीयायां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।

पंचदश द्वौ द्वादश धनूषि रत्नयोद्धलानि चैव ॥ १५ ॥

टीका—विद्याए-द्वितीयायां द्वितीययोः पूरणी द्वितीया तस्यां, पुटवीए-शुचिव्यां शर्कराख्यायां, णेरइयाणं-नारकाणां, तुशब्दः संगृहीता-शेषोत्सेधविशेषः, होदि-भवति, उस्सेहो-उत्सेधः शरीरोत्सेधप्रमाणं, पण-रस-पंचदश, दोण्णि-द्वौ, वारस-द्वादश, धणु-धनुंषि, रदणी-रत्नय हरतां, अंगुला चैव-अंगुलानि चैव, ययासंख्येन संबंधः । द्वितीयायां शुचिव्यामेकादशे प्रस्तारे नारकाणामुत्सेधः पंचदश धनुंषि द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि । अत्रापि मुखभूमिविशेषं कुत्रोत्सेधे इते इच्छागुणितं मुससहितं च सर्वप्रस्ताराणां प्रमाणं वक्तव्यं । तद्यथा । अत्रैकादशप्रस्ताराणि भवन्ति—तत्र प्रथमप्रस्तारे सुरसूरकनाग्नि नारकाणामुत्सेधोऽष्टौ धनुंषि हस्तद्वयं द्वावेकादशभागवंगुलद्वयं च । द्वितीयप्रस्तारे स्तनकनाग्नि नारकोत्सेधो नव दंडा द्वाविंशत्यंगुलानि चतुरेकादशभागाः । तृतीयप्रस्तारे मनकनामधेये नव धनुंषि त्रयो हस्ता अष्टादशांगुलानि षडेकादशभागानि चोत्सेधः । चतुर्थप्रस्तारे नवकसंज्ञके नारकोत्सेधः दश दंडा द्वौ हस्तौ चतुर्दशांगुलानि सष्टैकादशभागानि । पंचमप्रस्तारे घाटनामके एकादशदंडा हस्तत्रैकादशांगुलानि दशैकादशभागाश्च शरीरोत्सेधः । षष्ठप्रस्तारे संपाटसंज्ञके नारकशरीरोत्सेधो द्वादश दंडाः सप्तांगुलानितथैकादशभागाश्च सप्तमप्रस्तारे जिह्वाख्ये द्वादश दंडा हस्तत्रयं त्रीण्यंगुलानि त्रय एकादशभागाश्चोत्सेधः । अष्टमप्रस्तारे जिह्विकाख्ये नारकोत्सेधस्त्रयोदश दंडा एको हस्तत्रयोविंशत्यंगुलानि पंचैकादश भागाश्च । नवमप्रस्तारे लोलाख्ये नारकोत्सेधश्चतुर्दश दंडा एकोनविंशतिरंगुलानां सप्तैकादशभागाश्च । दशमप्रस्तारे लोलुपाख्ये नारकोत्सेधश्चतुर्दश धनुंषि त्रयो हस्ताः पंचदशांगुलानि नवैकादश भागाश्च । एकादशप्रस्तारे स्तनलोलुपनामधेये नारकशरीरोत्सेधः पंचदश दंडा द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि चेति ॥ १५ ॥

तृतीयायां बालुकाप्रभायां नारकोत्सेधं व्यावर्णयन्नाह;—

तदियाए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

एकत्तीसं च धणू एगा रदणी मुणेयव्वा ॥ १६ ॥

तृतीयायां शृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

एकत्रिंशच्च धनूपि एका रत्निर्मन्तव्या ॥ १६ ॥

टीका—तदियाए—तृतीयायां, पुढवीए—शृथिव्यां बालुकाख्यायां, णेर-
इयाणं—नारकाणां, तु—विशेषः होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः, एकत्तीसं च—
एकत्रिंशच्च एकेनाधिका त्रिंशत्, धणु—धनूपि, एगा—एका, रदणी—रत्निर्हस्तः
मुणेयव्वा—ज्ञातव्या । तृतीयायां शृथिव्यां नवमप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो
धनुषामेकत्रिंशदेका रत्निश्च ज्ञातव्या इति । शेषं सूचितं नारकप्रमाण-
मत्रापि मुखभूमिविशेषं कृत्वा नवोत्सेधमजितमिच्छया गुणितं द्वितीयशृथि-
व्युत्कृष्टनारकोत्सेधमुखसहितं च कृत्वा नेयं । तद्यथा—प्रथमप्रस्तारे तप्ताख्ये
नारकोत्सेधः सप्त दंडा एको हस्तो दशांगुलानि द्वौ त्रिभागौ च ।
द्वितीयप्रस्तारे तापनामनि नारकोत्सेधो दंडानामेकोनविंशतिर्नवां-
गुलानि त्रिभागश्च । तृतीयप्रस्तारे तपननाम्नि नारकोत्सेधो
विंशतिर्दण्डास्त्रयो हस्ता अंगुलानि चाष्टौ । चतुर्थप्रस्तारे तापनारख्ये शरीरो-
त्सेधो द्वाविंशतिर्धनुषा द्वौ हस्तौ षडंगुलानि द्वौ त्रिभागौ च । पंचमप्रस्तारे
निद्राप्रारख्ये चतुर्विंशतिचापाः पंचांगुलानि एको हस्तस्त्रिभागश्चैकः । षष्ठ-
प्रस्तारे प्रज्वलिताख्ये नारकोत्सेधः षड्विंशतिर्धनुषा चत्वारि चांगुलानि ।
सप्तमैंद्रके ज्वलितसंज्ञके नारकोत्सेधः सप्तविंशतिचापास्त्रयो हस्ता द्वे अंगुले
त्रिभागौ च द्वौ । अष्टमप्रस्तारे संज्वलमैंद्रके एकोनविंशदुत्सेधो धनुषां
हस्तद्वयमेकांगुलमेकस्त्रिभागश्च । नवमे च प्रस्तारे एकत्रिंशत्कोदंडा हस्तश्चैको
नारकोत्सेध इति ॥ १६ ॥

टीका—पंचमायां पृथिव्यां धूमप्रमानामधेयायां नारकाणामुत्सेधो भवति, सदं-शतमेकं, पणवीसं च-पंचविंशत्यधिकं, धणुष्पमाणेन-धनुः-प्रमाणेन ज्ञातव्यं । पंचमायां पृथिव्यां पंचमैद्रके नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन शतमेकं पंचविंशत्यनरं ज्ञातव्यमिति । अत्राप्येतद्भूमिं पूर्वोक्तं मुखं च कृत्वा विशेषं च कृत्वा विशेषं च पंचकोत्सेधभाजितमिच्छया गुणितं मुखसहितं कृत्वा शेषैद्रकाणां नारकाणामुत्सेधो वाच्यः । तत्र प्रथमप्रस्तारे तमोनाम्नि नारकोत्सेधः पंचसप्ततिदंडाः । द्वितीयप्रस्तारे भ्रमनामके नारकोत्सेधः सप्ताशीतिदंडाद्वौ हस्तौ च । तृतीयप्रस्तारे रूपसंज्ञके चैद्रके नारकोत्सेधो धनुषां शतमेकं । चतुर्थप्रस्तारेऽन्वयसंज्ञके नारकोत्सेधो धनुषां द्वादशोत्तरं शतं हस्तद्वयं च । पंचमप्रस्तारे तमिस्रसंज्ञके धनुषां पंचविंशत्युत्तरशतमिति ॥ १८ ॥

षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकोत्सेधमाह—

छट्ठीए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उस्सेहो ।

दोण्णि सदा पण्णासा धणुष्पमाणेण विण्णेया ॥ १९ ॥

षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवत्युत्सेधः ।

द्वे शते पंचाशत् धनुः प्रमाणेन विज्ञेये ॥ १९ ॥

टीका—छट्ठीए—पण्णां पूरणी णी तस्यां, पुढवीए—पृथिव्यां, णेरइयाणं तु—नारकाणां तु, होइ—भवति, उस्सेहो—उत्सेधः, दोण्णि सदा—द्वे शते धनुषां शतद्वयं, पण्णासा—पंचाशदधिकं, धणुष्पमाणेन—धनुषां प्रमाणेन, विण्णेया—विज्ञेये । षष्ठ्यां पृथिव्यां तमप्रमायां तृतीयप्रस्तारे नारकाणामुत्सेधो धनुषां प्रमाणेन द्वे शते पंचाशदधिके विज्ञेये । अत्रापि मुसभूमिविशेषादिक्रमं कृत्वा शेषैद्रकनारकाणामुत्सेध आनेयस्तथा तमप्रमायां प्रथमप्रस्तारे हिमनाम्नीन्द्रके नारकाणामुत्सेधः षट्षष्ट्याधिकं धनुषां शतं द्वौ हस्तौ षोडशांगुलानि च । द्वितीय प्रस्तारे वर्दलनाम्नीन्द्रके धनुषां शतद्वयमष्टाधिकं

हस्तश्चैकोऽष्टावंगुलान्यपि । तृतीयप्रस्तारे लल्लकनामैन्द्रके नारकोत्सेधः सूत्रो-
'पातधनुषां शतद्वयं पंचाशदधिकं विज्ञेयमिति ॥ १९ ॥

सप्तम्यां पृथिव्यां नारकोत्सेधप्रमाणमाह;—

सत्तमिए पुढवीए णेरइयाणं तु होइ उत्सेहो ।
पंचेव धणुसयाइं प्रमाणदो चेव बोधव्वा ॥ २० ॥

सप्तम्यां पृथिव्यां नारकाणां तु भवति उत्सेधः ।

पंचैव धनुःशतानि प्रमाणतश्चैव बोद्धव्यानि ॥ २० ॥

टीका—सत्तमिए—सप्तम्यां, पुढवीए—पृथिव्यां महातमःप्रभायां, णेर-
इयाणं तु—नारकाणां तु, होइ—उत्सेहो भवत्युत्सेधः, पंचेव धणुसयाइं—पंचैव
धनुःशतानि, प्रमाणदो चेव—प्रमाणतश्चैव नान्यत्, बोधव्वा—बोद्धव्यानि ।
सप्तम्यां महातमप्रभायामवधिस्थानकेंद्रकनामनि नारकाणामुत्सेधः
प्रमाणतः पंचैव धनुःशतानि नाधिकानीति । एवं सर्वासु पृथिवीषु स्वर्का-
येंद्रकप्रतिबद्धेषु श्रेणिविश्रेणिवद्धेषु पुष्पप्रकीर्णकेषु च नारकाणामुत्सेधः
स्वर्कायेंद्रकनारकोत्सेधसमानो वेदितव्यः । प्रथमायां पृथिव्यां प्रथमप्रस्तारे
समिंतकेंद्रकनाम्नि महादिक्षु श्रेणिवद्धनारकाण्येकोनपंचाशदेकोनपंचाश-
दिति । त्रिदिक्षु चाष्टचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशदिति । एवमष्टावष्टौ हानिं
कृत्वा तावन्नेतव्यं यावदवधिस्थानस्य चत्वारि दिक्षु श्रेणिवद्धानीति । प्रथ-
मायां पृथिव्यां त्रिंशल्लक्षाणि नारकाणां तान्येव श्रेणिवद्धेंद्रकरहितानि
पुष्पप्रकीर्णकानि । द्वितीयायां पंचविंशतिलक्षा नारकाणां तान्येव श्रेणि-
वद्धेंद्रकरहितानि पुष्पप्रकीर्णकानि । तृतीयायां पंचदशलक्षा नारकाणां ।
चतुर्थ्यां दशलक्षा नारकाणां । पंचम्यां लक्षत्रयं नारकाणां । षष्ठ्यां
पंचोनं लक्षं नारकाणां । सप्तम्यां पंचैव नारकाणि । सर्वत्र श्रेणिवद्धेंद्रक-
रहितपुष्पप्रकीर्णकानीति प्रमाणं व्यावर्णितं देहोऽपि व्यावर्णितस्तद्व्य-
तिरेकाद्वृणुगुण्यमेदेन ततो न दोषो देहस्वरूपमकथित्वा प्रमाणस्य कथने ।

नारकाणां शरीरं बीभत्सं दुर्गन्धि वैक्यिकं सर्वांशुभपुद्गलैर्निष्पन्नं सर्वदुःख-
कारणं ह्रुदकसंस्थानमशुभनाम दुःस्वरवदनं कुम्भिकुलादिसंकीर्णमिति ॥२०॥

देवानां शरीरं व्यावर्णितं न तत्प्रमाणमतस्तदर्थमाह;—

पण्वीसं असुराणां सेसकुमाराणां दस धणू चैव ।

विंतरजोइसियाणां दस सत्त धणू गुणेयव्वा ॥ २१ ॥

पंचविंशतिरसुराणां शेषकुमाराणां दश धनूंषि चैव ।

व्यंतरज्योतिष्काणां दश सत्त धनूंषि ज्ञातव्यानि ॥ २१ ॥

टीका—भवनवासिव्यंतरज्योतिष्ककल्पवासिभेदेन देवाश्चतुर्विधा भवन्ति ।

तत्र भवनवासिनां तावत्प्रमाणं व्यावर्णयति—पण्वीसं—पंचमिराधिका विंशतिः
पंचविंशतिः, असुराणां—असुरकुमाराणां, सेसकुमाराणां—शेषकुमाराणां नाम-
विद्युत्सुपर्णाभिवातस्तनितोदधिदीपदिवकुमाराणां, दस धणू—दश दंडाः ।

चशब्दः समुच्चयार्थस्तेन सामानिकत्रायस्त्रिंशत्यादिवात्परलोकपालानी-
कप्रकीर्णकामियोग्यकित्विषिकानामेतदेव प्रमाणं शरीरस्य वेदितव्यं ।

व्यंतराः किनरकिंपुरुषगरुडगंधर्वयक्षराक्षसभूतापिशाचाः, जोइसिया—ज्यो-
तिष्काः सूर्याचन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्णकतारकाश्च, व्यंतराश्च ज्योतिष्काश्च

व्यंतरज्योतिष्कास्तेषां व्यंतरज्योतिष्काणां, दस सत्त धणू—दश सत्त धनूंषि

यथासंख्येन व्यंतराणां दश धनूंषि ज्योतिष्काणां च सत्त धनूंषि सामानिक-
त्रायस्त्रिंशल्लोकपालवर्जितशेषनिकायानां च शरीरस्योत्सेधो ज्ञातव्य इति ।

भवनवासिनो दशप्रकारा भवन्ति—तत्र प्रकारस्यासुरकुमारसंज्ञकस्य सामा-
निकादिसहितस्य शरीरोत्सेधः पंचविंशतिर्धनुषामुत्कृष्टः, नागकुमाराणां

विद्युत्कुमाराणां सुपर्णकुमाराणामग्निकुमाराणां वातकुमाराणां स्तनितकुमारा-
णामुदधिकुमाराणां दीपकुमाराणां दिक्कुमाराणां सामानिकादिभेदभिन्नानां

च दश दंडाः शरीरस्योत्सेधः । व्यंतराणामष्टप्रकाराणां स्वभेदभिन्नानां
दश धनूंषि शरीरस्योत्सेधः । ज्योतिष्काणां च पंचप्रकाराणां स्वभेदभि-
न्नानां सत्त दंडाः शरीरस्योत्सेधो ज्ञातव्य इति ॥ २१ ॥

एते तिर्यग्लोके व्यवस्थितास्तद्दारेणैव तिरश्चां च वक्ष्यमाणत्वाद्-
ल्लेख्य प्रमाणं मनुष्याणां तावदुत्कृष्टं प्रमाणमाह;—

छद्मणुसहस्रस्तेषं चतुर्दुर्गमिच्छन्ति भोगभूमीसु ।

यणवीसं पंचसदा बोधव्वा कम्मभूमीसु ॥ २२ ॥

यद्गधनुःसहस्रोत्सेधं चत्वारि द्वे इच्छन्ति भोगभूमिषु ।

पंचविंशतिः पंचशतानि बोद्धव्यानि कर्मभूमिषु ॥ २२ ॥

टीका—छद्मणुसहस्र-पद धनुषां सहस्राणि, उत्सेधं-उत्सेधं शरीरप्र-
माणं, चतु-चत्वारि सहस्राणि धनुषां, दुर्ग-द्वे सहस्रे धनुषां,
इच्छन्ति-आभ्युपगच्छन्ति, पूर्वाचार्या भोगभूमिषु दशप्रकारकल्पपादपोषलक्षि-
तासु । यणवीसं-पंचविंशतिः, पंचसदा-पंचशतानि च धनुषां, बोधव्वा-
बोद्धव्यानि ज्ञातव्यानि कर्मभूमिषु । पंचसु भरतैरावतविद्भेदेषु भोगभूमिषु-
एकदमध्यमजघन्यासु मनुष्याणामुत्तरेषु यथासंख्येन पद चत्वारि सहस्राणि
द्वे च हस्ते (सहस्रे) धनुषामिच्छन्ति, कर्मभूमिषु च मनुष्याणां एकदमुत्सेधं
शतपंचकं पंचविंशत्यधिकमिच्छन्तीति ॥ २२ ॥

माधान्यादेवानां कल्पवासिनां तावदुत्सेधमाह;—

सोहम्मीसाणेसु य देवा खलु होंति सत्तरयणीओ ।

छवेव य रयणीओ सणकुमारे हि माहिदे ॥ २३ ॥

सौधर्मज्ञानयोश्च देवाः खलु भवन्ति सप्त रत्नयः ।

पद्मं चैव च रत्नयः सनत्कुमारे हि माहिदे ॥ २३ ॥

टीका—सोहम्मीसाणेसु य-सुधर्मा नाग्री सप्ता तस्यां भवः
सौधर्म इन्द्रस्तेन सहचरितं विमानं कल्पो वा, सौधर्मश्चैज्ञानश्च सौधर्म-
ज्ञानो तयोः सौधर्मज्ञानयोः श्रेणिबद्धप्रकीर्णकसहितयोः, देवा-देवा इन्द्र-
सामानिकत्रायास्त्रिशतादिपदात्मरसलोकपालानीकप्रकीर्णकाभियोग्यकिल्दि-
यिकाः, खलु-सुहृद्, सत्तरयणीओ-सप्त हस्ताः, छवेव-यदेव च, रयणीओ-

रत्नयो हस्ताः, सणक्कुमारे-सनत्कुमारे च, माहिदे-माहेन्द्रे । सौधर्मेशानयोः
कल्पयोर्देवा इन्द्रादयः शरीरप्रमाणेन सप्तहस्ता भवन्ति, सनत्कुमारमाहेन्द्र-
योश्च कल्पयोश्च देवा इन्द्रादयः षट्परत्नयः प्रमाणेन भवन्तीति ॥ २३ ॥

शेषकल्पेषु देवोत्सेधं प्रतिपादयन्नाह;—

चमे य लंतवे वि य कल्पे खलु ह्येति पंच रयणीओ ।
चचारि य रदणीओ सुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

ब्रह्मे च लांतवेऽपि च कल्पे खलु भवन्ति पंचरत्नयः ।

चतस्रश्च रत्नयः शुक्कसहस्सारकल्पेषु ॥ २४ ॥

टीका—ब्रह्मे-ब्रह्मकल्पे, लंतवे य-लांतवकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते । खलु-स्फुटं व्यक्तं सर्वमेतत्, ह्येति-भवन्ति-पंच रयणीओ-
पंच रत्नयः । दनाद्रव्यनुवर्ततो (?) तेन सह संबंधः सर्वत्र द्रष्टव्यः ।
चचारि य-चतस्रश्च रदणीओ-रत्नयो हस्ताः, सुक्क-शुक्ककल्पे, सहस्सार-
सहस्रारकल्पे, अत्रापि कल्पशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । उपलक्षणमात्रमे-
तत्तेनान्येषामपि धर्मोत्तरकापिष्ठमहाशुक्कशतारसहस्रारकल्पानां महणं द्रष्टव्यं ।
श्रेणिबद्धप्रकीर्णकानां च । बह्वब्रह्मोनरलांतवकापिष्ठेषु च चतुर्षु कल्पेषु देवा
इन्द्रादयः पंचहस्ताः प्रमाणेन भवन्ति, तथा शुक्कमहाशुक्कशतारसहस्रारेषु च
चतुर्षु कल्पेषु देवा इन्द्रसामानिकादयश्च चत्वारो हस्ताः शरीरप्रमाणेन
भवन्तीति ॥ २४ ॥

आनतादिदेवप्रमाणमाह;—

आणदपाणदकल्पे अञ्जुद्धाओ हवन्ति रयणीओ ।

तिण्णेव य रयणीओ बांधव्वा आरणच्चुदे चापि ॥ २५ ॥

आनप्राणतकल्पयोरर्द्धाधिका भवन्ति रत्नयः ।

तिस्र एव च रत्नयः बोद्धव्या आरणाच्युतयोश्चापि ॥ २५ ॥

टीका—आणद-आनतकल्पे, पाणद-प्राणतकल्पे, कल्पशब्दः प्रत्येक-
मभिसंबध्यते, अद्भुद्वाओ-अर्द्धाधिकास्तिस्रो रत्नयस्त्रयो हस्ता हस्तार्द्धं च,
हवंति-भवन्ति, रयणीओ रत्नयः । तिण्णेव-तिस्रश्च, रयणीओ-रत्नयः,
बोद्धव्या ज्ञातव्याः, आरणच्चुदे चावि-आरणाच्युतयोरपि आरणकल्पेऽच्यु-
तकल्पे च आनतप्राणतकल्पयोर्देवा इन्द्रादयस्त्रयो हस्ता अर्द्धाधिकाः शरीर-
प्रमाणेन बोद्धव्याः, आरणाच्युतकल्पयोश्च देवा इन्द्रादयस्त्रयो हस्ताः
शरीरप्रमाणेन बोद्धव्या इति ॥ २५ ॥

नवमैवेयकदेवशरीरं प्रतिपादयन्नाह;—

हेट्ठिमगेवज्जेसु य अट्ठाइज्जा हवंति रयणीओ ।

मज्झिमगेवज्जेसु य वे रयणी होंति उस्सेहो ॥ २६ ॥

अधस्तनमैवेयकेषु च सार्धद्वयं भवन्ति रत्नयः ।

मध्यममैवेयकेषु च द्वे रत्नी भवतः उत्सेधः ॥ २६ ॥

टीका—हेट्ठिमगेवज्जेसु य-अधोमैवेयकेषु अधो व्यवस्थिता वै ये त्रयो
मैवेयककल्पास्तेषु, अट्ठाइज्जा-अर्द्धाधिकं रत्निद्वयं तृतीयार्द्धसाहिते रत्नी
वा भवतः, मज्झिमगेवज्जेसु य-मध्यममैवेयकेषु च मध्यमप्रदेशस्थितेषु त्रिषु
मैवेयकेषु, वे रदणी-द्वे रत्नी द्वौ हस्तौ, हवंति-भवतः, उस्सेहो-उत्सेधः शरी-
रप्रमाणं । नव मैवेयककल्पा भवन्ति तत्राधोष एकः कल्पः अधोमध्यमो
द्वितीयः कल्पः अधोपरि तृतीयः कल्पस्तेषु कल्पेषु त्रिषु देवा अहमिन्द्रा
अर्द्धाधिकौ द्वौ हस्तौ प्रमाणेन भवन्ति, तथाऽधोमध्यमः कल्प एकः मध्य-
ममध्यमकल्पो द्वितीयः मध्यमोपरि कल्पस्तृतीय एतेषु त्रिषु कल्पेषु देवा
अहमिन्द्रा द्विहस्तोत्सेधा भवन्तीति ॥ २६ ॥

उपरिममैवेयकदेवशरीरोत्सेधमनुनरेद्वोत्सेधं चाह;—

उवरिमगेवज्जेसु य दिवड्ढुरयणी हवे य उस्सेहो ।

अणुदिसणुत्तरदेवा एया रयणी सरीराणि ॥ २७ ॥

उपरिमणवेयकेषु च ह्यर्धरत्निर्भवेत् च उत्सेधः ।

अनुदिशानुत्तरदेवा एकरत्निशरीराः ॥ २७ ॥

टीका—उपरिमणवेयकेषु य—उपरिमणवेयकेषूपरिपदेशव्यवस्थितेषु त्रिषु मणवेयककल्पेषु, दिवद्वयरणी—अर्द्धाधिकरत्निः हस्तोपरं च हस्तार्द्धं, हवे य—भवेत्, उत्सेहो—उत्सेधः । उपर्यव एकः कल्पः, उपरिममध्यमो द्वितीयः कल्पः, उपर्यपरि तृतीयः कल्पः, एतेषु त्रिषु मणवेयककल्पेषु देशानां शरीरोत्सेध एको हस्तो हस्तार्द्धं च । यद्यपि सविकल्पा विद्यन्तेऽत आगम-तस्ते ज्ञातव्या इति । अणुदिस—अनुदिशकल्पे नवमुं विमानेषु, अणुत्तर-अनुत्तरकल्पे च पंचसु विमानेषु देवा अहमिन्द्राः, एषा रयणी शरीराणि—एकरत्निशरीरा एकहस्तदेहप्रमाणाः, अनुदिशानुत्तरकल्पयोश्चतुर्दशविमानेषु देवा एकहस्तशरीरोत्सेधा भवन्तीति ॥ २७ ॥

देवमनुष्यनारकाणां प्रमाणपूर्वकदेहस्वरूपं प्रतिपाद्य तिरभामेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यन्तानां शरीरोत्सेधद्वारेण जघन्यदेहमाहः—

भागमसंखेज्जदिमं जं देहं अंगुलस्स तं देहं ।

एहंदिषादिपंचेन्द्रियंतदेहं प्रमाणेण ॥ २८ ॥

भागोऽसंख्यातकः यो देहोऽंगुलस्य स देहः ।

एकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियांतदेहः प्रमाणेन ॥ २८ ॥

टीका—भागं—भागः, असंखेज्जदिमं—असंख्यातः, जं देहं—य उपचयो यावत्पिंडोः यत्परिमाणोऽंगुलस्य द्रव्यांगुलस्य, तं देहं—स उपचय-स्तावान्पिंडस्तत्परिमाणः । एहंदिषादि—एकेन्द्रिय आदिर्येषां ते एकेन्द्रियादयः, पंचेन्द्रियंत—पंचेन्द्रियोति येषां ते पंचेन्द्रियांताः । एकेन्द्रियादयश्च ते पंचे-न्द्रियांतामेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियांतास्तेषां देहः शरीरमेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियां-तदेहः, एकेन्द्रियदीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां शरीरं, जहण्णेण—द्रव्यांगुलमसंख्यातखंडं कृत्वा तत्रैकसंज्ञोपचयो यावान् देहो यन्मात्रतन्मात्रो देहः शरीरं जघन्येनैकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यंतानामिति ॥ २८ ॥

- तेषामेवोक्तृष्टप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;-

साहियसहस्रमेयं तु जोयणाणं हवेज्ज उक्कस्सं ।

एयंदियस्स देहं तं पुण पउमत्ति णादव्वं ॥ २९ ॥

साधिकसहस्रमेकं तु योजनानां भवेत् उक्तृष्टः ।

एकेन्द्रियस्य देहः स पुनः पञ्चमिति ज्ञातव्यं ॥ २९ ॥

टीका—साहिय—सहाधिकेन वर्तत इति साधिकं सत्रोशद्वयं, सहस्रमेयं तु—सहस्रमेकं तु एकं एकसहस्रं, जोयणाणं—योजनानां, हवेज्ज—भवेत्, उक्कस्सं—उक्तृष्टः । एयंदियस्स—एकेन्द्रियस्य, देहं—देहः शरीरं, तं पुण—त पुनः, पउमत्ति णायव्वं—पञ्चमिति ज्ञातव्यं । तेन पृथिवीकायादिवायुकायांतानां व्रतानां चैतावन्मात्रस्य देहस्य निराकरणं द्रष्टव्यं । योजनानां सहस्रमेकं साधिकं च तन्मात्र एकेन्द्रियस्य देहः स पुनर्देहो वनस्पतिमंशकरस्य पञ्चम्य ज्ञातव्यः । प्रमाणप्रमाणवतोभेदं कृत्वा निर्देश इति ॥ २९ ॥

ईन्द्रियादीनामुक्तृष्टदेहप्रमाणमाह;-

संखो पुण वारसजोयणाणि गोभी मये तिकोसं तु ।

भमरो जोयणमेत्तं मच्छो पुण जोयणसहस्रं ॥ ३० ॥

शंखः पुनर्द्वादशयोजनानि गोभी भवेत् त्रिकोशं तु ।

भ्रमरो योजनमात्रः सत्स्यः पुनर्योजनसहस्रः ॥ ३० ॥

टीका—संखो पुण—शंखः पुनर्द्वादशयोजनानि—द्वादशयोजनानि द्वादशयोजनो वा, गोभी—गोपालिका सर्जूरको वा, भये—भवेत्, त्रिकोसं तु—त्रिकोशं तु त्रिकोशमात्रस्येन्द्रियः, भमरो—भ्रमरो मधुगन्धतुरिन्द्रियः, जोयणमेत्तं—योजनमात्रं गन्धविचतुष्टयमात्रं, मच्छो—मन्थ्यः, पुण—पुनः, जोयणसहस्रं—योजनसहस्रः । ईन्द्रियाणां माये उक्तृष्टदेहः शंखः

स च द्वादशयोजनमात्रः, त्रीन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो गोभी सा च क्रो-
शत्रयेपरिमिता, चतुरिन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो भ्रमरः स च योजनप्र-
माणः, पंचेन्द्रियाणां मध्ये उत्कृष्टदेहो मत्स्यः स च योजनसहस्रायाम्
शति ॥ ३० ॥

प्रमाणमपि प्रमाणसूत्रेण गृहीतं यतोऽतो जंबूद्वीपस्यापि परिधिप्रमाणमाह;—
जंबूद्वीपपरिहिओ तिण्णव लक्खं च सोलहसहस्सं
वे चेव जोयणसया सत्तावीसा य होति बोधव्वा ॥ ३१ ॥
तिण्णेव गाउआइं अट्ठावीसं च धणुसयं भणियं ।
तेरस य अंगुलाइं अद्धंगुलमेव सविसेसं ॥ ३२ ॥

जंबूद्वीपपरिधिः त्रीण्येव लक्षाणि च षोडशसहस्राणि ।

द्वे चैव योजनशते सप्तविंशतिश्च भवन्ति बोद्धव्यानि ॥ ३१ ॥

त्रीण्येव गण्युतानि अष्टाविंशतिश्च धनुःशतं भणितं ।

त्रयोदश चांगुलानि अर्धांगुलमेव सविशेषं ॥ ३२ ॥

टीका—जंबूद्वीपो योजनलक्षविष्कंभ एतावत्परिधिप्रमाणस्यान्यथा-
नुपपत्तेस्तस्य च ग्रहणं बहुप्रमाणाविकल्पसंग्रहणं जंबूद्वीपप्रमाणग्रहणं
च स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रायामप्रमाणज्ञापनार्थं तयोश्च प्रमाणकथनमुत्कृष्टदे-
हप्रमाणैकेन्द्रियायवस्थानज्ञापनार्थमित्यतो योजनलक्षे जंबूद्वीपविष्कंभवर्गं
दशगुणं कृत्वा वर्गमूलं च गृहीत्वैव पठति,—जंबूद्वीपपरिहिओ—जंबूद्वीपक्षोपल-
क्षितो द्वीपो जम्बूद्वीपोऽसंख्यातद्वीपसमुद्राणां मध्यनाभिरिव तदायत्वं
सर्वपां विष्कंभायामपरिधिप्रमाणं, परिहिओ—परिधिः परिक्षेपो जंबूद्वीपस्य
परिधिर्जंबूद्वीपपरिधिः, तिण्णेव लक्खं—त्रीण्येव लक्षाणि, सोलहसहस्सं—
षोडशसहस्राणि, वे चेव जोयणसया—द्वे चैव योजनानां शते, सत्तावीसा

य—सप्तविंशतिश्च योजनानां सर्वत्र संबंधः, ह्येति—भवांति, बोधका-
 बोद्धव्यानि । जंबूद्वीपस्य परिधेः, प्रमाणं योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोड-
 शसहस्राणि, योजनानां द्वे च शते योजनानां सप्तविंशतिश्च । अथवा
 भेदेन निर्देशो जंबूद्वीपपरिधिः योजनानां त्रीणि लक्षाणि षोडशसहस्राणि
 द्वे शते सप्तविंशतिश्चेति । तथा तिण्णैव—त्रीण्येव, गाउआइ—गम्युतानि
 क्रोशाः, अट्टावांसं च—अष्टाविंशतिश्च, घणु—घनुषां, सदं—शतं,
 भणिमं—भणितं, तेरस य—त्रयोदशानि च, अंगुलाइ—अंगुलानि च,
 अहं गुलमेव—अर्धगुलमेव च, सविसेसं—सविशेषो यवः सातिरेकः
 किंचिद्वध तेन विशेषेण सह वर्तत इति सविशेषमर्द्धगुलेन संबंधः । त्रीणि
 गम्युतानि धनुषां शतमष्टाविंशत्याधिकं त्रयोदशानि चांगुलानि सविशेष-
 मर्द्धगुलं चेति ॥ ३१॥३२ ॥

जंबूद्वीपमादिं कृत्वा कियतां द्वीपानां नामान्याहः—

जंबूद्वीपो धादइसंडो पुक्खरवरो य तह दीवो ।

वारुणिवर खीरवरो य धिद्वरो सोदवरदीवो ॥ ३३ ॥

णंदीसरो य अरुणो अरुणभासो य कुंडलवरो य ।

संखवर रुजग भुजगवर कुसवर कुंचवरदीवो ॥ ३४ ॥

जंबूद्वीपो धातकीखंडः पुष्करवरश्च तथा द्वीपः ।

वारुणीवरः क्षीरवरश्च धृतवरः क्षौद्रवरद्वीपः ॥ ३३ ॥

नंदीश्वरश्चारुणोऽरुणभासश्च कुंडलवरश्च ।

संखवरो रुचको भुजगवरो कुशवरो कौंचवरद्वीपः ॥ ३४ ॥

टीका—जंबूद्वीपो—जंबूद्वीपः प्रथमो द्वीपः, धादइसंडो—धातकी-
 खंडो द्वितीयो द्वीपः, पुक्खरवरो—पुष्करवरस्तृतीयो द्वीपः, तह—तथा, दीवो
 द्वीपः, वारुणिवर—वारुणीवरश्चतुर्थो द्वीपः, खीरवरो—क्षीरवरः पंचमो

द्वीपः, धिदवरो—धृतवरः षष्ठो द्वीपः, सोदवरो—क्षौद्रवरः सप्तमो द्वीपः,
नंदीसरो य—नंदीश्वरश्चाष्टमो द्वीपः, अरुणो—अरुणाख्यो नवमो द्वीपः,
अरुणभासो य—अरुणभासश्च दशमो द्वीपः, कुंडलवरो य—कुंडलवरश्चै-
कादशो द्वीपः, संस्वर—शंसवरो द्वादशो द्वीपः, रुजग—रुचकखयो-
द्दशो द्वीपः, भुजगवरो—भुजगवरश्चतुर्दशो द्वीपः, कुसवरो—कुशवरः
पंचदशो द्वीपः, कुचवरदीवो—कौचवरद्वीपश्च षोडश इति ॥ ३३॥३४ ॥

एवं नामानि गृहीत्वा विष्कंभप्रमाणमाह,—

एवं द्वीपसमुद्रा दुगुणदुगुणवित्थहा असंखेज्जा ।

एवे दु तिरियलोए सयंभूरमणोदहिं जाव ॥ ३५ ॥

एवं द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याताः ।

एते तु तिर्यग्लोके स्वयंभूरमणोदधिर्यावत् ॥ ३५ ॥

टीका—एवं अनेन प्रकारेण, द्वीपसमुद्रा—द्वीपसमुद्राः, दुगुणदुगुण-
वित्थहा—द्विगुणो द्विगुणो विस्तारो येषां ते द्विगुणद्विगुणविस्ताराः, कियंताः?
असंखेज्जा—असंख्याताः संख्याप्रमितिकांताः । जंबूद्वीपविष्कंभाल्लवण-
समुद्रो द्विगुणविष्कंभो लवणसमुद्राश्च घातकीखंडद्वीपो द्विगुणविष्कंभः ।
अनेन प्रकारेण द्वीपात्समुद्रो द्विगुणविस्तारः समुद्राश्च द्वीपः । अतः सर्वे
द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा असंख्याता भवन्ति । ननु समुद्रग्रहणं कुतो
लब्धं? द्वीपग्रहणात्, तदपि कुतः? साहचर्यात्पर्वतनारदत्त । क्व व्यस्थिता
इत्याशंकायामाह—एते दु तिरियलोए—एते तु द्वीपसमुद्रास्तिर्यग्लोके रज्जु-
मात्रायामे, कियदूरं? सयंभूरमणोदहिं जाव—यावत्स्वयंभूरमणोदधिः ।
स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यन्ता असंख्याता द्वीपसमुद्रा द्विगुणद्विगुणविस्तारा द्रष्टव्या
इति ॥ ३५ ॥

असंख्याता इति तु न ज्ञायते, कियंत इत्यतस्तर्हिर्णयमाह;—

जावदिया उद्धारा अद्वाइज्जाण सागरुवमाणं ।

तावदिया खलु रोमा हवंति दीवा समुद्रा य ॥ ३६ ॥

यावन्त्युद्धाराणि अर्धतृतीययोः सागरोपमयोः ।

तावन्ति खलु रोमाणि भवन्ति द्वीपाः समुद्राश्च ॥ ३६ ॥

टीका—जावदियो—यावन्ति यन्मात्राणि, उद्धारा—उद्धाराणि उद्धार-
पत्योपमानि तेषु यावन्ति रोमाणि, अद्वाइज्जाण—अर्धतृतीययोर्दयोरर्धाधि-
कयोः, सागरुवमाण—सागरोपमयोः, तावदिया—तावन्तरतन्मात्राः, खलु-
स्फुटं, रोमा—उद्धारेषु रोमाणि सुकुमारोत्तरोमाग्राणि, हवंति—भवन्ति,
दीवा—द्वीपाः, समुद्रा य—समुद्राश्च । प्रमाणयोजनावगाहविक्रमायामं
कूपं कृत्वा सप्तरात्रजातमात्रोरणरोमाग्रभागेः पूर्णं च कृत्वा तत्र यावन्मा-
त्राणि रोमाग्राणि तावन्मात्राणि वर्षशतानि गृहीत्वा तत्र यावन्मात्राः समया
व्यवहारपत्योपमं नाम । व्यवहारपत्योपमे चैकैकं रोम असंख्यातवर्षको-
टीसमयमात्रान् भागान् कृत्वा वर्षशतसमर्थैकैकं स्रंढं प्रगुण्य तत्र याव-
न्मात्राः समयाः तावन्मात्रमुद्धारपत्योपमं भवति । उद्धारपत्योपमानि च
दशकोटीकोटीमात्राणि गृहीत्वैकं उद्धारसागरोपमं भवति । तावन्मा-
त्रयोर्दयोः सार्धयोः सागरोपमयोर्वावन्मात्राण्युद्धारपत्योपमानि तत्र च
यावन्मात्राणि रोमाणि तावन्मात्राः स्फुटं द्वीपसमुद्रा भवन्तीति ॥ ३६ ॥

ननु द्वीपग्रहणेन च समुद्राणां ग्रहणं संजातं तत्र न ज्ञायते किमभिधा-
नास्त इत्याशंकायामाह;—

जंबूद्वीवे लवणो धादइसंडे य कालउदधी य ।

सेसाणं दीदाणं दीवसरिसणामया उदधी ॥ ३७ ॥

जंबूद्वीपे लवणः धातकीस्रंढे च कालोदधिश्च ।

शेषाणां द्वीपानां द्वीपसदृशानामान उदधयः ॥ ३७ ॥

टीका—जंबूद्वीपे—जंबूद्वीपे, लवणो—लवणसमुद्रः, धादईसंडे य—धातकीसंडे च, कालोदधी य—कालोदधिसमुद्रः, सेसाणं—शेषेषु जंबूद्वीपधातकीसंडवर्जितेषु, द्वीवाणं—द्वीपेषु द्विर्गता आपो येषां ते द्वीपा जलरहितमध्यप्रदेशास्तेषु द्वीपेषु, दीवसरिसणामया—द्वीपैः सदृशानि समानानि नामानि येषां ते द्वीपसदृशनामानः, उदधी—उदकानि धीयंते येषु त उदधयः समुद्राः । जंबूद्वीपे लवणसमुद्रः, धातकीसंडे च कालोदधिसमुद्रः, शेषेषु पुनर्द्वीपेषु ये समुद्रास्ते स्वकीयस्वर्कायद्वीपनामसंज्ञका भवन्तीति ॥ ३७ ॥

एते समुद्रा लवणोदादयः किं समानरसा इत्याशंकायामाह—
पत्तेयरसा चत्तारि सायरा तिणिण होंति उदयरसा ।
अवसेसा य समुद्रा खोदरसा होंति णायव्वा ॥ ३८ ॥

प्रत्येकरसाश्चत्वारः सागरास्त्रयो भवंत्युदकरसाः ।

अवशेषाश्च समुद्राः क्षौद्ररसा भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ ३८ ॥

टीका—पत्तेयरसा—प्रत्येकः पृथक् पृथक् रसः स्वादो येषां ते प्रत्येकरसा भिन्नत्वादाः, चत्तारि—चत्वारः, सायरा—सागराः समुद्राः, तिणिण—त्रयः, होंति—भवन्ति, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां ते उदकरसाः पानीयरसपूर्णाः । अवसेसा य—अवशेषाश्चैतेभ्यो येऽन्ये, समुद्रा—समुद्राः, खोदरसा क्षौद्ररसाः इक्षो रस इव रसो येषां त इक्षुरसा मधुररसत्वादुपानीयाः, होंति—भवन्ति, णायव्वा—ज्ञातव्याः । * चत्वारः समुद्राः प्रत्येकरसाः, त्रय उदकरसाः समुद्राः, शेषाः पुनः क्षौद्ररसा ज्ञातव्या भवन्तीति* ॥ ३८ ॥

के प्रत्येकरसाः के चोदकरसा इत्याशंकायामाह,—

घारुणिवर खीरवरो घदवर लवणो य होंति पत्तेया ।
कालो पुक्खर उदधी सयंभुरमणो य उदयरसा ॥ ३९ ॥

१ किं समानरसा नेत्याह स, य । *पुष्प मध्यगतः पाठः ख-ग-पुस्तकेऽधिकः ।

वारुणीवरः क्षीरवरः घृतवरो लवणश्च भवन्ति प्रत्येकाः ।

कालः पुष्कर उदधिः स्वयंभूरमणयोदकरसाः ॥ ३९ ॥

टीका—वारुणीवर—वारुणीवरः समुद्रो वारुणी मयविशेषस्तस्या रस इव रसो यस्य स वारुणीरसो वारुणीवरः, क्षीरवरो—क्षीरवाः क्षीरस्य रस इव रसो यस्य स क्षीररसः क्षीरवरः, घृतवर—घृतवरः घृतस्य रस इव रसो यस्य स घृतरसः, लवणो य—लवणश्च लवणस्य रस इव रसो यस्य स लवणरसः लवणसमुद्रः, ह्येति—भवन्ति, पतेया—प्रत्येकरसाः, एते चत्वारो वारुणीवरादयः समुद्रा भिन्नरसा भवन्तीति । कालो—कालः, पुष्कर—पुष्करवरः, उदधी—समुद्रो, सयंभूरमणो य—स्वयंभूरमणश्च, उदयरसा—उदकरसा उदकं रसो येषां त उदकरसाः, फालोदधिपुष्करो-दधी समुद्रौ स्वयंभूरमणभेदे उदकरसाः । एतेभ्यः पुनरन्ये क्षौद्ररसाः समुद्रा इति ॥ ३९ ॥

अथ केषु समुद्रेषु जलचराः संति केषु च न संतीत्याशङ्कयामाह—

लवणे कालसमुद्रे सयंभूरमणे य ह्येति मच्छा दु ।

अवसेसेषु समुद्रेषु णत्थि मच्छा य मपरा वा ॥ ४० ॥

लवणे कालसमुद्रे स्वयंभूरमणे च भवन्ति मत्स्यास्तु ।

अवशेषेषु समुद्रेषु न संति मत्स्याश्च मकरा वा ॥ ४० ॥

टीका—लवणे—लवणसमुद्रे, कालसमुद्रे—कालसमुद्रे, सयंभूरमणे य—स्वयंभूरमणसमुद्रे च, ह्येति मच्छा—भवन्ति मत्स्याः, तुशब्दादन्ये जलचरा मत्स्यशब्दस्य चोपलक्षणत्वात् उत्तरत्र मकरप्रतिषेधाच्च । अवसेसेषु—अवशेषेषु एतेभ्योऽन्येषु, समुद्रेषु—समुद्रेषु, णत्थि—न संति न विद्यन्ते, मच्छा य—मत्स्याश्च, मपरा वा—मकरा वा चशब्दा-दन्येऽपि जलचरा न संत्युपलक्षणमात्रत्वाद्वा प्रतिषेधस्य । लवणसमुद्रे कालोदधौ स्वयंभूरमणसमुद्रे च मत्स्या मकरा अन्ये च जलचरा इन्द्रिया-

द्वयः पंचेन्द्रियपर्यताः संति, एतेभ्योऽन्येषु समुद्रेषु मत्स्या मकरा अन्ये च द्वीन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यता जलचरा न संतीति ॥ ४० ॥

अथ किंप्रमाणा जलचरा एतोष्वित्याशंकायामाह;—

अट्टारसजोयणिया लवणे णवजोयणा णदिमुहेसु ।

छत्तीसगा य कालोदहिम्मि अट्टार णदिमुहेसु ॥ ४१ ॥

अष्टादशयोजना लवणे नवयोजना नदीमुखेषु ।

षट्त्रिंशत्काश्च कालोदधौ अष्टादश नदीमुखेषु ॥ ४१ ॥

टीका—अट्टारसजोयणिया—अष्टादशयोजनानि प्रमाणं येषां तेऽष्टादशयोजनाः, लवणे—लवणसमुद्रे, णवजोयणा—नवयोजनानि प्रमाणं येषां ते नवयोजनाः, णदिमुहेसु—नदीनां मुखानि नदीमुखानि तेषु नदीमुखेषु प्रदेशेषु गंगासिंध्यादीनां समुद्रेषु प्रवेशे नदीमुखं । छत्तीसगा य—षट्त्रिंशदधिकानि त्रिंशत् प्रमाणं येषां ते षट्त्रिंशत्काः षट्त्रिंशद्योजनप्रमाणाः, कालोदहिम्मि—कालोदधौ, अट्टारस—अष्टादशयोजनप्रमाणा यथन्यत्र योजनशब्दो न श्रूयते पूर्वोक्तसमासांतर्भूतस्तथापि द्रष्टव्योऽन्यस्याश्रुतत्वात् लुप्तनिर्दिष्टो वा, णदिमुहेसु—नदीमुखेषु । लवणसमुद्रेऽष्टादशयोजनप्रमाणा मत्स्यास्तत्र च नदीमुखेषु च नवयोजनप्रमाणा मत्स्याः कालोदधौ पुनर्मत्स्याः षट्त्रिंशद्योजनप्रमाणास्तत्र च नदीमुखेषु अष्टादशयोजनप्रमाणाः । मत्स्यानामुपलक्षणमेतत् अन्येषामपि प्रमाणं द्रष्टव्यमिति ॥ ४१ ॥

स्वयंमुरमणे मत्स्यानामुत्कृष्टदेहप्रमाणं जघन्यदेहप्रमाणं च प्रतिपादयन्नुरसूत्रमाह;—

साहस्सिया दु मच्छा सयंमुरमणहि पंचसदिया दु ।

देहस्स सव्वहस्सं कुंथुपमाणं जलचरेसु ॥ ४२ ॥

साहस्रिकास्तु मत्स्याः स्वयंभूरमणे पंचशतिकास्तु ।

देहस्य सर्वहस्त्वं कुंथुप्रमाणं जलचरेषु ॥ ४२ ॥

टीका—साहस्रिया इ—साहस्रिकास्तु सहस्रं योजनानां प्रमाणं येषां ते साहस्रिकाः, अत्रापि योजनशब्दो द्रष्टव्यः, मच्छा—मत्स्याः स्वयंभूरमणस्त्रि—स्वयंभूरमणसमुद्रे, पंचसदिया—पंचशतिकाः पंच शतानि प्रमाणं येषां योजनानां पंचशतिका नदीमुत्सेष्विति द्रष्टव्यमधिकारात् । उत्कृष्टेन स्वयंभूरमणसमुद्रे मत्स्याः सहस्रयोजनप्रमाणा नदीमुत्सेषु पंचशतयोजनप्रमाणाः । देहस्य—देहस्य शरीरस्य, सर्वहस्त्वं—सर्वहस्त्वं सुष्ठु अल्पत्वं, कुंथुप्रमाणं—कुंथुप्रमाणं, जलचरेषु—जलचरेषु । सर्वजलचराणां मध्ये मत्स्यस्य देहप्रमाणं सर्वोत्कृष्टं योजनसहस्रं सर्वजन्यध्वं कुंथुप्रमाणः केषांचिजलचराणां देह इति ॥ ४२ ॥

पर्याप्तापर्याप्तत्वमाश्रित्य जलचरस्थलचरसचराणां देहप्रमाणमाहः—

जलस्थलसगसम्मुच्छिमतिरिय अपज्जत्तया विहत्थीदु ।

जलसम्मुच्छिमपज्जत्तयाण तह जोयणसहस्सं ॥ ४३ ॥

जलस्थलसगसम्मुच्छिमतिर्यच अपर्याप्तका वितस्तिस्तु ।

जलसंमुच्छिमपर्याप्तकानां तथा योजनसहस्रं ॥ ४३ ॥

टीका—जलस्थलसग—जलं च स्थलं च तं च जलस्थलसगानि तेषु गच्छंतीति जलस्थलसगा जलचरस्थलचरसचराः, सम्मुच्छिम—सम्मुच्छिमा गर्भोपपादजन्मनान्ययोन्युत्पन्नाः, तिरिय—तिर्यचो देवमनुष्यनारकाणामन्ये जीवाः, अपज्जत्तया—अपर्याप्तका असंपूर्णाभापट्पर्याप्तयः, विहत्थी इ—वितस्तिक्का द्वादशांगुलप्रमाणाः, अथवा जलस्थलसगसम्मु-

१ समुद्रे इति शब्दः ख-ग-पुस्तके नास्ति । २ देहप्रमाणाद्योत्तरमूयमाह-ख-ग. । ३ जन्मनोऽन्ययानुत्पन्ना ख-ग-पुस्तके पाठः ।

च्छिमतिर्यगपर्याप्तानां देहप्रमाणं वितस्ति । जलसम्मुच्छिमपज्जत्तयाण-
जलसम्मुच्छिमास्ते च ते पर्याप्तकाश्च जलसम्मुच्छिमपर्याप्तकास्तेषां जल-
सम्मुच्छिमपर्याप्तकानां च अथवा जलग्रहणेन जलचरा गृह्यन्ते-प्रेस्तुयन्ते,
प्रस्तुतत्वात्, जोयणसहस्रं—योजनानां सहस्रं, जलचरसम्मुच्छिमपर्या-
प्तकानामुत्कृष्टं देहप्रमाणं योजनसहस्रमिति ॥ ४३ ॥

पुनरपि तदेवाश्रित्य गर्भजत्वं चाश्रित्योत्कृष्टदेहप्रमाणमाह;—

जलस्थलगम्भअपज्जत्त खगथलसंमुच्छिमा य पज्जत्ता ।
खगगम्भजा य उमये उत्कस्सेण धणुपुहत्तं ॥ ४४ ॥

जलस्थलगर्भापर्याप्ताः खगस्थलसम्मुच्छिमाश्च पर्याप्ताः ।

खगगर्भजाश्चोमये उत्कृष्टेन धनुःपृथक्त्वं ॥ ४४ ॥

टीका—जलस्थलगम्भअपज्जत्त—जलमुदकं, स्थलं ग्रामनगराद्वीपर्व-
तादि, गर्भः स्त्रिया उदरे धरितपटलाच्छादितप्रदेशः, जलचरजीवा जलाः
स्थलस्था जीवाः स्थला गर्भे जाता जीवा गर्भजा इत्युच्यन्ते तात्पर्यात्साहच-
र्याद्वा यथा मंचाः क्रीडन्तीति धनुर्धावतीति, न पर्याप्ता अपर्याप्ता अनि-
ष्पन्नाहारादिपटुपर्याप्तयो जलाश्च स्थलाश्च ते गर्भाश्च जलस्थलगर्भास्ते च
तेऽपर्याप्ताश्च जलस्थलगर्भापर्याप्ता जलचराः स्थलचरा गर्भजाश्च येऽपर्या-
प्तास्त इत्यर्थः । खगथलसम्मुच्छिमा य—ये आकाशे गच्छन्तीति खगाः
स्थलस्थाः स्थलाः खगाश्च स्थलाश्च खगस्थलाः पक्षिमृगादयस्ते च ते सम्मु-
च्छिमाश्च खगस्थलसम्मुच्छिमा, पज्जत्ता—पर्याप्ताः । खगगम्भजा य—खगो
जाता खगजा गर्भे जाता गर्भजाः खगजाश्च ते गर्भजाश्च खगगर्भजाः,
उमये—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, उत्कस्सेण—उत्कर्षेण उत्कृष्टशरीरप्रमाणेन
धनुःपुहत्तं धनुःपृथक्त्वं “त्रयाणामुपरि नवानामधो या संख्या सा पृथक्त्व-
मित्युच्यते” धनुषां पृथक्त्वं धनुःपृथक्त्वं त्रयाणां धनुषामुपरि नवानामध्वतुः-

पंचपट्टसप्ताष्टधनुषि । जलचस्थलचरा ये गर्भजा अपर्याप्ता स्वस्थलचराश्च
संमूर्च्छिताः पर्याप्ता ये रसगर्भजाश्च ये पर्याप्तापर्याप्ताः सर्वे ते उत्कृष्टेन
शरीरप्रमाणेन धनुःपृथक्त्वं भवन्ति । अथवा देहस्येत्यनुवर्तते तेनैतेषां देह
उत्कर्षेण धनुःपृथक्त्वं भवतीति ॥ ४४ ॥

जलस्थलगर्भजपर्याप्तानामुत्कृष्टं देहप्रमाणमाह;—

जलगद्भजपञ्जता उक्कस्सं पंचजोयणसयाणि ।

थलगद्भजपञ्जता तिगाउदोक्कस्समायामो ॥ ४५ ॥

जलगर्भजपर्याप्ताः उत्कृष्टं पंच योजनशतानि ।

स्थलगर्भजपर्याप्तास्त्रिगव्यूतानि उत्कृष्टमायामः ॥ ४५ ॥

टीका—जलगद्भजपञ्जता—जलगर्भजपर्याप्ताः, उक्कस्सं—उत्कृष्टमुत्कर्ष-
णेण वा, पंचजोयणसयाणि—पंचयोजनशतानि देहप्रमाणेनेत्यर्थः, अथ-
वा जलगर्भजपर्याप्तानामायामः पंचयोजनशतानि* उत्तरगाथार्थे आयामस्य
ग्रहणं यतः । अथवा एतेषां देह उत्कृष्टः पंचयोजनशतानि* थलगद्भज-
पञ्जता—स्थलगर्भजपर्याप्तानां, तिगाउद—त्रिगव्यूतानि यद्वद्वसहस्राणि
उक्कस्स—उत्कृष्टः, आयामो—आयामः शरीरप्रमाणं । स्थलगर्भजपर्या-
प्तानां भोगभूमितिरश्चां देहस्योत्कृष्ट आयामस्त्रीणि गव्यूतानि । अथवा
स्थलगर्भजपर्याप्ता उत्कृष्टदेहस्यायामेन त्रिगव्यूतानि भवन्तीति ॥ ४५ ॥

पृथिवीकायिकाकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकानां मनुष्याणां चो-
त्कृष्टं देहप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

अंगुलअसंखभागं वादरसुहुमा य सेसया काया ।

उक्कस्सेण दु णियमा मणुगा य तिगाउ उच्चिद्धा ॥ ४६ ॥

अंगुलासंख्यभागो वादरसुहमाश्च शेषाः कायाः ।

उत्कृष्टेन ॥ नियमात् मनुष्याश्च त्रिगव्यूतानि उच्चिद्धाः ॥ ४६ ॥

टीका—अंगुलं—द्रव्यांगुलमप्यत्रनिष्पन्नांगुलेन येऽवष्टेब्धा नभःप्रदेशा-
स्तेषां मध्येऽनेकस्याः प्रदेशसंकेर्षावदायामस्तावन्मात्रं द्रव्यांगुलं तस्यांगुलस्य
असंख्यमात्रं—असंख्यातभागः अंगुलमसंख्यातरादं कृत्वा तत्रैकरादमंगुला-
संख्यातभागः, वादरसुहृमा य—वादरनामकर्मोदयाद्वादराः सुश्रमनामकर्मो-
दयात्सुहृमा वादराश्च सुहृमाश्च वादरसुहृमाः पृथिवीकायादयः, सेसया—शेषा
उक्तानां परिशेषाः कायाः पृथिवीकायाप्रायतेजःकायवायुकायाः, उर-
स्तेज—उत्कृष्टेन सुषु महत्त्वेन, तुर्विशेषे, नियमा—नियमाभिधेयात्, म-
णुया—मनुष्या भोगभूमिजाः, तिगाउ—त्रिमय्युतानि, उन्विद्धा—उद्गृह्यन्ताः
परमोत्सेधाः । सर्वेऽपि वादरकायाः (सुहृमाश्च) पृथिवीकायिकादि-
वायुकायिकांता द्रव्यांगुलासंख्यभागशरीरोत्सेधा मनुष्याश्च पर्याप्ता-
स्त्रिमय्युतशरीरोत्सेधा । उत्कृष्टप्रमाणे न । नात्र पौनरुक्त्यं पर्याप्तिमनाश्रित्य
सामान्येन कथनादिति ॥ ४६ ॥

पुनरपि सर्वजघन्यं सर्वोत्कृष्टं शरीरप्रमाणमाहः—

सुहृमणिगोदपज्जत्तयस्स जादस्स तदियसमयहिं ।
हवदि दु सव्वजहण्णं सव्वुक्कस्सं जलचराणं ॥ ४७ ॥

सुहृमनिगोदापर्याप्तस्य जातस्य तृतीयसमये ।

भवति तु सर्वजघन्यं सर्वोत्कृष्टं जलचराणां ॥ ४७ ॥

टीका—सुहृमणिगोद—सुश्रमनिगोदस्य, अपज्जत्तयस्स—अपर्याप्तस्य,
जादस्स—जातस्योत्पन्नस्य, तदियसमयहिं—तृतीयसमये प्रथमद्वितीय-
समययोः प्रदेशविरुद्धेनसद्भावात्पूर्वदेहसामीप्याद्वा महच्छरीरं भवति तृती-
यसमये पुनः प्रदेशानां निचयानुसारेणावस्थानाच्च सर्वजघन्यं भवति
शरीरं, हवदि दु—भवत्येव, सव्वजहण्णं—सर्वजघन्यं, सव्वुक्कस्सं—सर्वोत्कृष्टं,
जलचराणां—मत्स्यानां पद्मानां वा । सुहृमनिगोदस्यापर्याप्तस्य तृतीयसमये

जातमात्रस्य सर्वजघन्यशरीरोत्सेधः, जलचराणां च पशूनां सर्वात्कृष्टः
शरीरायाम इति । अत्रापि लोकस्य सप्तेकं पंचैकं रज्जुप्रमाणं द्रष्टव्यं तथा
मेरुकुलपर्वतविजयाद्ध्वेष्वाकारकांचनगिरिमुष्योत्तरकुंडलवरांजनदधिमुख-
तकरस्वयंभूतगवर्देदंष्ट्रागिरिभवनविमानतोरणजिनगृहपृथिव्यष्टकेन्द्रकप्र-
कीर्णकश्रेणिचदनरकक्षेत्रवेदिकाजंबूशाल्मलीधातकीपुष्करचेत्यवृक्षकूटहृद-
नदीकुंडावतनवापीसिंहासनादीनामुत्सेधायामप्रमाणं द्रष्टव्यं लोकनियोगत
इति ॥ ४७ ॥

देहसूत्रं व्याख्याय संस्थानसूत्रं प्रपंचयन्नाह;—

मसुरिय कुसग्गविंदू सूइकलावा पढाय संठाणा ।

कायाणं संठाणं हरिदतसा णेगसंठाणा ॥ ४८ ॥

मसूरिका कुशामविंदुः सूचीकलापः पताका संस्थानानि ।

कायानां संस्थानानि हरितवसा अनेकसंस्थानाः ॥ ४८ ॥

टीका—मसुरिय—मसूरिका वृंताकारा, कुसग्गविंदू—कुशाम्रं कुशाम्रं
तस्मिन् विंदुरुदककणः कुशाम्रविंदुर्वर्तुलाकारमुदकं, सूइकलावा—सूचीकलापः
सूचीसमुदायः, पढाय—पताका, संठाणं—संस्थानान्याकाराः, कायाणं—कायानां
पृथिवीकायिकादिवायुकायांतानां, संठाणं—संस्थानानि शरीराकाराः । मसू-
रिका इव संस्थानं यस्य तन्मसूरिकासंस्थानं, कुशाम्रविंदुवि संस्थानं
यस्य तत्कुशाम्रविंदुसंस्थानं, सूचीकलाप इव संस्थानं यस्य तत्सूचीकलाप-
संस्थानं, पताका इव संस्थानं यस्य तत्पताकासंस्थानं यथासंस्थेन संबन्धः,
पृथिवीकायस्य संस्थानं मसूरिकासंस्थानं, अकायस्य संस्थानं कुशाम्र-
विंदुसंस्थानं, तेजःकायस्य संस्थानं सूचीकलापसंस्थानं, वायुकायस्य

संस्थानं पताकासंस्थानं । मसूरिकायाकार इव पृथिवीकायिकादयः ।
हरिदतसा—हरितवसाः प्रत्येकसाधारणवादरसूक्ष्मवनस्पतिर्दीन्द्रियत्रीन्द्रिय-
चतुरिन्द्रियाः, जेगसंठाणा—अनेकसंस्थाना नैकमनेकमनेकं संस्थानं येषां
तेऽनेकसंस्थाना अनेकहुंडसंस्थानविकल्पा अनेकशरीराकाराः । वसशब्देन
दीन्द्रियादिचतुरिन्द्रियपर्यता गृह्यन्ते पंचेन्द्रियाणां संस्थानस्योत्तरत्र प्रतिपा-
दनादिति ॥ ४८ ॥

पंचेन्द्रियसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह,—

समचउरसणग्गोहासादियखुज्जायवामणाहुंडा ।

पंचेन्द्रियतिरियणरा देवा चउरस्स णारया हुंडा ॥ ४९ ॥

समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिककुञ्जकवामनहुंडाः ।

पंचेन्द्रियतिर्यग्नरा देवाश्चतुरस्त्रा नारका हुंडाः ॥ ४९ ॥

टीका—संस्थानमित्यनुवर्तते । समचउरस—समचतुरस्रं संस्थानं यथा
प्रदेशावयवं परमाणूनामन्युनाधिकता । ण्गोह—न्यग्रोध संस्थानं शरीरस्यो-
र्ध्वभागेऽवयवपरमाणुबहुत्वं । *सादि—स्वातिसंस्थानं शरीरस्य नाभेरधः
कटिजंघापादावयवपरमाणूनामधिकोपचयः । खुज्जा—कुञ्जसंस्थानं
शरीरस्य पृष्ठावयवपरमाण्वधिकोपचयः । वामणा—वामनसंस्थानं शरीर-
मध्यावयवपरमाणुबहुत्वं हस्तपादानां च हस्त्वत्वं । हुंडा—*हुंडसंस्थानं सर्वश-
रीरत्रयवानां बीभत्सता परमाणूनां न्युनाधिकता सर्वलक्षणासंपूर्णता च
पंचेन्द्रियतिरियणरा—पंचेन्द्रियतिर्यङ्गराणां समचतुरस्रन्यग्रोधस्वातिकुञ्ज-
वामनहुंडसंस्थानानि षडपि पंचेन्द्रियाणां मनुष्याणां तिरश्चां च भवन्ति,

१ अस्मादग्रे कायाः काया इत्यर्थः इत्यशुद्धपाठः ख-ग-पुस्तके किन्तु इत्यर्थ
इत्यनेन केवलेन भाव्यं । * पुण्यमध्यगतपाठस्थानेऽयं पाठः प्रेस-पुस्तके सादि-
स्वातिसंस्थानं क्लीकतुल्याकारं शरीरमध्यावयवपरमाणुबहुत्वं कुञ्जसंस्थानं हस्तपा-
दानां च हस्त्वत्वं वामनसंस्थानं ।

अथवा अमेक्षतल्लिगं ताच्छब्दं च यंचेन्द्रियतिर्यङ्गराः समचतुरस्रन्यशेष-
स्यातिक्रुजवामनहुंछंश्च भवन्ति सामान्येन । देवा चउरसा-देवाधतुरसाः,
णारया-नारकाः, हुंडा-हुंडाः । देवाः समचतुरस्रसंस्थाना एव, नारकाश्च
हुंडकसंस्थाना एव न तेषामन्यत्संस्थानान्तरं विद्यत इति ॥ ४९ ॥

जवणालिया मसूरी अतिमुत्तय चंदए खुरप्पे च ।

ईन्द्रियसंठाणा खलु फासस्स अणेषसंठाणं ॥ ५० ॥

यवनालिका मसूरिका अतिमुत्तकं चंद्रकं क्षुरप्रं च ।

इन्द्रियसंस्थानानि खलु स्पर्शस्य अनेकसंस्थानं ॥ ५१ ॥

टीका—जवणालिया—यवस्य नालिका यवनालिका, मसूरी—मसूरिका
' वृन्ताकारा, अदिमुत्तय—अतिमुत्तकं पुष्पाविशेषः, चंदए—अर्द्धचन्द्रः, खुरप्पे
य—क्षुरप्रं च, ईन्द्रिय—इन्द्रियाणां इन्द्रियशब्देन श्रोत्रपशुर्बाणजिह्वेन्द्रियाणां
ग्रहणं स्पर्शनेन्द्रियस्य वृथग्रहणात्, संठाणा—संस्थानानि आकारा यथासं-
स्थेन संबंधः । श्रोत्रेन्द्रियं यवनालिकासंस्थानं, चक्षुरिन्द्रियं मसूरिका-
संस्थानं, घ्राणेन्द्रियमतिमुत्तकपुष्पसंस्थानं, जिह्वेन्द्रियमर्द्धचन्द्रसंस्थानं क्षु-
रप्रसंस्थानं च खलु स्फुटं । फासस्स—स्पर्शस्य स्पर्शनेन्द्रियस्य, अणेषसं-
ठाणं—अनेकसंस्थानं अनेकप्रकार आकारः । स्पर्शनेन्द्रियाद्यनेकं संस्था-
नं समचतुरास्त्रादिभेदेन व्यक्तं सर्वत्र क्षयोपशमभेदात् । अंगुलासंख्यात-
भागप्रमितं भावेन्द्रियं, द्रव्येन्द्रियं पुनरंगुलासंख्यातभागप्रमितमपि भवति ।
इन्द्रियं द्विविधं द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं च द्रव्येन्द्रियं द्विविधं निवृत्त्युपकरण-
भेदेन, भावेन्द्रियमपि द्विविधं लब्ध्युपयोगभेदेन, तत्र द्रव्येन्द्रियस्य निवृत्ति-
भावेन्द्रियस्य च लब्धेः संस्थानमेतत्, उपयोगो भावेन्द्रियं तस्याकारो
विषयपरिच्छित्तिरेव ॥ ५० ॥

१ यवनालिङ्गा यवस्य नालं ख-य । २ क्षयोपशमभेदात् भेद—पुस्तके ।
३ प्रमिताः पुस्तके पाठः ।

यथेवं स एव विषयः कियानिति प्रतिपाद्यतामित्युक्तेऽत आहः—

चत्तारि धणुसदाहं चउसद्वी धणुसयं च फस्सरसे ।

गंधे य दुगुणदुगुणा असण्णिपंचिंदिया जाव ॥ ५१ ॥

चत्वारि धनुःशतानि चतुःपष्टि धनुःशतं च स्पर्शरसयोः ।

गंधस्य च द्विगुणद्विगुणानि असंक्षिपंचेन्द्रियं यावत् ॥ ५१ ॥

टीका—चत्तारि—चत्वारि, धणुसदाहं—धनुःशतानि, चउसद्वी—चतुः-
पष्टिर्धनुषामिति संबंधः धनुषां चतुर्भिरधिका पष्टिः, धणुसयं च—धनुःशतं
च, फस्सरसे, स्पर्शरसयोः स्पर्शनेन्द्रियस्य रसनेन्द्रियस्य, गंधे य—गंधस्य च
घ्राणेन्द्रियस्य च, दुगुणदुगुणा—द्विगुणद्विगुणाः, असण्णिपंचिंदिया जाव—
असंक्षिपंचेन्द्रियं यावत् । एकेन्द्रियमारभ्य यावदसंक्षिपंचेन्द्रियः—स्पर्श-
विषय उत्तरत्र कथ्यते तेन सह संबंधः । एकेन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियाविषय-
भत्वारि धनुःशतानि, एतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति पुथिधी-
कायिकाकायिकतेजःकायिकवायुकायिका अकृष्टशक्तियुतस्पर्शनेन्द्रि-
येण । तथा द्वीन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयभत्तुःपष्टिर्धनुषां एतावता-
ध्वना स्थितं रसं गृह्णाति रसनेन्द्रियेण द्वीन्द्रियस्तथा तस्यैव द्वीन्द्रियस्य
स्पर्शनेन्द्रियाविषयोऽष्टौ धनुः शतानि एतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति
द्वीन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण, तथा त्रीन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयः धनुषां
शतं एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति त्रीन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण तथा
तस्यैव त्रीन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियविषयः षोडशधनुःशतानि एतावता-
ध्वना व्यवस्थितं स्पर्शं गृह्णाति त्रीन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण तथा तस्यैव
त्रीन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयोऽष्टाविंशत्यधिकं च शत धनुषां एतावताध्वना
स्थितं रसं गृह्णाति, त्रीन्द्रियः रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैव त्रीन्द्रियस्य
घ्राणेन्द्रियविषयः शतं धनुषां एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति त्रीन्द्रियो
घ्राणेन्द्रियेण, तथा चतुरिन्द्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियविषयो द्विशताधिकानि त्रीणि

सहस्राणि धनुषामेतावताध्वना स्थितं स्पर्शं गृह्णाति चतुरिन्द्रियः स्पर्शनेन्द्रियेण, तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य रसनेन्द्रियविषयो धनुषां द्वे शते षट्पञ्चाशदधिके एतावताध्वना स्थितं रसं चतुरिन्द्रियः रसनेन्द्रियेण गृह्णाति तथा तस्यैव चतुरिन्द्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो द्वे शते धनुषामेतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति चतुरिन्द्रियो घ्राणेन्द्रियेण, तथाऽसंक्षिपंचेंद्रियस्य स्पर्शनेन्द्रियविषयः चतुः शताधिकानि षट्सहस्राणि धनुषामेतावत्पध्वनि स्थितं स्पर्शमसंक्षिपंचेंद्रियो गृह्णाति स्पर्शनेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंक्षिपंचेंद्रियस्य रसनेन्द्रियविषयः द्वादशोत्तराणि पञ्चशतानि धनुषामेतावत्पध्वनि स्थितं रसं गृह्णाति असंक्षिपंचेंद्रियो रसनेन्द्रियेण तथा तस्यैवासंक्षिपंचेंद्रियस्य घ्राणेन्द्रियविषयो धनुषां चत्वारि शतानि एतावताध्वना स्थितं गंधं गृह्णाति असंक्षिपंचेंद्रियो घ्राणेन्द्रियेण । न चैतेषामिन्द्रियाणां प्राप्तमाहित्वेनेतावताध्वना ग्रहणमयुक्तमप्राप्तमाहित्वमपि, यतो मुक्त्या आगमेन च न विरूप्यते, युक्तिस्तापदेकेन्द्रियो इतरस्यमपि वस्तु जानाति दादप्रसारणात् यस्यां त्रिंश वस्तु सुवर्णादिकं स्थितं, प्रारोहं प्रसारयत्येकेन्द्रियो वनस्पतिः । अथैवमप्रदेशे च नालानि व्युत्सृजतीति । तथागमेऽपि स्पर्शनेन्द्रियादीनामप्राप्तमाहित्वं यस्मिं षट्त्रिंशद्विंशत इति विकल्पस्य कथनादिति ॥ ५१ ॥

चतुरिन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह;—

इगुणतीसजोयणसदाहं चतुषण्णाय होह जायत्वा ।
चतुरिन्द्रियस्स णियमा चक्षुप्फासं विपाणाहि ॥ ५२ ॥

एकोनविंशत् योजनशतानि चतुःपञ्चाशत् भवति ज्ञातव्यानि ।
चतुरिन्द्रियस्य नियमात् चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५२ ॥

टीका—इगुणतीसजोयणसदाहं—एकोनविंशत्योजनशतानि योजनानामेकोनानि त्रिंशत्तानि, चतुषण्णाय—चतुः पञ्चाशच्छतुर्भिरधिका च पञ्चाशद्योजनानां, होह—भवति, जायत्वा—ज्ञातव्यानि । चतुरिन्द्रियस्य—चतुरिन्द्रि-

यस्य, णियमा-नियमात् निश्चयेन । चक्षुःस्पर्शं चक्षुःस्पर्शं विषयं वियाणाहि-विजानीहि । इमं चतुरिन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं योजनानामेकोनत्रिंशच्छतं चतुःपञ्चाशद्योजनाधिकं विजानीह्यसंदेहेनेति । न चक्षुषः प्राप्तमाहित्वं तक्षुःस्थाजनादेरग्रहणात्, न च गत्वा गृह्णाति चक्षुःप्रदेशशून्यत्वप्रसंगात् । नापि विज्ञानमेयं चक्षुर्गच्छति जीवस्याज्ञत्वप्रसंगात्, न च स्वतोऽर्धस्वरूपेण गमनं युज्यतेऽतरे सर्ववस्तुग्रहणप्रसंगात् इति ॥ ५२ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुर्विषयं प्रतिपादयन्नाह,—

उणसट्ठि जोयणसदा अट्ठेव य होंति तह य णायव्वा ।
असण्णिपंचेदीए चक्षुप्फासं वियाणाहि ॥ ५३ ॥

एकोनपष्टियोजनशतानि अष्टेय च भवन्ति तथा च ज्ञातव्यानि ।

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुःस्पर्शं विजानीहि ॥ ५३ ॥

टीका—उणसट्ठि-एकोनपष्टिः, एकेनोना षष्टिः । जोयणसदा-योजनानां शतानि योजनशतानि, अट्ठेव य-अष्टावपि च योजनानि, होंति-भवन्ति । तह य णायव्वा-तथैव ज्ञातव्यानि असण्णिपंचेदीए-असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य शिक्षालापादिरहितपंचेन्द्रियस्य, चक्षुःस्पर्शं चक्षुःस्पर्शं चक्षुर्विषयं चक्षुषा ग्रहणं, वियाणाहि-विजानीहि । योजनशतानामेकोनपष्टिस्तथैवाष्टयोजनानि च भवन्ति ज्ञातव्यान्येतत्प्रमाणमसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियविषयं जानीहि एतावत्पर्यन्तं स्थितं रूपमसंज्ञिपंचेन्द्रियो गृह्णाति चक्षुरिन्द्रियेणेति ॥ ५३ ॥

असंज्ञिपंचेन्द्रियस्य श्रोत्रविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

अट्ठेव षणुसहस्सा सोदप्फासं असण्णिणो जाण ।
विसयावे य णायव्वा पोग्गलपरिणामजोगेण ॥ ५४ ॥

१ 'इम' प्रेस-पुस्तके नास्ति । २ चक्षुरिन्द्रियविषयस्य प्रेस-पुस्तके पाठः । ३ विज्ञानमेयं प्रेस पुस्तके । ४ सन्तानस्वरूपेण स-न । ५ अस्मादयं तत्प्रमाणा एतावन्ति सः । एतावन्ति ॥ । एतावन्ति गोत्रे सः, य ।

अष्टावेध धनुःसहस्राणि श्रोत्रस्पर्शमसांज्ञिनो जानीहि ।

विषया अपि च ज्ञातव्याः पुद्गलपरिणामयोगेन ॥ ५४ ॥

टीका—अष्टेव धनुसहस्राणि—अष्टावेध धनुःसहस्राणि, सोदकासं—श्रोत्र-
स्पर्शं श्रोत्रेन्द्रियविषयं; असंज्ञिणो—असंज्ञिनोऽसंज्ञिपंचेन्द्रियस्य, जाण-
जानीहि । असंज्ञिपंचेन्द्रियश्रोत्रविषयं धनुषामष्टसहस्रं जानीहि तावताध्वना
स्थितं शब्दं गृह्णाति श्रोत्रेणासंज्ञिपंचेन्द्रिय इति । विसयावि य—विषयाश्चापि
णायव्या—ज्ञातव्याः पुद्गलपरिणामयोगेन—पुद्गलस्य मूर्तद्रव्यस्य परिणामो
विशिष्टसंस्थानमहत्त्वप्रकृष्टवापर्यादिः पुद्गलपरिणामस्तेन योगः संपर्क-
स्तेन पुद्गलपरिणामयोगेन एतावतोक्तोत्तरेण विशिष्टा रूपादयः दिवाकरा-
दिभूता विशिष्टैरिन्द्रियैर्गृह्यन्ते नान्वयेति ॥ ५४ ॥

संज्ञिपंचेन्द्रियस्य पंचेन्द्रियविषयं प्रतिपादयन्नाह;—

फासे रसे च गंधे विसया णव जोयणा य णायव्या ।

सोदस्स दु वारसजोयणाणिदो चक्खुसो वोच्छं ॥ ५५ ॥

स्पर्शस्य रस्य च गंधस्य विषयाः नव योजनानि ज्ञातव्यानि ।

श्रोत्रस्य तु द्वादशयोजनानीतश्चक्षुषो वक्ष्ये ॥ ५५ ॥

टीका—फासे—स्पर्शस्य स्पर्शेन्द्रियस्य, रसे—रसस्य रसेन्द्रियस्य,
गंधे—गंधस्य घ्राणेन्द्रियस्य, विसया—विषयाः ग्रहणगोचराणि, णवजो-
यणा—नव योजनानि, णायव्या—ज्ञातव्यानि, सोदस्सदु—श्रोत्रस्य तु श्रोत्रेन्द्रि-
यस्य पुनः, वारस जोयणाणि—द्वादश योजनानि इदो—इत ऊर्ध्वं, चक्खुसो-
चक्षुषः संज्ञिपंचेन्द्रियस्य चक्षुरिन्द्रियस्य च, वोच्छं—वक्ष्ये, संज्ञिपंचेन्द्रियस्य
प्रकृष्टेन्द्रियस्य चक्रवर्त्यादिः स्पर्शेन्द्रियस्य नवयोजनानि विषयः रसेन्द्रियस्य
नव योजनानि विषयः घ्राणेन्द्रियस्य नव योजनानि विषयः श्रोत्रेन्द्रियस्य
द्वादशं योजनानि विषयः संज्ञिपंचेन्द्रिय उत्कृष्टपुद्गलपरिणामाभ्रवर्भिनव-

भिर्योजनैः स्थितानि स्पर्शरसगंधद्रव्याणि स्पर्शनरसनघ्राणोन्द्रियैर्गृह्णाति
शब्दं पुनर्द्वादशयोजनैः स्थितं श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्णातीति ॥ ५५ ॥

सूचितचक्षुर्विषयमाहः—

सत्तेतालसहस्रा वे चेव सदा हवन्ति तेसद्वी ।

चकिंखदिअस्स विसओ उक्कस्सो होदि अदिरित्तां ॥ ५६ ॥

सप्तचत्वारिंशत्सहस्राणि द्वे चैव शते भवन्ति त्रिपष्टिः ।

चक्षुरिन्द्रियस्य विषय उत्कृष्टो भवति अतिरिक्तः ॥ ५६ ॥

टीका—सत्तेताल—सप्तचत्वारिंशत्, सहस्रा—सहस्राणि, वे चेव सदा
द्वे चैव शते, हवन्ति—भवन्ति तेसद्वी—त्रिपष्ट्याधिके योजनानामिति संबंधः
चकिंखदियस्स चक्षुरिन्द्रियस्य, विसओ—विषयः, उक्कस्सो—उत्कृष्टः होइ
भवति अदिरित्तां—अतिरिक्तः, अतिरिक्तस्य प्रमाणं गव्युतमेकं दंडानां
द्वादशशतानि पंचदशदंडाधिकानि हस्तश्रेकः द्वे चांगुले साधिकयवचतु-
र्धभागाधिके; संक्षिपंचेन्द्रियपर्याप्तकचक्षुरिन्द्रियस्य विषयो योजनानां सप्तच-
त्वारिंशत्सहस्राणि त्रिपष्ट्याधिकद्वादशशतधिकानि पंचदशाधिकद्वादशशत-
दंडाधिकैकगव्युताधिकानि सविशेषयवचतुर्धभागाधिकद्व्यंगुलाधिकैकहस्ता-
धिकानि च । एतावताब्जना संक्षिपंचेन्द्रियः पर्याप्तको रूपं पश्यतीति ॥ ५६ ॥

अस्यैव प्रमाणस्यानयने करणगाथामाहः—

अस्सीदिसदं विगुणं दीवविसेसस्स वग्ग दहगुणिय ।

मूलं सट्ठिविहत्तं दिणद्धभाणाहतं चक्खू ॥ ५७ ॥

अशीतिशतं द्विगुणं द्वीपविशेषस्य वर्गो दशगुणितः ।

मूलं पष्टिविभक्तं दिनार्धमानाहतं चक्षुः ॥ ५७ ॥

टीका—अस्सीदिसदं—अशीत्यधिकं शतं, विगुणं—द्विगुणं द्वाभ्यां गुणितं
षष्ट्याधिकत्रिंशत्प्रमाणं भवति द्वीपशब्देन जंबूद्वीपविष्कम्भयोजनलक्षं परि-
गृह्यते सर्वार्थतरान्यवर्त्मपरिधिप्रमाणानयननिमित्तमुभयोः पार्श्वयोर्वि-

शोधनमर्शतिशतद्विगुणस्य लक्षयोजनप्रमाणात्तस्मात् द्वीपात् तद्विमृष्टं रहितं क्रियते तस्मिन् कृते शेषो द्वीपविशेष इत्युच्यते तस्य द्वीपविशेषस्य वर्गः क्रियते स वर्गो दशगुणः क्रियते तस्य मूलं षष्ट्या विभाजितं भक्तं दिनार्धमानाहतं नवभिर्गुणितं “ दिनार्धशब्देन नव मुहूर्ताः परिगृह्यन्ते ” । सर्वाभ्यन्तरपरिधिषष्टिमुहूर्ते भ्रमति मार्तण्डोऽतः पृष्ठिभिर्भागो मध्याह्ने भवति नवभिर्मुहूर्तैरयोध्यायां नवगुणकारः । एवं कृते च यद्गुणं परिमाणं पूर्वोक्तं चक्षुषो विषयो भवति आषाढमासे सर्वाभ्यन्तरवर्त्मनि मिथुनावसाने स्थितस्यादित्यस्याध्वनो ग्रहणमिति ॥ ५७ ॥

स्वामित्वपूर्वकं योनिस्वरूपं प्रतिपादयन्नाहः—

एवंदिय णेरइया संपुडजोणी हयंति देवा य ।

वियलेंदिया य वियडा संपुडवियठा य गर्भेसु ॥५८॥

एकेंदियाश्च नारकाः संवृतयोनयो भवन्ति देवाश्च ।

विकलेंदिया विवृताः संवृतविवृताश्च गर्भेषु ॥ ५८ ॥

टीका—सचित्तशतिसंवृताचित्तेष्वाविवृतभेदैः सचित्ताचिनशीतोष्णसंवृताविवृतभेदैश्च नवप्रकाशं योनिर्भवति । ईयते भवपरिणत आत्मा यस्यामिति योनिर्भवाधारः । आत्मनश्चेतन्यविशेषपरिणामभिन्नं सह चित्तेन वर्तते इति सचित्तं, शीतं इति शरीरविशेषः ‘ शुद्धादिवसुभयवचनत्वात्तुल्यं द्रव्यमप्याह ’ । सम्यग्भूतः संवृतः दुरुपन्धप्रदेशोऽचित्तरहितपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, उष्णः संनापपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, विवृतो संवृतः प्रकटपुद्गलप्रचयप्रदेशो वा, उभयात्मको मिश्रः सचिनाचित्तः शीतोष्णः संवृतविवृतः एतर्भेदैश्च नवयोनयः सम्मूर्च्छनगर्भोपपादानां जन्मनामाधारा भवन्ति एतेषु प्रदेशेषु जीवाः सम्मूर्च्छनादिस्वरूपेणोत्पद्यन्ते इति । तत्र एवंदिम णेरइया-एकेंदिया नारकाश्च, संपुडजोणी-संवृतयोनयः, संवृता

१ अस्मादमे ‘ तल्लूणो वर्गः । इति पाठः म-म-मुत्तरे । युवते म-म ।

योनिर्येषां ते संवृतयोऽनयः दुरुपलक्ष्योत्पत्तिप्रदेशाः, हवंति-भवन्ति, देवा
य-देवाश्च संवृतयोऽनयः, वियलिंदिया-विकलेन्द्रियाश्च द्वीन्द्रियत्रीन्द्रिय
चतुरिन्द्रियाः, वियढा-विवृतयोऽनयश्च, तास्यात्ताच्छब्धं संपुडविषढा
य-संवृतविवृताः संवृतविवृतयोऽनयः, गम्भेषु-गर्भेषु स्त्रियांउदरे “शुक्र-
शोणितयोर्मिश्रणं गर्भः” । देवनारकैकेन्द्रियाः संवृतयोऽनयः, विकलेन्द्रिया
ये ते विवृतयोऽनयः, गर्भेषु ये ते संवृतविवृतयोऽनयः भवन्तीति ॥ ५८ ॥

पुनस्तेषां विशेषयोनित्वमाहः—

अचित्ता खलु जोणी णेरइयाणं च होइ देवाणं ।

मिस्सा य गम्भजम्मा तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥५९॥

अचित्ता खलु योनिः नारकाणां च भवति देवानां ।

मिश्राश्च गर्भजन्मनां त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ५९ ॥

टीकाः—अचित्ता-निश्चेतना, खलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, णेरइयाणं
च-नारकाणां च होइ-भवति देवाणं-देवानां चशब्दोऽत्र संबंधनीयः ।
मिस्सा य मिश्रा च, गम्भजम्मा-गर्भजन्मनां गर्भजानां । तिविहा-त्रिविधा
त्रिप्रकारा, जोणी दु-योनिस्तु, सेसाणं-शेषाणां, सम्मूर्च्छनजन्मनामेकै-
न्द्रियद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां देवनारकाणां गर्भवर्जित-
पंचेन्द्रियाणां च देवनारकाणां अचित्तयोऽनयः, गर्भजाः सचित्ताचित्तयो-
नयः, शेषाः पुनरेकेन्द्रियादिपंचेन्द्रियपर्यताः केचन सचित्तयोऽनयः केचन
अचित्तयोऽनयः केचन सचित्ताचित्तयोऽनयश्च भवन्तीति ॥ ५९ ॥

पुनरपि तेषामेव विशेषयोनित्वामित्वमाहः—

सीदुण्हा खलु जोणी णेरइयाणं तहेव देवाणं ।

तेऊण उसिणजोणी तिविहा जोणी दु सेसाणं ॥६०॥

शीतोष्णा खलु योनिः नारकाणां तथैव देवानां ।

तेजसां उष्णयोनिः त्रिविधा योनिस्तु शेषाणां ॥ ६० ॥

टीका—सीङ्गहा-शीतोष्णा, सलु-स्फुटं, जोणी-योनिः, जेर-
 याणं-नारकाणां, तहेव देवाणं-तथैव देवानां, तेऊण-तेजःकायानां,
 उसिणजोणी-उष्णयोनिः । तिविहा-त्रिविधा, शीता-उष्णा-शीतोष्णा,
 जोणी दु-योनिस्तु सेसाणं-शेषाणां श्रुतिर्वाकायाक्कायवायुकायवनस्पति-
 कायदीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां देवनारकवर्जितपंचेन्द्रियाणां । देवना-
 रकाणां शीतोष्णा च योनिः तेषां हि कानिचिच्छितानि कानिचिदुष्णानि
 तेजःकायिकानां पुनरुष्ण एव योनिः शेषाणां तु त्रिविधो योनिस्ते च
 केचिच्छीतयोनयः केचिदुष्णयोनयः केचिच्छीतोष्णयोनयः अकायिकाः
 शीतयोनय एवेति ॥ ६० ॥

पुनरप्येतेषां योनीनां विशेषयोनिस्वरूपमाह;—

संखावत्तयजोणी कुम्मुण्णद वंसपत्तजोणी य ।

तत्थ य संखावत्ते णियमादु विवज्जए गव्वमो ॥ ६१ ॥

शंखावर्तकयोनिः कूर्मोन्नतः वंशपत्रयोनिश्च ।

तत्र च शंखावर्तं नियमात् विपद्यते गर्भः ॥ ६१ ॥

टीका—संखावत्तय शंस इव आवर्तो यस्य शंखावर्तका जोणी-योनिः
 कुम्मुण्णद-कूर्म इवोन्नतः कूर्मोन्नतः, वंसपत्तजोणी य-वंशपत्रमिव योनि-
 र्वंशपत्रयोनिः । तत्र च तेषु मध्ये शंखावर्तं नियमात् विवज्जए विपद्यते
 विनश्यति गर्भो “गर्भः शुक्रशोणितगरणं” । शंखावर्तकूर्मोन्नतवंशपत्रभेदेन
 त्रिविधो योनिस्तत्र च शंखावर्तं योनौ नियमाद्विपद्यते गर्भः अतः तद्वर्ती
 बन्ध्या भवतीति ॥ ६१ ॥

तेषु य उत्पद्यन्ते तानाह;—

कुम्मुण्णदजोणीए तित्थयरा दुविहचत्तवट्ठी य ।

रामावि य जायन्ते सेसा सेसेसु जोणीसु ॥ ६२ ॥

१ 'तद्वती' स्व-ग-पुस्तके नास्ति ।

कूर्मोन्नतयोनौ तीर्थकरा द्विविधचक्रवर्तिनः ।

रामा अपि च जायंते शेषाः शेषयोर्योन्योः ॥ ६२ ॥

टीका—कूर्मोन्नतयोनौ विशिष्टसर्वशुचिप्रदेशे शुद्धपुद्गलप्रचये वा तित्थयरा-तीर्थकराः, दुविहचक्रवर्तीय-द्विविधचक्रवर्तिनः चक्रवर्तिवासुदेव-प्रतिवासुदेवाः रामावपि रामाश्चापि बलदेवा अपि जायंते समुत्पद्यंते । सेसा-शेषा अन्ये तीर्थकरचक्रवर्तित्रलदेववासुदेवप्रतिवासुदेवविवर्जिता भोग-भूमिजादयः, सेसेसु-शेषयोः जोषीसु-योन्योर्वशपत्रशंखावर्तयोरुत्पद्यंते । किंतु शंखावर्तं त्रिपद्यते गर्भः स भोगभूमिजानां न भवति ते ह्यनपवर्त्याद्युप इति ॥ ६२ ॥

संभ्रूतादियोनिविशेषोऽध्वतुरशीतिसहस्रमेवान् प्रतिपादयन्नाहः—

णिच्चिदरधादु सत्तय तरु दस विगलेंद्रियेसु छन्देव ।

सुरणरतिरिष्ट चउरो चोदस मणुएसु सदसहस्सा ॥ ६३ ॥

नित्येतरधातुसतकं तरुणं दश विकलेंद्रियाणां षट् चैव ।

सुरनारकातिरश्वां चत्वारि चतुर्दश मनुजानां शतसहस्राणि ॥ ६३ ॥

टीकाः—नित्यनिगोदेतरनिगोदपृथिवीकायिकाकायिकतेजःकायिक-वायुकायिकानां सप्त लक्षाणि योनीनां । तरुणां प्रत्येकवनस्पतीनां दशलक्षाणि योनीनां । विकलेंद्रियाणां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां षट्शतसहस्राणि । सुराणां चत्वारि लक्षाणि । नारकाणां चत्वारि लक्षाणि । तिरश्चां सुरना-रकमनुष्यवर्जितपचेंद्रियाणां चत्वारि लक्षाणि । मनुष्याणां चतुर्दशशतस-हस्राणि योनीनामिति संबंधः । एवं सर्वसमुदायेन चतुरशीतिशतसहस्राणि योनीनामिति । नात्र पौनरुक्त्यं पूर्वेण सहाधिकारमेवात् पर्यायार्थिकं शि-थ्यानुग्रहणाच्च ॥ ६३ ॥

आयुषः स्वरूपं प्रमाणेन स्वामित्वपूर्वकं प्रतिपादयन्नाहः ~

घाससहस्रसा आऊ सुद्धेसु जाण उक्कस्सं ।

खरपुढविकायगेसु य घाससहस्राणि वायीसा ॥ ६४ ॥

द्वादशवर्षसहस्राणि आयुः शुद्धेषु जानीहि उत्कृष्टम् ।

खरपृथिवीकायिकेषु च वर्षसहस्राणि द्वाविंशतिः ॥ ६४ ॥

टीकाः—नारकनिर्यडमनुच्यदेवमवधारणहेतुः कर्मपुटलापिह आयुः । औदारिकमिश्रवेकियकवेकियकमिश्रशरीरसाधारणलक्षणं वायुः । तत्र घास-
सवाससहस्रा-द्वादशवर्षमहस्राणि, उच्छ्वासानां व्रीणि सहस्राणि त्रिसप्तत्य-
धिकसप्तशतानि च गृहीत्वैको मुहूर्तः आगमोक्तं लक्षणमेतत् । लौकिकैः
पुनः सप्तशतैरुच्छ्वासेर्मुहूर्तो भवति । आगमिक उच्छ्वास उद्गमदेशनिर्ग-
माद्गृहीतो लौकिकः पुनः नासिकाया निर्गमात् गृहीत इति न दोषः ।
त्रिंशन्मुहूर्तैर्दिवसत्रिंशद्दिर्दिवसैर्मसो द्वादशभिर्मसैर्वर्षः । आऊ-आयुः
भवस्थितिः सुद्धेसु- शुद्धेषु शुद्धानां पृथिवीकायिकेणिति संबंधः जाण-
जानीहि, उक्कस्सं-उत्कृष्टं, खरपुढविकायगेसु य-खरपृथिवीकायिकेषु च
मृत्तिकादयः शुद्धपृथिवीकायिकाः पाषाणादयः खरपृथिवीकायिकाः,
घाससहस्राणि-वर्षसहस्राणि वायीस-द्वाविंशतिः । शुद्धपृथिवीकायिकानां-
मुहूर्तमायुर्द्वादशवर्षमहस्राणि, खरपृथिवीकायिकानां शतमुहूर्तमायुर्द्वाविंश-
तिवर्षमहस्राणि भवतीति ॥ ६४ ॥

अकायिकनेत्रकायिकानामायुःप्रमाणमाह—

सत्त दु घाससहस्रा आऊ आउरम होइ उक्कस्सं ।

रत्तिंदियाणि तिण्णु दु तेऊणं होइ उक्कस्सं ॥ ६५ ॥

सत्त ॥ वर्षसहस्राणि आयुरणं भवति उत्कृष्टम् ।

रात्रिदिनानि त्रीणि तु तेजसां भवति उत्कृष्टम् ॥ ६५ ॥

टीका—सत्त दु-सत्तं, घाससहस्रा-वर्षसहस्राणि, आऊ-आयुः,
आउरम-अरं अकायिकानां होइ-भवति उत्कृष्टं-उत्कृष्टं, अकायिकानां

परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि । रत्तिंदियाणि—रात्रिंदिनानि अहोरात्रं, तिष्णि
५—त्रय एव, तेऊणं—तेजसां तेजः कायिकानां, होइ—उक्कस्सं भवत्युत्कृष्टं ।
अक्कायिकानां परमायुः सप्तैव वर्षसहस्राणि त्रीणि रात्रिंदिनानि तेजःकायि-
कानां परमायुरिति ॥ ६५ ॥

वायुकायिकानां वनस्पतिकायिकानां च परमायुःप्रमाणमाहः—

तिष्णि दु वाससहस्ता आऊ वाउस्स होइ उक्कस्सं ।
दस वामसहस्ताणि तु वणप्फदीणं तु उक्कस्सं ॥ ६६ ॥

त्रीणि ॥ वर्षसहस्राणि आयुः धायूनां भवति उत्कृष्टं ।

वश वर्षसहस्राणि तु वनस्पतीनां तु उत्कृष्टं ॥ ६६ ॥

टीका—तिष्णि दु—त्रीणि तु त्रीण्येव नाधिकानि, वाससहस्ता—वर्षसह-
स्राणि, आऊ—आयुः, वाउस्स—धायूनां वायुकायिकानां, होइ उक्कस्सं—भव-
त्युत्कृष्टं । दस वाससहस्ताणि—दशवर्षसहस्राणि, तुशदोऽवधारणार्थः ”
वणप्फदीणं तु—वनस्पतीनां च वनस्पतिकायानां तु उक्कस्सं—उत्कृष्टमेव । वायु-
कायिकानामुत्कृष्टमायुस्त्रीण्येव वर्षसहस्राणि; वनस्पतिकायिकानां तुत्कृष्ट-
मायुर्दशैववर्षसहस्राणीति ॥ ६६ ॥

विकर्लेन्द्रियाणामायुःप्रमाणमाहः—

वारस वासा वेइंदियाणमुक्कस्सं भवे आऊ ।
राइंदियाणि तेइंदियाणमुगुवण्ण उक्कस्सयं ॥ ६७ ॥

द्वादश वर्षाणि द्वीन्द्रियाणमुत्कृष्टं भवेऽयुः ।

रात्रिंदिनानि त्रीन्द्रियाणामेकोनपंचाशत् उत्कृष्टं ॥ ६७ ॥

टीका—वारस वासा—द्वादशवर्षाणि, वेइंदियाणं—द्वीन्द्रियाणां शंसप्रभू-
तीनां उक्कस्सं—उत्कृष्टमेव, हवे—भवेत्, आऊ—आयुः । रत्तिंदियाणि—रात्रि-
दिनानि अहोरात्ररूपाणि तेइंदियाणं—त्रीन्द्रियाणां गोभ्यादीनां, उगुवण्ण—

एकोनपंचाशत्, उक्कस्सं-उत्कृष्टं । द्वीन्द्रियाणां प्रकृष्टमायुः द्वादशसंवत्सरा
एव, त्रीन्द्रियाणां पुनस्तृष्टमायुः एकेनोनपंचाशद्वात्रिदिवसानामिति ॥ ६७ ॥

चतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणामाह;—

चउरिन्द्रियाणमाऊ उक्कस्सं खलु हवेज्ज छम्मासं ।
पंचेन्द्रियाणमाऊ एत्तो उद्धं पवक्खामि ॥ ६८ ॥

चतुरिन्द्रियाणामायुः उत्कृष्टं खलु भवेत् पणमासाः ।
पंचेन्द्रियाणामायुः इत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ॥ ६८ ॥

टीका—चउरिन्द्रियाणं—चतुरिन्द्रियाणां भ्रमरादीनां, आऊ—आयुः
उक्कस्सं—उत्कृष्टं, हवेज्ज—भवेत्, छम्मासं—पणमासाः । पंचेन्द्रियाण—पंचेन्द्रि-
याणां, आऊ—आयुः एतो उद्धं—इत ऊर्ध्वं विकलैन्द्रियकथनोर्ध्वं, पवक्खामि—
प्रवक्ष्यामि प्रतिपादयिष्यामि । चतुरिन्द्रियाणामुत्कृष्टमायुः पणमासमितं
भवेत्, इत ऊर्ध्वं पंचेन्द्रियाणामायुर्वक्ष्यामीति ॥ ६८ ॥

तदेव प्रतिपादयति;—

मच्छाण पुब्बकोटी परिसप्पाणं तु णवय पुब्बंगा ।
यादालीस सहस्सा उरगाणं होइ उक्कस्सं ॥ ६९ ॥

मत्स्यानां पूर्वकोटी परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वगानि ।
द्वाचत्वारिंशत् सहस्राणि उरगाणां भवति उत्कृष्ट ॥ ६९ ॥

टीका—वर्ष दशगुणितं दशवर्षाणि, दशवर्षाणि दशगुणिता
वर्षशतं, वर्षशतं दशगुणितं वर्षसहस्रं, वर्षसहस्रं दशगुणितं दशवर्षसह-
स्राणि, दशवर्षसहस्राणि दशगुणितानि वर्षशतसहस्रं, वर्षशतसहस्रं दशगु-
णितं दशवर्षशतसहस्राणि, दशवर्षशतसहस्राणि दशगुणितानि कोटी,
दशगुणिता कोटी दशकोटी, दशकोटी दशगुणिता कोटीशतं, कोटीशतं
दशगुणितं कोटीसहस्रं, कोटीसहस्रं दशगुणितं दशकोटीसहस्राणि,

वशगुणितानि दशकोटीसहस्राणि कोटीकोटीत्येवमादि कालप्रमाणं-
नेतव्यमिति । वर्षलक्षं चतुरशीतिरूपगुणितं पूर्वांगं भवति, पूर्वांगं
चतुरशीतिगुणितं पूर्वं भवति, पूर्वस्य तु प्रमाणं सप्ततिकोटीशतस-
हस्राणि कोटीनां तु षट्षं चाशत्सहस्राणि चेति । प्रस्तुतं वक्ष्ये-
मच्छाणं-मत्स्यानां पुष्पकोटी-पूर्वकोटी पूर्वाणां कोटी “ सप्ततिको-
टीशतसहस्राणि कोटीनां षट्षं चाशत्सहस्राणि च कोटीगुणितानि पूर्वकोटी
भवति ” । परिसर्पाणं-परिसर्पतीति परिसर्पाः गोधेरगोधादयस्तेषां परि-
सर्पाणां तु णव य पुष्पंगा-नवैव पूर्वाणानि चतुरशीतिलक्षाणि नवगुणितानि
वादालीसं-द्वाचत्वारिंशत्, सहस्सां-सहस्राणि, उत्तरगाथाद्धं वर्षशब्द-
स्तिष्ठति तेन सह संबंधः, न पूर्वपूर्वागाभ्यामिति, ताभ्यां सह वर्षाणां संबंधे
पूर्वागमविरोधः स्यात्समाद्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति संभवति उरगाणं-
उरसा गच्छन्ति इति उरगाः सर्पास्तेषामुरगाणां, होदि-भवंति, उक्कस्सं-
उत्कृष्टं । मत्स्यानां पूर्वकोटी परमायुः परिसर्पाणां तु नवैव पूर्वाणानि
सर्पाणां पुनः परमायुर्वर्षाणां द्वाचत्वारिंशत्सहस्राणीति ॥ ६९ ॥

पक्षिणामसंज्ञिना च परमायुः प्रमाणमाह;—

पक्षीणं उक्कस्सं वाससहस्सा विसत्तरी होंति ।

एगा य पुष्पकोटी असण्णीणं तह य कम्मभूमीणं ॥ ७० ॥

पक्षिणां उत्कृष्टं वर्षसहस्राणि द्वासप्ततिः भवंति ।

एका च पूर्वकोटी असंज्ञिनां तथा च कर्मभौमानां ॥ ७० ॥

टीका—पक्षीणं-पक्षिणां मैकंदादीनां, उक्कस्सं-उत्कृष्टमायुरिति
संबंधः, वाससहस्सा-वर्षसहस्राणि, विसत्तरी-द्वासप्ततिः, होंति-भवंति ।
एगा य-एका च, पुष्पकोटी-पूर्वकोटी असण्णणं-असंज्ञिनां मनोविरहित-
पंचेन्द्रियाणां तह-तथा, कम्मभूमीणं-कर्मभौमानां “ कर्मभौमशब्दोऽन्तराणां-
सर्वेषां विशेषणं ” तथाशब्देन च सप्ततिशतार्यसंज्ञप्रभवा भनुप्याः परि-

गृह्यते । कर्मभूमिजानां पक्षिणाम्कृष्टमायुर्दासततिवर्षसहस्राणि भवन्ति,
असंज्ञिनां कर्मभूमिजमनुष्याणामन्येषां कर्मभूमिप्रतिभागजानां चैका पूर्व-
कांटी वर्षाणां परमायुर्भवतीति ॥ ७० ॥

अथ भोगभूमिजानां किंप्रमाणं परमायुरित्यत आहः—

हेमयद्वंसयाणं तथैव हेरण्यवंसवासिणं ।

मणुसेसु य मेच्छाणं हवदि तु पलिदोपमं एकं ॥ ७१ ॥

हेमयतवंशजानां तथैव हेरण्यवंशवासिनाम् ।

मनुष्येषु च म्लेच्छानां भवति तु पत्योपमं एकं ॥ ७१ ॥

टीका—हेमयद्वंसयाणं—हेमवतवंशजानां, तथैव—तथैव हेरण्यवत-
वंशवासिनां, मणुसेसु य—मानुषेषु च मध्ये मेच्छाणं—म्लेच्छानां सर्वम्लेच्छ-
खंडेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानां अंतर्दीपजानां वा समुच्चयश्च शब्देन
हवदि तु भवति तु, पलिदोपमं—पत्योपममेकं । पंचसु जघन्यभोगभूमिषु
हेमवतवंशकासु तथा परासु पंचसु जघन्यभोगभूमिषु हेरण्यवतवंशकासु च
मध्ये सर्वम्लेच्छखंडेषु जातानां भोगभूमिप्रतिभागजानामन्तर्दीपजानां च
पत्योपममेकं परमायुरिति ॥ ७१ ॥

मध्यमभोगभूमिजानां परमायुःप्रमाणमाहः—

हरिरम्यवंसेसु य हवन्ति पलिदोवमाणि खलु दोष्णि ।

तिरिपसु य सण्णीणं तिणिण य तह कुरुवगाणं च ॥ ७२ ॥

हरिरम्यकवंशेषु च भवन्ति पत्योपमानि खलु द्वे ।

तिर्यक्षु च संज्ञिनां त्रीणि च तथा कुरुवकाणां च ॥ ७२ ॥

टीका—मनुष्या इत्यनुवर्त्तते, हरिरम्यवंसेसु य हरिरम्यकवंशेषु च
वंशश्चन्द्रोऽत्र प्रायेकमभिसंवध्यते, पंचसु हरिवंशेषु मध्यमभोगभूमिषु पंचसु
रम्यकवंशेषु च, हवन्ति—भवतः पलिदोवमाणि—पत्योपमानि, द्वे खलु स्फुटं,

दोष्णि--दे । तिरिणसु य-तिर्यक्षु च तिरश्चां वा तिर्यक्षब्दः प्रत्येकभोगभूमिषु
संचयते, सण्णीणं-संज्ञिनां समनस्कानां “अत्र संज्ञिशब्दो भोगभूमिषु असं-
ज्ञिनामभानप्रतिपादकः भोगभूमिजास्तिर्यचः संज्ञिन एवेति ” । तिणि
य-त्रीणि च, तह य-तथा कुरवगाणं-कौरवकाणां चात्र कुरुवशब्द उत्तर-
कुरुदेवकुरुषु वर्तमानो गृह्यते सामान्यनिर्देशात् । पंचसु च हरिवंशेषु
मध्यमभोगभूमिषु पंचसु च रम्यकवंशेषु मध्यममागेभूमिषु च मनुष्याणां
तिरश्चां च संज्ञिनां द्विपत्योपमं परमायुः, पंचसूतारकुरुषु पंचसु देवकुरुषु चो-
त्कृष्टभोगभूमिषु मनुष्याणां तिरश्चां च त्रीणि पत्योपमानि परमायुरिति ॥ ७२ ॥

नारकाणां देवानां च परमायुषः स्थितिं प्रतिपादयन्नाहः—

देवेषु नारयेसु य तेत्तीसं होंति उदधिमाणाणि ।

उत्कृष्टस्य तु आऊ वाससहस्ता दस जहण्णा ॥ ७३ ॥

देवेषु नारकेषु च त्रयस्त्रिंशत् भवन्ति उदधिमानानि ।

उत्कृष्टं तु आयुः वर्षसहस्राणि दस अधन्यनि ॥ ७३ ॥

टीका—देवेषु-देवानामणिमाषष्टिर्दिष्टाप्तानां, नारयेसु य-नारकाणां
च सर्वाणुभकराणां अथवा देवेषु नारकेषु च विषये तेत्तीसं-त्रयस्त्रिंशत्
त्रिभिरधिकं दशानां त्रयं, होंति-भवन्ति, उदधिमाणाणि सागरोपमाणि
उत्कृष्टस्य तु-उत्कृष्टं, तु शब्दोऽवधारणार्थः । आऊ-आयुः वाससहस्ता-
वर्षाणां सहस्राणि वर्षसहस्राणि, दस-दश, जहण्णं-अधन्यं, निकृष्टं ।
सामान्यकथनमेतत् द्रव्यार्थिकशिष्यानुग्रहनिमित्तं विस्तरतः सूत्रेणोत्तरत्र कथनं
पर्यायार्थिकशिष्यानुग्रहार्थं “सर्वानुग्रहकारी च सतां प्रयासो यतस्ततः
सामान्यविशेषात्मकं प्रतिपादनं युक्तमेव सामान्यविशेषात्मकत्वाच्च सर्व-
वस्तूनां सामान्येन प्रतिपत्ते सति विशेषस्य सुखेनावगतिर्नित्यक्षणांकैकांत-
वादिमतं च निराकृतं भवति । सामान्येन देवानां नारकाणां चोत्कृष्टमायुः
त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अधन्यं च देवनारकाणामायुर्दशवर्षसहस्रा-
णीति ॥ ७३ ॥

अत्यप्रपंचत्वात्प्रथमतः तावन्नारकाणां सामान्यसूत्रमाचितं प्रकृतमायुः-
प्रमाणं सर्वपृथिवीनां प्रतिपादयन्नाहः—

एकं च त्रिणि सप्त च दश सत्तरसेव ह्येति बावीसा ।
तेतीसमुदधिमाणा पुटवीण ठिदीणमुक्कस्सं ॥ ७४ ॥

एकं च त्रीणि सप्त च दश सप्तदशैव भवन्ति द्वाविंशतिः ।

त्रयस्त्रिंशत् उदधिमानानि पृथिवीनां स्थितीनामुत्कृष्टं ॥ ७४ ॥

टीका—एकं च एकं च सर्वत्रोदधिमानानित्यनेनसंबंधः त्रिणि-त्रीणि,

सप्त य-सप्त च, दश-दश, सत्तर-सप्तदश एवकारोऽवधारणार्थः, ह्येति-
भवन्ति, बावीसं द्वाविंशतिः, तेतीसं-त्रयस्त्रिंशत्, उदधिमाणा-उदधिमानानि,
पुटवीणं-पृथिवीनां रत्नशर्करावालुकापंकधूमतमोमहातमःप्रभाणां सप्तानां
यथासंख्येन संबंधः, ठिदीणं स्थितीनामायुरित्यनुवर्तते तेनायुःस्थितीनां
नान्यकर्मस्थितीनां ग्रहणं भवति नापि नरकभूमिस्थितीनामिति,
उक्कस्सं-उत्कृष्टं । रत्नप्रभायां त्रयोदशप्रस्तरे नारकाणामायुःस्थितेः
प्रमाणमेकसागरोपमं, शर्कराप्रभायामेकादशप्रस्तरेऽधोनारकाणां परमायुः
स्थितेः प्रमाणं त्रीणि सागरोपमाणि । वालुकाप्रभायां नवमप्रस्तरेऽधो-
नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं दशसागरोपमाणि, धूमप्रभायां पंचमप्र-
स्तरे परमायुःस्थितेः प्रमाणं सप्तदशसागरोपमाणि, तमः प्रभायां तृतीयप्र-
स्तरे नारकाणां परमायुःस्थितेः प्रमाणं द्वाविंशतिः सागराणां । महातमः
प्रभायां अयधिस्थाननरके नारकाणां परमायुः स्थितेः प्रमाणं त्रयस्त्रिंशदुद-
धिमानानि इति । प्रथमायां तावत्तत एवमभिसंबंधः क्रियते रत्नप्रभायां
नारकाणामेकसागरोपममुत्कृष्टायुःस्थितिरित्येवं सर्वदात्र सर्वेऽपि मध्यमवि-
कल्या आयुःस्थितेर्विकल्या देशामर्शकमूत्रेण । सूचितत्वात् । प्रथमायां
पृथिव्यां प्रथमप्रस्तरे सीमंतकेन्दुके नारकाणां परमायुयः स्थितेः प्रमाणं
भवतिसहस्रवर्षप्रमाणं भवति, द्वितीयेंद्रके नारकाभिरव्ये वर्षाणां नव-
तिलक्षणि, तृतीयकेन्द्रके रौरुकनाम्नि पूर्वकोऽश्वत्थसंख्येयाः, चतुर्थे-

भ्यधिका, द्वितीयेंद्रके तारसंज्ञके सप्त समुद्राः सप्तभागैः द्वात्रिंशद्भ्यधिका, तृतीयेंद्रके मारुतानि पयोधयोऽष्टौ उत्तभागाम्यां द्वाभ्यामधिकाः, चतुर्थेंद्रके चर्वस्कनामि सागरा अष्टौ पंचभिः सप्तभागैरभ्यधिकाः, पंचमेंद्रके तमके नव सागराः सप्तभागेनाधिकाः, षष्ठेंद्रके सरनामि नव सागराश्चतुर्भिः सप्तभागैरभ्यधिकाः, सप्तमेंद्रके स्रटसठे उत्तम्येव दशसागरोपमाणि । पंचम्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुःप्रमाणं—प्रथमेंद्रके तमोनामि एकादशार्णावा द्विसागरस्य पंचभागाम्यामधिकाः, द्वितीयेंद्रके भ्रमरसंज्ञके द्वादश सागराश्चतुर्भिः पंचभागैरभ्यधिकाः, तृतीयेंद्रके ऋषभनामि चतुर्दश पयोधयः पंचभागोनाऽभ्यधिकाः, चतुर्थेंद्रकेऽधःसंज्ञके पंचदशोदधयस्त्रिभिः पंच भागैरभ्यधिकाः, पंचमेंद्रके तमिस्राभिधाने कथितान्येव सप्तदशसागरोपमाणि । षष्ठ्यां पृथिव्यां नारकाणां परमायुः—प्रथमेंद्रके हिमनामि सागरोपमस्य द्वित्रिभागाम्यामधिका अष्टादशपयोधयः, द्वितीयेंद्रके वर्दल-संज्ञके विंशतिपयोधयस्त्रिभागेनाभ्यधिकाः, तृतीयेंद्रके रत्नकनामि उत्तम्येव द्वाविंशतिसागरोपमाणि, सप्तम्यां तु पृथिव्यामवधिस्थानसंज्ञकेंद्रके नारकाणां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्येव परमायुः । त्रेणियद्वेषु प्रकीर्णकेषु च नारकाणां स्वर्क्येंद्रकप्रतिबद्धमुत्कृष्टमायुर्वेदितव्यं । यदल्पं तन्मूर्ता मुरा भूमेर्विशोध्य विशुद्धं च शेषमुत्कृष्टभाजितमिच्छया मुणितं मुरसद्वितं च कृत्वा सर्वत्र वाच्यमिति ॥ ७४ ॥

सर्ववृथिवीषु नारकाणां जघन्यस्थितिमायुषः प्रतिपादयन्नाह—
 षडमादियमुक्तसं विदियादिषु साधियं जहण्णतं ।
 धम्मायमवणवितर याससहस्सा दस जहण्णं ॥ ७५ ॥

प्रथमाविकमुत्कृष्टं द्वितीयादिषु साधिकं जघन्यं ।

धर्मावचनव्यंतराणां वर्ष सहस्राणि दश जघन्यं ॥ ७५ ॥

टीका— प्रथमादिर्यस्य तत्प्रथमादिकं आयुर्गति संकल्पते, उक्तसं-
 उत्कृष्टं, विदियादिषु—द्वितीयादिर्यासां ता द्वितीयादयस्तासु द्वितीयादिषु

पृथिवीषु, साधियं—साधिकं समयाधिकं, जहण्णत्तं—जघन्यं तत् । प्रथमायां यदुत्कृष्टं द्वितीयायां समयाधिकं जघन्यं तदायुस्तया द्वितीयायां यदुत्कृष्टं—मायुर्नारकाणां, तृतीयायां नारकाणां समयाधिकं जघन्यं तत् । तृतीया-
यामुत्कृष्टं यदायुश्चतुर्थ्यां समयाधिकं जघन्यं तत्, चतुर्थ्यां यदुत्कृष्टमायुः
पंचम्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । पंचम्यामुत्कृष्टं यदायुः षष्ठ्यां समयाधिकं
जघन्यं तत् षष्ठ्यामुत्कृष्टं यदायुः सप्तम्यां समयाधिकं जघन्यं तत् । एवं
सर्वासु पृथिवीषु सर्वप्रस्तरेषु सर्वैद्रकेषु योज्यं, प्रथमैद्रके यदुत्कृष्टमायुर्नार-
काणां द्वितीयैद्रके समयाधिकं जघन्यं तत्, द्वितीयैद्रके यदुत्कृष्टमायुस्तृतीयै-
द्रके समयाधिकं जघन्यं तत् । एवमेकाग्रपंचाशद्वैद्रकेषु नेतव्यमिति । अथ
केषां नारकाणां देवानां च जघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणिरित्यत आह;—
धम्माय—धर्मायां सीमंतके नारके नारकाणां भवण—भवनवासिनां, वितर-
व्यंतराणां, वाससहरा—वर्षराहस्राणि, वस—वृक्ष, जहण्णा—जघन्यायुषः
रिपितिः । सीमंतकनरके नारकाणां भवनावसिनां देवानां व्यंतराणां च
जघन्यमायुर्दशवर्षसहस्राणीति ॥ ७५ ॥

भवनवासिनां व्यंतराणां चोत्कृष्टमायुःप्रमाणं प्रतिपादयन्नाह;—

असुरेसु सागरोवम तिपल्ल पल्लं च नागभोमाणां ।

अद्वाहिज सुवण्णा दु दीव सेसा दिवङ्गं तु ॥ ७६ ॥

असुरेषु सागरोपमं त्रिपल्लं पल्लं च नागभोमानां ।

अर्धतृतीये सुपर्णानां द्वे द्वीपानां शेषाणां द्वयर्धं तु ॥ ७६ ॥

टीका—असुरेसु—असुराणां भवनवासिनां प्रथमप्रकाराणां अंवावरीया-
दीनां, सागरोवम—सागरोपमं, तिपल्ल—त्रीणि पल्यानि त्रिपल्योपमानि, पल्लं
च—पल्लं च पल्योपमं नागभोमाणं—नागैर्द्राणां—धरणेन्द्रादीनां,
भोमाणं—भोमानां व्यंतराणां किंनरेन्द्राणां यथासंस्थेन संबंधः नागैर्द्राणा-
मुत्कृष्टमायुर्त्रीणि पल्योपमानि व्यंतराणां किंनरादीनामुत्कृष्टमायुरेकं पल्यो-

पमं घातायुपेक्ष्य सार्धपत्यं । अन्धादिज्ज अर्धततीये द्विपत्योपमे पत्योप-
मार्धाधिके द्वे पत्योपमे, सुवण्णा-सुपर्णकुमाराणां, तु-दु द्वे पत्योपमे
दीव-द्वीपानां द्वीपकुमाराणां, सेसा-शेषाणां विषुदग्निस्तनितोदधि-
दिग्वायुकुमाराणां दिवद्वं तु अर्धाधिकं पत्योपमं पत्योपमाद्धेनाधिकमेकं
पत्योपमं । सुपर्णकुमाराणां प्रकृष्टमायुर्दे पत्योपमे पत्योपमाद्धाधिके,
द्वीपकुमाराणां च द्वे पत्योपमे प्रकृष्टमायुः शेषाणां तु कुमाराणां यणां
पत्योपमं पत्योपमाद्धाधिकमुत्कृष्टमायुरिति ॥ ५६ ॥

ज्योतिषा जपन्योत्कृष्टमायुः शक्रादीनां च जपन्यं प्रतिपादयन्नाह—

पल्लवभाग पल्लं च साधियं जोदिसाण जहण्णिदरम् ।

हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी सक्कादीणं जहण्णा सा ॥ ५७ ॥

पल्याष्टभागः पत्यं च साधिकं ज्योतिषां जपन्यमितरत् ।

अथ उत्कृष्टस्थितिः शक्रादीनां जपन्या सा ॥ ५७ ॥

टीका— पल्लवभाग-पल्याष्टभागः पत्योपमस्याष्टभागः, पल्लं च—
पत्योपमं च, साधियं-साधिकं वर्षलक्षणाधिकं, जोदिसाण-ज्योतिषां
चंद्रादीनां, जहण्णिदरं-जपन्यमितरत् । ज्योतिषां जपन्यमायुः पत्यो-
पमस्याष्टभाग उत्कृष्टं च पत्योपमं वर्षलक्षाधिकं घातायुपेक्ष्य पत्योपमं
सार्धमुत्कृष्टं । हेट्टिल्लुक्कस्सठिदी-अथ उत्कृष्टायुः स्थितिः, अधःस्थितानां
ज्योतिष्कादीनां सक्कादीणं-शक्रादीनां सौधर्मादिदेवानां, जहण्णा सा-
जपन्या सा । ज्योतिषां योत्कृष्टायुषः स्थितिःसौधर्मेज्ञानयोः समयाधिका
जपन्या सा सौधर्मेज्ञानयोस्तुत्कृष्टायुषः स्थितिः सनत्कुमारमाहेन्द्रयोर्देवानां
समयाधिका जपन्या सा, सानत्कुमारमाहेन्द्रयोर्योत्कृष्टा ब्रह्मक्षेत्रयोः
समयाधिका जपन्या सा । एवं योज्यं यावत् त्रयास्त्रिंशत्सागरोप-
माणांति ॥ ७ ॥

अथ कोत्कृष्टायुः स्थितिः शक्रादीनां या जपन्या स्यादित्यत्र
आह—

वे सत्त दसय चोद्दस सोलस अट्टार वीस चावीसा ।

एयाधिया य एतो सक्कादिसु सागरुवमाणं ॥ ७८ ॥

हे सत्त दश चतुर्दश षोडश अष्टादश विंशतिः द्वाविंशतिः ।

एकाधिका च इतः शक्कादिसु सागरोपमानं ॥ ७८ ॥

टीका—वे-हे, सत्त-सत्त, दस य-दस च, चोद्दस-चतुर्दश, सोलस-षोडश, अट्टार-अष्टादश, वीस-विंशतिः, चावीस-द्वाविंशतिः, एयाधिया-एकाधिका एकैकोत्तरा, एतो-इतो द्वाविंशतेरुर्द्ध्वं सक्कादिसु-शक्कादिसु सौधर्मेशानादिसु, सागरुवमाणं-सागरोपमानं । सौधर्मेशानयोर्देवानां हे सागरोपमे परमायुषः स्थितिरघातायुषोऽपेक्ष्येतदुक्तं सूत्रे, घातायुषोऽपेक्ष्य पुनर्देवं सागरोपमे सागरोपमार्धनाधिके भवतः, एवं सौधर्मेशानमारभ्य तावद्वर्द्धसागरोपमेनाधिकं कर्तव्यं सूत्रनिर्दिष्टपरमायुषावस्थहारकव्यः उपरि घातायुषः समुत्पत्तेरभावात् । समन्कुमारमोहद्वयोः सत्त सागरोपमाणि परमायुषः स्थितिः सर्वत्र देवानामिति संबंधनीयं, मन्त्रज्ञोत्तरयोर्दश सागरोपमाणि, किंतु लोकांतिकदेवानां सारस्वतादीनामष्टौ सागराः, लातवकापिष्ठयोश्चतुर्दश सागराः, शुक्रमहाशुक्रयोः षोडशाव्ययः, शतारसहस्रारयोरष्टादश पयोधयः, आनतप्राणतपोर्विंशतिः सागरोपमानां, आरणाच्युतयोर्द्वाविंशतिः सागरोपमानां, सुदर्शने प्रयोर्विंशतिरर्न्धीनां, अमोघे चतुर्विंशतिः पयोर्धीनां, सुप्रबुद्धे पंचविंशतिरुद्धधीनां, यशोधरे षड्विंशतिर्नैर्ऋतीनां, सुमद्रे सप्तविंशतिरुद्धधीनां, सुविशाटेऽष्टाविंशतिरर्न्धीनां, सुमनस्येकात्रविंशदुद्धधीनां, सोमनसे त्रिंशदर्णवानां, श्रीतिष्ठरे एकत्रिंशदुद्धधीनां, अनुदिशि द्वाविंशदुद्धधीनां, सार्यसिद्धौ त्रयोविंशत्सागरोपमानामेवं त्रिषष्टिपट्टेषु चतुरर्शतिरुद्धविमानेषु त्रयोर्विंशत्यधिकसप्तनवतिसहस्राधिकेषु श्रेणिबद्धवर्ष्कार्णकसंज्ञविमानेषु देवानां ११ कीयस्वकीयैर्द्वैतयुगैः प्रमाणं वेदितव्यं । ऋतुविमलचंद्रवर्णवीरा-रगनेदननलिनहोचनरोहित चंचन्मार्गार्द्धेशानगैर्हयैरुचकुरुचिरांकस-टिक्तरनीयमेपाध-हादिद्विगुणोहितास्त्ववर्जनपावर्ण्यमंकरशृंशरांजनमित्र-

प्रमास्यान्येकत्रिंशदिन्द्रकाणि सौधर्मेक्षानयोः । अंजनवनमालानागगह-
लांगलवलभद्रचक्राणि सप्तकेन्द्रकाणि सनत्कुमारमाहेन्द्रयोः । अरिष्टदेवसंमित
वज्रब्रह्मोत्तराणि चत्वारिन्द्रकाणि वज्रलोके । वज्रद्वयलांतरे चंद्रके लांतवकल्पे
महाशुककल्पे शुक्रमेकमिन्द्रकं, शतारमेकमिन्द्रकं सहस्रारकल्पे, प्राणतकल्पे
आनतप्राणतपुष्पकाणि त्रीणिन्द्रकाणि, अच्युतकल्पे सनत्कुमारारणाच्युतानी-
न्द्रकाणि त्रीणि, अधोर्ध्वेयके सुवर्शनामोघसुप्रबुद्धानि त्रीणिन्द्रकाणि,
मध्यमर्ध्वेयके यशोधरसुभद्रसुविशालानि त्रीणिन्द्रकाणि, ऊर्ध्वर्ध्वेयके
सुमनःसौमनसप्रीतिकराणि त्रीणिन्द्रकाणि, अनुदिश आदित्यमेकमिन्द्रकं
अनुचरे सर्वाधिसिद्धिसंशकमेकमिन्द्रकं, इत्येतेषु स्वायुषः प्रमाणं वेदितव्यं ।
अथ सौधर्मे प्रथमप्रस्तरे ऋतुसंज्ञके उत्कृष्टमायुर्दसागरोपमं तन्मुत्तं तत्रै-
वावसानेन्द्रके उत्कृष्टमायुर्दं सागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके तद्भूमिरुच्छ्रयसि-
द्दिन्द्रकाणि भूमेर्मुखमपनीयोच्छ्रायेण मागे दत्ते सागरोपमस्य पंचदशभागो
शुद्धिरागच्छति इमामिष्टप्रतरसंस्पर्षा गुणयित्वा मुक्ते प्राक्षिते विमलादीनां
त्रिंशतः प्रस्ताराणामुत्कृष्टान्यास्युपि भवन्ति । तेषां संदृष्टयः-न्यास इत्यम् ।

१५

१०	५९	७	२३	५	२०	२९	३१	११	७	२०	१३	४१	३	१०	५९	१०	१३	११
----	----	---	----	---	----	----	----	----	---	----	----	----	---	----	----	----	----	----

१०	१०	१०	१०	६	१०	१०	१०	१०	६	१०	१०	१०	२	१०	१०	१०	१०	६
----	----	----	----	---	----	----	----	----	---	----	----	----	---	----	----	----	----	---

१९	५९	६१	४३	२१	१३	१०	१३	०१	०३	१
१०	१०	१०	१०	१०	६	१०	१०	१०	१०	१

सनत्कुमारमार्हेन्द्रयोः सप्तैन्द्रकाणि तत्र द्वे सागरोपमे सागरोपमार्द्धाधिके
मुखं सार्द्धसप्तसागरोपमाणि भूमिः सप्तैन्द्रकाणि उच्छ्रयः, भूमेर्मुखं विशो-
ध्योच्छ्रयेण भागे द्वे वृद्धिरागच्छति तामिष्टप्रतरसंख्यया गुणयित्वा मुख-
सहिता कृतैवं भवति ।

१	३	४	५	६ भा.	६	७
१	११	९	५	१	११	१
१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	१४ भा.	२

ब्रह्मब्रह्मोत्तरयोश्चत्वारः अत्र सप्त सार्धानि सागरोपमाणिमुखं दशसा-
र्थानि भूमिश्चत्वार उच्छ्रयस्तस्य संहृष्टिर्यथा;—

८	९ सा	९	१०
१ भा.	० ग	३ भा.	१ भू
४ भा.	० र	४ भा.	२ मि१०

लांतवकापिष्ठयोः द्वौ प्रस्तरौ तत्र मुखं सार्धानि दश सार्धानि चतुर्दश
भूमिद्वयुच्छ्रयो—

१२	१४
१	१
२	२

महाशुके एक, प्रस्तरः तत्रायुः प्रमाणं $\frac{१४}{२}$ तथा सहस्रारे एक प्रस्तरः

तत्रायुः प्रमाणं $\frac{१४}{२}$ आनतप्राणतकल्पयोः अयः प्रस्तारास्तत्र विंशति-

मुखं द्वाविंशतिर्भूमिः तस्य संहृष्टिः

२०	२१	२२
१	१	०
३	३	०

शेषाणां संहतिः २३।२४।२५।२६।२७।२८।२९।३०।३१।
३२।३३। वेदितव्येति ॥ ७८ ॥

सौधर्मादिदेवीनां परमायुषः प्रमाणं प्रतिपादयन्नाह—

पंचादी वेहिं जुदा सत्तावीसा य पल्ल देवीणं ।

तत्तो सत्तुत्तरिया जावदु अरण्यपर्यं कर्प्यं ॥ ७९ ॥

पंचादीनि द्वाभ्यां युतानि सप्तविंशतिः पल्यानि देवीनां ।

ततः सप्तोत्तराणि यावद् आरणाच्युतं कल्पः ॥ ७९ ॥

टीका—पंचादी—पंच आदि पंचपल्योपमानि मूलं, वेहिं जुदा—द्वाभ्यां युक्तानि द्वाभ्यां द्वाभ्यामधिकानि वीप्साथो द्रष्टव्यः उत्तरोत्तरग्रहणात् । सत्ता वीसा य—सप्तविंशतिः “चशब्दो यावच्छब्दं समुच्चिनोति” पाङ्ग—पल्यानि पल्योपमानि यावत्सप्तविंशतिः पल्योपमानि, देवीणं—देवीनां देवपत्नीनां, तत्तो ततः पल्यानां सप्तविंशतेरुद्धं सत्त—सप्तसप्त उत्तरिया—उत्तराणि सप्तसप्ताधिकानि पल्योपमानि जावदु—यावत्, अरण्यपर्यंकर्प्यं—अच्युतकल्पः तावत् । सौधर्मकल्पे देवीनां परमायुः पंचपल्योपमानि, ईशाने सप्त पल्योपमानि, सनत्कुमारे नव पल्योपमानि, मोहद्रे एकादश पल्योपमानि, ब्रह्मकल्पं त्रयोदश पल्योपमानि, ब्रह्मोक्ते पंचदश पल्योपमानि, लांतवे सप्तदश पल्योपमानि, कापिष्ठे एकात्रविंशतिः पल्योपमानि, शुके एकविंशतिः पल्योपमानि, महाशुके त्रयोविंशतिः पल्योपमानि, शतारे पंचविंशतिः पल्योपमानां, सहसारे सप्तविंशतिः पल्यानां, आनते चतुर्विंशत्पल्योपमानि, प्राणते एकधिकचत्वारिंशत् पल्यानां, आरणे अष्टचत्वारिंशत्पल्यानां, अच्युते पंचपंचाशत्पल्यानां सर्वत्र देवीनां परमायुषः प्रमाणमिति संबोधः । पंचपल्योपमानि द्वाभ्यां द्वाभ्यां तावदधिकानि कर्तव्यानि यावत्सप्तविंशतिः पल्योपमानि भवन्ति, ततः सप्तविंशतिः सप्तभिः सप्तभिरधिका कर्तव्या यावदच्युतकल्पे पंचपंचाशत्पल्योपमानि संजातानीति ॥ ७९ ॥

देवीनामायुषः प्रमाणस्य द्वितीयमुद्देशं प्रतिपादयन्नाह—

पणयं दस सत्तधियं पणवीसं तीसमेव पंचधियं ।

चत्तालं पणदालं पण्णाओ पण्णपण्णाओ ॥ ८० ॥

पंच दश सत्ताधिकानि पंचविंशतिः त्रिंशत् एव पंचाधिका ।

चत्वारिंशत् पंचचत्वारिंशत् पंचाशत् पंचपंचाशत् ॥ ८० ॥

टीका—पणयं—पंच सौधर्मेशानयोर्देवीनां पंचपत्न्योपमानि परमायुः ।

दस सत्तधियं—दश सत्ताधिकानि सनत्कुमारमार्हेन्द्रयोर्देवीनां परमायुः
सत्तदशपत्न्योपमानि पणवीसं—पंचविंशतिः ब्रह्मब्रह्मोत्तरयोर्देवीनां पंचविं-
शतिः पत्न्योपमानि परमायुः, तीसमेव पंचधियं—त्रिंशदेव पंचाधिका लांत-
चकापिष्ठयोर्देवीनां त्रिंशदेवपंचाधिका पत्न्योपमानां परमायुः, चत्तालं-
चत्वारिंशच्छुक्रमहाशुकयोर्देवीनां चत्वारिंशत्पत्न्यानां परमायुः, पणदालं
पंचचत्वारिंशत् शतारसहस्रारयोर्देवीनां पंचचत्वारिंशत्पत्न्योपमानां पर-
मायुः, पण्णासं—पंचाशत् आनतप्राणतयोर्देवीनां परमायुः पंचाशत्पत्न्योप-
मानि, पण्णपण्णाओ—पंचपंचाशदारणाच्युतयोर्देवीनां परमायुयः प्रमाणं
पंचपंचाशत्पत्न्योपमानि । आऊ—आयुः सर्वज्ञानेन संबंधः । देवायुयः प्रति-
पादनन्यायेनायमेवोपदेशो न्याय्योऽत्रैवकारकरणादथवा द्वावप्युपदेशो
ग्राह्यौ सूत्रद्वयोपदेशात् द्वयोर्मध्य एकेन सत्येन भवितव्यं, नात्र संदेह-
मिध्यात्वं, यद्दर्हत्यणीतं तत्सत्यमिति संदेहामावात् । छन्नत्थैस्तु विवेकः कर्तुं
न शक्यतेऽतो मिध्यात्वभयादेव द्वयोर्महणमिति ॥ ८० ॥

ज्योतिषां यद्यपि सामान्येन प्रतिपादितं जघन्यं चोत्कृष्टमायुस्तथापि
स्वामित्वपूर्वको विशेषो नावगतस्तत्र तत्प्रतिपादनायाह;—

चंदस्स सदसहस्सं सहस्स रविणो सदं च सुक्कस्स ।

वासाधिण् हि पलं लेहिट्ठं वरिसणामस्स ॥ ८१ ॥

चंद्रस्य शतसहस्रं सहस्रं रवेः शतं च शुक्लस्य ।

वर्षाधिकं हि पल्यं लघिष्ठं वर्षनाम्नः ॥ ८१ ॥

टीका—परमायुरित्यनुवर्तते—चंद्रस्स—चंद्रस्य, सदसहस्रं—शतसहस्रं, शतसहस्रेण, अत्र तृतीयार्थे द्वितीया, सहस्र—सहस्रेण, रावेणो—रवेरादित्यस्य, शतं च—शतेन च, शुक्रस्स—शुक्रस्य, वास—वर्षाणां, अधियं—आधिकं, हि—स्फुटं निश्चयेन, पल्लं—पल्यं, पल्योपमं, लेहितं—न्यूनं हीनं अनंतरेण शतेनाभिसंबंधः, वरिसणामस्स—वर्षनाम्नः बृहस्पतेः । चंद्रस्य परमायुरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतसहस्रेणाधिकं, रवेरेकं पल्योपमं परमायुर्वर्षाणां सहस्रेणाधिकं, शुक्रस्य परमायुरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतेनाधिकं, बृहस्पतेरेकं पल्योपमं वर्षाणां शतेन न्यूनं स्फुटमिति ॥ ८१ ॥

अथ कथं शेषाणामित्यत आह;—

सेसाणं तु गहाणं पल्लद्धं आउगं मुणेयव्वं ।

ताराणं च जहण्णं पादद्धं पादमुक्कस्सं ॥ ८२ ॥

शेषाणां तु महाणां पल्यार्द्धं आयुः मतव्यं ।

ताराणां च जघन्यं पादार्धं पादमुत्कृष्टं ॥ ८२ ॥

टीका—सेसाणं—शेषाणां, तुशब्दः समुच्चयार्थः स नक्षत्राणि समुच्चिनोति । गहाणं—महाणां, पल्लद्धं—पल्यस्यार्द्धं, आउगं—आयुः, मुणेयव्वं—शातव्यं, । ताराणं—ताराणां ध्रुवकीलकादीनां, चशब्दात्केषांचिन्नक्षत्राणां च, जहण्णं—जघन्यं निकृष्टं पादद्धं—पादार्द्धं पल्योपमपादस्यार्द्धं पल्योपमस्याष्टमो भागः, पादं—पादः पल्योपमस्य चतुर्थो भागः उक्कस्सं—उत्कृष्टं, शेषाणां महाणां मंगलबुधशनेश्वरराहुकेत्वादीनां केषांचिन्नक्षत्राणां शोक्कृष्टमायुः पल्योपमार्द्धं ताराणां केषांचिन्नक्षत्राणां शोक्कृष्टमायुः पल्योपमस्य चतुर्थो भाग तेषामेव च जघन्यमायुः पल्योपमस्याष्टमभागः । एवं प्रतरासं—त्यातभागप्रमितानां ज्योतिषां परमायुर्निकृष्टायाश्च वेदितव्यमिति ॥ ८२ ॥

तिर्यङ्मुष्पाणां निकृष्टमायुः प्रतिपादयन्नाह;—

सव्वेसिं अमणाणं मिण्णमुहुत्तं हवे जहण्णेण ।

सोवक्कमाउगाणं सण्णीणं चावि एमेव ॥ ८३ ॥

- सर्वेषां अमनस्कानां भिन्नमुहूर्तं भवेत् जघन्येन ।
 सोपक्रमायुष्काणां संज्ञिनं चापि एवमेव ॥ ८३ ॥
- टीका— सञ्ज्ञेति—सर्वेषां, अमणाणं—अमनस्कानां सर्वग्रहणादेर्केन्द्रियदीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां च ग्रहणं वेदितव्यं भिण्णमुहूर्तं—भिन्नमुहूर्तं क्षुद्रभवग्रहणमुच्छ्वसस्य किञ्चिन्मूनाष्टदशभागः, हवे—भवेत्, जहण्येन—जघन्येन जघन्यं वा, सोपक्रममाउगाणं—उपक्रम्यत इति उपक्रमः विपवेदनारक्तक्षयमयसंक्लेशशस्त्रघातोच्छ्वसनिश्वासनिरोधेरायुषो घातः, सह उपक्रमेण वर्तत इति सोपक्रममायुर्येषां ते सोपक्रमायुषः सघातायुपस्तेषां सोपक्रमायुषां, सण्णीणं—संज्ञिनां समनस्कानांच चशब्दो मनुष्याणां समुच्चयार्थस्तेनात्र त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरमदेहवर्जितमनुष्याणां ग्रहणं भवति । सोपक्रमविशेषणेन च देवनारकभोगभूमिजभोगभूमिप्रतिभागजानां प्रतिषेधो भवति, अवि एवैव—अप्येवमेव भिन्नमुहूर्तमेव किंतु पूर्वोक्ताभिन्नमुहूर्तादियं भिन्नमुहूर्तो महान्, एकैन्द्रियेषु क्षुद्रभवग्रहणं यतोऽतोऽप्येवमेव ग्रहणेन सूचितमेतदर्थजातं, अपर एवकारो निश्चयार्थः । सर्वेषाममनस्कानां जघन्यमायुर्भिन्नमुहूर्तं भवेत् सोपक्रमायुषां कर्मभूमिजानां कर्मभूमिप्रतिभागजानां च संज्ञिनां तिरश्चा त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरमदेहादिवर्जितमनुष्याणां चाप्येव जघन्यमायुरंतर्मुहूर्तमेवेति ॥ ८३ ॥

यद्यपि प्रमाणं पूर्वसूत्रैः व्याख्यातं तथापि विशेषेण प्रमाणं द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदेन चतुर्विधं, तत्र द्रव्यप्रमाणं द्विविधं संख्यातप्रमाणमुपमाप्रमाणं चेति तत्र संख्यातप्रमाणं तावन्निरूपयन्नाह,—

संखेज्जमसंखेज्जं विदियं तदियमणंतयं वियाणाहि ।

तत्थ य पढमं तिधिहं णवहा णवहा हवे दोण्णि ८४

संख्यातमसंख्यातं द्वितीयं तृतीयं अनंतं विजानीहि ।

तत्र च प्रथमं त्रिविधं नवधा नवधा भवेतां द्वे ॥ ८४ ॥

१ अस्मादये 'पाठः' इति पाठः प्रेसपुस्तके ।

टीका—संसेज्जं—संख्यातं रूपद्वयमादिकृत्वा यावद्रूपोनजघन्यपरीता-
 संख्यातं श्रुतज्ञानविषयभूतं, असंसेज्जं—असंख्यातं संख्यामतिक्रान्तमवधि-
 ज्ञानविषयभूतं, विदियं—द्वितीयं, तदियं—तृतीयं, अणंसयं—अनंतं. असं-
 ख्यातमतिक्रान्तं केवलज्ञानगोचरं विद्याणाहि—विजानीहि, तत्थ य तत्र ॥
 तेषु संख्यातासंख्यातानंतेषु मध्ये पदमं—प्रथमं यत्संख्यातं तिविहं—त्रिविधं
 त्रिप्रकारं जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन; णवहा—नवधा नवप्रकारं, दोण्णि—द्वे,
 के ते ? द्वितीयतृतीये । प्रथमं यत्संख्यातं तत्रिविधं, द्वितीयं यत्सं-
 ख्यातं तत्रनवप्रकारं, तृतीयं यदनंतं तदपि नवप्रकारं । तत्र जघन्यसं-
 ख्यातं द्वे रूपे, रूपत्रयमादि कृत्वा यावद्रूपोनोत्कृष्टं संख्यातं तत्सर्वमजघ-
 न्योत्कृष्टसंख्यातं, जघन्यपरीतासंख्यातं रूपोनमुत्कृष्टं संख्यातं; अस्यान-
 यनविधानमुच्यते—प्रमाणयोजनलक्षायामविस्तारावगाभाश्चत्वारः कुशलाः
 शलाकामतिशलाकामहाशलाकानवस्थितसंज्ञकास्तत्रैकमनवस्थितसंज्ञकं कु-
 शलं सर्पपपूर्णं कृत्वा देवो दानवो वा तत्रैकैकं सर्पं द्वीपे समुद्रे
 तावत्क्षिपेत् यावद्विक्तः संजातः, ततः शलाकाकुण्डे एकं सर्पं क्षिपेत्
 अनवस्थितं कुण्डं तावन्मात्रं पुनः प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा द्वीपे समुद्रे
 च क्षिपेत् यत्र निष्ठितस्तत्र शलाकाकुण्डे द्वितीयमेवं सर्पं क्षिपेत्
 अनवस्थितं च कुण्डं तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च पूर्णं कृत्वा द्वीपिसमुद्रे
 च क्षिपेत् । यत्र निष्ठितस्तत्र शलाकाकुण्डे तृतीयं सर्पं क्षिपेत् ।
 अनवस्थितकुण्डं च तावन्मात्रं प्रकृत्य सर्पैश्च संपूर्णं कृत्वा द्वीपे समुद्रे ॥
 सर्पपक्षेपं, चतुर्थप्रदेशे शलाकाकुण्डे सर्पपक्षेपं चैवं तावत्कर्त्तव्यं यावच्छला-
 कामतिशलाकामहाशलाकानवस्थितानि कुण्डानि सर्वाणि पूर्णानि तदोत्कृष्ट-
 संख्यातमतिलंघ्य जघन्यपरीतासंख्यातप्रमाणं जातं तस्मादेके सर्पेऽ
 पनीते जातमुत्कृष्टसंख्यातं । * असंख्यातं च परीतासंख्यातं युक्तासंख्यात-

१ विषयं स-य । २ तत्रिप्रकारं स-य । ३ मानवो वा प्रेस-पुस्तके ।

* पुनमध्यगतः पाठः स-य पुस्तकाच्छ्रुतः ।

मसंख्यातासंख्यातमिति त्रिविधं, परीतासंख्यातमपि जघन्यमध्यमोत्कृष्ट-
भेदेन त्रिविधं युक्तासंख्यातमसंख्यातासंख्यातं च जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन
त्रिविधं, तथानंतमपि परीतानंतयुक्तानंतानंतभेदेन त्रिविधमेकैकं
जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन त्रिविधं । जघन्यपरीतासंख्यातानि जघन्यपरीता-
संख्यातमात्राणि परस्परगुणितानि कृत्वा तत्र यावन्मात्राणि रूपाणि
तावन्मात्रं जघन्ययुक्तासंख्यातप्रमाणं तस्मादेके रूपेऽपनीते * उत्कृष्टं
परीतासंख्यातप्रमाणं जातं जघन्यपरीतासंख्यातोत्कृष्टपरीतासंख्यातयोर्मध्ये
विकृत्योऽजघन्योत्कृष्टपरीतासंख्यातं, युक्तासंख्यातं अपरेण युक्तासंख्यातेन
प्रगुण्य यावन्मात्राणि रूपाणि तान्मात्रं जघन्यासंख्यातासंख्यातं तस्मादेके
रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युक्तासंख्यातं, जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघन्योत्कृष्टं
युक्तासंख्यातं । जघन्यासंख्यातासंख्यातं त्रीन्वारान् वर्गितं संवर्गितं च
कृत्वा धर्माधर्मलोकाकाशप्रत्येकशरीरेकजीवप्रदेशबादरप्रतिष्ठितैश्च संयुक्तं
कृत्वा पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा स्थितिबंधाध्यवसान-
स्थानानुभागबंधाध्यवसानस्थानयोगविभागपरिच्छेदोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयै-
श्च युक्ते कृते जातं जघन्यपरीतानंतं तस्मादेकेरूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टम-
संख्यातासंख्यातं तयोर्मध्ये मध्यमो विकृत्यः । जघन्यपरीतानंतानि जघन्य-
परीतानंतमात्राणि परस्परं प्रगुण्य यत्प्रमाणं भवति तज्जघन्यं युक्तानंतं तस्मा-
देके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं परीतानंतं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमो विक-
ृत्यः । जघन्ययुक्तानंतमपरेण जघन्ययुक्तानंतेन गुणितं जातं जघन्या-
नंतानंतं तस्मादेके रूपेऽपनीते जातमुत्कृष्टं युक्तानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्ट-
योर्मध्ये मध्यमो विकृत्यः । जघन्यानंतानंतं त्रीन् वारान् च वर्गितं * संव-
र्गितं च कृत्वा सिद्धनिगोदजीववनस्पतिकायपुद्गललोकाकाशानि प्रक्षिप्य
पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं च कृत्वा धर्माधर्मस्तिकायागुहलघुगु-
णान् प्रक्षिप्य पुनरपि त्रीन् वारान् वर्गितं संवर्गितं प्रकृत्य केवलज्ञानकेवल-
दर्शनप्रमाणे प्रक्षिप्ते जातमुत्कृष्टमनंतानंतप्रमाणं जघन्योत्कृष्टयोर्मध्येऽजघ-

न्योत्कृष्टो विकल्पः । यत्रयत्रानंतप्रमाणं परिगृह्यते तत्रतत्राजघन्योत्कृष्टा-
नंतानंतप्रमाणं ग्राह्यं, यत्र यत्राभव्याः परिगृह्यन्ते तत्र तत्र जघन्ययुक्तानंत-
प्रमाणं वेदितव्यं, यत्र यत्र चावलिका पश्यते तत्र तत्र जघन्ययुक्तासंख्यातं
भवतीत्यर्थः ॥ ८४ ॥

उपमाप्रमाणार्थमाह;—

पङ्खो सायर सूर्ज पदरो य घणंगुलो य जगसेढी ।

लोगपदरो य लोगो अट्ट दु माणा मुणेयव्वा ॥ ८५ ॥

पत्थं सागरः सूची प्रतरश्च घनांगुलं च अगच्छेणी ।

लोकप्रतरश्च लोकः अष्टौ तु मानानि ज्ञातव्यानि ॥ ८५ ॥

टीका—पङ्खो—पत्थं पत्थोपमं, सायर—सागरः सागरोपमं, सूर्ज—सूची
सूच्यंगुलं, पदरो य—प्रतरश्च प्रतरांगुलं, घणंगुलो य—घनांगुलं च, जगसेढी—
जगच्छेणी, लोगप्रदरो य—लोकप्रतरं च, लोगो—लोकः अट्ट दु—अष्टौ तु,
माणा—मानानि प्रमाणानि, मुणेयव्वा—ज्ञातव्यानि । उद्धारपत्थोपममुत्पादितं
तत्र यानि रोमाशाणि तान्येकैकं * वर्षशतसमयमात्राणि संहानि कर्त्तव्यानि
एवं कृते यत्प्रमाणमेतेषां रोमाणां तद्बद्धापत्थोपमं प्रमाणं अनेन पत्थोपमेन
सर्वः कर्मस्थित्यादिर्द्रष्टव्यः । एतेषामब्दापत्थोपमानां दशकोटीकोटिप्रमाणा-
नामेकमब्दा सागरोपमं भवति, अनेन सागरोपमप्रमाणेन देवनारकमनुप्यति-
रश्चां कर्मस्थितिभवस्थितयायुःस्थितयो ज्ञातव्याः । सूच्यंगुलमुच्यते—अब्दा-
पत्थोपममर्द्धेनार्द्धेन तावत्कर्त्तव्यं यावदेकरोम, तत्र यावत्पृथग्छेदनानि अब्दा-
पत्थोपमस्य तावन्मात्राण्यद्वापत्थोपमानि परस्पराभ्यस्तानि कृत्वा यत्प्रमाणं
भवति तावन्मात्रा आकाशप्रदेशा उर्द्धमावल्याकारेण रचितास्तेषां यत्प्र-
माणं सूच्यंगुलं । तत्सूच्यंगुलं तदपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं प्रतरांगुलं । तत्प्र-

* उपमाप्रमाणमाह—य । २ अथ स्थाने ' कर्मस्थितिर्भवति स्थिति च यु-
स्थितयो ज्ञातव्याः ' इति पाठः त्रैलोक्ये ।

तरांगुलमपरेण सूच्यंगुलेन गुणितं घनांगुलं । जगच्छ्रेणिरुच्यते-पंचविं-
शतिकोटीकोटीनामुद्धारपल्यानां यावांति रूपाणि लक्षयोजनार्द्धछेदनानि च
रूपाधिकान्येकैकं द्विगुणीकृतान्यन्योन्यभ्यस्तानि यत्प्रमाणं सा रज्जुरिति
रज्जुः सप्तभिर्गुणिता श्रेणिः वा परया गुणिता श्रेण्या जगत्प्रतरं, जगत्प्रतरं
च जगच्छ्रेण्या गुणितं लोकप्रमाणं । सूच्यंगुलस्य संहतिः २ । प्रतरांगुलस्य
संहतिः ४ । घनांगुलस्य संहतिः ८ । रज्जोः संहतिः १ । श्रेणिसंहतिः १ ।
जगत्प्रतरस्य संहतिः १ । लोकस्य संहतिः १८ । संख्यातस्य संहतिः ९ ।
असंख्यातस्य संहतिः ६ । अनंतस्य संहतिः ६ । क्षेत्रप्रमाणं लिक्षायवांगुल-
वितस्तिरन्तिकिष्कुधनुर्योजनादिस्वरूपेण ज्ञातव्यम् । कालप्रमाणं परमसूक्ष्मः
समयः अणोरण्वंतरव्यतिक्रमः कालः समयः, जघन्ययुक्तसंख्यातमात्रा-
समया आवलीनाम् प्रमाणं असंख्याताकृत्यः कोटीकोटीनामुपरि यत्प्रमाणं
स उच्छ्वासः, सप्तभिर्बुध्वासैः स्तवः, सप्तभिः स्तवैर्लवा, अष्टत्रिंशल्लवानामर्द्ध-
लवा च नाडी, द्वे माड्यौ मुहूर्तः, त्रिंशन्मुहूर्तैर्दिवसरात्रिः इत्येवमादिकाल-
प्रमाणं । भावप्रमाणं मतिश्रुतावधिमनःपर्ययकेवलज्ञानानि परोक्षप्रत्य-
क्षाणि । एवं प्रमाणसूत्रं ध्याख्यातमिति ॥ ८५ ॥

स्वामित्वेन योगस्य स्वरूपमाह;—

वेदंद्रियादि भासा भासा य मणो य सण्णिकायाणं ।
एदंद्रिया य जीवा अमणाय अमासया होंति ॥ ८६ ॥

द्दीन्द्रियादीनां भाषा भाषा च मनश्च संज्ञिकायाभा ।

एकेंद्रियाश्च जीवा अमनस्का अमापका भवन्ति ॥ ८६ ॥

टीका—कायवाङ्मनसां निमित्तं परित्पंदो जीवप्रदेशानां योगद्विविधः
कायवाङ्मनोभेदेन । वेदंद्रियादि-द्दीन्द्रियादीनां द्दीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रि-
याणां असंज्ञिपेवेन्द्रियाणां च भासा-भाषा वचनव्यापारः । भासा य—

भाषा च, मणो य—मनश्च, सणिकायाणं—संज्ञिकायानां पंचेन्द्रियाणां संज्ञि-
नां भाषामनोयोगौ भवतः कायश्च । एहंदिया य—एकेन्द्रियाश्च पृथिवीका-
यिकाष्कायिकतेजःकायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका जीवाः अमणा य-
अमनस्काः, अभासया—अभाषकाः, होंति—भवन्ति ते काययोगा इत्यर्थः ।
संज्ञिनो जीवा कायवाह्मनोयोगा भवन्ति, द्वीन्द्रियाश्चसंज्ञिपंचेन्द्रियपर्यन्ताः
कायवचनयोगा भवन्ति, पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायांताः काययोगा
भवन्ति, सिद्धास्तु त्रिमिर्योर्गौ रहिता भवन्ति । चशब्दादयमर्थो लब्धश्च-
तुर्विधस्य मनोयोगस्य चतुर्विधस्य वाग्योगस्य सप्ताविधस्य काययोगस्य च
तेष्वामवाविति ॥ ८६ ॥

स्वामित्वेन वेदस्य स्वरूपमाह,—

एहंदिय वियलेंदिय णारय सम्मुच्छिमा य खलु सव्वे ।
वेदे णपुंसगा ते णाव्वा होंति णियमादु ॥ ८७ ॥

एकेन्द्रिया विकलेंद्रिया नारकाः सम्मूर्च्छनाश्च खलु सर्वे ।

वेदेन नपुंसकास्ते ह्यातव्या भवन्ति नियमात् ॥ ८७ ॥

टीका—एहंदिय—एकेन्द्रियाः पृथिवीकायिकादिवनस्पत्यन्ताः, वियलें-
दय—विकलेंद्रिया, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाः, णारय—नारकाः, सम्मु-
च्छिमा य—सम्मूर्च्छनाश्च, खलु—स्फुटं, सव्वे—सर्वे तेन पंचेन्द्रियाः संज्ञि-
नोऽसंज्ञिनश्च गृह्यन्ते सम्मूर्च्छिमविशेषणान्यथानुपपत्तेः । एकेन्द्रियविकले-
न्द्रियास्तु सम्मूर्च्छिमा एव तेषां विशेषणमनुपपन्नमेव । वेदे—वेदेन वेद-
स्त्रिविधः स्त्रीवेदः पुंवेदो नपुंसकवेदश्च स्त्रीलिंगं पुंलिंगं नपुंसकलिंगमिति
थावत्, स्यायत्यस्यां गर्भ इति स्त्री, सूते पुरुगुणानिति पुमान्, न स्त्री न पुमा-
निति नपुंसकं, स्त्रीबुद्धिशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं स्त्रीलिंगं, पुंबुद्धिशब्दयोः प्रवृ-
त्तिनिमित्तं पुंलिंगं, नपुंसकबुद्धिशब्दयोः प्रवृत्तिनिमित्तं नपुंसकलिंगं तेन लिंगेन

नपुंसकवेदेन नपुंसका नपुंसकलिङ्गाः, णायव्या-ज्ञातव्याः, होंति-भवन्ति,
नियमाडु-नियमात् निश्चयात् । सर्वे एकेंद्रियाः, सर्वे च विकलेंद्रियाः,
मारकाः, सर्वे सम्मूर्च्छनजाः पंचेन्द्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च वेदेन नपुंसका
भवन्तीति ज्ञातव्या नात्र संदेहः सर्वज्ञवचनं यत इति ॥ ८७ ॥

स्वामित्वेन स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गयोः स्वरूपमाह,—

देवा य भोगभूमा असंखवासाडगा मणुयतिरिया ।
ते होंति दोसुवेदेसु णत्थि तेसिं तदियवेदो ॥ ८८ ॥

देवाश्च भोगभूमा असंख्यवर्षायुषः मनुजतिर्यचः ।

ते भवन्ति द्वयोः वेदयोः नास्ति तेषां तृतीयवेदः ॥ ८८ ॥

टीका—देवा य—देवा भवनवासिष्यतरज्योतिष्ककल्पवासिनः, च
शब्दः समुच्चयार्थः, भोगभूमा—भोगभूमास्त्रिंशद्भोगभूमिजातास्तिर्यह-
मनुष्याः, असंखवासाडगा—असंख्यवर्षायुषो भोगभूमिप्रतिभागजाः, सर्वे
म्लेच्छसंडोत्पन्नाश्च मनुष्याः, तिरिया—तिर्यचः, ते होंति—ते भवन्ति, दोसु
वेदेसु द्वयोर्वेदयोर्द्व्याभ्यां वेदाभ्यां, णत्थि—नास्ति न विद्यते, तेसिं—तेषां
पूर्वोक्तानां तदियवेदो—तृतीयवेदो नपुंसकलिङ्गं । देवा भोगभूमा असं-
ख्यातवर्षायुषस्तिर्यचः भोगभूमिप्रतिभागजाः च शब्दान्म्लेच्छाश्च सर्वे एते
स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गाभ्यां भवन्ति नास्ति तृतीयं नपुंसकलिङ्गमिति ॥ ८८ ॥

विशेषणं त्रिलिङ्गत्वं प्रतिपादयन्माह,—

पंचेंद्रिया दु सेसा सण्णि असण्णीय तिरिय मणुसा य ।
ते होंति इत्थिपुरिसा णपुंसगा चावि वेदेहिं ॥ ८९ ॥
पंचेंद्रियास्तु शेषाः संज्ञिनोः असंज्ञिनश्च तिर्यचो मनुष्याश्च ।
ते भवन्ति स्त्रीपुरुषा नपुंसकाश्चापि वेदैः ॥ ८९ ॥

टीका—पंचेंद्रिया दु—पंचेंद्रियास्तु, सेसा—शेषाः देवनारकभोगभूमि-
जभोगभूमिप्रतिभागजतिर्यह्म्लेच्छवर्ज्या अन्ये सण्णि संज्ञिनः असण्णीय

असंज्ञिनश्च, तिर्य्य-तिर्य्यचः, मणुसा य-मनुष्याश्च ते ह्येति-ते सर्वे
मन्वंति, इतिपुरिसा-स्त्रीपुरुषाः, णपुंसगा-नपुंसकाश्चापि, वेदेहिं-वेदेष्वेदेषु
षा । पूर्वोक्तानां शेषाः पंचेन्द्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्च ये तिर्य्यचो मनुष्यास्ते
सर्वेऽपि स्त्रीपुंनपुंसकास्त्रिभिर्वेदैर्भवन्ति पुनर्वेदग्रहणं द्रव्यवेदप्रतिपादनार्थं
भाववेदस्य स्त्रीपुंनपुंसकग्रहणेनैव ग्रहणादिति ॥ ८९ ॥

ननु यथा तिर्य्यङ्मनुष्येषु सर्वत्र स्त्रीलिङ्गमुपलभ्यते किमेवं देवेष्वपि नेत्याह-

आ ईसाणा कप्पा उववादो होइ देवदेयीणं ।

तत्तो परंतु णियमा उववादो होइ देवाणं ॥ ९० ॥

आ ईशानात् कल्पात् उपपादो भवति देवदेयीनां ।

ततः परं तु नियमात् उपपादो भवति देवानां ॥ ९० ॥

टीका-नात्रोपपादकथनमन्याप्य विषयभेदात्, देवेषु स्त्रीलिङ्गस्य
भावभावविषयककथनमेतत् नोपपादकथनं, आहयमभिविधौ गृह्यते
ईसाणा-ईशानात् कप्पो कल्पात् उववादो-उपपादो, होइ-भवति,
देवदेयीणं देवदेयीनां देवानां देवीनांच, ततस्तामादीशानात्परं तूर्द्ध सनत्कु-
मारादिषु उववादो उपपाद । उत्पत्तेःसंभवः, होइ-भवति, देवाणं-देवानां ।
आईशानात्कल्पादिति किमुक्तं भवति-भवनव्यंताज्योतिष्केषु सौधमेशा-
नयोश्च कल्पयोर्देवानां देवीनां शोषणाद् स्त्रीलिङ्गपुंलिङ्गयोस्तत्पत्तेः,
परेषु कल्पेषु सनत्कुमारादिषु देवानामेवोत्पत्तेः संभवो न चात्र
स्त्रीलिङ्गोत्पत्तेः संभव इति ॥ ९० ॥

अथ स्त्रीलिङ्गस्या ईशानादुत्पन्नस्य कियदूरगमनमित्याशङ्कयामाह-

जायदु आरणअच्चुद गमणागमणं च होइ देयीणं ।

तत्तो परं तु णियमा देयीणं णत्थि से गमणं ॥ ९१ ॥

यावत् आरणाच्युतौ गमनागमनं च भवति देवीनां ।

ततः परं नियमात् देवीनां नास्ति तासां गमनं ॥ ९१ ॥

टीका—यावत्—यावत्, आरण्यच्युत—आरणाच्युतौ, गमणं—गमनं, आगमणं—आगमनं चशब्दः समुच्चये, होदि—भवति, देवीणं—देवीनां, ततो—ततस्ताभ्यामूर्द्ध परंतु—परतः, नियमा—नियमात् निश्चयात्, देवीणं—देवीनां, नास्ति—नास्ति न विद्यते, से—तासां गमणं—गमनं । यावदांरणाच्युतकल्पौ तावदागमनं च भवति देवीनां ततः परेषु नवमैवेयकनवानुत्तरपंचानुसारेण नास्ति तासां देवीनां गमनं कृत एतत् पूर्वागमात् ॥ ९१ ॥

तमेवागमं प्रदर्शयतीति;—

कंदर्पमाभिजोगा देवीओ चावि आरण चुदोत्ति ।

लंतवगादो उवरिं ण संति संमोहखिदिभसया ॥ ९२ ॥

कांदर्पा आभियोग्या वेद्यश्चापि आरणाच्युतौ इति ।

लंतवकात् उपरि न संति संमोहाः किन्त्विपिकाः ॥ ९२ ॥

टीका—कंदर्प—कंदर्पाय भावः कांदर्प कांदर्प योगोद्देशः कांदर्पाः प्रहासोपप्लवशीलाः, अभिजोगा—अभियोग्या वाहनसुराः, देवीओ—देव्यः, चावि—चापि समुच्चयसंभावनार्थः, आरण्यच्युदोत्ति आरणाच्युतौ चशब्देन यावच्छब्दः समुच्चयते । तेनैवमभिसंबंधः क्रियते । कांदर्पा आभियोग्या देव्योऽपि यावदांरणाच्युतौ, अस्मादगमाज्ज्ञायते नास्ति देवीनामूर्द्ध गमनं । लंतवगादो—लंतवका, उवरिं—उपरि ऊर्द्धं न संति न विद्यते, संमोह—संमोहा मंडदेवा नियमेषुनमेविनः भवत् । रिग्मिसिया—किन्त्विपिकाः पाटहिकमोरविकादयः वादित्रवादनपराः । लंतवाउपरि किन्त्विपिकाः संमोहाश्च न संतीति ॥ ९२ ॥

१ आरणाच्युतकल्पे यावदागमनं भवति देवीनां ततः परस्मिन् स-ग । २ सेदेवागमनं प्रदर्शयतीति श्रेण-पुस्तके । ३ कांदर्पमोहोद्देशः श्रेण-पुस्तके ।

लेस्यानां स्वामित्वेन स्वरूपं प्रतिपादयन्नाहः—

काऊ काऊ तह काउणील णीला य णीलकिण्हाय ।

किण्हा य परमकिण्हा लेस्सी रदणादि पुढवीसु ॥ ९३ ॥

कापोती कापोती तथा कापोती नीलनीला च नीलकृष्णा च ।

कृष्णा च परमकृष्णा लेस्या रत्नादिपृथिवीषु ॥ ९३ ॥

टीका—लेस्यायाः सर्वत्र संबंधः, काऊ काऊ—कापोती कापोती जघन्य कापोतलेस्या, तह—तथा, काऊ—कापोती मध्यम—कापोतलेस्या, णील—नीला जघन्यनीललेस्या उत्कृष्टकापोतलेस्या नीलाय—नीला च मध्यमनीला, नीलकिण्हाय—नीलकृष्णा चोत्कृष्ट—नीला जघन्यकृष्णा च, किण्हाय—कृष्णा च मध्यमकृष्णालेस्या परमकिण्हा—परमकृष्णा सर्वोत्कृष्ट-कृष्णालेस्या, लेस्सा—लेस्या कषायानुरंजिता योगप्रवृत्तिः, रदणादि, रत्नादिषु पुढवीसु—धरित्रिषु रत्नप्रभाद्रिसप्तसु नरकेषु यथासंख्येन संबंधः । रत्नप्रभायां नारकाणां जघन्यकापोतलेस्या, द्वितीयायां शर्कराप्रभायां मध्यमकापोतलेस्या, तृतीयायां वालुकाप्रभायामुपरिष्ठादुत्कृष्टकापोतीलेस्या आद्यो जघन्यनीला च, चतुर्थ्यां पंकप्रभायां मध्यमनीललेस्या, पंचम्यां घूमप्रभायां उपरि उत्कृष्टनीला अधो जघन्यकृष्णा च, षष्ठ्यां तमः प्रभायां मध्यमकृष्णलेस्या, सप्तम्यां महातमः—प्रभायामुत्कृष्टलेस्या सर्वत्र नारका-णामिति संबंधः । स्वायुः—प्रमाणावधृता द्रव्यलेस्याः । मात्रलेस्यास्तु अंतर्मु-हूर्तपरिवर्तिन्यः । न केवलमशुमलेस्याः नारकाणां किंतु अशुमपरिणामा अशुभस्पर्शरसगंधवर्णाः क्षेत्रविशेषनिमिनवशादितिदुःसहेतवो देहाश्च तेषाम-शुभनामोदयादत्यन्ताशुभतराः विकृताकृतयो हुंडसंस्थाना इति ॥ ९३ ॥

देवानां लेस्याभेदमाहः—

तेऊ तेऊ तह तेऊ पम्म पम्मा य पम्मसुक्का य ।

सुक्का य परमसुक्का लेस्सामेदो मुणेयव्वो ॥ ९४ ॥

१ काऊ—कापोती-जघन्य कापोत लेस्या काऊ कापोती मध्यमकापोतलेस्या, तह—तथा—काऊणीले—कापोतीनीले उत्कृष्टकापोतलेस्या, जघन्यनीललेस्या च इति चेत् ।

तेजस्तेजस्तथा तेजः पद्मा पद्मा च पद्मशुक्ला च ।

शुक्ला च परमशुक्ला लेस्याभेदो ज्ञातव्यः ॥ ९३ ॥

टीका—तेज तेज तेजस्तेजः जघन्यतेजोलेस्या, तह—तथा, तेज—
तेजः मध्यमतेजोलेस्या पद्म—पद्मा जघन्यपद्मलेस्या उत्कृष्टतेजोलेस्या च,
पद्मा य—पद्मा च मध्यमपद्मलेस्या, पद्मशुक्ला य—पद्मशुक्ला च उत्कृष्ट-
पद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, शुक्ला य शुक्ला च मध्यमशुक्ला, परमशुक्ला
परमशुक्ला सर्वोत्कृष्टशुक्लेस्या, लेस्साभेदो—लेस्याभेदः, मुण्येष्वो-
शातव्य इति ॥ ९४ ॥

एते सप्त लेस्याभेदाः केषामित्याशंकायामाहः—

तिण्हं दोण्हं दोण्हं छण्हं दोण्हं च तेरसण्हं च ।

एतो य चोदसण्हं लेस्सा भवणादिदेवानां ॥ ९५ ॥

त्रयाणां द्वयोर्द्वयोः षण्णां द्वयोश्च त्रयोदशानां च ।

इतथ चतुर्दशानां लेस्या भवणादिदेवानाम् ॥ ९५ ॥

टीका—तिण्हं—त्रयाणां त्रिषु वा, दोण्हं—द्वयोः, पुनरपि दोण्हं—
द्वयोः, छण्हं—षण्णां, दोण्हं च—द्वयोश्च, तेरसण्हं च—त्रयोदशानां
त्रयोदशसु वा, एतो य—इतथोपरि चोदसण्हं चतुर्दशानां चतुर्दशसु वा
लेस्सा—लेस्याः पूर्वोक्ताः सप्त लेस्याभेदाः, भवणादिदेवानां—भवणादिदेवानां ।
भवनवानन्यतरज्योतिष्केषु त्रिषु देवानां जघन्यतेजोलेस्या, सौधेर्मेशानयो-
र्देवानां मध्यमतेजोलेस्या, सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवानामुत्कृष्टतेजोलेस्या
जघन्यपद्मलेस्या च, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठशुक्लमहाशुक्लेषु पद्मसु देवानां
मध्यमपद्मलेस्या, इतारसहस्रारयोस्त्कृष्टपद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च,
आनतप्राणतारणान्युतसहितेषु नवसु म्रियेयकेषु त्रयोदशसंख्यकेषु मध्यमशुक्ल-
लेस्या, नवानुत्तरेषु पंचानुत्तरेषु चतुर्दशसंख्येषु परमशुक्लेस्या, सर्वत्र
देवानामिति यथासंख्येन संबंध इति ॥ ९५ ॥

१ अत्रापि पूर्वोक्तादेव भाव्यं केवलं अपोत्तराग्ने तेजोलेस्या पठनीया ।

लेश्यानां स्वामित्वेन स्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

काऊ काऊ तह काऊणील नीला य नीलकिण्हाय ।

किण्हा य परमकिण्हा लेस्सी रदणादि पुढवीसु ॥ ९३ ॥

कापोती कापोती तथा कापोती नीलनीला च नीलकृष्णा च ।

कृष्णा च परमकृष्णा लेश्या रत्नादिपृथिवीषु ॥ ९३ ॥

टीका—लेश्यायाः सर्वत्र संबंधः, काऊ काऊ-कापोती कापोती जघन्य कापोतलेश्या, तह-तथा, काऊ-कापोती मध्यम-कापोतलेश्या, नील-नीला जघन्यनीललेश्या उत्कृष्टकापोतलेश्या नीलाय-नीला च मध्यमनीला, नीलकिण्हाय-नीलकृष्णा चोत्कृष्ट-नीला जघन्यकृष्णा च, किण्हाय-कृष्णा च मध्यमकृष्णालेश्या परमकिण्हा-परमकृष्णा सर्वोत्कृष्ट-कृष्णालेश्या, लेस्सा-लेश्या कषायानुरंजिता योगप्रवृत्तिः, रदणादि, रत्नादिषु पुढवीसु-धरित्रीषु रत्नप्रभादिसप्तसु नारकेषु यथासंख्येन संबंधः । रत्नप्रभायां नारकाणां जघन्यकापोतलेश्या, द्वितीयायां शर्कराप्रभायां मध्यमकापोतलेश्या, तृतीयायां वालुकाप्रभायामुपरिष्ठाडुत्कृष्टकापोतीलेश्या आद्यो जघन्यनीला च, चतुर्थ्यां रंजकप्रभायां मध्यमनीललेश्या, पंचम्यां घूमप्रभायां उपरि उत्कृष्टनीला अधो जघन्यकृष्णा च, यष्ट्यां तमः प्रभायां मध्यमकृष्णलेश्या, सप्तम्यां महातमः-प्रभायामुत्कृष्टलेश्या सर्वत्र नारकाणामिति संबंधः । स्वायुः-प्रमाणावधृता द्रव्यलेश्याः । भावलेश्यास्तु अंतर्मुहूर्तपरिवर्तिन्यः । न केवलमशुभलेश्याः नारकाणां किंतु अशुभपरिणामा अशुभस्पर्शरसागंधवर्णाः क्षेत्रविशेषनिमित्तवशादतिदुःसहेतवो देहाश्च तेषामशुभनाभोदयादत्यंताशुभतराः विकृताकृतयो हुंडसंस्थाना इति ॥ ९३ ॥

देवानां लेश्याभेदमाह;—

तेऊ तेऊ तह तेऊ पम्म पम्मा य पम्मसुक्का य ।

सुक्का य परमसुक्का लेस्सामेदो मुणेयद्वो ॥ ९४ ॥

१ काऊ-कापोती-जघन्य कापोत लेश्या काऊकापोती मध्यमकापोतलेश्या, तथा-काऊणीले-कापोतीनीले उत्कृष्टकापोतलेश्या, जघन्यनीललेश्या च इति चेत्के ।

तेजस्तेजस्तथा तेजः पद्मा पद्मा च पद्मशुक्ला च ।

शुक्ला च परमशुक्ला लेस्याभेदो ज्ञातव्यः ॥ ९४ ॥

टीका—तेऊ तेऊ—तेजस्तेजः जघन्यतेजोलेस्या, तह—तथा, तेऊ—तेजः मध्यमतेजोलेस्या पद्म—पद्मा जघन्यपद्मलेस्या उत्कृष्टतेजोलेस्या च, पद्मा य—पद्मा च मध्यमपद्मलेस्या, पद्मशुक्ला य—पद्मशुक्ला च उत्कृष्ट-पद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, शुक्ला य—शुक्ला च मध्यमशुक्ला, परमशुक्ला परमशुक्ला सर्वोत्कृष्टशुक्लेस्या, लेस्साभेदो—लेस्याभेदः, मुण्येयवो-ज्ञातव्य इति ॥ ९४ ॥

एते सप्त लेस्याभेदाः केयामित्याशंकायामाहः—

तिण्हं दोण्हं दोण्हं छण्हं दोण्हं च तेरसण्हं च ।

एतो य चोदसण्हं लेस्सा भवणादिदेवाणं ॥ ९५ ॥

त्रयाणां द्वयोर्द्वयोः पण्णां द्वयोश्च त्रयोदशानां च ।

इतश्च चतुर्दशानां लेस्या भवणादिदेवानाम् ॥ ९५ ॥

टीका—तिण्हं—त्रयाणां त्रिषु वा, दोण्हं—द्वयोः, पुनरपि दोण्हं—द्वयोः, छण्हं—पण्णां, दोण्हं च—द्वयोश्च, तेरसण्हं च—त्रयोदशानां त्रयोदशसु वा, एतो य—इतश्चोपरि चोदसण्हं चतुर्दशानां चतुर्दशसु वा लेस्सा—लेस्याः पूर्वोक्ताः सप्त लेस्याभेदाः, भवणादिदेवाणं—भवणादिदेवानां । भवनवान्व्यंतरज्योतिष्केषु त्रिषु देवानां जघन्यतेजोलेस्या, सौधेर्भेशानयो-र्वेवानां मध्यमतेजोलेस्या, समत्कुमारमार्हेद्वयोर्देवानामुत्कृष्टतेजोलेस्या जघन्यपद्मलेस्या च, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्टशुक्लमहाशुक्लेषु पदसु देवानां मध्यमपद्मलेस्या, शतारसहस्रारयोस्तुक्कृष्टपद्मलेस्या जघन्यशुक्लेस्या च, आनतप्राणतारणान्युतसहितेषु नवसु ग्रैवेयकेषु त्रयोदशसंख्यकेषु मध्यमशुक्लेस्या, नवानुत्तरेषु पंचानुत्तरेषु चतुर्दशसंख्येषु परमशुक्लेस्या, सर्वत्र देवानामिति यथासंख्येन संबंध इति ॥ ९५ ॥

१ अत्रापि पूर्ववत्पाठेन भाव्यं केवलं कापोतस्याने तेजोलेस्या पठनीया ।

तियइमनुष्याणां लेश्याभेदमाहः—

एहंदियवियलिंदियअसण्णिणो होंति असुहाओ
संखादीदाउणं तिण्णि सुहा छप्पि सेसाणं ॥ ९६ ॥

एकेंद्रियविकलेंद्रियासंज्ञिनां तिस्रो भवन्त्यशुभाः ।

संख्यातीतायुष्काणां तिस्रः शुभाः षडपि शेषाणां ॥ ९६ ॥

टीका—एहंदिय—एकेंद्रियाणां पृथिवीकायिकादिवनस्पतिकायिका-
तानां, वियलिंदिय—विकलेंद्रियाणां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां,
असण्णिणो—असंज्ञिनां शिक्षाऽऽलापादिग्रहणायोग्यानां पंचेंद्रियाणां,
तिण्णि—तिस्रः, होंति—भवन्ति, असुहाओ—अशुभाः कापोतनीलकृष्णलेश्याः ।
संखादी दाऊणां—संख्यातीतायुष्काणां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभाग-
जानां च तिण्णि तिस्रः शुभाः तेजः शुक्लपद्मलेश्याः, छप्पि—षडपि
कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्याः, सेसाणं—शेषाणां कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां पंचेंद्रियाणां संज्ञिनां । एकेंद्रियविकलेंद्रियसंज्ञिनां
तिस्रोऽशुमलेश्या भवन्ति, भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
तिर्यग्गनुष्याणां तिस्रः शुभा लेश्या भवन्ति, शेषाणां पुनः कर्मभूमिजानां
कर्मभूमिप्रतिभागजानां च तिर्यग्गनुष्याणां षडपि लेश्या भवन्ति । अत्रापि
केषांचिद्रव्यलेश्याः स्वायुः प्रमाणावधृता । भावलेश्याः पुनः सर्वपामृत-
मुहूर्तपरिवर्तिन्यः कषयाणां हानिवृद्धीभ्या तत्सा हानिवृद्धी वेदितव्ये
इति ॥ ९६ ॥

प्रवीचारकारणेंद्रियविषयभेदे प्रतिपादयन्माहः—

कामा दुवे तरु भोग इंदियत्था विदूहिं पण्यत्ता ।

कामो रसो य फासो सेसा भोगेति आहीया ॥ ९७ ॥

कामौ द्वौ त्रयो भोगा इन्द्रियार्था विद्वद्भिः प्रसृताः ।

कामो रसश्च स्पर्शः श्रेयाः भोगा इति आहिताः ॥ ९७ ॥

टीका—कामा—कामः स्त्रीपुंनपुंसकवेदोदयकृततद्विषयाभिलाषस्तस्य
कारणात्वात्कामो कारणे कार्योपचारात्, इवे—द्वौ, तओ—त्रयः, भोग—
भोगाः, इंदियत्या—इंद्रियार्था इन्द्रियविषयाः स्पर्शरसरूपगंधशब्दाः ।
अथर्वेन्द्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि तद्विषयाश्च, विदूहिं—
विद्वद्भिः प्रत्यक्षदर्शिभिः पण्णत्ता—प्रज्ञप्ताः कथिताः दृष्टा वा । कामो—
कामो, रसोये—रसश्च, फासो—स्पर्शश्च, सेसा—शेषाः गंधरूपशब्दाः
भोगेति—भोगा इति, आहिता—आहिताः प्रतिपादिताः ज्ञाता वा ।
स्पर्शेन्द्रियप्रवृत्तिकारणत्वात् रूपशब्दो भोगो रसनेन्द्रियस्य प्रवृत्तिहेतोः
स्पर्शेन्द्रियस्य च घ्राणं भोगोऽतः यत एवं कामो रसस्पर्शौ गंधरूपशब्दा
भोगाः कथिताः, अत इन्द्रियार्थाः सर्वेपि कामो भोगाश्च विद्वद्भिः प्रज्ञप्ता
इति ॥ ९७ ॥

इंद्रियैर्वेदनाप्रतिकारमुखं देवानामाहः—

आईसाणा कप्पा देवा खलु होंति कायपडिचारा ।
फासप्पडिचारा पुण सणक्कुमारे य माहिंदे ॥ ९८ ॥

आ ईशानात् कल्पात् देवाः खलु भवन्ति कायप्रतीचाराः ।
स्पर्शप्रतीचाराः पुनः सनत्कुमारे च माहेन्द्रे ॥ ९८ ॥

टीका—आइयमभिविधौ द्रष्टव्यः असंहिततृतीया निर्देशोऽसंदेहार्थः
तिर्यङ्मनुष्यभवनवासिर्व्यंतरज्योतिःसौधर्माणां ग्रहणं लब्धं भवति,
ईसाणा—ईशानात्, कप्पा—कल्पाः, देवा—देवाः, खलु—स्फुटं, होंति—भवन्ति,
कायपडिचारा—कायप्रतीचाराः “ प्रतीचारो मेधुनोपसेवनं वेदोदय-
कृतपीडाप्रतीकारः ” काये कायेन वा प्रतीचारो येषां ते कायप्रतीचारा-
स्तिर्यङ्मनुष्या भवनवासिवानव्यंतरज्योतिष्कासौधर्मे शाना देवा, देव्यश्च

१ ‘घ्राणं, श्रोत्रं, चक्षुश्च’ इति प्रेस—पुस्तके पाठ । २ ‘असंनिहितया’ इति
प्रेसपुस्तके । संहिता सन्धिः ।

स्फुटं भवंति कायप्रतीचाराः संक्षिप्तकर्मकलंकत्वान्मनुष्यवत्स्त्रीमुखमनुभव-
तीति । अवधिग्रहणादितरेषां मुखविभागे प्रतिज्ञाते तत्प्रतिज्ञानायाह-
कासपट्टिचारा-स्पर्शप्रतीचाराः स्पर्शं स्पर्शनेन वा प्रतीचारो विषयसुखा-
नुभवनं येषां ते स्पर्शप्रतीचाराः, पुन-पुनरन्येन प्रकारेण सणकुमारे य-
सन्तकुमारे च कल्पे, माहिन्दे-माहिन्दे कल्पे देव इत्यनुवर्त्तते । सन्तकुमारे
कल्पे माहिन्दे कल्पे च ये देवास्ते स्पर्शप्रतीचाराः-देवांगनास्पर्शमात्रकाम-
कृतप्रतीतिसुखमुपलभन्ते तथा देव्योऽपीति ॥ ९८ ॥

तथा शेषाणां मुखप्रतिपादनार्थमाह,—

वंमे कल्पे वंभुत्तरे य तह लंतवे य कापिठे ।

एदेसु य जे देवा बोधव्वा रुवपडिचारा ॥ ९९ ॥

ब्रह्मे कल्पे ब्रह्मोत्तरे च तथा लांतवे च कापिठे ।

एतेषु च ये देवा बोद्धव्या रूपप्रतीचाराः ॥ ९९ ॥

टीका—वंमे कल्पे-ब्रह्मकल्पे, वंभुत्तरे य-ब्रह्मोत्तरे च कल्पे, तह-
तथा, लंतवे य-लांतवकल्पे, कापिठे-कापिष्ठकल्पे एदेसु एतेषु च
कल्पेषु चान्येषु तत्प्रतिबद्धेषु, जे देवा-ये देवाः, बोधव्वा-बोद्धव्याः
ज्ञातव्याः, रुवपडिचारा-रूपे रूपेण वा प्रतीचारो येषां ते रूपप्रतीचाराः ।
ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठेषु कल्पेषु ये देवास्ते रूपप्रतीचाराः दिव्यांगनानां
दृंगारचतुरमनोज्ञवेपरूपा लोकमात्रादेव परं सुखं प्राप्नुवंति देव्योऽपि
चिन्ति ॥ ९९ ॥

शब्दप्रतीचारात् प्रतिपादयन्नाह,—

सुकमहासुक्केसु य सदारकल्पे तहा सहस्यारे ।

कल्पे एदेसु सुरा बोधव्वा सहपडिचारा ॥ १०० ॥

शुकमहाशुकयोश्च शतारकल्पे तथा सहस्यारे ।

कल्पे एतेषु सुरा बोद्धव्याः शब्दप्रतीचाराः ॥ १०० ॥

टीका—शुक्लमहासुक्तेषु य-शुक्लमहाशुक्नयोश्च, सदारकल्पे-शतार-
कल्पे, तथा-तथा, सहस्रारे-सहस्रारे च, कल्पे-कल्पे, एतेषु-एतेषु, सुरा-
सुरा, देवाः, बोधव्या-बोद्धव्याः, सद्पडिचारा-शब्दप्रतीचाराः, शब्दे
शब्देन वा प्रतीचारो येषां ते शब्दप्रतीचाराः । एतेषु शुक्लमहाशुक्लशतार-
सहस्रारकल्पेषु ये देवा देव्योऽपि च ते शब्दप्रतीचाराः, देववनितानां मधुर-
संगीतमृदुललितकथितभूयणारवभ्रवणमात्रादेवपरां प्रीतिमास्कन्दतीति ॥ १०० ॥

मनः प्रतीचारान् प्रतिपादयन्नाहः,—

आणवप्राणवकल्पे आरणकल्पे य अच्युदे य तथा ।
मणपडिचारा नियमा एवेषु य ह्येति जे देवा ॥ १०१ ॥

आनतप्राणतकल्पयोः आरणाकल्पे चाच्युते य तथा ।

मनः प्रतीचारा नियमादेतेषु च भवन्ति ये देवाः ॥ १०१ ॥

टीका—आणवप्राणवकल्पे-आनतप्राणतकल्पयोः, आरणकल्पे—
आरणकल्पे, अच्युदे य तथा-अच्युते च तथैव देव्योऽपि, मणपडिचारा-
मनः प्रतीचाराः, नियमा-नियमानिश्चयेन एवेषु य-एतेषु च, ह्येति-
भवन्ति, जे देवा-ये देवाः । एतयो आनतप्राणतकल्पयोरारणाच्युतकल्पयो-
र्देवा मनः प्रतीचारा मानसिककामागिलापप्राप्तसुखाः स्वांगनामनःसंकल्प-
मात्रादेव परमसुखमवाप्नुवन्तीति ॥ १०१ ॥

अथोत्तरेषां किंप्रकारं सुखमित्युक्ते तन्निश्चयार्थमाहः

ततो परं तु नियमा देवा खलु ह्येति निष्पडिचारा ।
सप्पडिचारेहि वि ते अनंतगुणसौख्यसंयुक्ता ॥ १०२ ॥

ततः परतो नियमाद् देवाः खलु भवन्ति निःप्रतीचाराः ।
सप्रतिचारेभ्योऽपि ते अनंतगुणसौख्यसंयुक्ताः ॥ १०२ ॥

टीका—ततो—ततस्तेभ्यो भवनाद्यच्युतांतेभ्यः, परं तु—परत ऊर्द्धं, णियमा—नियमान्निश्चयादसंदेहात् देवा—अहमिन्द्रादयः, सलु स्फुटं व्यक्तमेतत्प्रत्यक्षज्ञानिदृष्टमेतत्, ह्येति—भवन्ति, णिष्पट्टीचारा—निष्प्रतीचारा प्रतीचारनिर्गता निष्प्रतीचाराः कामाग्निदाहविनिर्मुक्ताः । वनिता विषयपंचेद्रियसुखरहिताः । यथेवं किं तेषां सुसमित्याशंकायामाह,—सप्पट्टिचारीहि वि—सप्रतीचारेभ्योऽपि कायस्पर्शरूपशब्दमनःप्रतीचारेभ्योऽपि ते नवमेवेयकादिकेऽहमिन्द्राः, अणंतगुणसौख्यसंयुक्ता—अनंतगुणसौख्ययुक्ता । अनंतो गुणो गुणकारो यस्य तदनंतगुणं अनंतगुणं च तत्सौख्यं चानंतगुणसौख्यं स्वायत्तसर्वप्रदेशानंदप्रीणनं तेन संयुक्ताः सहिताःतेभ्यो भवनाद्यच्युतांतेभ्यः परेषु नवमेवेयकनवानुत्तरेषु ये देवास्ते निश्चयेनाप्रतीचाराः सप्रतीचारेभ्योऽनंतगुणसंयुक्ताः, व्यक्तमेतत् प्रतीचारो हि वेदनाप्रतीकारस्तदभावे तेषां परमसुखमनवरतमिति ॥ १०२ ॥

कृतो यतः,—

जं च कामसुखं लोए जं च दिव्यं महासुखं ।
वीतरागसुहस्सेदे णंतभागंपि नग्घंदि ॥ १०३ ॥

यद्य कामसुखं लोके यद्य दिव्यं महासुखं ।

वीतरागसुखस्यैते अनंतभागमपि नार्हति ॥ १०३ ॥

टीका—जं च—यद्य, कामसुखं—कामसुखं विषयोत्पत्तिव्यप्रदेशादकारणं मनुष्यादिभवं लोए लेके तिर्यग्ूर्द्धाधोगागेषु, जं च दिव्यं महासुखं—दिवि भवं दिव्यं दिव्यं च तन्महासुखं च दिव्यमहासुखं भवनाद्यच्युतांतदेवोत्थं, वीतरागसुहस्म—वीतरागसुखस्य निर्मूलितमोहनीयादिकर्मफलकस्य, एदे एतानि तिर्यटमनुष्यदेवजनितानि सुरानि, णंतभागंपि—अनंतभागस्यापि वीतरागसुखस्यानंतरागशेना भागे कृते यद्वर्धं नानंतरागस्यापि णग्घंति नार्हन्ति नार्हति सदृशानि न तानि तस्य मूल्यं

वा नाहति । यतः सर्वाणि देवमनुष्यभोगभूमिजादिसर्वसुखानि वीतराग-
सुखस्यानंतभागमपि नाहति, अतः निष्प्रतीचारेषु देवेषु महत्सुखं सर्वान्
सप्रतीचारानपेक्षयेति ॥ १०३ ॥

स्पर्शरसो कामाविति व्याख्यातौ तत्र स्पर्शः कामो देवानामवगतो रसः-
कामो नाद्यापीत्युक्ते तदर्थमाह,—

जदि सागरोवमाओ तदि वाससहस्सियाहु आहारो ।
पक्खेहिं दु उस्सासो सागरसमयेहिं चेव भवे ॥ १०४ ॥

यावत् सागरोपमायुः तावत् चर्पसहस्रैः आहारः ।

पक्षैस्तु उच्छ्वासः सागरसमयैश्चैव भवेत् ॥ १०४ ॥

टीका—जदि—यावत् यन्मात्रं, सागरोवमाऊ—सागरोपमायुः याव-
न्मात्रैः सागरोपमायुः तदि—तावन्मात्रैः वाससहस्सिया—वर्षसहस्रैरतिक्रा-
तैराहारो *भोजनेच्छा आहाराभिलाषः यावन्मात्राणि सागरोपमाण्यायु-
स्तावन्मात्रैर्वर्षसहस्रैरतिक्रतैराहारो *देवानां भवति । अथ गंधस्य कथमि-
त्युक्तेऽत आह;—पक्खेहिंदु—पक्षैस्तु पंचदशाहोरात्रैः, उस्सासो—उच्छ्वासो
निःश्वासश्च गंधद्रव्याग्राणं, सागरसमयेहिं—सागरसमयसमानैः सागरोप-
मप्रमाणैः, चेव—चैव, भवे—भवेत् । यावन्मात्राणि सागरोपमाणि जीवंति
देवास्तावन्मात्रैः पक्षैर्गतैरुच्छ्वासनिःश्वासौ भवतः । सौधर्मेशानयोर्देवानामा-
हारसंज्ञा भवति द्वयोर्वर्षसहस्रयोः साधिकयोर्गतयोस्तथा भासे साधिके गते
उच्छ्वासो भवेत्, सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवानां सप्तभिर्वर्षसहस्रैः साधिकै-
र्गतैराहारेच्छा जायते तावद्भिः पक्षैश्चोच्छ्वासः साधिकैश्च शब्दादेवीनामंतर्मु-
हूर्त्तपृथक्त्वेनैवमुत्तरत्रापि सर्वत्र योज्यमिति ॥ १०४ ॥

अथ येषां पन्थोपमायुस्तेषामित्याशंकायामाह;—

उक्कस्सेणाहारो वाससहस्साहिण्ण भवणाणं ।

जोदिसियाणं पुण मिण्णमुहुत्तेणेदि सेस उक्कस्सं ॥ १०५ ॥

• पुष्पमन्थयती पाठो ख-ग-पुस्तके नैस्तः ।

उत्कृष्टेन आहारो वर्षसहस्राधिकेन भवनानां ।

ज्योतिष्काणां पुनः भिन्नमुहूर्तेन इति शेषाणामुत्कृष्टं ॥ १०५ ॥

टीका—उक्तसेण—उत्कृष्टेनाहारो भोजनाभिप्रायः, वाससहस्र-वर्षस-हस्रेण, अहिण-अधिकेन पंचदशवर्षज्ञतैरित्यर्थः भवणाणां-भवनानां भवनवास्यसुराणां, जोदितियाणं-ज्योतिष्काणां चंद्रादित्यादीनां, पुन-पुनः, भिण्णमुहूर्तेण भिण्णमुहूर्तेनेति, एवं सेस-शेषाणां नवानां भवनवासिकुमाराणां सर्वदेवीनां च, किंतु केषांचिन्मुहूर्तपृथक्त्वेन उक्तसं-उत्कृष्टं । असुराणां वर्षसहस्रेण साधिकेनाहारग्रहणं भवति, ज्योतिषां शेषकुमाराणां व्यंतराणां सर्वदेवीनां चांतर्मुहूर्तेन, केषांचिदन्तर्मुहूर्तपृथक्त्वेनेति ॥ १०५ ॥

अयोच्छ्वासः कथं तेषामित्याशंकायामाह;—

उक्तसेणुस्सासो पक्षेणाहिण होइ भवणाणं ।

मुहुत्तपुधत्तेण तहा जोइसणागाण भोमाणं ॥ १०६ ॥

उत्कृष्टेन उच्छ्वासः पक्षेणाधिकेन भवनानां ।

मुहूर्तपृथक्त्वेन तथा ज्योतिष्कनागमौमानां ॥ १०६ ॥

टीका—उक्तसेण—उत्कृष्टेन, उस्सासो—उच्छ्वासः, पक्षेण पक्षेण, पंच-दशाहोरात्रेण, अहिण अधिकेन, होइ—भवति भवणाणं—भवनानामसुराणां, मुहुत्तपुधत्तेण—मुहूर्तपृथक्त्वेन यद्यप्यत्र मुहूर्तपृथक्त्वमुक्तं तथाप्यभान्तमुहूर्त-पृथक्त्वं ग्राह्यं तथोपदेशात् त्रैराशिकन्यायाद्भिन्नमुहूर्तानुवर्तनाच्च, तहा—तथा तेनैव प्रकारेण, जोइसणागाण भोमाणं—ज्योतिष्कनागमौमानां तथाशब्देन शेषकुमाराणां । सुराणां पक्षेण साधिकेनोच्छ्वासो नागानां कल्पवासिदेवीनां च, अंतर्मुहूर्तपृथक्त्वेन भिन्नमुहूर्तपृथक्त्वेन ज्योतिष्कमौमानां शेषकुमाराणां तद्देवीनां भिन्नमुहूर्तेनेति ॥ १०६ ॥

इंद्रियविषयद्वारेणैव देननारकाणामवधिविषयं प्रतिपादयन्नाह,—

सक्कीसाणा पढमं विदियं तु सणक्कुमारमाहिंदा ।

चंमालंतव तदियं सुकसहस्सारया चउत्थी दु ॥ १०७ ॥

शकैशानाः प्रथमं द्वितीयं तु सनत्कुमारमाहेंद्राः ।

ब्रह्मलांतवाः तृतीयं शुक्रसहस्रारकाः चतुर्थी ॥ १०७ ॥

टीका—पश्यंतीति क्रियापदमुत्तरगाथायां तिष्ठति तेन सह संबंधो द्रष्टव्यः । सकृत्साणां शकैशानाः सौधर्मेशानयोर्वा ये देवाः पदमं प्रथमं प्रथमपृथिवीपर्यंतं यावत्, विदियंतु द्वितीयं तु द्वितीयपृथिवीपर्यंतं सण-कुमारमाहिंदा सनत्कुमारमाहेंद्रयो र्ये देवाः, बभालंतव ब्रह्मलांतवा ब्रह्मब्रह्मो-त्तर लांतवकापिष्ठेषु ये देवास्ते तदियं तृतीयां तृतीयपृथिवीपर्यन्तं, शुक्रस-हस्रारया शुक्रसहस्रारकाः शुक्रमहाशुक्रशतारसहस्रारेषु ये देवास्ते चतुर्थी तु चतुर्थपृथिवीपर्यंतमेव । सौधर्मेशानयोर्देवाः स्वावासमादिं कृत्वा प्रथ-मपृथिवीपर्यंतं यावद्वधिज्ञानेन पश्यंति, तथा सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्देवाः स्वावासमारभ्य यावद्वितीयावसाने तावत्पश्यंति, ब्रह्मब्रह्मोत्तरलांतवकापिष्ठेषु देवाः स्वविमानमादिं कृत्वा तावत्पश्यंति यावत्तृतीयपृथिवीपर्यन्तं, शुक्रम-हाशुक्रशतारसहस्रारेषु सुराः स्वदेशमारभ्य तावत्पश्यंति यावच्चतुर्थीस-मातिरिति ॥ १०७ ॥

तथा,—

पंचमि आणदपाणद छट्टी आरणच्चुदा य पस्संति ।

णवगेवज्जा सत्तमि अणुदिस अणुत्तरा य लोमं सं ॥ १०८ ॥

पंचमी आनतप्राणताः षष्ठी आरणाच्युताश्च पश्यंति ।

नवमैवेयकाः सप्तमी अनुदिशा अनुत्तराश्च लोकांतं ॥ १०८ ॥

टीका—पंचमि पंचमी पृथिवी आणादपाणद आनतप्राणांताः आनत-प्राणतकल्पयोर्देवाः, छट्टी षष्ठी पृथिवीआरणाच्युदायआरणाच्युताश्चआरणा-च्युतयोः कल्पयोर्देवास्ते पस्संति पश्यंति अवधिज्ञानेन सम्यगवलोकयंति, णवगेवज्जा नव नवैवेयका नवमैवेयकविमानेषु देवाः सत्तमि सप्तमी पृथिवी, अणुदिस अनुदिशेषु नवानुतरेषु देवाः अनुत्तरा य अनुत्तराश्च पंचानुतरेषु देवाः

लोकान्तं लोकांतं अधोवातपर्यंतं । आनतप्राणतत्त्वपर्योर्देवाः स्वविष्टरमारभ्य
यावत्पञ्चमपृथिवीपर्यंतं तावत्पश्यति आरणाच्युतकल्पयोः पुनर्देवाः स्वावस्था-
नमारभ्य यावच्छष्ठपृथिवीपर्यंतं तावत्पश्यति, नवमैवेयकेषु देवाः स्ववि-
मानमारभ्य यावत्सप्तमी तावत्पश्यति, नेवानुदिशेषु पञ्चानुत्तरेषु च देवाः
स्वदेवगृहमारभ्य यावत्लोकान्तं पश्यन्ति, ऊर्ध्वं पुनः सर्वे स्वविमानध्वजां
यावत्पश्यन्त्यसंख्यातयोजनानि वा तिर्यक् पुनरसंख्यातानि योजनानि
पश्यन्तीत्यर्थः ॥ १०८ ॥

व्यंतरादीनामवधिविषयमाहः—

पण्वीसं ज्ञोयणाणं ओही वितरकुमारवर्गाणां ।

संखेजज्ञोयणोही जोदिसियाणं जहण्णं तु ॥ १०९ ॥

पञ्चविंशति योजनानां अवधिः व्यंतरकुमारवर्गाणां ।

संख्यातयोजनान्यवधिः ज्योतिषां जघन्यं तु ॥ १०९ ॥

टीका—पण्वीस पञ्चविंशतिः ज्ञोयणाणं योजनानां ओही अवधिशानं
भवप्रत्ययजं वितर व्यंतराणां किंनराद्यष्टकाराणां कुमारवर्गाणां कुमारव-
र्गाणां नागकुमारादिनवानां संखेजज्ञोयण संख्यातयोजनानि सप्ताष्टादीनि
ओही अवधिः जोदिसियाणं ज्योतिषां चतुः प्रकाराणां जहण्णं ॥ जघन्यं
एव । व्यंतराणां नागादिनवकुमाराणां च पञ्चविंशतियोजनान्यवधिर्जघन्यो
भवति, ज्योतिष्काणां पुनर्जघन्यतोऽवधिः संख्यातयोजनानि, एतावन्मात्रं
वस्तु परिच्छिदंतीति ॥ १०९ ॥

असुरचंद्रादित्यादीनां जघन्यं सर्वेषामुत्कृष्टं चावधिं प्रतिपादयन्नाहः—

असुराणमसंखेजा कोही जोडसिय सेसाणं ।

संखादीदा य खलु उक्कस्सोहीयविसओ तु ॥ ११० ॥

असुराणामसंख्याताः कोऽथो ज्योतिष्काणां सेषाणां ।

संख्यातीताश्च खलु उत्कृष्टः अवधिविषयस्तु ॥ ११० ॥

टीका—अमुराणं अमुराणां प्रथममवनवासिनां असंसेज्जा असं-
ख्याताः कोटी कोट्यो योजनानामिति संबंधः, जघन्योवधिसुराणां
चंद्रादीनां चासंख्याता योजनकोट्यः, इत उत्कृष्टं ज्योतिष्कादीनामाह,—
जोहसिय ज्योतिष्काणां चंद्रादीनां सेषाणां भवनवासिव्यंतराणां
निकृष्टकल्पवासिनां च संसादीदा य संख्यातीताश्च संख्याप्रतिकांताः
असंख्याता योजनकोटीकोट्यः सत्सु स्फुटं उक्तसोदी उत्कृष्टावधिः विस-
ओ विषयः । भवनवासिवानव्यंतरज्योतिष्काणामुत्कृष्टावधिविषयोऽसंख्याता
योजनानां कोटीकोट्यः निकृष्टकल्पवासिनां च मिथ्यादृष्टीनां पुनर्विभग-
ज्ञानं संख्यातयोजनविषयमसंख्यात योजनविषयं चेति ॥ ११० ॥

नारकाणामवधिविषयं निरूपयन्नाहः—

रयण्यहाय जोयणमेयं ओहीविसओ मुणेयट्ठो ।

पुढवीदो पुढवीदो गाऊ अद्धद्ध परिहाणी ॥ १११ ॥

रत्नप्रभायां योजनमेकं अवधिविषयो ज्ञातव्यः ।

पृथिवीतः पृथिवीतो गव्यूतस्यार्धार्ध परिहानिः ॥ १११ ॥

टीका—रयण्यहाय रत्नप्रभायां प्रथमपृथिव्यां जोयणमेयं योजन-
मेकं चत्वारि गव्यूतानि ओहीविसओ अवधिविषय अवधिज्ञानस्य गोचरो
मुणेयट्ठो ज्ञातव्यः, प्रथमपृथिव्यां नारकाणामवधिविषयो योजनप्रमाणं
स्वस्थानमादिं कृत्वा यावद्योजनमात्रं पश्यन्ति, मिथ्या दृष्टीनां विभगज्ञानं
स्तोकमात्रं ततोऽधः पुढवीदो पुढवीदो पृथिवीतः पृथिवीतः पृथिवीं प्रति
पृथिवीं प्रति गाऊ गव्यूतस्य अद्धद्ध अर्द्धस्यार्द्धस्य परिहाणी परिहानिः
गव्यूतार्द्धस्य परिक्षयः । द्वितीयायां पृथिव्यां त्रीणि गव्यूतानि गव्यूतार्द्धं
च, सर्वत्र नारकाणामवधिविषयः संबंधनीयः; तृतीयायां त्रीणि गव्यूतानि,
चतुर्थ्यां द्वे गव्यूते सार्द्धं, पंचम्यां द्वे गव्यूते, षष्ठ्यां गव्यूतमेकं सार्द्धं,
सप्तम्यामेकं गव्यूतं सम्यग्दृष्टीनामेतत् मिथ्यादृष्टीनां पुनर्विभगाज्ञानमस्मा-
न्न्यूनमिति ॥ १११ ॥

पठमं पुढविमसण्णी पढमं विदियं च सरिसवा जंति ।
पक्खी जावदु तदियं जाव चउत्थी दु उरसप्पा ॥ ११२ ॥

प्रथमां पृथिवीमसंज्ञिनः प्रथमां द्वितीयां च सरिसृपा यांति ।
पक्षिणो यावत् तृतीयां यावच्चतुर्थीं तु उरःसर्पाः ॥ ११२ ॥

टीका—यांतीति क्रियापदं तेन सह संबंधः, प्रथमां पृथिवीमसंज्ञि-
नोऽमनस्का यांति प्रथमां द्वितीयां च पृथिवीं कुक्कुलासादयो यांति, पक्षिणो
सरिसृपगोघ भेकंढादयः प्रथमामारभ्य यावत्तृतीयां पृथिवीं यांति प्रथमा-
मारभ्य यावच्चतुर्थीं पृथिवीमुरः सर्पा अजगरादयो यांति । अत्र पापं कृत्वा
तत्र च गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११२ ॥

तथाः—

आ पंचमिति सीहा इत्थीओ जंति छट्ठिपुढवित्ति ।
गच्छंति माघवीत्ति य मच्छा मणुया य ये पावा ॥ ११३ ॥

आपंचमीमिति सिंहाः स्त्रियो यांति षष्ठीपृथिवीमिति ।
गच्छंति माघवीमिति च मत्स्या मनुजाश्च ये पावाः ॥ ११३ ॥

टीका—आङ्गभिविधौ द्रष्टव्यः आ पंचम्या इति । प्रथमामारभ्य
यावत्पंचमीं सिंहध्यामादयो गच्छंति, स्त्रियः पुनर्महापापपरिणताः प्रथमा-
मारभ्य षष्ठीपृथिवीं यांति, मत्स्याः मनुज्याश्च ये पापा महाहिंसादिपरि-
णताः माघवीं सप्तमीं पृथिवीं प्रथमामारभ्य गच्छंति । अयं पापशब्दः
सर्वेषामभिसंबध्यते । यदि रोद्ध्यानेन हिंसादिक्रियायां परिणताः त्युस्तदा
ते पापानुरूपं नरकं गत्वा दुःखमनुभवन्तीति ॥ ११३ ॥

नारकाणामुपपादं प्रतिपाद्य तेषामुद्दर्शनं प्रतिपादयन्नाह,—

उव्वदिदाय संता णेरइया तमतमादु पुढवीदो ।
ण लहंति माणुसत्तं तिरिक्खजोणीमुवणयंति ॥ ११४ ॥

उद्धर्तिताः संतो नारकास्तमस्तमसः पृथिवीतः ।

न लभन्ते मानुषत्वं तिर्यग्योनिमुपनयन्ति ॥ ११४ ॥

टीका—तमस्तमः पृथिव्या नारका उद्धर्तिताः संतः सप्तमनरकादगताः संतो मानुषत्वं मनुष्यभवं न लभन्ते न प्राप्नुवंति सुष्ठु संक्लेशकारणं यतस्ततस्तिर्यग्योनिमुपनयन्ति सिंहव्याघ्रादिकं पुनः पापकारणं प्राप्नुवंति ॥ ११४ ॥

अथ केपु तिर्यक्षत्पद्यन्त उत्पन्नाश्च क गच्छन्तीत्याशंकायामाह,—

वालेषु य दाढीसु य पक्षीसु य जलचरेषु उदवण्णा ।
संखेज्जाउडिद्विया पुणेवि गिरयावहा ह्येति ॥ ११५ ॥

व्यालेषु च दंष्ट्रीसु च पक्षिषु च जलचरेषु उत्पन्नाः ।

संख्यातायुःस्थितिकाः पुनरपि गिरयावहा भवन्ति ॥ ११५ ॥

टीका—वालीसु व्यालेषु श्वापदभुजगेषु च शब्दादन्येष्वपि तत्समानेषु दाढीसु य दंष्ट्रिषु च सिंहव्याघ्रवराहादिषु पक्षीसु य पक्षिषु च गृध्रभेरुंदादिषु च जलचरेषु जलचरेषु तिमितिमिंगलादिमत्स्यमकरादिषु उदवण्णा उत्पन्नाः संखेज्जाउडिद्विया संख्यातायुःस्थितिर्येषां ते संख्यातायुःस्थितिकाः कर्मभूमिकर्मभूमिप्रतिभागजाः संतः पुणेवि पुनरपि पापवशात् गिरयावहा नरकावहा नारका ह्येति भवन्ति नारककर्मसमानका भवन्ति । सप्तमपृथिव्या आगत्य व्यालदंष्ट्रिपक्षिजलचरेषूप्य पुनरपि नरकं गच्छन्तीति ॥ ११५ ॥
अथ षष्ठ्या आगताः कोत्पद्यन्ते किं लभन्ते किं च न लभन्त इत्याशंकायामाह,—

छट्टीदो पुढवीदो उव्वट्टिदा अणंतर भवमिह ।

मज्जा माणुसलंभे संजमलंभेण तु विहीणा ॥ ११६ ॥

षष्ठ्याः पृथिव्या उद्धर्तिता अनंतर भवे ।

माज्या मनुष्यलामे संयमलामेन तु विहीनाः ॥ ११६ ॥

टीका—षष्ठ्याः पृथिव्या षष्ठनरकाउद्धर्तिता आगताः संतोऽनंतरभवे तस्मिन् माज्या विकल्पयुक्ताः मनुष्यलामेन सम्यक्त्वलामेन च, संयमलामेन

तु विहीनाः । पञ्चनरकादागतानां तस्मिन् भवे कदाचिन्मनुष्यलाभः सम्य-
स्त्रलाभश्च भवति नापि भवति, संयमलामस्तु निश्चयेन न भवतीति ॥ ११६ ॥

पंचमपृथिव्या आगता यद्धमंते यच्च न लभन्ते तदाहः—

होज्जदु संजमलामो पंचमस्विदिणिग्गतस्स जीवस्स ।
णत्थि पुण अंतकिरिया णियमा भवसंकिंसेण ॥ ११७ ॥

भवतु संयमलाभः पंचमक्षितिर्निर्गतस्य जीवस्य ।

नास्ति पुनः अंतक्रिया नियमात् भवसंक्लेशेन ॥ ११७ ॥

टीका—पंचमपृथिव्या निर्गतस्य जीवस्य भवत्येव संयमलाभः, अंत-
क्रिया मोक्षगमने पुनर्नियमाभास्ति भवसंक्लेशदोषेणेति । यद्यपि पंचमनर-
कादागतस्य संयमलामो भवति तथापि मोक्षगमनं नास्ति भवसंक्ले-
शदोषेणेति ॥ ११७ ॥

चतुर्थ्या आगतस्य यद्भवति तदाहः—

होज्जदु णिद्वुदिगमणं चउत्थिस्विदिणिग्गइस्स जीवस्स ।
णियमा तिथ्ययरत्तं णत्थित्ति जिणेहिं पणत्तं ॥ ११८ ॥

भवतु निर्धृतिगमनं चतुर्थीक्षितिर्निर्गतस्य जीवस्य ।

नियमातीर्थ्यकरत्वं नास्तीति जिनेः प्रवृत्तम् ॥ ११८ ॥

टीका—चतुर्थीक्षितेरागतस्य जीवस्य भवत्येव निर्धृतिगमनं, तीर्थ्यकरत्वं
पुनर्निश्चयेन नास्ति जिनेः प्रवृत्तमेतत् । चतुर्थनरकादागतस्य यद्यपि निर्धृति-
गमनं भवति जीवस्य तथापि तीर्थ्यकरत्वं नास्ति, नात्र संदेहो जिनेः प्रति-
पादितत्वादिति ॥ ११८ ॥

तत ऊर्ध्वमाहः—

तेण परं पुढवीसु भयणिज्जा उवररिमा ह पुेरइयां ।
णियमा अणंतरमवे तिथ्ययरत्तस्स उत्पत्ती ॥ ११९ ॥

तेन परं पृथिवीषु च भजनीया उपरितमास्तु नारकाः ।

नियमानन्तरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः ॥ ११९ ॥

टीका—तेन परं तस्माच्च पृथिव्या ऊर्द्धं पुट्वीषु य पृथिवीषु च प्रथ-
मद्वितीयतृतीयप्रभासु भयणिज्जा भाज्या विभाज्या उवरिमा उपरितमा
घोरइत्या नारकाः नियमादन्तरभवेन तीर्थकरत्वस्योत्पत्तिः । तृतीयद्वितीय-
प्रथमेभ्यो नरकेभ्य आगतानां नारकाणां तेनैव भवेन संयमलामो मोक्षगति-
स्तीर्थकरत्वं च संभवति नात्र प्रतिषेध इति ॥ ११९ ॥

सप्तभ्यः पृथिवीभ्य आगतास्तेनैव भवेन यच्च लभन्ते तदाहः—
गिरयेहिं गिरगदाणं अणन्तरभवमिह णत्थि गियमादो ।
बलदेववासुदेवत्तणं च तह चक्रवर्त्तित्वं ॥ १२० ॥

नरकेभ्यो निर्गतानां अन्तरभवे नास्ति नियमात् ।

बलदेववासुदेवत्वं च तथा चक्रवर्त्तित्वम् ॥ १२० ॥

टीका—नरकेभ्यो निर्गतानामन्तरभवे नास्ति नियमात् बलदेवत्वं वासु-
देवत्वं तथा सकलचक्रवर्त्तित्वं च । नरकादागतस्य तेनैव भवेन बलदेव-
वासुदेवचक्रवर्त्तिभाषा न संभवति संयमपूर्वका यतः नरके च संयमेन गमनं
नास्तीति ॥ १२० ॥

नारकाणां गत्यागतिस्वरूपमुपसंहरन् शेषाणां च सूचयन्नाहः—
उववादोवदणमा घेरइयाणं समासदो भणिओ ।
एत्तो सेसाणं पि य आगदिगदिमो पवक्खामी ॥ १२१ ॥

उपपादोद्वर्त्तने नारकाणां समासतो भणिते ।

इतः शेषाणामपि च आगतिगती प्रवक्ष्यामि ॥ १२१ ॥

टीका—उपपादोद्वर्त्तने गत्यागती नारकाणां समासतो भणिते प्रति-
पादिते, इत ऊर्द्धं शेषाणां तिर्यगनुष्यदेवानां च ये संभवतो गत्यागती ते
प्रवक्ष्याम्यागमबलाद्भणिष्मामीति ॥ १२१ ॥

सर्वमपञ्जत्ताणं सुहृमकायाणं सर्वतेजसां ।

वाऊणमसण्णीणं आगमणं तिरियमणुसेहिं ॥ १२२ ॥

सर्वापर्याप्तानां सूक्ष्मकायानां सर्वतेजसां ।

वायूनामसंहितानामागमनं तिर्यङ्मनुष्यैः ॥ १२२ ॥

टीका—सर्व सर्वेषां अपञ्जत्ताणं अपर्याप्तानां सुहृमकायाणं सूक्ष्मकायानां सर्वतेजसां सर्वतेजस्कायानां वाऊणं वायुकायानां असण्णीणं असंज्ञिनां अत्रापि सर्वशब्दः संबंधनीयः सर्ववायुकायानां सर्वासंज्ञिनां आगमनमागतिः तिरियमणुसेहिं तिर्यङ्मनुष्यैः । पृथिवीकायिकाकायिकतेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिका हीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेन्द्रियाणां ये ह्यव्यपर्याप्तास्तेषु मध्येषु तिर्यचो मनुष्याश्चोत्पद्यन्ते तथा पृथिवीकायिकादिवनस्पतिपर्यन्तेषु सर्वसूक्ष्मेवपर्याप्तेषु तथा तेजःकायिकवायुकायिकेषु वादरेषु पर्याप्तापर्याप्तेषु असंज्ञिषु च तिर्यङ्मनुष्या एवोत्पद्यन्ते न देवा नापि नारका न चैव भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्चेति ॥ १२२ ॥

अतः पृथिवीकायादयो गत्वा कोत्पद्यन्ते इत्याशंकायामाह;—

तिण्हं खलु कायाणं तहेव विगलेंदियाणं सध्वेसिं ।

अविरुद्धं संक्रमणं माणुसतिरिएसु य भवेसु ॥ १२३ ॥

त्रयाणां खलु कायानां तथैव विकलेंद्रियाणां सर्वेषाम् ।

अविरुद्धं संक्रमणं मानुसतिर्यक्षु च भवेसु ॥ १२३ ॥

टीका—तिण्हं त्रयाणां खलु स्फुटं कायाणं कायानां पृथिवीकायाकायवनस्पतिकायानां तहेव तथैव विगलेंद्रियाणं सर्वेषां विकलेंद्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तानां अविरुद्धं अप्रतिपिद्धं संक्रमणं गमनं माणुस मनुष्यभवे तिरिय तिर्यग्भवे । पृथिवीकायिकाकायिकवनस्पतिकायिकाः सर्वे विकलेंद्रियाभ्यागत्य तिर्यक्षु मनुष्येषु चोत्पद्यन्ते नात्र विरोध इति ॥ १२३ ॥

तेजोवायुनां संक्रमणमाह;—

सर्वेऽपि तेजकाया सर्वे तह वायुकाइया जीवा ।
ण लहंति माणुसत्तं णियमादु अनंतरभवेहिं ॥ १२४ ॥

सर्वेऽपि तेजःकायाः सर्वे तथा वायुकायिका जीवाः ।

• न लभंते मानुपत्यं नियमात् अनंतरभवेन ॥ १२४ ॥

टीका—सर्वेऽपि वादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ता तेजस्कायिकास्तथैव सर्वे
वादरसूक्ष्मपर्याप्तापर्याप्ताः वायुकायिका जीवा न लभंते न प्राप्नुवन्ति मनु-
पत्यं नियमात् अनंतरभवेन तेनैव भवेनेति ॥ १२४ ॥

प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायाष्कायवादरपर्याप्तानामागमनमाह;—

पत्तेयदेहा वणप्फइ वादरपज्जत्त पुढवि आऊय ।
माणुसतिरिक्खदेवेहिं चेवाइंति खलु एदे ॥ १२५ ॥

प्रत्येकदेहा यनस्पतयो वादराः पर्याप्ताः पृथिवी आपश्च ।

मानुपतिर्यग्वेदेभ्यः पय आयांति खलु एते ॥ १२५ ॥

टीका—प्रत्येकदेहाः नालिकेरादिवनस्पतयः वादराः पर्याप्ता पृथि-
वीकायिका आपायािकाश्चेतेऽपि वादराः पर्याप्तापर्याप्ताश्च मनुष्यतिर्यग्वेदेभ्य
एवायांति स्फुटमेतत् नान्येभ्य इति । मनुष्यतिर्यग्वेदाः संक्लिष्टा आर्तध्यान-
परा मिथ्यादृष्टय आगत्य प्रत्येकवनस्पतिपृथिवीकायाष्कायिकेपूत्यंत
इति ॥ १२५ ॥

असंज्ञिपर्याप्तानां संक्रमणमाह;—

अविहद्धं संक्रमणं असण्णिपज्जत्तयाण तिरियाणं ।
माणुसतिरिक्खसुरणारएसुण दु सव्यमावेसु ॥ १२६ ॥

अविहद्धं संक्रमणं असंज्ञिपर्याप्तकानां तिरियाणं ।

मानुपतिर्यक्सुरनारकेषु न तु सर्वमावेसु ॥ १२६ ॥

टीका—असंज्ञिपर्याप्तकानां तिरश्चां संक्रमणमविरुद्धं न विरोधमुप-
याति ॥ मनुष्यतिर्यक्सुरनारकेषु चतसृषु गतिष्वपि व्रजंति न तु सर्वभा-
वेषु नैव सर्वेषु नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवपर्यायेषु यतः प्रथमायामेव श्रुतिव्या-
मुत्पद्यंतेऽसंज्ञिनस्तथा देवेषु भवनवासिव्यंतरज्योतिष्केषूपद्यंते नान्यत्र तथा
भोगभूमिजेषु तत्प्रतिभागजेष्वन्येष्वपि पुण्यवत्सु तिर्यङ्मनुष्येषु नोत्प-
द्यंते ॥ १२६ ॥

अथासंख्यातायुषः केभ्य आगच्छंतीत्याह,—

संखादीदाओ खलु माणुसातिरिया दु मणुयतिरियेहिं ।
संखिज्जआउगेहिं दु णियमा सण्णीय आपंति ॥ १२७ ॥

संख्यातीतायुषः खलु मानुपतिर्यचस्तु मनुष्यतिर्यग्भ्यः ।

संख्यातायुष्केभ्यस्तु नियमात् संखिभ्यः आयान्ति ॥ १२७ ॥

टीका—संख्यातीतायुषः भोगभूमिजा भोगभूमिप्रतिभागजाश्च मनुष्य-
तिर्यचः संख्यातायुष्केभ्यो मनुष्यतिर्यग्भ्यः संखिभ्योऽपि नियमेनायांति
व्यक्तमेतत् नान्यत्र दानानुमोदोऽदत्तादानफलं च यत् इति ॥ १२७ ॥

अथ संख्यातीतायुषो मृत्वा क्वं गतिं गच्छंतीत्यशंकयामाह,—

संखादीदाऊणं संक्रमणं नियमदो दु देवेसु ।
पयडीए तणुकसाया सब्वेसिं तेण घोघव्वा ॥ १२८ ॥

संख्यातीतायुषां संक्रमणं नियमस्तु देवेषु ।

प्रकृत्या तनुकपायाः सर्वेषां तेन बोद्धव्याः ॥ १२८ ॥

टीका—संख्यातीतायुषां भोगभूमिजानां भोगभूमिप्रतिभागजानां च
संक्रमणं मूलोत्पादः नियमतस्तु देवेषु, कुत एतत् यतः प्रकृत्या स्वभावेन
तेषां तनवोत्पाः कपायाः क्रोधमानमायालोभास्तेन ते देवेषूपपद्यन्ते इति
ज्ञातव्यं नात्र शंका कर्तव्येति ॥ १२८ ॥

अथ केभ्य आगत्य शलाका पुरुषा भवन्ति केभ्यश्च न भवन्तीत्याशंका
यामाह;—

माणुस तिरियाय तहा सलागपुरिसा ण होंति खलु
णियमा ।

तेसिं अणंतरभवे भयणिज्जं णिव्बुदीगमणं ॥ १२९ ॥
मनुष्या स्तिर्यचश्च तथा शलाकापुरुषा न भवन्ति खलु नियमात् ।

तेषां अमंतरभवे भजनीयं निर्वृतिगमनं ॥ १२९ ॥

टीका—मनुष्यास्तथा तिर्यचश्च शलाकापुरुषास्तीर्यकरचक्रवर्त्तिबलदे-
ववासुदेशा न भवन्ति नियमात् निर्वृतिगमनं तु भाज्यं तेषां कदाचिदनंतर
भवे न तेनैव भवे नवा भवति मनुष्याणां, न तु तिरश्चां यत्कमेतत् निर्वृति-
गमनकारणं तु भवत्येव तिरश्चामपि सम्यक्त्वादिकं तेन न दोष इति ॥ १२९ ॥

अय मिथ्योपपादः के इत्याशंकयामाह;—

सण्णि असण्णीण तहा वाणेसु य तह य भवणयासीसु ।
उववादो वोधब्बो मिच्छादिट्ठीण णियमादु ॥ १३० ॥

संज्ञिनां असंज्ञिनां तथा वानेषु च तथा च भयनयासिषु ।

उपपादो बोद्धव्यो मिथ्याहृष्टीनां नियमात् ॥ १३० ॥

टीका—संज्ञिनामसंज्ञिनां च मिथ्याहृष्टीनां उपपादो मूलोत्पत्तिः कदा-
चिद्वानव्यंतरेषु कदाचिद्भवनवासिषु च बोद्धव्यो नियमेन, नात्र विरोध
एतेषूपपद्यतेऽन्यत्र च परिणामवशादिति ॥ १३० ॥

अथ ज्योतिकिषु क उत्पद्यत इत्याशंकयामाह;—

संखादीदाऊणं मणुयतिरिक्खाण मिच्छभावेण ।

उववादो जोदिसिए उक्कस्सं तावसाणं दु ॥ १३१ ॥

संख्यातीतायुषां मनुष्यतिरश्चां मिथ्यात्वभावेन ।

उपपादो ज्योतिष्केषु उत्कृष्टस्तापसानां तु ॥ १३१ ॥

टीका—संख्यातीतायुषामसंख्यातवर्षप्रमाणायुषां मनुष्याणां तिरश्चां च मिथ्यात्वभावेनोपपादः भवनवास्यादिषु ज्योतिष्कदेवेषु कंदफलाद्या-
हाराणां तापसानां चोत्कृष्ट उपपादः स्तेष्वेवं ज्योतिष्केषु शुभपरिणामेना-
न्येनेति ॥ १३१ ॥

अयात्रीविकपरिवाजकानां शुभपरिणामेन कियदूरगमनमित्याशंकाया-
माह;—

परिवायमाण णियमा उक्कस्सं होदि वंमलोगम्हि ।

उक्कस्स सहस्सारत्ति होदि य आजीवमाण तहा ॥ १३२ ॥

परिवाजकानां नियमात् उत्कृष्टो भवति ब्रह्मलोके ।

उत्कृष्टः सहस्रार इति भवति च आजीवकानां तथा ॥ १३२ ॥

टीका—परिवाजकानां संन्यासिनां शुभपरिणामेन नियमात् उत्कृष्ट
उपपादो भवनवास्यादिब्रह्मलोके भवति, आजीवकानां तथोपपादो भवन
वास्यादि सहस्रारं यावद्भवति सर्वोत्कृष्टाचरणेन मिथ्यात्वभावेन शुभपरि-
णामेनेति वक्तव्यं नान्यथेति । अन्येषां च लिंगिनां भवनादिषु च द्रष्टव्यं
शुभपरिणामेनेति ॥ १३२ ॥

अधोर्ध्वं क उत्तर्यत इत्याह;—

तत्तो परं तु णियमा उवावादो णत्थि अण्णलिंगीणं ।

णिमांथसावगाणं उवावादो अच्चुदं जाव ॥ १३३ ॥

ततः परं तु नियमात् उपपादो नास्ति अन्यलिंगिनां ।

निर्ग्रन्थश्रावकाणां उपपादः अच्युतं यावत् ॥ १३३ ॥

टीका—ततः सहस्रारादूर्ध्वं परेषु कल्पेषु नियमादुपपादो नास्त्यन्यलिं-
गिनां परमोत्कृष्टाचरणेनापि, निर्ग्रन्थानां श्रावकाणां आर्यिकाणां च शुभ
परिणामेनोत्कृष्टाचरणेनोपपादः सौधर्ममादिं कृत्वा यावदच्युतकल्पः निश्चि-
तमेतदिति ॥ १३३ ॥

अथामव्या जिनलिङ्गेन कियदूरं गच्छंतीत्याशंकायामाह;—
जाववरिमगेवेज्जं उववादो अमवियाण उक्कस्सो ।
उक्कट्टेण तवेण दु णियमा णिगंथालिङ्गेण ॥ १३४ ॥

यावत् उवरिमगैवेयकं उपपादः अमव्यानां उत्कृष्टः ।
उत्कृष्टेन तपसा तु नियमार्जिर्मर्यादालिङ्गेन ॥ १३४ ॥
टीका—अमव्यानां निर्मन्यलिङ्गेनोत्कृष्टतपसा निश्चयेनोत्पाद उत्कृष्टः
भवनवासिनमार्दि कृत्वोपरिमगैवेयकं यावन्मिथ्यात्वभावेन शुभपरिणामेन
रागद्वेषाद्यभावेनेति वक्तव्यं ॥ १३४ ॥

अथोपरि कं न गच्छंतीत्याशंकायामाह;—
ततो परं तु णियमा तवदंसणणाणचरणजुत्ताणं ।
णिगंथाणुववादो जावदु सच्चवठसिद्धिरिति ॥ १३५ ॥

ततः परं तु नियमात् तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानाम् ।
निर्मथानामुपपादः यावत् सर्वार्थसिद्धिरिति ॥ १३५ ॥
टीका—ततः सर्वोत्कृष्टगैवेयकादूर्ध्वं परेषु नवोत्तरादिषु सौधर्मादिषु
च निर्मन्यानां सर्वसंगपरित्यागिनां तपोदर्शनज्ञानचरणयुक्तानां चरमदे-
हिनां शुभपरिणामिनां निश्चयेनोत्पादः सर्वार्थसिद्धिर्यावत् । सर्वार्थसिद्धि-
मंतं कृत्वा सर्वेषु सौधर्मादिपूष्यंत इति ॥ १३५ ॥

अथ देवा आगत्य कोत्पयंत इत्याशंकायामाह;—
आईसाणा देवा चएत्तु एइंदिएत्तणे भज्जा ।
तिरियत्तमाणुसत्ते मयणिज्जा जाव सहसारा ॥ १३६ ॥

आ ईशानात् देवाः च्युत्वा एकेंद्रियत्वेन भाज्याः ।
तिर्यक्त्वमानुष्यत्वेन भजनीया यावत् सहस्रारं ॥ १३६ ॥
टीका—भवनवासिनमार्दि कृत्वा आ ईशानात् ईशानकल्पो यावत्
देवाश्च्युत्वा एकेंद्रियत्वेन भाज्याः कदाचिदार्तव्यानेनागत्य पृथिवीकायिका-
प्रायिकप्रत्येकवनस्पतिकायिकेषु बाह्यरेपूष्यंत परिणामवशेनान्येषु पंचै-

द्रियपर्याप्ततिर्यङ्मनुष्येषु भोगभूमिजादिवर्जितेषु तत ऊर्ध्वं सहस्रारं यावत्
देवाभ्युत्वा तिर्यक्तेन मनुष्यत्वेन च भाज्याः नैते एकैन्द्रियेषूपत्यन्ते पुनस्तिर्य-
ग्ग्रहणाच्चारकदेवविकलेन्द्रियासंश्लिष्टमापर्याप्तसर्वतेजोवायुभोगभूमिजादिषु
सर्वे देवा नोत्पद्यन्ते इति च द्रष्टव्यं ॥ १३६ ॥

उपरितनानामाह;—

ततो परं तु णियमा देवावि अणंतरे भवे सव्वे ।

उधवज्जंति मणुस्से ण तेसिं तिरिएसु उधवादो ॥ १३७ ॥

ततः परं तु नियमात् देवा अपि अनंतरे भवे सर्वे ।

उत्पद्यन्ते मानुष्ये न तेषां तिर्यङ्मुपपादः ॥ १३७ ॥

टीका—ततः सहस्रारादुपरि नियमाद्देवाः सर्वेऽपि अनंतरभवेन मनुष्ये-
षूपत्यन्ते न तेषां तिर्यङ्मुपपादः प्यवनकाले महतः संक्लेशस्याभावो यत
इति ॥ १३७ ॥

शलाकापुरुषा आगत्य ये देवा न भवंति तान्प्रतिपाद्यन्माह;—

आजोदिसित्ति देवा सलागपुरिसा ण होंति ते णियमा ।

तेसिं अणंतरमवे भयणिज्जं णिव्वुदीगमणं ॥ १३८ ॥

आज्योतिष इति देवा शलाकापुरुषा न भवंति ते नियमात् ।

तेषामनंतरमवे भाज्यं निर्वृतिगमनं ॥ १३८ ॥

टीका—आ ज्योतिषो देवा भवनवासिन आदौ कृत्वा ज्योतिष्का
यावद्देवाः शलाकापुरुषा न भवंति तीर्थंकरचक्रवर्त्तिघटदेववासुदेवा न
भवन्तीति निश्चयेन निर्वृतिगमनं पुनस्तेषामनंतरमवे भाज्यं कदाचिद्भवति
कदाचिन्नेति तस्य सर्वथा प्रतिषेधो नास्तीति ॥ १३८ ॥

अयं के शलाकापुरुषा भवन्तीत्याशंकायामाह,—

ततो परं तु गेवेज्जं मयणिज्जा सलागपुरिसा दु ।

तेसिं अणंतरमवे भयणिज्जा णिव्वुदीगमणं ॥ १३९ ॥

ततः परं तु मैत्रेयकं भजनीयाः शलाकापुरुषास्तु ।

तेषामनंतरमवे भजनीयं निर्वृतिगमनं ॥ १३९ ॥

टीका—ततः परं सौधर्मप्राप्त्य नवमेवयेकं यावत्तेभ्यो देवा आगत्य

शलाकापुरुषा भवंति न भवंतीति भाज्यास्तेषामनंतरमवेन च निर्वृतिगमनं

भाज्यं कदाचिद्भवति कदाचिन्नेति ॥ १३९ ॥

तत ऊर्ध्वं वासुदेवा आगत्य भवंतीति प्रतिपादयन्नाह,—

णिब्वुदिगमणे रामत्तणे य तित्थयरचक्रवट्टित्ते ।

अणुदिसणुत्तरवासी तदो चुदा होंति भयणिज्जा ॥ १४० ॥

निवृत्तिर्गमनेन रामत्वेन च तीर्थकरचक्रवर्तित्वेन ।

अनुदिशानुत्तरवासिनः तेभ्यः च्युता भवंति भजनीया ॥ १४० ॥

टीका—निर्वृतिगमनेन रामत्वेन तीर्थकरत्वेन चक्रवर्तित्वेन च भाज्याः

अनुदिशानुत्तरवासिनो देवास्तेभ्यो विमानेभ्यश्च्युताः संतः कदाचितीर्थकर-

रामचक्रवर्तिनो मुक्ताश्च भवंति न भवंति च, वासुदेवाः पुनर्न भवंति

एवेति ॥ १४० ॥

ये पुनर्निश्चयेन निर्वृतिं गच्छन्ति तान् प्रतिपादयन्नाह,—

सध्वट्ठादो य चुदा भज्जा तित्थयरचक्रवट्टित्ते ।

रामत्तणेण भज्जा णियमा पुण णिव्वुदिं जंति ॥ १४१ ॥

सर्वार्थाच्च च्युता भाज्याः तीर्थकरचक्रवर्तित्वेन ।

रामत्वेन भाज्या नियमात् पुनर्निर्वृतिं यांति ॥ १४१ ॥

टीका—सर्वार्थात्सर्वार्थसिद्धेश्च्युता देवास्तीर्थकरत्वेन चक्रवर्तित्वेन,

रामत्वेन च भाज्याः, निर्वृतिं पुनर्निश्चयेन यात्येव न तत्र विकल्पः सर्वे त

आगत्य चरमदेहा भवंति तीर्थकरचक्रवर्तिगमविभूतिं मुक्ता मंडलिकादिवि-

भूतिं च संयममादाय नियमान्मुक्तिं गच्छन्ति ॥ १४१ ॥

एकेंद्रियादयः प्राणाः चतुर्दश तु भवन्ति जीवस्थानानि ।

गुणस्थानानि च चतुर्दश मार्गणास्थानान्यापि तथैव १४६

टीका—जीवस्थानान्याधारभूतानेकेंद्रियादीन् प्रतिपादयति एकेंद्रियादय एकं सूत्रं प्राणो द्वितीयं सूत्रं चतुर्दश जीवस्थानानि भवन्ति तृतीयं सूत्रं गुणस्थानानि चतुर्दश चतुर्थं सूत्रं मार्गणास्थानानि चतुर्दश भवन्ति पंचमं सूत्रं पंचत्रिःसंग्रहस्तत्र संग्रहस्थानसूत्रं व्याख्यायते—जीवास्तिष्ठन्ति येषु तानि जीवस्थानानि, गुणा मिथ्यात्वादयो निरूप्यन्ते येषु तानि गुणस्थानानि, जीवा मृग्यन्ते येषु यैर्वा तानि मार्गणास्थानानि इति ॥ १४६ ॥

अथ का मार्गणाऽऽदौ जीवगुणमार्गणा का इत्याशंकायामाह;—

गदिआदिमग्गणाओ परुविदाओ य चोदसा चेव ।

एदेसिं खलु भेदा किंचि समासेण वोच्छामि ॥ १४७ ॥

गत्यादिमार्गणाः प्ररूपिताश्च चतुर्दश चैव ।

एतेषां खलु भेदाः कियन्तः समासेन वक्ष्यामि ॥ १४७ ॥

टीका—गत्यादिमार्गणाश्चतुर्दश एवामे निरूपिताः, चक्षत्रादादौ-केंद्रियादीनि जीवस्थानानि चतुर्दश मिथ्यादृष्ट्यादीनि गुणस्थानानि चतुर्दशेत्येतेषां भेदान्कियन्तः समासेन संक्षेपेण प्रवक्ष्यामीति ॥ १४७ ॥

एवं सर्वमाक्षिप्येकेंद्रियादिभेदोस्तावत्प्रतिपादयन्नाह;—

एइंदियादि जीवा पंचविधा भयवदा तु पण्णत्ता ।

पुठवीकायादीया विगला पंचेंद्रिया चेव ॥ १४८ ॥

एकेंद्रियादयः जीवाः पंचविधा भगवता तु प्रज्ञताः ।

पृथिवीकायादयः विकलाः पंचेंद्रिया एव ॥ १४८ ॥

टीका—ये एकेंद्रियादयो जीवाः संग्रहसूत्रेण सूचितास्ते पंचविधाः पंचप्रकारा एव भगवता प्रज्ञताः । के ते पंचप्रकारा इत्याशंकायामाह;—

शुक्लीकायिकादय एकः प्रकारः, विकलेंद्रिया द्वितीयः प्रकारः, त्रीन्द्रिया-
स्तृतीयः प्रकारः, चतुरिन्द्रियाः चतुर्थः प्रकारः, तथा पंचेंद्रियाः पंचमः
प्रकारः । पंचप्रकारा एव न षट्प्रकार नापि चत्वार इति ॥ १४८ ॥

शुक्लीकायादिभेदा उत्तरत्र प्रबोधेन प्रतिपाद्यंत इति कृत्वा द्वीन्द्रियादीन्
प्रतिपादयन्नाह;—

संखो गोभी भमरादिया दु विगलेंद्रिया मुणेदब्बा ।
पंचेंद्रिया दु जलथलखचरा सुरणारयणरा य ॥ १४९ ॥

संखो गोभी भ्रमरादयस्तु विकलेंद्रिया ज्ञातव्याः ।
पंचेंद्रियास्तु जलस्थलखचराः सुरनारकनराश्च ॥ १४९ ॥
टीका—आदिशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; संखादयः भ्रमरादयः, गोभ्या-
दयः विकलेंद्रिया द्वीन्द्रियाः त्रीन्द्रियाश्चतुरिन्द्रिया यथासंख्येनाभिसंबध्यते । एते
संखकृम्यक्ष्वराटकच्छुद्धगंडपदादयः द्वीन्द्रिया ज्ञातव्याः, गोभीकुंधुपिपी-
लिकामत्कुणवृक्षिकयुर्केद्रगोपादयस्त्रीन्द्रिया ज्ञातव्याः, भ्रमरमधुकरीदंशक-
पतंगमक्षिकादयश्चतुरिन्द्रिया ज्ञातव्याः, पंचेंद्रियास्तु जलचराः स्थलचराः
खचराः सुरा नारका नराश्च ज्ञातव्या इति ॥ १४९ ॥

प्राणान् प्रतिपादयन्नाह;—
पंचय इंद्रियपाणा मणयचकाया दु तिणिण बलपाणा ।
आणप्पाणप्पाणा आउगपाणेण होंति दस पाणा १५०

पंचैव इंद्रियाणि प्राणा मनोवचनकायास्तु प्रयो बलप्राणाः ।
आनप्राणः प्राणः आयुःप्राणेन भवन्ति दश प्राणाः ॥ १५० ॥
टीका—पंचेंद्रियाणि स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणि पंच प्राणाः
मनोवचः कायास्तु बलरूपास्त्रयः प्राणाः आनप्राणानुच्छ्वासनिःश्वासलक्षण
एकः प्राणा आयुर्मवधारणलक्षणं पुद्गलप्रचय एकः प्राणा एवमेते दश
प्राणा भवन्तीति ॥ १५० ॥

एकेंद्रियादीनां प्राणानां च स्वस्वामिसंबंधं प्रतिपादयन्नाह;—

इंद्रिय बल उत्सासा आऊ चटु छक्क सत्त अहेव ।

एगिंदिय विगल्लिंदिय असण्णि सण्णीण णव दस
प्राणा ॥ १५१ ॥

इंद्रियं बलं उच्छ्वास आयुः चत्वारः पद सप्त अष्टेव ।

एकेंद्रियस्य चिकलेंद्रियस्य असंज्ञिनः संज्ञिनो नव दश प्राणाः ॥

टीका—इंद्रियं स्पर्शनेंद्रियमेकः प्राणः, बलं कायबलं द्वितीयः प्राणः, उच्छ्वासस्तृतीयः प्राणः, आयुश्चतुर्थः प्राणः, एते चत्वारः प्राणा एकेंद्रियस्य पर्याप्तस्य भवन्ति पर्याप्तिरहितस्य पुनरुच्छ्वासरहिता भवन्ति । द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनकायबलवाग्बालोच्छ्वासायुषि पद प्राणा भवन्ति, अपर्याप्तस्य ॥ एव वागुच्छ्वासरहिताश्चत्वारः । त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य स्पर्शनरसनवाग्बलकायबलवाग्बालोच्छ्वासायुषि पद प्राणा भवन्ति, त एव वागुच्छ्वासरहिताः पंचापर्याप्तस्य । स्पर्शनरसनवाग्बलवाग्बालोच्छ्वासायुष्यष्टौ प्राणाश्चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तरय भवन्ति वागुच्छ्वासरहितारस्त एव षडपर्याप्तस्य भवन्ति । पंचेंद्रियस्य कायबलवाग्बालोच्छ्वासायुषि चासंज्ञिनः पर्याप्तस्य नव प्राणा भवन्ति त एव वागुच्छ्वासरहिताः सप्त भवन्त्यपर्याप्तस्य । संज्ञिनः पर्याप्तस्य पुनः सर्वेऽपि दश प्राणा भवन्ति, अपर्याप्तस्य मनोवागुच्छ्वासरहितास्त एव सप्त भवन्तीति ॥ १५१ ॥

जीवसमासाभिरूपयन्नाह;—

सुद्धुमा वादरकाया ते खलु पज्जत्तया अपज्जत्ता ।

एइंदिया दु जीवा जिणेंहि कहिया चटुवियप्पा ॥ १५२

सूक्ष्मा वादरकायास्ते खलु पर्याप्तका अपर्याप्तकाः ।

एकेंद्रियास्तु जीवा जिनैः कथिताः चतुर्विकल्पाः ॥ १५२ ॥

टीका—ते पुनरेकेंद्रिया बादरसुक्ष्मपर्याप्तभेदेन जिनेश्वतुर्विकल्पाः कथिता इति कृत्वा चत्वारो जीवसमासा भवन्तीति ॥ १५२ ॥

शेषजीवसमासान् प्रतिपादयन्नाह;—

पञ्जत्तापञ्जत्ता वि ह्येति विगलेंद्रिया दु छवमेया ।

पञ्जत्तापञ्जत्ता सण्णि असण्णीय सेसा दु ॥ १५३ ॥

पर्याप्ता अपर्याप्ता अपि भवन्ति विकलेंद्रियास्तु पद्भेदाः ।

पर्याप्ता अपर्याप्ताः संज्ञिनः असंज्ञिनः शेषास्तु ॥ १५३ ॥

टीका—विकलेंद्रिया द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुर्विन्द्रियाः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन पद्भेदा भवन्ति तथा पंचेंद्रियाः संज्ञिनोऽसंज्ञिनः पर्याप्तापर्याप्तभेदेन चतुर्विकल्पा भवन्ति । एवमेते दश जीवसमासाः पूर्वोक्ताश्चत्वारः सर्व एते चतुर्दश जीवसमासा भवन्तीति ॥ १५३ ॥

गुणस्थानानि प्रतिपादयन्नन्तरं सूत्रद्वयमाह;—

मिच्छादिद्वी सासादणो य मिस्सो असंजदो चेष ।

देसधिरदो पमत्तो अपमत्तो तह य णायव्वो ॥ १५४ ॥

एत्तो अपुढवकरणो अणियद्वी सुहुमसंपराओ य ।

उवसंतखीणमोहो सजोगिकेवल्लिजिणो अजोगी य १५५

मिथ्यादृष्टिः सासादनश्च मिश्रः असंयतश्चैव ।

देशधिरतः प्रमत्तः अप्रमत्तः तथा च ज्ञातव्यः ॥ १५४ ॥

इतः अपूर्यकरणः अनिवृत्तिः सूक्ष्मसांपरायश्च ।

उपशान्तक्षीणमोहौ सयोगिकेवल्लिजिनः अयोगी च ॥ १५५ ॥

टीका—मिथ्या वितथाऽस्त्या दृष्टिर्दर्शनं विपरितेकांतविनयसंशया-
शानरूपमिथ्यात्वकर्मोदयजनिता येषां ते मिथ्यादृष्टयोऽथवा मिथ्या वितथं
तत्र दृष्टी रुचिः श्रद्धा प्रत्ययो येषां ते मिथ्यादृष्टयोऽनेकांततत्त्वपराङ्मुखाः ।
आसादनं सम्यक्त्वविराघनं सहासादनेन वर्तत इति सासादनो विनाशित-

सम्यग्दर्शनः । अप्राप्तमिथ्यात्वकर्मोदयजनितपरिणामः मिथ्यात्वामि-
 मुखः । दृष्टिः श्रद्धा रुचिः एकार्थः समीचीना च मिथ्या च दृष्टिर्यस्यासौ
 सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सम्यग्मिथ्यात्वोदयजनितपरिणामः सम्यक्त्वमिथ्यात्व-
 योरुदयप्राप्तस्पर्द्धकानां क्षयात् सततमुदयाभावलक्षणोपशमाच्च सम्यग्मि-
 थ्यादृष्टिः समीचीना दृष्टिः श्रद्धा यस्यासौ सम्यग्दृष्टिः असंयतश्चासौ
 सम्यग्दृष्टिश्चासंयतसम्यग्दृष्टिः क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकदृष्टिभेदेन
 त्रिविधः सतप्रकृतीनां क्षयः क्षयोपशमेनोपशमेन च स्यात् । संयतश्च संयता-
 संयतः न चात्रविरोधः संयमासंयमयोरेकद्रव्यवर्तिनोः त्रसंस्थावरनिवंधन-
 त्वात् अप्रत्याख्यानावरणस्य सर्वधातिस्पर्द्धकानामुदयक्षयात्सतां चोपशमा-
 दप्रत्याख्यानवरणीयोदयाच्च संयमासंयमो गुणः । प्रकर्षेण प्रमादवंतः
 प्रमत्ताः सम्यक्यताः संयताः प्रमत्ताश्च ते संयताश्च प्रमत्तसंयताः नात्र विरोधो
 यतः संयमो नाम हिंसानुतस्तेयावृक्षपरिग्रहेभ्यो विरतिर्गुप्तिसमित्त्वनुराक्षि-
 तोऽसौ प्रमादेन (न) विनाश्यत इति, प्रमत्तवचनं अंतर्दीपकत्वात् शेषातीति-
 सर्वगुणेषु प्रमत्ताश्रितत्वं सूचयति, प्रमत्तसंयतः संयमे(मो)ऽपि क्षायोपशमिकः
 संयमनिवंधनः सम्यक्त्वापेक्षया क्षायोपशमिकगुणनिवंधनः प्रमत्तसंयताः
 पूर्वोक्तलक्षणोनप्रमत्तसंयता अप्रमत्तसंयताः पंचदशप्रमादरहिताः एषोऽपि
 क्षायोपशमिकगुणः प्रत्याख्यानावरणस्य कर्मणः सर्वधातिस्पर्द्धकानां उदय-
 क्षयात् तेषामेव सतां पूर्ववदुपशमात्संज्वलनोदयाच्च । प्रत्याख्यानोत्पत्तेः
 आदिदीपकत्वाच्छेषाणां सर्वेषामप्रमत्तत्वं । करणाः परिणामा न
 पूर्वा अपूर्वा अपूर्वाः करणा यस्यासौ अपूर्वकरणः स द्विविधः
 उपशमः, क्षपकः, कर्मणामुपशमनक्षपणनिवंधनत्वात् । क्षपकस्य क्षौ-
 यिको गुणः, उपशमकस्य क्षायिक औपशमिकश्च दर्शनमोहनीयक्षयम-

१ 'क्षायिकौपशमिको गुणः' इति प्रेस-ख-ग-पुस्तके पाठः । स च सिद्धान्त-
 विरुद्धो दर्शनमोहनीयक्षयमविधाय इति हेतुविरुद्धत्वातो निःसार्य 'क्षायिको गुणः'
 इत्येव पाठो मुद्रितः ।

चतुर्दश गुणस्थानानि प्रतिपाद्य मार्गणास्थानानि निरूपयन्नाह;—

गइ इंदिये च काये जोगे वेदे कसाय णाणे य ।

संजम दंसण लेस्सा मविया सम्मत्त सण्णि आहारे ॥ १५६ ॥

गतिरिन्द्रियाणि च कायो योगो वेदः कषागो ज्ञानं च ।

संयमो दर्शनं लेख्या भव्यः सम्यक्त्वं संज्ञी आहारः ॥ १५६ ॥

टीका—गम्यत इति गतिः गतिकर्मोदयापादितचेष्टा भवाद्भवांतर-
संक्रांतिर्वा गतिः सा चतुर्विधा नरकगतिरित्येगतिमनुष्यगतिदेवगतिभेदेन,
स्वार्थानिरतार्मीन्द्रियाणि अथवा इन्द्र आत्मा तस्य लिंगमिन्द्रियं इंद्रेण दृष्ट-
मिति चेन्द्रियं, तद्विविधं द्रव्येन्द्रियं भावेन्द्रियं चेति, निर्वृत्युपकरणं द्रव्येन्द्रियं,
लब्ध्युपयोगौ भावेन्द्रियं, कर्मणा या निर्वर्त्यते सा निर्वृतिः, सापि द्विविधा
वाद्याभ्यंतरभेदेन, तत्र लोकप्रमितविशुद्धात्मप्रदेशानां प्रतिनियतचक्षुरादी-
न्द्रियस्थानेनावस्थितानामुत्सेधांगुलस्यासंस्पृश्यभागप्रमितानां घृत्तिरभ्यंतरा
निर्वृत्तिरात्मप्रदेशोष्विन्द्रियव्यपेक्षशमाक्यः प्रतिनियतचक्षुरादिसंस्थानो नाम
कर्मोदयापादितावस्थाविशेषः पुद्गलप्रचयः सा बाह्या निर्वृतिः, उप-
क्रियतेऽनेनेत्युपकरणं येन निर्वृतिरुपकारः क्रियते तदुपकरणं, तदपि
द्विविधं, वाद्याभ्यंतरभेदात्, अभ्यंतरं कृष्णशुक्रमंदलादिकं, बाह्यं अक्षिप-
श्मपद्मदयादिः; इन्द्रियनिवृत्तिहेतुः क्षयोपशमाविशेषो लब्धिर्यसंनिधानावात्मा
द्रव्येन्द्रियं प्रति व्याप्रीयते, तन्निमित्तं प्रतीत्योत्पद्यमान आत्मनः परिणाम
उपयोगः कार्यं कारणोपचारात्; तदिन्द्रियं पंचविधं स्पर्शनादिभेदेन तानि
विधंते येषां ते एकैन्द्रियादयः । आत्मवृत्त्युपचितपुद्गलपिंडः कायः पृथिवी-
कायादिनामकर्मजनितं परिणामो वा सः पृथिवीकायादिभेदेन पट्टिधः ।
आत्मप्रवृत्तिसंकोचविकोचो योगः मनोवाक्कायावष्टंभचलेन जीवप्रदेशपरित्यगो
वा योगः सः पंचदशभेदो मनवचनकायधनुधनुः समभेदेन । आत्मप्रवृत्ति-
मेषुनसंमोहोत्पादो वेदः स्त्रीपुंनपुंसकभेदेन त्रिविधः । ऋधादिपरिणामव-

तदेवं दर्शयन्नाह;—

तिरियगदीए चोदस हवंति सेसासु जाण दो दो दु ।

मरगणठाणसेदं जेयाणि समासठानाणि ॥ १५८ ॥

तिर्यग्गतौ चतुर्विंश भवन्ति शेषासु जानीहि द्वौ द्वौ तु ।

मार्गणास्थानेषु पतानि ज्ञेयानि समासस्थानानि ॥ १५८ ॥

टीका—तिरिधा गतिस्तिर्यग्गतिस्तस्यां तिर्यग्गतौ जीवसमासस्थानानि चतुर्विंशैवापि भवन्ति सर्वेषामेकैन्द्रियवाद्ब्रह्मपर्याप्तापर्याप्तादीन्द्रियत्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियपर्याप्तापर्याप्तपंचोद्वयसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तानां संभवार्थं शेषासु पुनर्नरकमनुष्यदेवगतिषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ जीवसमासौ भवतः न तासु तृतीयं संभवति, एवं सर्वेषु मार्गणास्थानेषु इन्द्रियादिषु एतानि जीव-समासस्थानानि परमागमानुसारेणानेनन्यान्यन्वेषितव्यानीति ! तद्यथा—एकै-न्द्रियेषु वाद्ब्रह्मपर्याप्तापर्याप्ताभत्वारो जीवसमासाः, द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियच-तुरिन्द्रियेषु पर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ स्वर्गीयौ जीवसमासौ पंचोद्वयेषु संज्ञिपर्या-प्तापर्याप्ताभत्वारो जीवसमासाः, पृथिवीकायिकाकायिकतेजःकायिकवा-युकायिकवनस्पतिकायेषु एकैकशो वाद्ब्रह्मपर्याप्तापर्याप्ताभत्वारस-सकायिकेषु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियसंज्ञिसंज्ञिनः प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्ता दश जीवसमासाभत्तुर्षु मनोयोगेषु सत्यमनोयोगमृगामनोयोगसत्यमृषा मनोयोगेषु, अनुमंयमनोयोगेषु संज्ञिपर्याप्तक एको जीवसमासः, त्रिषु वाग्योगेषु सत्यमृशेभयवाग्योगेषु संज्ञिपर्याप्त एक अनुभयवाग्योगे द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञिनः पर्याप्ताः, पंचोदारिककाययोगे वाद्ब्रह्म-विकलैन्द्रियसंज्ञिसंज्ञिनः पर्याप्ताः सप्तोदारिकमिश्रकाययोगे त एव किंत्वप-र्याप्ताः संज्ञिपर्याप्ताभ्याष्टौ वैक्रियककाययोगे संज्ञी पर्याप्तः वैक्रियकमिश्रका-ययोगे निर्वृत्तपर्याप्तापेक्षया संज्ञिपर्याप्ता लब्धपर्याप्तापेक्षया लब्धपर्याप्त आहारमिश्रयोरेके एव संज्ञी पर्याप्तः कार्माणकाययोगे सप्तापर्याप्ताः अष्टम-

संज्ञी पर्याप्तः लोकपूर्णस्थः, स्वीदे च संज्ञ्यसंज्ञ्यपर्याप्तपर्याप्ताश्वत्वारः
 नपुंसकवेदे च चतुर्दशापि क्रोधमानमायालोभेषु चतुर्दशापि मतिश्रुताव-
 धिशानेषु द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ निर्वृत्यपर्याप्तापेक्षया केवलमनःपर्यय-
 विमंगलानेषु संज्ञी पर्याप्त एकः सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारशुद्धिस्तम-
 सांपरायययाख्यातसंयमेषु संयमासंयमे च संज्ञी पर्याप्त एक एव असंयमे
 च चतुर्दशापि; चक्षुर्दर्शने चतुरिन्द्रियसंज्ञ्यसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्ताः षट् अप-
 र्याप्तकालेऽपि चतुर्दश क्षयोपशमस्य सद्भावादुपयोगः पुनर्नास्त्येव अचक्षु-
 र्दर्शने चतुर्दशाप्यवधिदर्शने द्वौ संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ केवलदर्शने संज्ञी
 पर्याप्त एक एव, कृष्णनीलकापोतलेऽद्यासु चतुर्दशापि तेजः पद्मशुक्ले-
 ष्यासु द्वौ संज्ञिपर्याप्तौ, मध्यासिद्धेषु चतुर्दशापि, क्षायोपशमिकक्षायिकसा-
 सादनसम्यक्त्वकेषु उपशमश्रेण्यपेक्षया औपशमिकसम्यक्त्वे च द्वौ संज्ञिपर्या-
 प्तापर्याप्ता सम्यद्भिध्यात्वे प्रथमसम्यक्त्वे च पर्याप्तः संज्ञी एक एव मिथ्यात्वे
 चतुर्दशापि, संज्ञिषु संज्ञिपर्याप्तापर्याप्तौ द्वौ, आहारिषु चतुर्दशापि अना-
 हारिषु सप्तापर्याप्ताः अष्टमः संज्ञी पर्याप्तः केवली । सर्वत्र जीवसमासा
 इति संबंधः ॥ १५८ ॥

मार्गणास्थानेषु जीवसमासान् प्रतिपाद्य गुणस्थानानि प्रतिपादयन्नाह—
 सुरणारयेषु चत्वारि ह्येति तिरियेसु जाण पंचेव ।
 मणुसगदीएवि तहा चोद्दसगुणणामधेयानि ॥ १५९ ॥

सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति तिर्यक्षु जानीहि पंचेव ।
 मनुष्यगतावपि तथा चतुर्दश गुणणामधेयानि ॥ १५९ ॥

टीका—सुरेषु नारकेषु च मिथ्यादृष्ट्यायसंयतपर्यंतानि चत्वारि गुण-
 स्थानानि भवन्ति, तिर्यक्षु तान्येव कथितानि संयतासंयतश्च पंच भवन्ति,
 मनुष्यगतौ पुनः चतुर्दशापि मिथ्यादृष्ट्याययोगपर्यंतानि गुणस्थानानि
 भवन्ति, इत्येवं सर्वासु मार्गणासु योज्यं । तद्यथा—एकेंद्रियदीन्द्रियत्रौन्द्रियः

चतुरिन्द्रियासंज्ञिष्वेन्द्रियेषु सर्वेषु मिथ्यादृष्टिगुणस्थानमेकमेव, संज्ञिषु चतुर्दशापि गुणस्थानानीति सर्वत्र संबंधः । पृथिवीकायाः कयतेजः कायवायुकायवनस्पतिकायेषु मिथ्यादृष्टिसंज्ञकमेकं, द्वीन्द्रियायसंज्ञिष्वेन्द्रियेष्वेकमेव मिथ्यादृष्टिगुणस्थानं संज्ञिषु त्रसेषु चतुर्दशापि, सत्यमनोयोगासत्यमृशमनोयोगसत्यवाग्योगासत्यमृषावाग्योगेषु मिथ्यादृष्ट्यादिसंयोगपर्यन्तानि, मृशमनोयोगसत्यमृषामनोयोगमृषावाग्योगसत्यमृषावाग्योगेषु मिथ्यादृष्ट्यादीनि क्षीणकषायांतानि, औदारिककाययोगे मिथ्यादृष्ट्यादिसंयोग्यंतानि, औदारिकमिश्रकामाणकाययोगे मिथ्यादृष्टिसासादनासंयतसम्यग्दृष्टिसंयोगकेवलिसंज्ञकानि चत्वारि, वैक्रियककाययोगे मिथ्यादृष्ट्यायसंयतांतानि, वैक्रियकमिश्रकाययोगे तान्येव सम्यग्मिथ्यादृष्टिरहितानि, आशराहारमिश्रयोगयोरेकं प्रमत्तगुणस्थानं पुंवेदाभावापेक्षया स्त्रीवेदेनपुंसकवेदे च मिथ्यादृष्ट्यायानिर्गतिपर्यन्तानि स्त्रीनपुंसकयोर्द्रव्यापेक्षया मिथ्यादृष्ट्यादिसंयतासंयतांतानि, पुंलिंगे सर्वाणि, कोधमानमायासु तान्येव लामकषायेषु सुभसांपरायाधिकानि, मत्पज्ञानभ्रुताज्ञानविभंगाज्ञानेषु मिथ्यादृष्टिसासादनसंज्ञके द्वे, मतिभ्रुतावीधज्ञानेषु असंयतसम्यग्दृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानि, मनःपर्ययज्ञाने प्रमत्तादिक्षीणकषायांतानि, केवलज्ञाने संयोग्ययोगिसंज्ञके द्वे अतीतगुणस्थानं सामायिकउद्देशस्थानसंयमयोः प्रमत्तायनिवृत्त्यंतानि चत्वारि, परिहारविशुद्धिसंयमे प्रमत्ताप्रमत्तसंज्ञके द्वे सुभसांपरायसंज्ञके संयमे सुभसांपरायिकमेकं, यथारूपातसंयमे उपशान्ताययोगांतानि, संयमासंयम संयतासंयतमेकं, असंयमे मिथ्यात्वायसंयतांतानि चभ्रुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनयोर्मिथ्यादृष्ट्यादिक्षीणकषायांतानि, अवधिदर्शनेऽसंयतादिक्षीणकषायांतानि, केवलदर्शने संयोगायोगसंज्ञके द्वे अतीतगुणस्थानं च, कृष्णनीलकापोतलेक्ष्यासु मिथ्यादृष्ट्यायसंयतांतानि, तेजःपद्मलेक्ष्ययोर्मिथ्यादृष्ट्यायप्रमत्तांतानि शुक्ललेक्ष्यायां मिथ्यादृष्ट्यादिसंयोगांतानि, कषादयसहचरितयोगेऽनृत्युपचारेण भव्यसिद्धिषु चतुर्दशापि अमव्यासिदेष्ट्वेकं

मिथ्यादृष्टिसंज्ञकं, औपशमिकसम्यक्त्वेऽसंयताणुपशांतकषायांतानि, वेदक-
सम्यक्त्वे असंयतायप्रमत्तांतानि, क्षायिकसम्यक्त्वेऽसंयतावयोगांतानि, सासा-
दनसंज्ञके ससादननामधेयमेकं, सम्यद्विमिथ्यात्वे सम्यद्विमिथ्यादृष्टिसंज्ञकं,
संज्ञिषु मिथ्यादृष्ट्यादिकक्षिणकषायांतानि, असंज्ञिषु मिथ्यादृष्टिसंज्ञकमेकं,
आहारेषु मिथ्यादृष्ट्यादिसंयोगांतानि, नोकमपेक्षयैतच्चा क्वलाहारापेक्षया
तस्याऽभावात् नाहारिषु मिथ्यादृष्टिसासादनासंयतसम्यदृष्टिसंयोग्ययोगिसंज्ञ-
कानि विमहप्रतरलोकपूरणापेक्षयेति ॥ १५९ ॥

जीवगुणमार्गणास्थानानि प्रतिपाद्य तत्सूचितं क्षेत्रप्रमाणं द्रव्यप्रमाणं च
प्रतिपादयन्नाह;—

एहंदियाय पंचेंद्रिया य उद्भुमहोतिरियलोएसु ।
सयलविगलिंदिया पुण जीवा तिरियंमि लोयंमि ॥ १६० ॥

एकेंद्रियाः पंचेंद्रियाश्च ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेषु ।

सकलविकलेंद्रियाः पुनः जीवाः तिर्यग्लोके ॥ १६० ॥

टीका—एकेंद्रियाः पंचेंद्रियाश्च जीवा ऊर्ध्वलोके तिर्यग्लोके च भवंति
विकलेंद्रियाः पुनः सकलाः समस्ताः द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया
असंज्ञिपंचेंद्रियाश्च तिर्यग्लोक एव नान्यत्र यतस्तेषां नरकादेव लोके सिद्धि
क्षेत्रे चाभावः, यद्यपि पंचेंद्रिया ऊर्ध्वमधस्तिर्यग्लोकेषूक्ताः सामान्येन तथापि
त्रयाणां लोकानामसंख्यातभागे तिष्ठंतीति कैक्यापेक्षया पुनर्लोकस्य सं-
ख्यातभागेऽसंख्यातभागेचासंज्ञिपंचेंद्रियेष्वपि तथैवेति ॥ १६० ॥

पुनरप्येकेंद्रियाणां विशेषमाह;—

एहंदियाय जीवा पंचविधा वादरा य सुहुमा य ।
देसेहिं वादरा खलु सुहुमेहिं निरंतरो लोओ ॥ १६१ ॥

एकेंद्रिया जीवाः पंचविधा वादराश्च सूक्ष्माश्च ।

देशैः वादराः खलु सूक्ष्मैः निरंतरो लोकः ॥ १६१ ॥

१ जीवगुणस्थानातीतिषाठान्तरम् ।

टीका—एकेंद्रिया जीवाः पंचप्रकाराः पृथिवीकायादिवनस्पतिपर्यतास्ते प्रत्येकं वादुरसूक्ष्मभेदेन द्विप्रकारा एकैकशो वादुराः सूक्ष्माश्च, लोकस्यैकदेशे वादुरा यतो वातवलये पृथिव्यष्टकं विमानपटलानि वाश्रित्य तिष्ठन्तीति, सूक्ष्मैः पुनर्निरंतरो लोकाः, सूक्ष्माः सर्वस्मिन् लोके ते रहिताः कश्चिदपि प्रदेशो नेति ॥ १६१ ॥

यस्मात्—

अत्थि अणंता जीवा जेहिं ण पत्तो तसाण परिणामो भावकलंकसु पउरा णिगोदवासं अमुंचता ॥ १६२ ॥

सन्ति अनंता जीवा येः न प्राप्तः व्रसानां परिणामः ।

भावकलंकसु प्रचुरा निगोदवासं अमुंचता ॥ १६२ ॥

टीका—संति विद्यंतेऽनंता जीवास्ते यैः कदाचिदपि न प्राप्तस्त्वसं-परिणामः दीन्द्रियादिस्वरूपं, भावकलंकप्रचुरा मिथ्यात्वादिकलुपिताः निगोदवासमत्यजंतः सर्वकालं । सूक्ष्मवनस्पतिस्वरूपेण व्यवस्थिता ये जीवास्तादृग्भूता अनंताः संतीति ॥ १६२ ॥

सर्वलोके तावत्तिष्ठंति किंतु;—

एगणिगोदशरीरे जीवा द्दव्वप्पमाणदो दिट्ठा ।

सिद्धेहिं अणंतगुणा सव्वेण वितीदकालेण ॥ १६३ ॥

एकनिगोदशरीरे जीवा द्रव्यप्रमाणतो दृष्टाः ।

सिद्धैरनंतगुणाः सर्वेणाप्यतीतकालेन ॥ १६३ ॥

टीका—एकनिगोदशरीरे गुह्य्यादिवनस्पतिसाधारणकाये जीवा अनंतकापिका द्रव्यप्रमाणतः संख्यया दृष्टाः जिनैः प्रतिपादिताः सिद्धैरनंतगुणाः सर्वेणाप्यतीतकालेन । एकनिगोदशरीरे ये तिष्ठंति ते सिद्धैरनंतगुणा इत्यवगाह्यवगाहनमाहात्म्यादसंख्यातप्रदेशे लोके कथमनंतास्तिष्ठं-

तीति नाशंकनीयमिति, एवं सर्वासु मार्गणास्वस्तित्वपूर्वकं क्षेत्रप्रमाणं द्रष्टव्यं
स्पर्शनमप्यत्रापि द्रष्टव्यं यतोऽतीतविषयं स्पर्शनं वर्तमानविषयं क्षेत्र-
मिति ॥ १६३ ॥

द्रव्यप्रमाणं निरूपयन्नाहः—

एहंदिवा अणंता वणप्फदीकायिगा णिगोदेसु ।

पुढवी आऊ तेऊ वाऊ लोया असंसिज्जा ॥ १६४ ॥

एहंदिवा अनंता वनस्पतिकायिका णिगोदेसु ।

पुढवी आपः तेजः वायवः लोका असंख्याताः ॥ १६४ ॥

टीका—णिगोदेसु ये वनस्पतिकायिककेंद्रिया जीवास्तेऽनंतास्तथा
पृथिवीकायिका अकायिकास्तेऽसंख्यातिका वायुकायिकाः सर्व एते सूक्ष्माः
प्रत्येकमसंख्यातलोकप्रमाणा असंख्याता लोकानां यावन्तः प्रदेशास्ताव-
न्मात्रा वादराः पुनः प्रतरा असंख्यातभागमात्रा विशेषः परमागमतो
द्रष्टव्य इति ॥ १६५ ॥

वसकायिकानां संख्यामाहः—

वसकाइया असंखा सेढीओ पदरछेदणिप्पण्णा ।

सेसासु मग्गणासुवि णेदुव्वा जीव समासेज्ज ॥ १६५ ॥

वसकायिका असंख्याताः श्रेण्यः प्रतरछेदनिष्पन्नाः ।

शेषासु मार्गणास्यापि नेतव्या जीवाः समाभित्य ॥ १६५ ॥

टीका—वसकायिका हीन्द्रियत्रैन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियाः प्रत्येकमसं-
ख्याताः श्रेण्यः प्रतरच्छेदनिष्पन्नाः प्रतरसंख्येयभागप्रमितः वसकायिकाः
प्रतरासंख्येयभागमात्राः स च प्रतरासंख्यातभागः असंख्याताः श्रेण्यः प्रत-
रागुलस्यासंख्यातभागेन जगच्छ्रेणेः भागे हते यल्लब्धं तावन्मात्राः श्रेण्य
इति एवं शेषास्वपि मार्गणासु जीवानाभित्य प्रमाणं नेतव्यं ज्ञातव्यमिति
आगमानसारेण । तद्यथानरकगतौ नारकाः प्रथमपूयिन्यां मिथ्यादृष्टयोऽर्श-

-ख्याताः श्रेणयः घनांगुलकिंचिन्मूलाद्वितीयवर्गमूलमात्राः , द्वितीयादिषु
 -सप्तम्यन्तासु श्रेण्यसंख्येयभागमात्राः , द्वितीयादिषु सर्वासु पुनः सासादनस-
 -म्यद्मिथ्यादृष्ट्यसंयताः पत्योपमासंख्यातभागमात्राः, तिर्यग्गतौ मिथ्या-
 -दृष्टयोऽनंतानंता सासादनादिसंयतासयतांताः पत्योपमासंख्येयसागरप्रमिताः
 -मनुष्यगतौ मिथ्यादृष्टयो मनुष्याः श्रेण्यसंख्येयभागप्रमिताः स चासंख्येय-
 -भागः असंख्याताः योजनकोट्यः, सासादनसम्यग्दृष्टयो द्विपंचाशत्कोटीमात्राः
 -सम्यद्मिथ्यादृष्ट्यश्चतुरस्रैककोटीशतमात्राः, असंयतसम्यग्दृष्टयः सप्तको-
 -टीशतमात्राः संयतास्त्रयोदशकोटीमात्राः प्रमत्ताः पंचकोट्यस्त्रिनवतिलक्षा-
 -धिका अष्टानवतिसहस्राधिकाः षडुत्तरदिशताधिकाश्च, अप्रमत्ता द्वे कोट्यौ
 -पण्णवतिलक्षाधिके नवनवतिसहस्राधिके शतत्रयधिके च, चत्वार उपशमकाः
 -प्रत्येकं प्रवेशेन एको वा द्वौ वा त्रयो बोत्कर्षेण चतुःपंचाशत्स्वकालेन
 -समुदिता द्वे शते नवत्यधिके चत्वारः क्षपका अयोगिकेवलिनश्च प्रत्येकं
 -एको वा द्वौ वा त्रयो बोत्कृष्टेनाष्टोत्तरशतं स्वकालेन समुदिताः पंचश-
 -तान्यष्टानवत्यधिकानि सयोगिकेवलिनः अष्ट शतसहस्राणि अष्टानवति-
 -सहस्राधिकानि द्व्यधिकपंच-शताधिकानि च अष्ट सिद्धसमया भवन्ति
 -तत्रोपशमश्रेण्यां प्रवेशेन जघन्येनैकेनादिं कृत्वोत्कृष्टेनैकैकसमये षोडश
 -चतुर्विंशतिसिंशत् षट्त्रिंशद्विचत्वारिंशदष्टचत्वारिंशच्चतुःपंचाशदिति,
 -एवं क्षपकश्रेण्यां एतदेव द्विगुणं द्वात्रिंशदष्टचत्वारिंशच्छष्टिः द्वास-
 -प्ततिश्चतुरशीतिः पण्णवतिरष्टोत्तरशतं च वेदितव्यं प्रत्येकं सिद्धसमयं प्रति ।
 -देवगतौ देवा मिथ्यादृष्ट्य ज्योतिष्कव्यंतरा असंख्याताः श्रेणयः प्रतरा-
 -संख्येयभागप्रमिताः श्रेणेः संख्येयप्रमितांगुलेभ्यो हते यत्तु च तावन्मात्राः
 -श्रेणयः भवनवासिन असंख्याताः श्रेणयः घनांगुलप्रथमवर्गमूलमात्राः सौधमा
 -देवा मिथ्यादृष्टयोऽसंख्येयाः श्रेणयः घनांगुलतृतीयवर्गमूलमात्राः सनत्कुमारा-
 -दिषु मिथ्यादृष्टयः श्रेण्याः संख्येयभागप्रमिता असंख्यातयोजनकोटीप्रदेशमा-
 -त्राः सर्वेष्वेतेषु सासादनसम्यग्मिथ्यादृष्ट्यसंयताः प्रत्येकं पत्योपमासंख्येयमाग
 -प्रमिताः शेषासु मार्गजासु नपुंसकमत्यशानश्रुताशानकाययोग्यचक्षुर्दर्शनकृ-

णनीलकापोतलेइयासंयमक्रोधमानमायालोममिथ्यादृष्टिमव्याहार्यनाहारिणः
प्रत्येकमनंतानंताः केवलज्ञानिकेवलदर्शनिनोनंताश्चक्षुर्दर्शनिनः स्त्रीपुंवेदिनः
मनोवाग्योगिसंज्ञिविभंगज्ञानितेजोलेइयाचलेइयाः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताः
शेषाः क्षायिकक्षायोपशमिकोपशमिकसम्यग्दृष्टिसासादनसम्यग्मिथ्यादृष्टि-
संयतासंयतशुक्लेइयाः पत्न्योपमासंख्येयभागप्रमिताः, आहाराहारमिश्र-
सामायिकछेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिसुखसांपरायणध्यात्यातसंयताः सं-
ख्याता भवन्तीति ॥ १६५ ॥

कुलानि प्रतिपादयन्नाहः—

षाढी सत्त तिणिण य सत्त य कुलकोडि सदसहस्साइं ।
णैया पुढविदगागणिवाऊकायाण परिसंखा ॥ १६६ ॥
कोडिसदसहस्साइं सत्तट्ठ व णव य अट्ठवीसं च ।
वेइंदियतेइंदियचउरिंदियहरिदकायणं ॥ १६७ ॥
अद्धत्तरेस धारस दसयं कुलकोडि सदसहस्साइं ।
जलचर पक्खिचउप्पउरपरिसप्पेसु णव होंति ॥ १६८ ॥
छव्वीसं पणवीसं चउदस कुलकोडिसदसहस्साइं ।
सुरणेरइयणराणं जहाकमं होइ णायव्वं ॥ १६९ ॥

टीका—एतानि गाथासूत्राणि पंचाचारे व्याख्यातानि अतो नेह पुन-
र्याख्यायते पुनरुक्तत्वादिति । १६६-१६७-१६८-१६९ एतेषां संस्कृ-
तच्छाया अपि तत एव श्रेयाः ॥

अल्पबहुत्वं प्रतिपादयन्नाहः—

मणुसगदीए थोवा तेहिं असंखिजसंगुणा णिरये ।
तेहिं असंखिजगुणा देवगदीए हवे जीवा ॥ १७० ॥
मनुष्यगतौ स्तोकाः तेभ्यः असंख्येयसंगुणा नरके ।
तेभ्यः असंख्येयगुणा देवगतौ भवेयुः जीवाः ॥ १७० ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वस्तोका मनुष्या श्रेण्यसंख्येयभागमात्राः ॥ १३ ॥
 तेभ्यो मनुष्येभ्योऽसंख्यातगुणाः श्रेणयः ॥ २ ॥ नारकाः तेभ्यश्च नारकेभ्यो
 देवगतौ देवा असंख्यातगुणाः प्रतरासंख्येयभागमात्राः ॥ ४९ ॥ इति ॥ १७० ॥

तथा;—

तेहिंतो णंतगुणा सिद्धिगदीए भवंति भवरहिया ।

तेहिंतो णंतगुणा तिरयगदीए किलेसंता ॥ १७१ ॥

तेभ्योऽनंतगुणाः सिद्धिमत्तौ भवंति भवरहिताः ।

तेभ्योऽनंतगुणा तिर्यग्गतौ क्लिश्यंतः ॥ १७१ ॥

टीका—तेभ्यो देकेभ्यः सकाशात्सिद्धिगतौ भवरहिताः सिद्धा अनंत-
 गुणास्तेभ्यः सिद्धेभ्यस्तिर्यग्गतौ तिर्यक्चः क्लिश्यंतोऽनंतगुणाः ॥ १७१ ॥

सामान्येनाल्पबहुत्वं प्रतिपाद्य विशेषेण प्रतिपादयन्नाह;—

थोवा दु तमतमाए अणंतराणंतरे दु चरमासु ।

होंति असंखिज्जगुणा णारइया छासु पुढवीसु ॥ १७२ ॥

स्तोकास्तु तमस्तमायां अनंतरांतरे तु चरमासु ।

भवन्ति असंख्येयगुणा नारका पद्मसु पथिवीषु ॥ १७२ ॥

टीका—स्वस्थानगतमल्पबहुत्वमुच्यते—सप्तमपृथिव्यां नारकाः सर्व-
 स्तोकाः श्रेण्यसंख्येयभागप्रमिताः श्रेणिद्वितीयवर्गमूलेन खंडिता श्रेणि १ ।
 तेभ्यश्च सप्तमपृथिवीनारकेभ्यः षष्ठीपृथिवीनारका असंख्यातगुणाः श्रेणिपृ-
 तीयवर्गमूलेनाहतश्रेणिमात्राः ३ । तेभ्यश्च षष्ठपृथिवीनारकेभ्यः पंचमपृथि-
 वीनारका असंख्यातगुणाः श्रेणिपद्ममूलापहतश्रेणिलब्धमात्राः १ । तेभ्यश्च
 पंचमपृथिवीनारकेभ्यश्चतुर्थपृथिवीनारका असंख्यातगुणाः श्रेण्यपृथ्वीमूलाप-
 हतश्रेणिपरिमिताः ३ । तेभ्यश्चतुर्थपृथिवीनारकेभ्यस्तृतीयपृथिवीनारका
 असंख्यातगुणाः श्रेणिदशवर्गमूलापहतश्रेणिलब्धमात्राः १६ । तेभ्यस्तृतीय-
 पृथिवीनारकेभ्यो द्वितीयपृथिवीनारका असंख्येयगुणाः श्रेणिदशवर्गमूलखं-

द्विदशेष्टेकभागमात्राः १३ । तेभ्यश्च द्वितीयपृथिवीनारकेभ्यः प्रथमपृथिवी-
नारका असंख्यातगुणा घनांगुलद्वितीयवर्गमूलमात्राः श्रेणयः ३ इति ॥ १७२ ॥

तिर्यग्गतावल्पबहुत्वमाहः—

थोवा तिरिया पंचेंद्रिया दु चउरिंदिया विसेसहिया ।
वेइंदिया दु जीवा ततो अहिया विसेसेण ॥ १७३ ॥
ततो विसेसअहिया जीवा तेइंदिया दु णायब्बा ।
तेहिंतोणंतगुणा भवंति एइंदिया जीवा ॥ १७४ ॥

स्तोकाः तिर्यचः पंचेंद्रियास्तु चतुरिंद्रिया विशेषाधिकाः ।

द्वीन्द्रियास्तु जीवाः ततः अधिका विशेषेण ॥ १७३ ॥

ततो विशेषाधिका जीवाः त्रीन्द्रियास्तु ज्ञातव्याः ।

तेभ्योऽनंतगुणा भवंति एकेंद्रिया जीवाः ॥ १७४ ॥

टीका—तिर्यचः पंचेंद्रियाः स्तोकाः प्रतरासंख्यातभागमात्राः ३ ।
तेभ्यश्च पंचेंद्रियेभ्यश्चतुरिंद्रिया विशेषाधिकाः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

तेभ्यश्चतुरिंद्रियेभ्यो द्वीन्द्रिया विशेषाधिकाः

विशेषाः पुनः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

तेभ्यश्च द्वीन्द्रियेभ्यस्त्री-

न्द्रिया विशेषाधिकाः विशेषः पुनः स्वराश्यसंख्यातभागमात्राः

तेभ्यश्च त्रीन्द्रियेभ्योऽनंतगुणाः भवत्येकेंद्रिया जीवा ज्ञातव्याः

इति ॥ १७३-१७४ ॥

मनुष्यगतावल्पवहुत्वमाह,—

अंतरदावे मणुया थोवा मणुयेसु होंति णायव्वा ।
 कुरुवेसु दससु मणुया संखेज्जगुणा तहा होंति ॥ १७५ ॥
 तत्तो संखेज्जगुणा मणुया हरिरम्मएसु वस्सेसु ।
 तत्तो संखिज्जगुणा हेमवदहरिणवस्साय ॥ १७६ ॥
 भरहेरावदमणुया संखेज्जगुणा हवंति खलु तत्तो ।
 तत्तो संखिज्जगुणा णियमादु विदेहगा मणुया ॥ १७७ ॥
 सम्मुच्छिमा य मणुया होंति असंखिज्जगुणा य तत्तो दु ।
 ते चेव अपज्जत्ता सेसा पज्जत्तया सव्वे ॥ १७८ ॥

अंतर्द्वीपेषु मनुजाः स्तोका मनुजेषु भवन्ति ज्ञातव्याः ।

कुरुपु दशसु मनुजाः संख्येयगुणाः तथा भवन्ति ॥ १७५ ॥

ततः संख्येयगुणा मनुजा हरिरम्यकेषु वपेषु ।

ततः संख्येयगुणा हैमवतहैरण्यवपेयोः ॥ १७६ ॥

भरतैरायतमनुजाः संख्येयगुणा भवन्ति खलु ततः ।

ततः संख्येयगुणाः नियमात् विदेहका मनुजाः ॥ १७७ ॥

संमुच्छिमाश्च मनुजा भवन्ति असंख्येयगुणाश्च ततस्तु ।

एते एव अपर्याप्ताः शेषाः पर्याप्ताः सर्वे ॥ १७८ ॥

टीका—मनुष्यगतौ सर्वे स्तोकाः संख्याताः सर्वातर्द्वीपेषु मनुष्याः
 ऊ । तेभ्यश्च दशसु कुरुपुमोगभूमिषु मनुष्याः संख्यातगुणा
 भवन्ति ज्ञातव्याः । ऊऊ । तेभ्यश्च दशसु मोगभूमिषु हरिरम्यक-
 वपेषु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊ । तेभ्यश्च दशसु जघन्य मोग-
 भूमिषु हैमवतहैरण्यवतसंज्ञकासु मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊ । तेभ्यश्च
 पंचसु भरतेषु पंचस्वैरावतेषु च मनुष्याः संख्यातगुणाः । ऊऊऊऊऊ ।
 तेभ्यश्च निश्चयेन मनुष्या विदेहेषु संख्यातगुणा भवन्ति । ऊ ऊ ऊ ऊ ऊ ।

शातव्याः स्फुटं, तेभ्यश्च सम्मूर्च्छनज्ञा मनुष्या असंख्यातगुणाः श्रेण्यसं-
ख्यातैकभागमात्राः सर्वश्रेण्यसंख्यातमायाः उन्नकोटीकोटीप्रदेशमात्राः सूच्यं-
गुलप्रथमवर्गमूरेन सूच्यंमुलतृतीयवर्गमूलगुणितेन श्रेणेर्भागे हते यल्लब्धं
तावन्मात्रा १३ त एते अपर्याप्ता लब्ध्यपर्याप्ता एव, शेषाः पुनः संख्याता
ये मनुष्यास्ते सर्वे पर्याप्ता नास्ति तेषां लब्ध्यपर्याप्तत्वं । एवं देवनारकाणा-
मपि सर्वेषां लब्ध्यपर्याप्तत्वं नास्ति निवृत्यपर्याप्तत्वं पुनर्विदत एवेति ॥
१७५-१७६-१७७-१७८ ॥

देवगतावन्पद्महृत्वमाहः—

थोवा विमाणवासी देवा देवी य होंति सव्वेवि ।
तेहिं असंखेज्जगुणा भवणेसु य दसविहा देवा ॥ १७९ ॥
तेहिं असंखेज्जगुणा देवा खलु होंति वाणवेंतरिया ।
तेहिं असंखेज्जगुणा देवा सव्वेवि जोदिसिया ॥ १८० ॥
स्तोका विमानवासिनो देवा देव्यश्च भवन्ति सर्वेऽपि ।
तेभ्यः असंख्येयगुणा भवनेषु च दशविधा देवाः ॥ १७९ ॥
तेभ्यः असंख्येयगुणा देवाः खलु भवति घानव्यतराः ।
तेभ्यः असंख्येयगुणा देवाः सर्वेऽपि ज्योतिष्काः ॥ १८० ॥

टीका—देवगता देवा देव्यश्च सर्वे स्तोकाः सौधर्मादिविमानवासिनः
असंख्याताः श्रेणिमात्रा घनांगुलतृतीयवर्गमूलमात्राः साधिकाः श्रेणयः १ ।
तेभ्यश्चासंख्यातगुणा भवनेषु दशविधा भवनवासिन असंख्याताः श्रेणयः
घनांगुलप्रथमवर्गमूलमात्राः श्रेणयः २ । तेभ्यश्चासंख्यातगुणाः स्फुटमष्टप्रकारा
व्यंतराः प्रतरासंख्यातमागमात्राः संख्यातप्रतरांगुलैः श्रेणेर्भागे हते यल्लब्धं
तावन्मात्राः श्रेणयः ३ । तेभ्यश्च षंचप्रकारा ज्योतिष्का असंख्यातगुणाः
प्रतरासंख्यातमागमात्राः पूर्वोक्तासंख्यागुणितैरसंख्येयप्रतरांगुलैः श्रेणेर्भागे

इते यद्व्यं तावन्मात्राः श्रेणयः १ । अथ वा सर्वतः स्तोकाः सर्वार्थसि-
द्धि

द्धिदेवाः संख्याताः ततो विजयवैजयन्तजयन्तापराजितनवानुत्तरस्था असं-
ख्यातगुणाः पत्योपमासंख्यातभागप्रमितास्ततो नव ग्रैवेयका आनतप्राणता-
रणाच्युनाश्वासंख्यातगुणाः पत्योपमासंख्यातभागप्रमिताः ९ । ततः शता-
रसहस्रारदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूलसंहितश्रेण्येकभाग-
मात्राः ३ । ततः शुक्रमहाशुक्रदेवाः असंख्यातगुणाः श्रेणिपंचमवर्ग-
मूलसंहितश्रेण्येकभागमात्राः ५ । ततो लांतवकापिष्ठदेवाः असं-
ख्यातगुणाः श्रेणिसप्तमवर्गमूलसंहितश्रेण्येकभागमात्राः ३ । ततो
ऋद्धवक्रोत्तरदेवा असंख्यातगुणाः श्रेणिनवमवर्गमूलगुणाः श्रेणिचतुर्थवर्गमूल-
संहितश्रेण्येकभागमात्राः ३ । नवमवर्गमूलसंहितश्रेण्येकभागमात्राः ३ । ततः
सनत्कुमारमाहेंद्रदेवा असंख्यातगुणाः श्रेण्येकादशवर्गमूलसंहितश्रेण्येक-
भागमात्राः ३ । ततः सोधर्मेशानदेवा असंख्यातगुणाः ३ । शेषं पूर्ववत्
द्रष्टव्यमिति । अथ वा सर्वस्तोका अयोगिनश्चत्वार उपशमकाः संख्यात-
संगुणाः ततः सयोगिनः संख्यातगुणास्ततोऽप्रमत्ताः संख्यातगुणास्ततः संय-
तासंयतास्तिर्यङ्मनुष्या असंख्यातगुणाः पत्योपमासंख्यातभागमात्राः ५९९
९९ । ततश्चतसृषु गतिषु साप्तादनसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणाः ५० । तत-
श्चतसृषु गतिषु सम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणाः पत्य ९० । ततश्चतसृषु
गतिषु असंयतसम्यग्दृष्टयोऽसंख्यातगुणा एतैः सिद्धा अनंतगुणास्ततः सर्वे
मिथ्यादृष्टयोऽनंतानतगुणाः स्युरिति ॥ १७९-१८० ॥

युनरपि देवान् गुणेन निरूपयन्नाह,—

अणुदिसणुत्तरदेवा सम्मादिद्वीय होंति बोधव्वा ।

ततो खलु हेडिमया सम्मामिस्सा य तह सेमा ॥ १८१ ॥

अनुदिशानुत्तरदेवाः सम्यग्दृष्टयो भवन्ति बोद्धव्याः ।

ततःखलु अधस्तनाः सम्यग्दृष्ट्याश्च तथा शेषाः ॥ १८१ ॥

टीका—पंचानुत्तरनवानुदिशदेवाः सम्यग्दृष्टयो निश्चयेन ज्ञातव्या भवन्ति तेभ्यः पुनरथो मिथ्यादृष्टयः सासादनाः सम्यग्द्विध्यादृष्टयोऽसंयत-सम्यग्दृष्टयो भवन्ति तथा शेषाश्च नारकतिर्यङ्मनुष्या मिश्रा भवन्तीति ॥ १८१ ॥

अल्पबहुत्वं प्रतिपाद्य बंधकारणं प्रतिपादयन्नाह;—

मिच्छादंसणअविरादिकसायजोगा हवन्ति बंधस्स ।
आऊसज्झवसाणं हेद्ववो ते दु णायव्वा ॥ १८२ ॥

मिथ्यादर्शनाविरतिकषाययोगा भवन्ति बंधस्य ।
आयुपोऽध्यवसानं हेतवस्ते दु ज्ञातव्याः ॥ १८२ ॥

टीका—मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगास्त एव हेतवो बंधस्यायुपो भवन्ति पुनरध्यवसायः परिणामः हेतुर्भवतीति ज्ञातव्याः । पंच मिथ्यात्वानि पंचै-द्रियाणि मनः षट्कायविराधनानि त्रयोदश योगाः षोडश कषाया नव नोकषायाश्च सर्वे एते पंचपंचाशत्प्रत्ययाः कर्मबंधस्य हेतवो बोद्धव्या भवन्ति, अन्ये भेदा अत्रेवांतर्भवन्तीति ॥ १८२ ॥

बंधस्वरूपं प्रतिपादयन्नाह;—

जीवो कसायजुत्तो जोगादो कम्मणो दु जे जोग्गा ।
गेणहइ पांगलदव्वे बंधो सो होदि णायव्वो ॥ १८३ ॥

जीवः कषाययुक्तो योगात् कर्मणस्तु यानि योग्यानि ।
गृह्णाति पुद्गलद्रव्याणि बंधः स भवति ज्ञातव्यः ॥ १८३ ॥

टीका—जीवः कषाययुक्तः क्रोधादिपरिणतः योगान्मनोवाक्यायक्रि-याभ्यः कर्मणो योग्यानि यानि पुद्गलद्रव्याणि गृह्णाति स बंधः कषाययुक्त इति पुनर्हेतुनिर्देशस्तीव्रमदमध्यमकषायानुरूपस्थित्यनुभवविशेषप्रतिपत्त्यर्थ-माह—एवम् आत्मा कषाति कर्मादत्त इति चेत् नैष दोषो जीवत्वात् जीवो

नामप्राणधारणादायुःसंबंधात्, न पुनरायुर्विरहाज्जीवो येन आत्मना पुरतः पुद्गलानादत्ते कर्मयोग्यानिति लघुनिर्देशात्सिद्धः कर्मणो योग्यानिति पृथग्विभक्त्युच्चारणं वाक्यांतरज्ञापनार्थं, किं पुनस्तद्वाक्यांतरमत आह,— कर्मणो जीवः कपायो भवतीत्येवं वाक्यं एतदुक्तं भवति कर्मण इति हेतुनिर्देशः, कर्मणो हेतोर्जीवः कपायपरिणतो भवति अकर्मकस्य कपायलोपोऽस्ति ततो जीवः कर्मणो योग्यानिति, तयोरनादिसंबंध इत्युक्तं भवति ततोऽमूर्तः जीवः मूर्तेन कर्मणा कथं बध्यत इति बोध्यमपाकृतं भवति, इतरथा हि बंधस्यादिमत्त्वे आत्यंतिकीं शुद्धिं दधतः सिद्धस्यैव बंधाभावः प्रसज्येत इति द्वितीयवाक्यं योग्यान् पुद्गलान् गृह्णातीति । अर्थवशाद्विभक्तिपरिणाम इति पूर्वं हेतुसंबंधं स्पष्टत्वा पटीसंबंधमुपैति कर्मणो योग्यानिति । पुद्गलवचनं कर्मणस्तादात्म्यख्यापनार्थं तेनात्मगुणो दृष्टो निराकृतो भवति संसारहेतुर्न भवति यतो गृह्णातीति हेतुहेतुमद्भावख्यापनार्थः अतो मिथ्यादर्शनाद्यावेशादार्द्राकृतस्यात्मनः सर्वयोगविशेषसंक्षेपक्षेत्रावगाहिनामनंतप्रदेशानां पुद्गलानां कर्मभावयोग्यानामविभागोनोपश्लेषो बंध इत्याख्यायते, यथा भाजनविशेषक्षितानां विविधरसपुष्पफलानां मदिराभावेन परिणामस्तथा पुद्गलानामप्यात्मनि स्थितानां योगकषायवशात्कर्मभावेन परिणामो वेदितव्यः । स वचनमन्यनिवृत्त्यर्थं स एष बंधो नान्योऽस्ति तेन गुणगुणिवंधो निर्वर्तितो भवति तुल्यशब्दोऽवधारणार्थः । कर्मादिसाधनो बंधशब्दो व्याख्यात इति ॥ १८३ ॥

आह, किमयं बंध एकरूप एवाहोस्वित्प्रकारा अस्य, तदुच्यते,—

पयडिद्विदिअणुमागप्पदेसबंधो य चटुविहो होइ ।
दुविहो य पयडिबंधो मूलो तह उत्तरो चेव ॥ १८४ ॥

प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रवेशबंधश्च चतुर्विधो भवति ।

द्विविधश्च प्रकृतिबंधो मूलस्तथोत्तरश्चैव ॥ १८४ ॥

टीका—बंधशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते । प्रकृतिबंधः, स्थितिबंधः, अनु-
मागबंधः, प्रदेशबंधः इति चतुर्विधो बंधो भवति । प्रकृतिबंधस्तु द्विविधः
मूलस्तयोत्तरो, मूलप्रकृतिबंध उत्तरप्रकृतिबंधश्चेति । प्रकृतिः स्वभावः निवस्य
का प्रकृतिस्तिकता गुडस्य का प्रकृतिर्मधुरता तथा ज्ञानावरणस्य का
प्रकृतिरर्थानवगमः, दर्शनावरणस्यार्थानालोकनं, वेद्यस्य सदसलक्षणस्य
सुखदुःखसंवेदनं, दर्शनमोहस्य तत्त्वार्थाभ्रद्धानं, चारित्रमोहस्यासंयमः, आयु-
षो भवधारणं, नाम्नो नरकादिनामकारणं, गोत्रस्योच्चेर्नीचैः स्थानसंशब्दनं,
अंतरायस्य दानादिविघ्नकरणं । तदेव लक्षणं कार्यं प्रक्रियते प्रभवत्यस्या
इति प्रकृतिः । तत्स्वभावाप्रच्युतिः स्थितिः यथाऽजागोमहिष्यादिक्षीराणां
माधुर्यस्वभावाद्प्रच्युतिः स्थितिः । तद्रसविशेषोऽनुभवः यथाऽजागोमहि-
ष्यादिक्षीराणां तीव्रमृदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्मपुद्गलानां स्वगतसाम-
र्थ्यविशेषोऽनुभवः । इयत्तावधारणं प्रदेशः कर्मभावपरिणतपुद्गलस्कंधानां पर-
माणुपरिच्छेदेनावधारणं प्रदेश इति । एवं चतुर्विध एव बंध इति ॥ १८४ ॥

तत्रायस्य मूलप्रकृतिबंधस्य भेददर्शनार्थमाह,—

णाणस्स वंसणस्स य आवरणं वेदणीय मोहणियं ।
आडगणामा गोदं तहंतरायं च मूलाओ ॥ १८५ ॥

ज्ञानस्य दर्शनस्य च आवरणं वेदनीयं मोहनीयं ।
आयुर्नाम गोत्रं तथांतरायं च मूलाः ॥ १८५ ॥

टीका—आवृणोत्यावियतेनेनेति वाऽऽवरणं तत्प्रत्येकमभिसंबध्यते ज्ञान-
स्यावरणं दर्शनस्यावरणं । वेदयति विद्यतेऽनेनेति वा वेदनीयं । मोहयति
मुह्यतेऽनेनेति वा मोहनीयं । एत्यनेन नरकादिभवमित्यायुः । नमयत्यात्मानं
नम्यतेऽनेनेति वा नाम । उच्चेर्नीचैश्च गूयते शब्दयते इति गोत्रं । दातृदेयादीना-
मंतरं मध्यमे यातीत्यंतरायः । तथा तेन प्रकारेण मूला उत्तरप्रकृत्याधार-
भूता अष्टौ प्रकृतयो भवन्तीति । ॥ एष मूलः प्रकृतिबंध इति ॥ १८५ ॥

इदानीमुत्तरप्रकृतिवंधमाह,—

पंच णव दोणिण अट्ठावीसं चदुरो तहेव वादालं ।

दोणिण य पंच य मणिया पयडीओ उत्तरा चेव ॥ १८६ ॥

पंच नव द्वे अप्राविंशतिः चतस्रः तथैव द्वाचत्वारिंशत् ।

द्वे च पंच च मणिताः प्रकृतय उत्तराश्चैव ॥ १८६ ॥

टीका—ज्ञानावरणस्य पंच प्रकृतयः, दर्शनावरणस्य नव प्रकृतयः, वेदनीयस्य द्वे प्रकृती, मोहनीयस्याष्टाविंशतिः प्रकृतयः, आयुषश्चतस्रः प्रकृतयः, नाम्मो द्विचत्वारिंशत्प्रकृतयः, गोत्रस्य द्वे प्रकृती, अंतरायस्य पंच प्रकृतयः । अथवा पंचप्रकृतयो ज्ञानावरणमित्येवमादि । इत्येवं नामत्रिनवत्यपेक्षयाष्टचत्वारिंशच्छतमुत्तरप्रकृतयो भवन्तीति वेदितव्यम् ॥ १८६ ॥

के ते ज्ञानावरणस्य पंच भेदा इत्याशंकायामाह,—

आभिणिबोहियसुदओहीमणपज्जयकेवलानं च ।

आवरणं णाणार्ण णादव्वं सव्वमेदारणं ॥ १८७ ॥

आभिनिबोधिकधृतायचिमनःपर्ययकेवलानां च ।

आवरणं ज्ञानानां ज्ञातव्यं सर्वभेदानां ॥ १८७ ॥

टीका—अभिमुखो नियतो बोध अभिनिबोधः स्थूलवर्तमानांतरिता अर्था अभिमुक्ताश्चक्षुरिन्द्रिये रूपं नियमितं श्रोत्रेन्द्रिये शब्दः घ्राणेन्द्रिये गंधः रसनेन्द्रिये रसः स्पर्शनेन्द्रिये स्पर्शः गोत्रेन्द्रिये दृष्टश्रुतानुभूता नियमिताः, अभिमुखेषु नियमितेष्वर्थेषु यो बोधः स अभिनिबोध अभिनिबोध एवाभिनिबोधकं ज्ञानमत्र विशेषस्य सामान्यरूपत्वात्, आभिनिबोधिकं विशेषेणान्येभ्योऽवच्छेदकमतो न पुनरुक्तदोषः । श्रुतं मतिपूर्वमिन्द्रियगृहीतार्थात्पृथग्भूतमर्थग्रहणं यथा घटशब्दात् घटार्थप्रतिपत्तिर्भूमात्रान्युपलभ्य इति । अथानादवधिः पुद्गलमर्यादावबोधः । परकीयमनोगतार्थं मन इत्युच्यते ।

चक्षुरिन्द्रियेण द्रव्यांतरस्य । निर्णयेन ग्रहणं भुवावग्रहस्तदिपरीतोऽभुवाव-
ग्रहः । एवमीहादीनामपि द्वादशभेदा ज्ञातव्याः । “ यथा चक्षुरिन्द्रियस्या-
ष्टचत्वारिंशद्भेदास्तथा पञ्चानामिन्द्रियाणां षडस्य मनसश्चैवमष्टाशीत्युत्तरद्वि-
शतभेदा भवन्ति तेषु व्यञ्जनावग्रहस्याष्टचत्वारिंशद्भेदानां मिश्रणे कृते सति
पट्विंशदुत्तरविंशतभेदा आभिनिर्गोधिकस्य ज्ञानस्य भवन्ति ” ज्ञानभेदाद्वा-
घरणस्यापि भेदो द्रष्टव्य इति । श्रुतज्ञानमपि पर्यायादिभेदेन विंशतिभेदं ।
पर्यायः, पर्यायसमासः अक्षरं, अक्षरसमासः, पदं, पदसमासः संधातः
संधातसमासः प्रतिपत्तिः, प्रतिपत्तिसमासः, अनियोगः, अनियोगसमासः,
प्राभूतकः, प्राभूतकसमासः, प्राभूतकप्राभूतकः, प्राभूतकप्राभूतकसमासः,
वस्तुः, वस्तुसमासः, पूर्व, पूर्वसमासः । तत्राक्षराणां भावादक्षरं केवलज्ञानं
तस्यानंतभागः पर्यायलब्धक्षरसंज्ञकं केवलज्ञानमिव निरावरणं सूत्रमनिगो-
दस्य तदपि भवति तत्तत्स्वीयानंतभागेनाधिकं पर्यायसंज्ञकं भवति ज्ञानं
तस्मादुत्पन्नं श्रुतमपि पर्यायसंज्ञकं कार्ये कारणोपचारात् । ततस्तदेवानंत-
भागेन स्वकीयेनाधिकं पर्यायसमासः । एवमनंतभागासंख्यातगुणानंतगुण-
वृद्ध्या चैकाक्षरं भवति वृद्धीरद्वितीया असंख्यातलोकमात्राः पञ्चवृद्धीरति-
क्रम्य पर्यायाक्षरसमासस्य सर्वपञ्चमो विकल्पो भवति तदनंतभागा-
धिकमक्षरं नाम श्रुतज्ञानं भवति । कथं ? द्रव्यश्रुतप्रतिबद्धैकाक्षरोत्पन्न-
स्योपचारेणाक्षरव्यपदेशात् । तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गतेऽक्षरसमासः अक्षर-
स्यानंतभागे वा वृद्धिं गतेऽक्षरसमासो भवति एवं यावत्पदं न ग्राभे तावदक्षर-
समासं । तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते पदं षोडशशतचतुस्त्रिंशत्कोटीभिस्त्रय-
शीतिलक्षाधिकाभिरष्टसप्ततिशताधिकाभिरष्टाशीत्यक्षराधिकाभिश्चाक्षराणां
गृहीताभिरेकं द्रव्यं श्रुतपदं तस्मादुत्पन्नज्ञानमप्युपचारेण पदसंज्ञकं श्रुतं ।
तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते पदसमासः । एवमेकैकाक्षरवृद्धिकमेण यावत्संधातं

१—“ वास्माच्चिह्नादारभ्य ” एतच्चिह्नान्त न वर्तते उपलब्धलिखितपुस्तके
शठः परंतु विज्ञायावश्यकं लिखितो मया । निवेदकः—इंदुलालजैनः ।

न प्राप्नोति तावत्सर्वं पदसमाप्तः । तत एकाक्षरे वृद्धिं गते संपातः ।
संपातः पदैर्यावद्भिर्निरुक्तगतिः प्ररूप्यते तावद्भिर्मन्त्रात् तस्मादुत्पन्नं ज्ञानमपि
संपातसंज्ञकं, एतस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते संपातसमाप्तः । एकाक्षरे प्राविष्टे
प्रतिपत्तिः स्यात् यावद्भिः पदैरेकगतीन्द्रियकाययोगादयः प्ररूप्यन्ते तावद्भिः
पदैर्गृहीतिः प्रतिपत्तिश्रुतं भवति तस्योपर्येकाक्षरे वृद्धिं गते प्रतिपत्तिसमाप्तः
यावदनुयोगो न भवति । एकाक्षरे वृद्धिं गतेऽनियोगो भवति चतुर्दशमार्गणा-
प्ररूपकस्तत एकाक्षरे वृद्धेऽनियोगसमाप्तः । एकाक्षरेण प्राभूतकप्राभूतकं
भवति संख्यातानियोगद्वारेस्तत एकैकाक्षरवृद्धिक्रमेण यावत्प्राभूतकं न परिपूर्णं
तत्सर्वं प्राभूतकसमाप्तस्तत एकाक्षरेण प्राभूतकप्राभूतकं भवति तत एकाक्षरेण
वृद्धिर्यावद्भूत एकाक्षरेणोनं तत्सर्वं प्राभूतकप्राभूतकसमाप्तः एकाक्षरेण वस्तु
विंशतिप्राभूतकैस्तत एकाक्षरवृद्ध्या नेतव्यं यावत्सर्वमेकाक्षरेणोनं तत्सर्वं
वस्तुसमाप्तः । तत एकाक्षरेण पूर्वं भवति संख्यातवस्तुभिस्तत एकैकाक्षर-
वृद्ध्या तावन्नेतव्यं यावद्विंशतिपर्यन्तं । एकाक्षरेणोनं तेनाधिकं पूर्वं
पूर्वसमाप्तः । एतस्य श्रुतस्यावरणं श्रुतावरणं श्रुतज्ञानभेदावरणस्यापि भेदः
इति ॥ अत्राधिज्ञानं देशावधिपरमावधिसर्वावधिभेदेन त्रिविधमेकैकमपि जघ-
न्योत्कृष्टभेदेन द्विविधं । तत्र जघन्यदेशावधिर्द्रव्यत एकजीवौदारिकशरीरस्य
लोकोनभागे हत एकभागं जानाति, क्षेत्रतः घनांपुलम्यासंख्यातभागं जानाति,
कालत आवल्या असंख्यातभागं जानाति, भावतो जघन्यद्रव्यपर्यायेषु आव-
ल्यसंख्यातभागेषु कृतेषु तत्रैकसंज्ञं जानाति । उत्कृष्टदेशावधिर्द्रव्यतः
कार्माणवर्गणाया मनोवर्गणानंतभागेन भागे हते तत्रैकसंज्ञं जानाति
क्षेत्रतः संख्यातलोकं जानाति कालतः पल्योपमं जानाति भाव-
तोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । तत्र परमावधिर्जघन्यद्रव्यतो देशाद्यु-
त्कृष्टद्रव्यस्य मनोवर्गणानंतभागस्यानंतभागेन
भागे हते तत्रैकभागं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्यातलोकं जानाति कालत
पल्योपमं जानाति भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । उत्कृष्टो द्रव्यतो

मनोवर्गणाया अनंतभागं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्याताँहोकान् जानाति कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । सर्वावधिद्रव्यत एकं परमाणुं जानाति क्षेत्रतोऽसंख्याताँहोकान् जानाति कालतोऽसंख्यातलोकसमयान् जानाति भावतोऽसंख्यातलोकपर्यायान् जानाति । सर्वत्रासंख्यातगुणो गुणकारो द्रष्टव्यः पूर्वपूर्वापेक्षयाऽनुगाम्यन-
नुगामिष्वर्द्धमानहीयमानावस्थितभेदात् पङ्क्तिधो बाधधिः, एतस्यावधिज्ञान-
स्यावरणमवधिज्ञानावरणं । मनःपर्ययज्ञानमृजुविपुलमतिभेदेन द्विविधमृजु-
मतिमनःपर्ययज्ञानं विपुलमतिमनःपर्ययज्ञानं चेति । ऋज्वी प्रगुणा
निर्वर्तिता वाक्यायमनस्कृतार्थस्य परमनोगतस्य विज्ञानं निर्वर्तिता कुटिला
विपुला च मतिविपुलमतिनिर्वर्तिता वाक्यायमनस्कृतार्थस्य परकीयमनो-
गतस्य विज्ञानात्, अथवा ऋज्वी मतिर्यस्य ज्ञानविशेषस्यासौ ऋजुमति-
विपुला मतिर्यस्यासौ विपुलमतिः । ऋजुमतिविपुलमतिश्च मनःपर्ययः ।
तत्र ऋजुमतिर्द्रव्यतो जघन्येनैकसामयिकीं सौदारिकशरीरनिर्जरां जानात्यु-
त्कृष्टत एकसामयिकीं चक्षुरिन्द्रियनिर्जरां जानाति, क्षेत्रतो जघन्येन गव्यूति-
पृथक्त्वं, उत्कृष्टतो योजनपृथक्त्वं जानाति, कालतो जघन्येन द्वौ वा ग्रीन्वा
भवान्, उत्कृष्टतः सप्ताष्टौ भवान् जानाति, भावतो जघन्येनोत्कृष्टेन चासं-
ख्यातभावान् जानाति किं तु जघन्याउत्कृष्टानां साधिकत्वं इति । विपुल-
मतिर्द्रव्यतो जघन्येनैकसामयिकीं चक्षुरिन्द्रियनिर्जरां जानाति उत्कृष्टेनैक-
समयप्रबद्धकर्मद्रव्यस्य मनोवर्गणाया अनंतभागेन भागे द्वेते एकत्वं
जानाति, क्षेत्रतो जघन्येन योजनपृथक्त्वं साधिकं जानाति उत्कृष्टतो मनु-
ष्यक्षेत्रं जानाति, कालतो जघन्येन सप्ताष्टमवान् जानात्युत्कृष्टतोऽसंख्यातान्
भवान् जानाति, भावतो जघन्येनासंख्यातपर्यायान् जानाति उत्कृष्टतस्ततोऽ-
धिकान् पर्यायान् जानाति । एतस्य मनःपर्ययस्यावरणं मनःपर्ययावरणं ।
केवलज्ञानमसहायमन्यनिरपेक्षं तस्यावरणं केवलज्ञानावरणं । एवं पंच-
प्रकारमावरणं; ज्ञानावारकः पुद्गलस्कंधनिचयः प्रवाहस्वरूपेणानादिबद्धः
ज्ञानावरणमिति ॥ १८७ ॥

दर्शनावरणप्रकृतिभेदानाह;—

णिद्वाणिद्वा पयलापयला तह थीणगिद्धि णिद्वा य ।
पयला चक्खु अचक्खु ओहीणं केवलस्सेदं ॥ १८८ ॥

निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला तथा स्यानगृद्धिः निद्रा च ।
प्रचला चक्षुः अचक्षुः अवधीनां केवलस्येदं ॥ १८८ ॥

टीका—आवरणमित्यनुवर्तते तेन सह संबंधः । निद्रानिद्रा प्रचलाप्र-
चला स्यानगृद्धिः निद्रा प्रचला अत्र दर्शनावरणं सामानाधिकरण्येन दृश्यते
निद्रानिद्रा चासौ दर्शनावरणं च एवं प्रचलाप्रचला दर्शनावरणं स्यान-
गृद्धिर्दर्शनावरणं निद्रा दर्शनावरणं प्रचला दर्शनावरणं, उत्तरत्र वैयधिकर-
ण्येन चक्षुर्दर्शनावरणमभुर्दर्शनावरणमवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणं
चेति नवविधं दर्शनावरणमेतदिति । तत्र मदस्वेदकृमविनोदार्थं स्वापो निद्रा
तस्या उपर्युपरि वृत्तिर्निद्रानिद्रा, स्वापक्रियात्मानं प्रचलयति सा प्रचला
शोकभ्रममवादिप्रभवा आसीनस्यापि नेत्रगात्रविकृतिसूचिकासौ च पुनः
पुनर्वर्तमाना प्रचलाप्रचला, स्वप्ने धीर्यविशेषाविर्भावः सा स्यानगृद्धिः स्याय-
तेरनेकार्थत्वात् स्वापार्थं इह गृह्यते गृधेरपि हतिः स्याने स्वप्ने गृध्यते दृश्यते
यदुदयादात्मा रौद्रं बहुकर्म करोति स्यानगृद्धिः । तत्र निद्रानिद्रादर्शना-
वरणोदयेन वृक्षाग्रे समभूमौ यत्र तत्र देशे घोरं स्वं घोरयन्निर्भरं स्वपिति,
प्रचलाप्रचलातीवोदयेन आसीन उत्थितो वा गललालामुखं पुनः शरीरं
शिरः कंपयन् निर्भरं स्वपिति, स्यानगृद्धिर्दर्शनावरणोदयेन उत्थितोऽपि
पुनः स्वपिति सुप्तोऽपि कर्म करोति दंतान् कटकटायमानः शेते इति ।
निद्रायास्तीव्रोदयेनाल्पकालं स्वपिति उत्थाप्यमानः सोऽपि शीघ्रमुत्तिष्ठति
अल्पशब्देन चेतयते । प्रचलायास्तीव्रोदयेन बालुकामृते इव लोचने भवतः
गुरुभारावष्टम्भमिव शिरो भवति पुनः पुनर्लोचने उन्मीलयति स्वपंतमात्मानं
वारयति । चक्षुर्ज्ञानोत्पादकप्रयत्नानुविद्धगुणीमृतविशेषसामान्यालोचनं

चक्षुर्दर्शनरूपं दर्शनक्षमं तस्यावरणं चक्षुर्दर्शनावरणं । शेषेद्रिद्यज्ञानोत्पाद-
कप्रयत्नानुविद्धगुणीभूताविशेषसामान्यालोचनमचक्षुर्दर्शनं तस्यावरणमचक्षु-
र्दर्शनावरणं । अवधिज्ञानोत्पादकप्रयत्नानुविद्धसन्निपातगुणीभूतविशेषरूपि-
वस्तुसामान्यालोचनमवधिदर्शनं तस्यावरणमवधिदर्शनावरणं । युगपत्सर्वद्र-
ध्यपर्यायसामान्यविशेषप्रकाशकं केवलं केवलं जानाति भाविकेवलदर्शनं
तस्यावरणं केवलदर्शनावरणं । मिथ्यात्वासंयमकषाययोगैकरूपेण परिणतो
जीवसमवेतदर्शनगुणप्रतिबंधकस्तद्दर्शनावरणमिति ॥ १८८ ॥

वेदनीयमोहनीययोरुत्तरप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह;—

सादृमसादं द्विविधं वेदणियं तथैव मोहणीयं च ।

दंसणचरित्तमोहं कसाय तह णोकसायं च ॥ १८९ ॥

सातमसातं द्विविधं वेदनीयं तथैव मोहनीयं च ।

दर्शनचरित्रमोहः कषायस्तथा नोकषायश्च ॥ १८९ ॥

टीका—सातमसातं द्विविधं वेदनीयं, तथैव मोहनीयमपि द्विविधं
दर्शनमोहनीयं चरित्रमोहनीयं च, द्विविधमुत्तरत्र भणति तेन सह
संबंधः । चरित्रमोहनीयमपि द्विविधं कषायमोहनीयनोकषायमोहनीयभेदेन
सातं सुखं सांसारिकं तद्भोजयति वेदयति जीवं सातवेदनीयं, असातं
दुःखं तद्भोजयति वेदयति जीवमसातवेदनीयं । यदुदयादेवादिगतिषु
शारीरिकमानसिकसुखप्राप्तिस्तत्सातवेदनीयं, यदुदयाचरकादिगतिषु शारी-
रमानसदुःखानुभवनं तदसातवेदनीयं । एवं वेदनीयकर्मणो द्वे प्रकृती सुख-
दुःखानुभवननिबंधनः पुद्गलस्कंधचयो मिथ्यात्वादिप्रत्ययवशेन कर्मपर्यायप-
रिणतो जीवः समवेतो वेदनीयमिति । अप्राप्तसमयपदार्थेषु रचिः श्रद्धा
दर्शनं तन्मोहयति परतंत्रं करोति दर्शनमोहनीयं, पापक्रियानिवृत्तिश्चारित्रं
तत्र धातिकर्माणि पापं तेषां क्रिया मिथ्यात्वासंयमकषायास्तेषामभावश्चारित्रं
दुःससत्यं कर्मक्षेत्रं कृपयति फलवत्कुर्वतीति कषायाः, ईष्मन्कषाया नोक-

षायाः, स्थित्यनुभागादये कषायेम्य एतेषां स्तोक्तत्वं यत् ईषत्कषायत्वं
युक्तमिति ॥ १८९ ॥

दर्शनमोहनीयस्य कषायनोकषायाणां च भेदानाहः—

तिणिणय दुवेय सोलस णवभेदा जहाकमेण णायव्वा ।
मिच्छत्तं सम्मत्तं सम्मामिच्छत्तमिदि तिणिण ॥ १९० ॥

त्रयो द्वौ षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः ।

मिध्यात्वं सम्यक्त्वं सम्यङ्मिध्यात्त्वमिति त्रयः ॥ १९० ॥

टीका—त्रयो, द्वौ—षोडश नव भेदा यथाक्रमेण ज्ञातव्याः । दर्शन-
मोहनीयस्य त्रयो भेदाः । चारित्रिमोहनीयस्य द्वौ भेदौ, चारित्रिकषायमोह-
नीयस्य षोडश भेदाः चाग्निकषायमोहनीयस्य नव भेदाः । अथ दर्शन-
मोहनीयस्य के ते त्रयो भेदा इत्याशंकायामाहः—मिध्यात्वं सम्यक्त्वं
सम्यङ्मिध्यात्त्वमिति त्रयो भेदाः दर्शनमोहनीयस्य, यस्योदयेनासागमपदा-
र्थेषु श्रद्धा न भवति तन्मिध्यात्वं कोद्वत्तुपरूपं, यस्योदयेनासागमपदार्थेषु
श्रद्धायाः शैथिल्यं तत्सम्यक्त्वं कोद्वत्तुलसदृशं, यस्योदयेनासागमपदा-
गमपदार्थेषु अक्रमेण श्रद्धे उत्पद्येते तत्सम्यङ्मिध्यात्वं, दर्शनमोहनीयस्य पूर्वा-
दिकरणैर्लितस्य कोद्वत्स्येव त्रिधा गतिर्भवति । तच्च बंधं प्रत्येकं सत्ताकर्म
प्रति त्रिविधं तत्सम्यङ्मिध्यात्वस्यैककारणत्वादिति ॥ १९० ॥

षोडशकषायभेदं प्रतिपादयन्नाहः—

कोहो माणो माया लोहोणंताणुबंधिसण्णा य ।
अप्पच्चक्खाण तहा पच्चक्खाणो य संजलणो ॥ १९१ ॥

क्रोधो मानो माया लोभोऽनंतानुबंधिसंज्ञा च ।

अप्रत्याख्यानं तथा प्रत्याख्यानं च संज्वलनः ॥ १९१ ॥

टीका—क्रोधो रोषसंभेदः मानो गर्वः स्तब्धत्वं माया निवृत्तिर्वचना अनृ-

श्रुत्वं लोभो गृहमूच्छी अनंतानुभवान्मिथ्यात्वासंयमादौ अनुबंधः शीलं येषां तेऽनंतानुबंधिनस्ते च ते क्रोधमानमायालोभा अनंतानुबंधिक्रोधमानमाया-लोभाः, अथ वाऽनन्तेषु भवेद्यनुबंधो विद्यते येषां तेऽनंतानुबंधिनः संसारापक्ष-यानंतकालत्वं एते सम्यक्त्वचारित्रविरोधिनः शक्तिद्वयापनोदायेति, अथ वाऽनंतानुबंधिन इति संज्ञा भवन्ति एत इति । प्रत्याख्यानं संयम ईषत्प्रत्या-ख्यानं संयमामंयम इत्यर्थः, अत्रावरणशब्दो द्रष्टव्यः, अप्रत्याख्यानमावृ-ण्वन्तीत्यप्रत्याख्यानावरणाः । प्रत्याख्यानं संयममावृण्वन्तीति प्रत्याख्याना-वरणाः । अथवा येषु सत्सु प्रत्याख्यानसंयमादिरहितं सम्यक्त्व भवतीति अप्रत्याख्यानसंज्ञाः क्रोधमानमायालोभास्तादर्थ्यात्ताच्छब्दमिति । तथा येषु सत्सु प्रत्याख्यानं सम्यक्त्वसहितः संयमासंयमो भवति क्रोधमानमायालोभाः प्रत्याख्यानसंज्ञा भवत्यत्रापि तादर्थ्यात्ताच्छब्दमिति । तथा संयमेन सहैकी-भूय संज्वलन्ति संयमो वा ज्वलत्येषु सत्स्विति वा संज्वलनाः क्रोधमानमाया-लोभा इति । आद्याः सम्यक्त्वसंयमघातिनः, द्वितीया देशसंयमघातिनः, तृतीयाः संयमघातिनः, चतुर्थाः, यथाख्यातसंयमघातिन इति ॥ १९१ ॥

नोकपायभेदान्प्रतिपादयन्नाहः—

इत्थीपुरिसणउंसयवेदा हास रदि अरदि सोगो य ।
मयमेतोय दुर्गछा णवविह तह णोकसायभेयं तु ॥१९२॥

स्त्रीपुरुषनपुंसकवेदाः हासो रतिः अरतिः शोकश्च ।

भयमेतस्मात् जुगुप्सा नवविधस्तथा नोकपायभेदस्तु ॥१९२॥

टीका—स्तृणाति छादयति दोषैरात्मानं परं च स्त्री । पुरोप्रकृष्टे कर्मणि शेते प्रमादयति तानि करोतीति वा पुरुषः । न पुमान् न स्त्री नपुंसकं । येषां पुद्गलस्कंधानामुदयेन पुरुष आकांक्षोत्पद्यते तेषां स्त्रीविद् इति संज्ञा । येषामुद-येन पुद्गलस्कंधानां वनितायामाकांक्षा जायते तेषां पुंवेद् इति संज्ञा । येषां च पुद्गलस्कंधानामुदयेनेष्टकामिसदृशेन दयोरकांक्षा जायते तेषां नपुंसकवेद

इति संज्ञा । हसनं हासो यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन हास्यनिमित्तो जीवस्य राग उत्पद्यते तस्य हास इति संज्ञा कारणे कार्योपचारात् । रम्यतेऽनयेति रमणं वा रतिः कुत्सिते रमते तेषां कर्मस्कंधानामुदयेन द्रव्यक्षेत्रकालभा-
वेण रतिरुत्पद्यते तेषां रतिरिति संज्ञा । न रमते न रम्यते वा यया साऽरतिर्यस्य पुद्गलस्कंधस्योदयेन द्रव्यादिध्वरतिर्जायते तस्यारतिरिति-
संज्ञा । शोचनं शोचयतीति वा शोकः यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शोकः समुत्पद्यते जीवस्य तस्य शोक इति संज्ञा । मीतिर्यस्माद्विभेति वा भयं वैः कर्मस्कंधैरुदयमागतैर्जीवस्य भयमुत्पद्यते तेषां भयमिति संज्ञा । जुगुप्सनं जुगुप्सा तेषां कर्मस्कंधानामुदयेन द्रव्यादिषु जुगुप्सा उत्पद्यते तेषां जुगुप्सेति संज्ञा । एवं नवविधमेव नोक्तपायवेदनीयं ज्ञातव्यमिति । कपायवेदनीया-
ख्यभेदास्तूर्द्ध्वमेतस्माच्चागमाज्ज्ञातव्या इति ॥ १९२ ॥

आयुषो नाम्नश्च प्रकृतेर्भेदान् प्रतिपादयन्नाहः—

णिरियाऊ तिरियाऊ माणुसदेवाण होंति आऊणी ।
गदिजादिसरीराणि य बंधणसंघादसंठाणा ॥ १९३ ॥

नारकायुः तैरश्वायुः मानुषदेवानां भवंति आयूषि ।

गतिजातिशरीराणि च बंधनसंघातसंस्थानानि ॥ १९३ ॥

टीका—नारकादिषु संबन्धत्वेनायुषो भेदव्यपदेशः कियते नारकेषु भवं नारकायुः, तिर्यङ्गु भवं तैरश्वायुः, मनुष्येषु भवं मानुष्यायुः, द्वेषेषु भवं दैवायुः, एवमायूषि चत्वारि । तेषां कर्मस्कंधानामुदयेन जीवस्याधोगतिस्थ-
भावेण नारकेषु तावशीतोष्णवेदनेषु दीर्घजीवनेनायः स्थानं भवति तेषां नार-
कायुरिति संज्ञा, यया पुद्गलस्कंधानामुदयेन तिर्यङ्गमनुष्यदेवमवानामेव स्थानं भवति तेषां तैरश्वमानुषदेवायूषि इति संज्ञेति । गतिर्भवः संसारः यदुदया-
दात्मा भवान्तरं गच्छति सा गतिर्यादि गतिनाम कर्म न स्यात्तदाऽगतिर्जीवः स्यात् । यस्मिन् जीवभावे सत्यायुःकर्मणो यथावस्थानं शरीरादीनि कर्माणि

उदयं गच्छन्ति स मावो यस्य पुद्गलस्कंधस्य मिथ्यात्वादिकारणैः प्रात-
 कर्मण उदयाद्भवति तस्या गतिरिति संज्ञा । सा चतुर्विधा—नरकगतिः,
 तिर्यग्गतिः, मनुष्यगतिः, देवगतिश्चेति । येषां कर्मस्कंधानामुदयादात्मना
 नारकादिभवस्तेषां नरकगत्यादयः संज्ञाश्चतस्रो भवन्ति नरकादिगतिषु ।
 तदव्यभिचारिणा सादृश्येनेनैकीकृतात्मा जातिर्जीवानां सदृशः परिणामः
 यदि जातिनामकर्म न स्यात्तदा मत्कुणा मत्कुणैर्वृश्चिका वृश्चिकैर्वीहयो
 व्रीहिभिः समाना न जायेरन्, दृश्यते च सादृश्यं तस्माद्यतः कर्मस्कंधाच्च
 याति सादृश्यं तस्य जातिरिति संज्ञा । सा च पंचविधा, एकेंद्रियद्वीन्द्रिय-
 त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपंचेंद्रियजातिभेदेन । यदुदयादात्मा एकेंद्रियः स्यात्तदेकें-
 द्रियजातिनामकर्म एवं शेषेष्वपि योज्यं । यदुदयादात्मनः शरीरनिवृत्तिस्त-
 च्छरीरनाम, यम्य कर्मस्कंधस्योदयेनाहारतेजःकार्माणवर्गणापुद्गलस्कंधाः
 शरीरयोग्यपरिणामैः परिणता जीवेन संबध्यन्ते तस्य शरीरमिति संज्ञा ।
 यदि शरीरनामकर्म न स्यादात्मा विमुक्तः स्यात् । तच्छरीरं पंचविधं,
 औदारिकवैक्रियिकाहारकतेजसकार्माणशरीरभेदेन । यदुदयादाहारवर्ग-
 णागतपुद्गलस्कंधा जीवगृहीता रसरुधिरमांसास्थिमज्जाशुक्रस्वभावौदारिक-
 शरीरं भवन्ति तदौदारिकशरीरनाम, एवं सर्वत्र यदुदयादाहारवर्गणापुद्गल-
 स्कंधाः सर्वशुभावयवाहारशरीरस्वरूपेण परिणमन्ति तदाहारकशरीरं नाम-
 कर्म, तथा यदुदयात्तेजसवर्गणापुद्गलस्कंधा निःसरणानिःसरणप्रकामप्राप्त-
 समस्तप्रत्येकस्वरूपेण भवन्ति तत्तेजसशरीरं नाम, तथा यदुदयादाहारवर्ग-
 णागतपुद्गलस्कंधा अणिमादिगुणोपलक्षितास्तद्वैक्रियकं शरीरं, यदुदयात्कू-
 ष्मांडफलवृंताकफलवृंतवत्सर्वकर्माश्रयभूतं तत्कार्माणशरीरं । शरीरार्थागत-
 पुद्गलस्कंधानां जीवसंबंधानां यैः पुद्गलस्कंधैः प्राप्तोदयैरन्योन्यसंश्लेषणसं-
 बंधो भवति तच्छरीरबंधनं नामकर्म । यदि शरीरबंधननामकर्म न स्याद्वा-
 लुकाकृतपुरुषशरीरमिव शरीरं स्यात् तदौदारिकशरीरबंधनादिभेदेन
 पंचविधं । यदुदयादौदारिकशरीराणां विवरविरहितान्योन्यप्रवेशानुप्रवेशेन-

कत्वापादनं भवति तत्संघातनाम । यदि संघातनामकर्म न स्यात्तिलमोदक
इव जीवशरीरं स्यात् । तच्चौदारिकशरीरसंघातादिभेदेन पञ्चविधं । यदु-
दयादौदारिकादिशरीराकृतेनिर्वृतिर्भवतितत्संस्थाननाम, येषां कर्मस्कंधा-
नामुदयेन जातिकर्मोदयपरतंत्रेण शरीरस्य संस्थानं क्रियते तच्छरीरसं-
स्थानं । यदि तन्न स्याज्जीवशरीरसंस्थानं स्यात् । तच्च षोढा
विभज्यते-समचतुरस्रसंस्थाननाम, न्यग्रोधपरिमंडलसंस्थाननाम, साति-
शरीरसंस्थाननाम, वामनसंस्थाननाम, कुञ्जसंस्थाननाम, हुंडक-
संस्थाननाम । समचतुरस्रं समचतुरस्रमिव विभक्तमित्यर्थः । न्यग्रोधो
वृक्षस्तस्य परिमंडलमिव परिमंडलं यस्य तन्न्यग्रोधपरिमंडलं
नाभेरूर्ध्वं सर्वावयवपरमाणुबहुत्वं न्यग्रोधपरिमंडलमिव न्यग्रोधप-
रिमंडलशरीरसंस्थानमायतवृत्तमित्यर्थः । साति वाल्मीकं शात्मलिर्वा
तस्य संस्थानमिव संस्थानं यस्य तत्सातिशरीरसंस्थानं नाभेरधोवयवानां
विशालत्वमूर्ध्वं सौक्ष्म्यं । कुञ्जस्य शरीरं कुञ्जशरीरं तस्य संस्थानमिव
संस्थानं यस्य तत्कुञ्जशरीरसंस्थानं यस्योदयेन शाखानां दीर्घत्वं भवति
तत्कुञ्जशरीरसंस्थाननाम । वामनस्य शरीरं वामनशरीरं तस्य संस्थानं
वामनशरीरसंस्थाननाम यस्योदयात् शाखानां ह्रस्वत्वं कायस्य च दीर्घत्वं
भवति । विषमपाषाणभृतादिरिव विषमं हुंडं यस्य शरीरं तस्य संस्थानमिव
संस्थानं यस्य तद्हुंडकशरीरसंस्थानं यस्योदयेन पूर्वोक्तपञ्चसंस्थानेभ्योऽन्य-
द्दीप्तं संस्थानं भवति । अथ बंधनसंघातसंस्थानेषु को भेद इति चेन्नैष
दोषो यस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरपरमाणवोऽन्योन्यं बंधमागच्छन्ति
तदौदारिकशरीरबंधनं नाम । यस्य कर्मण उदयेनौदारिकशरीरस्कंधानां
शरीरभावमुपगतानां बंधननामकर्मोदयेनकबंधनवद्धानामौदर्यं भवति तदौ-
दारिकशरीरसंघातं नाम । यस्य च कर्मण उदयेन शरीरस्कंधानामाकृतिर्म-
वति तत्संस्थानमिति महान्भेदो यत । एवं सर्वत्र द्रष्टव्यमिति ॥ १९३ ॥

तथा;—

संघट्टणंगोपांगं वण्णरसगंधफासमणुपुब्बी ।

अगुरुलहुगुवघादं परघादमुस्सास णामं च ॥ १९४ ॥

संहननमंगोपांगं वर्णरसगंधस्पर्शा आनुपूर्वी ।

अगुरुलघूपघाताः परघात उच्छ्वास नाम च ॥ १९५ ॥

टीका—यस्योदयादस्थिसंभिवंधविशेषो भवति तत्संहननं नाम, एत-
स्याभावे शरीरसंहननं न भवेत् । तत् षष्टिधं; वज्रपंभनाराचसंहननं,
वज्रनाराचसंहननं, नाराचसंहननं, अर्द्धनाराचसंहननं, कीलकसंहननं,
असंप्राप्तासुपाटिकासंहननं चेति । अस्थिसंचयं अघमवेष्टनं वज्रवद-
भेदाः षाट्पथः वज्रश्च नाराचश्च वज्रनाराचौ तौ द्वावपि यस्य शरीरसंह-
ननं तद्वज्रपंभनाराचसंहननं यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि वज्रवेष्टनेन
वेष्टितानि वज्रनाराचेन च कीलितानि भवन्ति । एष एवास्थिवंधो मध्यम-
रहितो यस्योदयेन भवति तत् द्वितीयं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रविशेष-
णरहितोऽस्थिवंधो नाराचकीलितो भवति तत्तृतीयं । यस्य कर्मण उदयेनास्थि-
संचयो नाराचेनार्द्धकीलितो तच्चतुर्थं । यस्य कर्मण उदयेन वज्रास्थीनि
वज्रवेष्टनेन वेष्टितानि वज्रनाराचेनैव कीलितानि न भवन्ति तत्पंचमं । यस्य
कर्मण उदयेनान्योन्यसंप्राप्तानि असुपाटिका गिरावद्धानि भवन्ति तत् षष्ठ-
मिति ॥ यदुदयादंगोपागविषेकनिष्पत्तिः तदांगोपांगं नाम यस्य कर्मण
उदयेनानलकवाहूरुदरनितं वोरःशृङ्गाशिरांस्यशवंमानि उपांगानि च मूर्द्ध-
करोटिमस्तकललाटसंधिभुजकर्णनासिकानयनाक्षिकूपहनुकपोलाधरोष्ठसूक्-
तालुजिह्वाग्रीवास्तनयुच्छ्रकांगुल्यादीनि भवन्ति । तदांगोपांगं त्रिविधमौदारि-
कशरीरांगोपांगं, वैक्रियकशरीरांगोपांगं, आहारकशरीरांगोपांगं चेति । यस्य
कर्मण उदयेनौदारिकांगोपांगानि भवन्ति तदौदारिकांगोपांगं नामैवमन्य-
त्रापि योज्यम् ॥ यदुदयाच्छरीरे वर्णनिष्पत्तिस्तद्गर्णनाम स्यात्तद्भावे शरी-

मवर्णं स्यात् तत्पञ्चविधं; कृष्णवर्णनाम, नीलवर्णनाम, रक्तवर्णनाम, हरि-
 तवर्णनाम, शुक्रवर्णनाम चेति । यस्य कर्मण उदयेन शरीरपुद्गलानां कृष्ण-
 वर्णता भवति तत्कृष्णवर्णनामैवं शेषाणामपि द्रष्टव्यं ॥ यस्य कर्मस्कंधस्यो-
 दयाज्जीवशरीरे जातिप्रतिनियततिकादिरसो भवति तद्रस इति संज्ञा, एतस्य
 कर्मणोऽभावे जातिप्रतिनियतरसो न भवेत् निन्दादीनां प्रतिनियतरसोपलंभात् ।
 तत्पञ्चविधं; तिक्तनाम कटुकनाम, कषायनाम, आम्लनाम, मधुरनाम चेति ।
 यस्य कर्मण उदयेन शरीरपुद्गलास्तिकरसस्वरूपेण परिणमति तत्तिक्तनामैवं
 शेषाणामप्यर्थो वाच्य इति ॥ यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीरे जातिप्रति-
 नियतगंध उत्पद्यते तस्य गंध इति संज्ञा, न च तस्याभावो हस्त्यजादिषु प्रति-
 नियतगंधोपलंभात् । तत् द्विविधं सुरभिगंधनामासुरभिगंधनाम चेति । यस्य
 कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलाः सुरभिगंधयुक्ता भवन्ति तत्सुरभिगंधनाम,
 यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलाः दुर्गन्धा भवन्ति तद्दुर्गन्धानामेति ॥ यस्य
 कर्मस्कंधस्योदयेन जीवशरीरे जातिप्रतिनियतः स्पर्श उत्पद्यते तत्स्पर्शनाम न
 चैतस्याभावः सर्वोत्पलकमलादिषु प्रतिनियतस्पर्शदर्शनात्तद्विधं; कर्कश-
 नाम, मृदुनाम, गुरुनाम, लघुनाम, त्रिगुणनाम, रुक्षनाम, शीतनाम, उष्णनाम
 चेति । यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन शरीरपुद्गलानां कर्कशभावो भवति तत्कर्क-
 शनामैवं शेषस्पर्शानामप्यर्थो वाच्यः ॥ आनुपूर्व्यं, पूर्वोत्तरशरीरयोरंतराले
 एकद्वित्रिसमयेषु वर्तमानस्य यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन जीवप्रदेशानां विशिष्टः
 संस्थानविशेषो भवति तदानुपूर्व्यं नाम, न च तस्याभावो विग्रहगतौ जातिप्र-
 तिप्रतिनियतसंस्थानोपलंभात् उत्तरशरीरग्रहणं प्रति गमनोपलंभात् । तच्चतुर्विधं;
 नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं, तिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं, मनुष्यगतिप्रायोग्यानु-
 पूर्व्यं, देवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं चेति । यस्य कर्मस्कंधस्योदयेन नरकगतिं
 गतस्य जीवस्य विग्रहगतौ वर्तमानस्य नरकगतिप्रायोग्यसंस्थानं भवति
 तन्नरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यं नामैवं शेषाणामप्यर्थो वाच्य इति ॥ यस्य कर्म-
 स्कंधस्योदयाज्जीवोऽर्जतानंतपुद्गलपूर्णोऽयःपिंडवद्गुह्यत्वाभावात् पतति न

चार्कतूलवह्नुपुत्वाद्दृष्ट्वं गच्छति तदगुरुलघुनाम् ॥ उपेत्य घात उपघातः
यस्योदयात् स्वयंकृतोद्वंघनमरूपतनादिनिमित्त उपघातो भवति तदुपघात-
नाम्, अथ वा यत्कर्म जीवस्य स्वपीड्यहेतूनवयवान्महाशृंगलाध्वस्तानुद-
रादीन् करोति तदुपघातं ॥ परेषां घातः परघातः यस्य कर्मण उदयात्पर-
घातहेतवः, शरीरपुद्गलाः सर्पदंष्ट्रावृश्चिकपुच्छादिभवाः परशयाघाता वा
भवन्ति तत्परघातनाम् ॥ उच्छ्वासनमुच्छ्वासः यस्य कर्मण उदयेन जीव
उच्छ्वासनिःश्वासकायोत्पादनसमर्थः स्यात्तदुच्छ्वासनिःश्वासनाम् ॥ अयं
नामशब्दः सर्वत्राभिसंवध्यत इति ॥ १९४ ॥

तथा;—

आदाधुजोर्विहायगङ्गजुयलतस मुहुमणामं च ।
यज्जतसाहारणलुग थिरसुह मुहगं च आदेजं ॥ १९५ ॥
अथिरअसुहदुग्मगयाणादेजं दुस्सरं अजसकित्ती ।
सुस्सरजसकित्ती विय णिमिणं तित्थयरणामवादाळं १९६

आतपोघोतविहायोगतिपुगलग्रस्ताः सूक्ष्मनाम् च ।

पर्याप्तसाधारणयुगं स्थिरंशुभं सुभमं च आदेयं ॥ १९५ ॥

अस्थिराशुभदुर्भगा अनादेयं दुःस्वरमयशस्कीर्तिः ।

सुस्वरयशःकीर्तिरपि च निर्माणं तीर्थकृत्यं नाम ढाव-
त्त्वादंशद् ॥ १९६ ॥

टीका—आतपनमातपः यस्य कर्मसंकचस्योदयेन जीवशरीर आतपो
भवति तदातापननाम्, न च तस्याभावः सूर्यमंडलादिषु पृथिवीकायिष्-
तापोपलंभात् ॥ उद्योतनमुद्योतः यस्य कर्मसंकचस्योदयाज्जीवशरीर उद्योत

१ संस्कृतटीकाया सिद्धिगुस्तुके "विधिर्न" इत्यस्य छांदा "निदान"मिति
कृता । निर्माणकर्मणो विद्यातत्त्वात् "निर्माण"मिति छांदा कृतास्ति । इदमपि दृश्यम् ।

उत्पद्यते तदुद्योतनाम, न चास्याभावः चन्द्रनक्षत्रादिमंडलेषु सद्योतादिषु
च पृथिवीकायिकशरीराणामुद्योतदर्शनात् ॥ विहाय आकाशं विहायसि-
गतिर्विहायोगतिर्येषां कर्मस्कंधानामुदयेन जीवस्याकाशे गमनं तद्विहायोग-
तिनाम, ॥ चास्याभावो वितस्तिमात्रपादजीवप्रदेशैर्भूमिमक्काह्यसकलजीव-
प्रदेशानामाकाशे गमनोपलंभात्, तत् द्विविधं प्रशस्तविहायोगतिनामाप्रश-
स्तविहायोगतिभेदेन; यस्य कर्मण उदयेन सिंहकुंजरहंसवृषभादीनामिव
प्रशस्ता गतिर्भवति तत्प्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य कर्मण उदयेनोद्-
शृगालश्वादीनामिवप्रशस्ता गतिर्भवति तदप्रशस्तविहायोगतिनाम ॥ यस्य
कर्मण उदयेन जीवः स्थावरेपूत्ययते तत्स्थावरनामान्यथा स्यावराणाम-
भावः स्यात् । यस्य कर्मण उदयादन्यवाधाकरशरीरेपूत्ययते जीवस्तद्वादर-
नामान्यथाऽप्रतिहतशरीरा जीवाः स्युः ॥ यस्य कर्मण उदयेन सुश्रमेपूत्ययते
जीवस्तत् सुश्रमशरीरनिवर्तकं ॥ यदुदयादाहारादि षट्पर्याप्तिनिवृत्तिस्त-
त्पर्याप्तिनाम । तत् षड्विधं तद्यथा,—शरीरनामकर्मोदयात्पुद्गलविपाकिन-
आहारवर्णागतपुद्गलस्कंधाः समवेतानंतपरमाणुनिष्पादिता आत्मावष्टब्ध-
क्षेत्रस्थाः कर्मस्कंधसंबंधतो मूर्तीभूतमात्मानं समवेतत्वेन समाश्रयंति
तेषामागतानां पुद्गलस्कंधानां खलरसपर्यायैः परिणमनशक्तिराहारपर्याप्तिः ।
सा च नांतमुहूर्त्तमंतरेण समयेनैकेन जायते शरीरोपादानात्प्रथमसमयादार-
भ्यांतमुहूर्त्तेनाहारपर्याप्तिर्निष्पाद्यते खलमात्रं तिलखलोपमास्थ्यादिस्थिराव-
यवैस्तिलतेलसमानं रसमात्रं रसरुधिरवसाशुकादिद्रव्यं तद्वयवपरिणमन-
शक्तिर्निष्पात्तिः शरीरपर्याप्तिः साहारपर्याप्तिः पश्चादंतमुहूर्त्तेन निष्पद्यते ।
योग्यदेशस्थितरूपादिविशिष्टार्थग्रहणशक्तेर्निष्पात्तिरिन्द्रियपर्याप्तिः सापि
ततः पश्चादंतमुहूर्त्तदुपजायते न चेंद्रियनिष्पत्तौ सत्यामपि तस्मिन्क्षणे
चाह्यार्थज्ञानमुत्पद्यते तदा तदुपकरणाभावात् । उच्छ्वासनिःसरणशक्तेर्निष्प-
त्तिरानपानपर्याप्तिरेषापि तदंतमुहूर्त्तकाले समतीति भवति । भाषावर्णाया-
श्चतुर्विधभाषाकारपरिणमनशक्तेः परिसमाप्तिर्भाषापर्याप्तिरेषापि पश्चादंत-

मुहूर्त्तादिपञ्चायते । मनोवर्गणाभिनिष्पन्नद्रव्यमनोवृष्टंभेदानुभूतार्थस्मरण-
शक्तेरुत्पत्तिर्मनःपर्याप्तिः । प्रारंभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासां सत्वा-
भ्युपगमाभिष्पत्तिस्तु पुनः क्रमणैतासामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
प्राणयोरभेदो यत् आहारादिशक्तीनां निष्पत्तिः पर्याप्तिः प्राणः प्रोक्तः ।
प्राणः । षड्विधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम् ॥ शरीरनामकर्मोदयाभिर्वर्त्य-
मानं शरीरमेकात्मोपभोगकारणं यतो भवति तत्प्रत्येकशरीरनाम् । बहुनामा-
त्मनामुपभोगहेतुत्वेन साधारणशरीरं यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम् । यस्य
कर्मण उदयात् रसरुधिरमेवमज्जास्थिमांसशुक्राणां सप्तधातूनां स्थिरत्वं भवति
तत्स्थिरनाम् । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तदस्थिर-
नाम् । यदुदयादङ्गोपाङ्गनामकर्मजनितानामङ्गानामुपाङ्गानां च रमणीयत्वं
तच्छुभनाम्, तद्विपरीतमशुभनाम् । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभवं
सौभाग्यं भवति तत्सुभनाम् । यदुदयाद्रूपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकरस्तदुर्भ-
गनाम् । चक्षुर्दो नामक्षेत्रस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मणः उदयेनादेयत्वं
प्रभोपेतशरीरं भवति तदादेयनाम् । यदुदयादनादेयत्वं निष्प्रमशरीरं तदना-
देयनाम्, अथवा यदुदयादादेयवाच्यं तदादेयं विपरीतमनादेयमिति ।
शोभनः स्वरः मधुरस्वरः यस्योदयात्सुस्वरत्वं मनोऽस्वरनिर्वर्त्तनं भवति
तत्सुस्वरनाम् । यदुदयात् दुःस्वरताऽमनोऽस्वरनिर्वर्त्तनं तत् दुःस्वरनाम् ।
पुण्यगुणाख्यापनकरणं यशःकीर्तिनाम्, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूतानां
च ख्यापनं भवति तद्यशःकीर्त्तनं नाम । तत्प्रत्यनीकमपरमयशस्कीर्तिनाम्
यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूतानां चाप्यगुणानां ख्यापनं तदयशस्कीर्तिनाम् ।
नियतं मानं निमानं तत् द्विविधं प्रमाणनिमानं स्थाननिमानं चेति यस्य
कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतस्तन्निमाननाम्, अन्यथा कर्णनयन-
नासिकादीनां स्वजातिप्रतिरूपणमात्मनः स्थानेन प्रमाणेन च नियमो न
स्यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्हत्यं त्रैलोक्यपूजाहेतुर्भवति तत्परमो-
त्कृष्टं तीर्थकरनाम् । एवं पिण्डप्रकृतीनां द्वाचत्वारिंशचाग्न एवैकापेक्षया
विनवतिर्वा भेदा भवन्तीति ॥ १९५—१९६ ॥

गोत्रप्रकृतिभेदमंतरायप्रकृतिभेदं चाह;—

उच्चाणिच्चागोर्दं दाणं लाभंतराय मोगो य ।

परिमोगो विरियं चैव अंतरायं च पंचविहं ॥ १९७ ॥

उच्चैर्नीचैर्गोत्रं दानं लाभान्तरायो मोगश्च ।

परिमोगो वीर्यं चैव अंतरायश्च पंचविधः ॥ १९७ ॥

टीका—गोत्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं । यदु-
दयाल्लोकपूजितेषु कुलेषु जन्म तदुच्चैर्गोत्रं, यदुदयाद्गर्हितेषु कुलेषु जन्म
तन्नीचैर्गोत्रं ॥ अंतरायशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनुग्रहार्थं स्वस्याति-
सर्गोदानं तस्यांतरायः दातृदेयादीनामंतरायो दानान्तरायः, । लाभः
समीक्षितवस्तु तस्यांतरायो लाभान्तरायः, सकृद्भुज्यते मोगस्तस्यांतरायो
मोगान्तरायः, पुनर्भुज्यते परिमोगस्तस्यांतरायः परिमोगान्तरायः, वीर्यः
शक्तिरुत्साहस्तस्यांतरायोवीर्यानंतरायः । दानादिपरिणामव्याघातहेतुत्वात्
तद्व्यपदेशः । यदुदयाद्गतुकामोऽपि न ददाति, लब्धुकामोऽपि न लभते,
भोक्तुमिच्छन्नपि न भुंक्ते, उपभोक्तुमभिर्वाञ्छन्नपि न परिभुंक्ते, उत्सहितुका-
मोऽपि नोत्सहते । इत्येवमंतरायः पंचविधो भवति उत्तरप्रकृतिभेदेन ॥ १९७ ॥

एवमुत्तरप्रकृतिभेदोष्टचत्वारिंशच्छतं भवति ॥

प्रकृतिस्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह;—

सयअडयालपर्ईणं बंधं गच्छंति वीसअहियसयं ।

सत्त्वे मिच्छादिद्वी बंधादि नाहारतित्थयरा ॥ १९८ ॥

शताष्टचत्वारिंशत्प्रकृतीनां बंधं गच्छंति विंशत्याधिकशतं ।

सर्वा मिथ्यादृष्टिः बध्नाति नाहारतीर्थकराः ॥ १९८ ॥

टीका—अष्टचत्वारिंशच्छतप्रकृतीनां मध्ये शतं विंशत्युत्तरं बंधप्रकृ-
तयो भवन्ति, अष्टाविंशतिरबंधप्रकृतयः । पंच शरीरबंधनानि पंच शरीरसं-

मुहूर्ताद्विपजायते । मनोवर्गणामिनिष्पन्नद्रव्यमनोवष्टंभभेदानुभूतार्थस्मरण-
शक्तेरुत्पत्तिर्मनःपर्याप्तिः । प्रारंभोऽक्रमेण जन्मसमयादारभ्य तासां सत्वा-
भ्युपगमनिष्पत्तिस्तु पुनः क्रमणैतासामनिष्पत्तिरपर्याप्तिः । न च पर्याप्ति-
प्राणयोरभेदो यत् आहारादिशक्तीनां निष्पत्तिः पर्याप्तिः प्राणः योभिरात्मेति
प्राणः । पट्टिधपर्याप्तिहेतुर्यत्कर्मतत्पर्याप्तिनाम् ॥ शरीरनामकर्मोदयानिर्वर्त्य-
मानं शरीरमेकात्मोपभोगकारणं यतो भवति तत्प्रत्येकशरीरनाम् । बहूनामा-
त्मनामुपभोगहेतुत्वेन साधारणशरीरं यतो भवति तत्साधारणशरीरनाम् । यस्य
कर्मण उदयात् रसरुधिरमेदमज्जास्थिमांसशुक्राणां सप्तधातूनां स्थिरत्वं भवति
तत्स्थिरनाम् । यदुदयादेतेषामस्थिरत्वमुत्तरोत्तरपरिणामो भवति तदस्थिर-
नाम् । यदुदयाद्वर्गोपांगनामकर्मजानितानामांगानामुपांगानां च रमणीयत्वं
तच्छुभनाम्, तद्विपरीतमशुभनाम् । यदुदयात्स्त्रीपुंसयोरन्योन्यप्रीतिप्रभव
सौभाग्यं भवति तत्सुभगनाम् । यदुदयाद्रूपादिगुणोपेतोऽप्यप्रीतिकरस्तदुर्म-
गनाम् । चशब्दो नामशब्दस्य समुच्चयार्थः । यस्य कर्मणः उदयेनादेयत्वं
प्रभोपेतशरीरं भवति तदादेयनाम् । यदुदयादनादेयत्वं निष्प्रभशरीरं तदना-
देयनाम्, अथवा यदुदयादादेयवाच्यं तदादेयं विपरीतमनादेयमिति ।
शोभनः स्वरः मधुरस्वरः यस्योदयात्सुस्वरत्वं मनोऽस्वरनिर्वर्तनं भवति
तत्सुस्वरनाम् । यदुदयात् दुःस्वरताऽमनोऽस्वरनिर्वर्तनं तत् दुःस्वरनाम् ।
पुण्यगुणारूपापनकरणं यशःकीर्तिनाम्, अथवा यस्य कर्मण उदयात्सद्भूतानां
च रूपापनं भवति तद्यशःकीर्तनं नाम । तत्प्रत्यनीकमपरमयशःकीर्तिनाम्
यदुदयात्सद्भूतानामसद्भूतानां चाप्यगुणानां रूपापनं तदयशःकीर्तिनाम् ।
नियतं मानं निमानं तत् द्विविधं प्रमाणनिमानं स्थाननिमानं चेति यस्य
कर्मण उदयेन द्वे अपि निमाने भवतस्तन्निमाननाम्, अन्यथा कर्णनयन-
नासिकादीनां स्वजातिप्रतिरूपणमात्मनः स्थानेन प्रमाणेन च नियमो ॥
स्यात् । यस्य कर्मण उदयेन परममार्हत्यं त्रैलोक्यपूजाहेतुर्भवति तत्परमो-
त्कृष्टं तीर्थकरनाम् । एवं पिंडप्रकृतीनां द्वाचत्वारिंशन्नाम् एकैकापेक्षया
त्रिनवतिर्वा भेदा भवन्तीति ॥ १९५—१९६ ॥

गोत्रप्रकृतिभेदमंतरायप्रकृतिभेदं चाह;—

उच्चाणिश्चाग्रेदं दाणं लाभंतराय भोगो य ।

परिभोगो विरियं चैव अंतरायं च पंचविहं ॥ १९७ ॥

उच्चैर्नीचैर्गोत्रं दानं लाभंतरायो भोगश्च ।

परिभोगो वीर्यं चैव अंतरायश्च पंचविधः ॥ १९७ ॥

टीका—गोत्रशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते; उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रं । यदु-
दयाहोऽप्युजितेषु कुलेषु जन्म तदुच्चैर्गोत्रं, यदुदयाद्वर्हितेषु कुलेषु जन्म
तन्नीचैर्गोत्रं ॥ अंतरायशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते अनुग्रहार्थं स्वस्याति-
सर्गोदानं तस्यांतरायः दातृदेयादीनामंतरायो दानंतरायः, । लाभः
समीक्षितवस्तु तस्यांतरायो लाभंतरायः, सकृद्भुज्यते भोगस्तस्यांतरायो
भोगंतरायः, पुनर्भुज्यते परिभोगस्तस्यांतरायः परिभोगंतरायः, वीर्यः
शक्तिरुत्साहस्तस्यांतरायोवीर्यंतरायः । दानादिपरिणामव्याघातहेतुत्वात्
तद्रूपपदेशः । यदुदयादातुकामोऽपि न ददाति, लब्धुकामोऽपि न लभते,
भोक्तुमिच्छन्नपि न भुंक्ते, उपभोक्तुममिच्छन्नपि न परिभुंक्ते, उत्सहितुका-
मोऽपि नोत्सहते । इत्येवमंतरायः पंचविधो भवति उत्तरप्रकृतिभेदेन ॥ १९७ ॥

एवमुत्तरप्रकृतिभेदोऽष्टचत्वारिंशच्छतं भवति ॥

प्रकृतिस्वामित्वं प्रतिपादयन्नाह;—

सयअडयालपईणं बंधं गच्छंति वीसअहियसयं ।

सब्बे मिच्छादेही बंधदि नाहारत्तिथयरा ॥ १९८ ॥

शताष्टचत्वारिंशत्प्रकृतीनां बंधं गच्छंति विंशत्यधिकशतं ।

सर्वा मिथ्यादृष्टिः बध्नाति नाहारतीर्थकराः ॥ १९८ ॥

टीका—अष्टचत्वारिंशच्छतप्रकृतीनां मध्ये शतं विंशत्युत्तरं बंधप्रकृ-
तयो भवति, अष्टाविंशतिरबंधप्रकृतयः । पंच शरीरबंधनानि पंच शरीरसं-

घातानि चत्वारो वर्णाः चत्वारो रसाः एको गंधः सप्त स्पर्शा सम्यक्त्वस-
म्यङ्गिभ्यास्त्वे द्वे इत्येवमष्टाविंशतिः । एताभ्यः शेषाणां प्रकृतीनामाहारद्वय-
तीर्थकररहितानां सप्तदशाधिकं शतं मिथ्यादृष्टिर्वन्नाति । एतासां मिथ्यादृ-
ष्टिःस्वामीति । तीर्थकरं सम्यक्त्वेन आहारद्वयं च संयमेनातो न मिथ्यादृष्टि-
र्वन्नाति, आहारकाहारकांगोपांगतीर्थकरनामानीति ॥ १९८ ॥

सासादनादीनां बंधप्रकृतीः प्रतिपादयन्नाह;—

षज्जिय तेदालीसं तेवण्णं चेव पंचवण्णं च ।

बंधइ सम्पादिह्ठी हु सायओ संजदो तथा चेव ॥ १९९ ॥

वर्जयित्वा त्रिचत्वारिंशत् त्रिपंचाशत् चेव पंचपंचाशत् ।

बध्नाति सम्यग्दृष्टिस्तु धावकः संयतस्तथाचैव ॥ १९९ ॥

टीका—चण्डेन सूचिताः सासादनसम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्ट्योर्वंधप्रकृती-
स्तावन्निरूपयामः—मिथ्यात्वनपुंसकवेदनरकायुर्नरकगत्येकद्वित्रिचतुरिन्द्रिय-
जातिबुद्धिसंस्थानासंप्राप्तासृपाटिकासंहनननरकगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यात्परधावर-
सुष्मापर्याप्तकसाधारणशरीरसंज्ञकाः षोडश प्रकृतीस्त्यक्त्वा शेषा मिथ्यादृ-
ष्टिवंधप्रकृतीरेकोत्तरशतं सासादनसम्यग्दृष्टिर्वन्नातीति । सम्यङ्मिथ्यादृष्टिःसम्य-
ग्दृष्टिवंधप्रकृतीस्तीर्थकरदेवमनुष्यायुराहिताश्चतुः सप्ततिसंख्याका बध्नातीति,
निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्थानगृह्यनंतानुबंधिकोधमानमायालोभमर्षादित्ये-
गायुस्तिर्यग्गतिमध्यमचतुः संस्थानमध्यमचतुः संहननतिर्यग्गतिप्रायोग्या-
नुपूर्व्योद्योताप्रशस्तविहायोगतिः दुर्भगदुःस्वरानादेयनीचैर्गोत्रसंज्ञकाः पंच-
विंशतिप्रकृतीः परिहृत्य तीर्थकरसहिताः सासादनबंधप्रकृतीर्वासप्तसप्त-
तिरसंयतसम्यग्दृष्टिर्वन्नाति । अप्रत्याख्यानावरणकोधमानमायालोभमनुष्य-
गत्यौदारिकशरीरांगोपांगमनुष्यायुर्व्रजर्षमनाराचसंहननमनुष्यगतिप्रायोग्या-
नुपूर्व्यनाम्नी दशप्रकृतीः परिहृत्य शेषा असंयतसम्यग्दृष्टिवंधप्रकृतीस्त्रिपंचा-
शदहिततीर्थकराहारद्वयसहितमिथ्यादृष्टिप्रकृतीर्वा सप्तषट्संज्ञकाः संयता-

संयतो वध्नाति । श्रत्याख्यानावरणकोधमानमायालोभसंज्ञकाश्चतस्रः प्रकृतीः
परिहृत्य शेषाः संयतासंयतबंधप्रकृतीः पंचपंचाशद्वाहितमिध्याहाष्टिवंधप्रकृ-
तीर्वा तीर्थकराहारद्वयबंधसहिताः पंचपाष्टिप्रकृतीः प्रमत्तसंयतो वध्नाति ।
तथा तेनैव प्रकारेणाप्रमत्तादीनां बंधप्रकृतयो द्रष्टव्यास्तथाया असदेयारति-
शोकास्थिराशुभायशस्फीर्तिसंज्ञकाः षट् प्रकृतीः परिहृत्य शेषा अप्रमत्तो
वध्नातीति । अप्रमत्तप्रकृतीस्यक्तदेवायुः प्रकृतीरष्टापंचाशत्संज्ञका अपूर्वकरणो
वध्नातीति । ता एव निद्राप्रचलारहिताः षट्पंचाशत्प्रकृतीः स एवापूर्वकर-
णसंख्यातमागेषु वध्नाति तत ऊर्ध्वं संख्येयभागे पंचेन्द्रियजातिवैक्रियिका-
हारतैजसकर्मणशरीरसमचतुरस्रसंस्थानवैक्रियकाहारकशरीरोगोपागवर्णगंध-
रसस्पर्शदेवगतिदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुल्लूपात्परघातोच्छ्वासविहायो-
गतित्रसबादपर्याप्तकप्रत्येकशरीरस्थिरसुभगसुस्वरादेयनिर्माणतीर्थकराख्याः
प्रकृतीः परिहृत्य शेषाः षड्विंशतिप्रकृतीः स एवापूर्वकरणो वध्नाति ततोऽनि-
वृत्तिप्रथमभागे ता एव प्रकृतीर्हास्यरतिमयजुगुप्सारहिता द्वाविंशतिसंख्याका
वध्नाति, अनिवृत्तिवादरस्तत ऊर्ध्वं पुंवेदरहिता एकविंशतिप्रकृतीरनिवृत्ति-
द्वितीयभागे वध्नाति ततः संज्वलनकोपरहिता विंशतिप्रकृतीस्तृतीयभागे
वध्नाति ततः संज्वलनमानरहिता एकोनविंशतिप्रकृतीश्चतुर्थभागे वध्नाति तत
ऊर्ध्वं मायारहिता अष्टादशप्रकृतीः पंचमभागे वध्नाति । तत ऊर्ध्वं ता एव
लोभरहिताः सप्तदशप्रकृतीः सुप्तसांपरायो वध्नाति, ज्ञानांतरायदशकदर्शन-
चतुष्कोच्चेर्गोत्रयशः कीर्तिषोडशप्रकृतीर्मुस्त्वेकं सदेयं द्वितीयभागे सुप्तसां-
परायो वध्नाति, तत ऊर्ध्वं सातवेदनीयाख्यामेकां प्रकृतिमुपशान्तकपायशी-
णकपाययोगिकेवालिनी वध्नाति । अयोगकेवली अवंधको न किंचित्कर्म
वध्नातीति ॥ १९९ ॥

ध्याख्यातः प्रकृतिबंधविकल्पः, इदानीं स्थितिबंधविकल्पो वक्तव्यः, सा-
च स्थितिर्द्विविधोत्कृष्टा जघन्या च; तत्र यासां कर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टा

स्थितिः समाना तत्रिदेशार्थमुच्यते,—

तिष्ठं खलु पट्टमाणं उक्कस्सं अंतराययस्सेव ।
तीसं कोट्टाकोट्टी सायरणामाणमेव हिदी ॥ २०० ॥

प्रयाणां खलु प्रयमानां उक्कृष्टं अंतरायस्यैव ।
त्रिंशद् कोटीकोट्यः सागरनाम्नामेव स्थितिः ॥ २०० ॥

टीका—प्रयाणां प्रयमानां ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयानां सामी-
प्यात्साहचर्याद्वा सर्वेषां प्रथमत्वमंतरायस्य च उक्कृष्टा स्थितिः सागरनाम्नां
त्रिंशत्कोटीकोट्यो नाधिकाः । पञ्चानां ज्ञानावरणीयानां नवानां दर्शना-
वरणीयानां सातवेदनीयस्यासातवेदनीयस्य पञ्चांतरायमाणां चोक्कृष्टः स्थिति-
बंधः स्फुटं त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः । एत कर्मरूपपुद्गला एतावता कालेन
कर्मस्वरूपाभावे क्षयमुपवर्जंतीति ॥ २०० ॥

तथाः—

मोहस्स सत्तरिं खलु बीसं णामस्स चेव गोदस्स ।
तेतीसमाउगाणं उवमाओ सायरणं तु ॥ २०१ ॥

मोहस्य सप्ततिः खलु विंशतिः नामशेव गोत्रस्य ।
अथत्रिंशद् आयुष उपमाः सागराणां तु ॥ २०१ ॥

टीका—मोहस्य मिथ्यात्वस्य सागरोपमानां कोटीकोटीनां सप्ततिरु-
क्कृष्टा स्थितिः, नामगोत्रयोः कर्मणोरुक्कृष्टस्थितिः सागराणां कोटीकोटीनां
विंशतिः पूर्वोक्तेन सागरनाम्नां कोटीकोटी इत्यनेन संबन्धः । आयुषः पुनः
कोटीकोटीशब्दो नास्तीति संबन्धस्तथानभिधानादगमे इत्यतः सागराणां नैव
संबन्धः । कुतः पुनः सागरोपमपहणादायुष उक्कृष्टस्थितिः उपमा सागराणां
अथत्रिंशत्स्थितेः सागरेष्वयस्त्रिंशद्विरूपया । तुशब्दः सर्वविशेषणसंग्रहार्थ-

स्तपथा, सातवेदनीयस्त्रीवेदमनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यनाम्नामुत्कृष्टा स्थिति-
 दर्शसागरोपमकोटीकोट्यः, षोडशकपायाणामुत्कृष्टः स्थितिबंधश्चत्वारिंश-
 त्कोटीकोट्यः सागराणां, पुंवेदहास्यरतिदेवगतिसमचतुरस्रसंस्थानवत्पर्यभ-
 नाराचसंहननदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यप्रशस्तविहायोगतिस्थिरसुभगशुभरवरा-
 देययदाः कीर्तिरुच्चैर्गोत्राणामुत्कृष्टः स्थितिबंधः दशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 नपुंसकवेदारतिशोकमयजुगुप्सानरकगतितिर्यग्गत्यकेंद्रियपंचेंद्रियजात्यौद्वा-
 रिकवैकिपिकृतेजसकामीणशरीरहृदसंस्थानौद्गारिकवैकिपिकांगोपां-गासंप्रा-
 षासूपाटिकामंहननवर्णरसगंधस्पर्शनरकगतितिर्यग्गतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघु-
 पपातपरपातोच्छ्वासातपोयोताप्रशस्ताविहायोगतित्रसंस्थावरवादापर्याप्तप्रत्ये-
 कशरीरास्थिराशुभद्रुर्भगदुःस्वरानादेयायशस्कीर्तिनाम्ना नीचैर्गोत्राणामु-
 त्कृष्टः स्थितिबंधो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यो नरकदेवायुषोऽय-
 ध्विंशत्सागरोपमाण्युत्कृष्टास्थितिः, तिर्यग्नुप्यायुष उत्कृष्टा स्थितिर्छाणि
 पत्न्योपमानि द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिवामनसंस्थानकीलकसंहन-
 नसूक्ष्मापर्याप्तसाधारणनाम्नामुत्कृष्टस्थितिः अष्टादशसागरोपमकोटीकोट्यः,
 आहारशरीरांगोपांगतीर्थकरनाम्नामुत्कृष्टा स्थितिः अंतःकोटीकोट्यः न्यग्रो-
 धसंस्थाननाराचसंहननयोरुत्कृष्टस्थितिश्चतुर्दशसागरोपमकोटीकोट्यः, कब्ज-
 संस्थानार्द्धनाराचसंहननयोरुत्कृष्टा स्थितिः षोडशसागरोपमकोटी-
 कोट्यः । सर्वत्र यावत्स्थः सागरोपमकोटीकोट्यस्तावति वर्षशता-
 न्यावाधाकर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः, येषां तु अंतःकोटीकोट्यः स्थिति-
 स्तेषामर्मुहूर्त आवाधा, आयुषः पूर्वकोटीत्रिभाग उत्कृष्टावाधा आवाधानां
 कर्मस्थितिः कर्मस्थितिकर्मनिषेधक इति इयं संज्ञिपंचेंद्रियस्योत्कृष्टा स्थिति-
 रेंकेंद्रियस्य पुनर्मिथ्यात्वस्योत्कृष्टः स्थितिबंध एकं सागरोपमं ।
 कपायाणां सप्त चत्वारो भागा ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायसातवेदनीयानामु-
 त्कृष्टः स्थितिबंधः सागरोपमस्य त्रयः सप्त भागाः; नामगोत्रकपायाणां सागरोप-
 मस्य द्वौ सप्तमागौ । एवं शेषाणां त्रैराशिककर्मणैकेंद्रियस्योत्कृष्टा स्थितिः

साध्या, तस्याः संहष्टिरेवं

१	४	३	२
	७	७	७

एवं द्वीन्द्रियाद्यसं-

क्षिपंचेन्द्रियपर्यतानामुत्कृष्टा स्थितिः साध्या । द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वस्योत्कृष्टा स्थितिः पंचविंशतिः सायरोपमाणां, त्रीन्द्रियस्य पंचाशत्, चतुरिन्द्रियस्य शतं असंक्षिपंचेन्द्रियस्य सहस्रं । तद्विभागेनैव शेषकर्मणामप्युत्कृष्टा स्थितिः साध्या त्रैराशिकक्रमेण । तेषां संहष्टयः ।

२५		१०० ७४ ४४			द्वीन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीनां			
१००	४००				५० २०० १५० १००			
१०००	७				७ ७ ७			
त्रीन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीनां		४०००	३०००		३००	२००	चतुरिन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीनां	
		७	७		७	७		
दीनां असंक्षि				२०००	पंचेन्द्रियस्य मिथ्यात्वादीनां			

मुत्कृष्टः स्थितिबंधः । सर्वत्र चान्यः संख्यातभाग एव आवाधा इति ॥ २०१ ॥

उत्कृष्टस्थितिबंधं प्रतिपाद्य जघन्यस्थितिबंधं प्रतिपादयन्नाह—

वारस य वेदणीए णामागोदाणमहुय मुहुत्ता ।
भिण्णमुहुत्तं तु ठिदी जहण्णं सेस पंचण्हं ॥ २०२ ॥

द्वादश च वेदनीयस्य नामगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः ।

भिजमुहूर्तं तु स्थितिः जघन्या शेषाणां पंचानां ॥ २०२ ॥

टीका—वेदनीयस्य कर्मणो जघन्या स्थितिः द्वादश मुहूर्ताः, नाम-
गोत्रयोः कर्मणोरष्टौ मुहूर्ताः जघन्या स्थितिः । शेषाणां पुनः पंचानां ज्ञाना-
वरणदर्शनावरणमोहनीयायुर्तरायाणां जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्तमात्रेति च ॥
जघन्यस्थितेर्विशेषं प्रतिपादयन्नाह,—पंचज्ञानावरणचतुर्दर्शनावरणशोभसं-
वृद्धनपंचांतगयाणां जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्ता सातवेदस्य द्वादशमुहूर्ता यदाः

कर्तुर्युच्चगोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः क्रोधसंज्वलनस्य द्वौ मासौ मानसंज्वलनस्यैक-
मासः मायासंज्वलनस्यार्द्धमासः पुरुषवेदस्याष्टौ संवत्सराः निद्रानिद्राप्रचला-
प्रचलास्त्यानगूढनिद्राप्रचलाऽसातवेदनीयानां सागरोपमस्य त्रयः सप्तभागाः
पल्योपमासंख्यातभागहीनाः । मिथ्यात्वस्य सागरोपमस्य सप्तदशभागाः
पल्योपमासंख्यातभागहीना अनंतानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानानां सागरो-
पमस्य चत्वारः सप्तभागाः पल्योपमासंख्यातभागहीना अष्टानां नोकपायाणां
सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ नरकदेवार्युपादशव-
र्षसहस्राणि तिर्यङ्नुष्यायुपोरंतमुहूर्तः नरकगतिवैक्रियिकशरीरांगोपांगदेवग-
तिप्रायोग्यानुपूर्व्याणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ
आहाराहारांगोपांगतीर्थकराणां सागरोपमाणां कोटीकोट्योऽस्तः कोटीकोटी
शेषाणां सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्यातभागहीनौ । सर्वत्र
जघन्या स्थितिरिति संबंधनीया । सर्वत्र चांतमुहूर्तमावाधा आवाधो नाम
कर्मस्थितिः कर्मनिषेधकः । सर्वोऽयं जघन्यस्थितिबंधः सामान्यापेक्षया
संज्ञिपंचेंद्रियस्यैकेंद्रियर्द्धाद्रियत्रीन्द्रियचतुरिंद्रियासंज्ञिपंचेंद्रियाणां सर्वक-
र्मणां जघन्यस्थितिबंधः य एवोत्कृष्ट उक्तः स एव पल्योपमासंख्यातभाग-
हीनो द्रष्टव्य इति ॥ २०२ ॥

अनुभागबंधं निरूपयन्नाहः—

कर्मणं जी दु रसो अज्ज्ञवसाणजनिद् सुह असुहो वा
बंधो सो अणुमागो पदेसबंधो इमो होइ ॥ २०३ ॥

कर्मणां यस्तु रस अध्यवसानजनितः शुभोऽशुभो वा ।

बंधः सः अनुभागः प्रदेशबंधः अयं भवति ॥ २०३ ॥

टीका—कर्मणां ज्ञानावरणादीनां यस्तु रसः सोऽनुभवोऽध्यवसानैः परि-
णामैर्जनितः क्रोधमानमायालोभतीवादिपरिणामभावतः शुभः सुखदः अशुभः
असुखदः वा विकल्पार्थः सोऽनुभागबंधः । यथा अजागोमाहिष्यादीनांक्षीण-
तीव्रमंदादिभावेन रसविशेषस्तथा कर्मपुद्गलानां तीवादिभावेन स्वगतसाम-

श्र्यविशेषः शुभोऽशुभो वा यः सोऽनुभागबंधः । शुभपरिणामानां प्रकर्षभावा-
 च्छुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोऽनुभवोऽशुभप्रकृतीनां निकृष्टः अशुभपरिणामानां
 प्रकृष्टभावादशुभप्रकृतीनां प्रकृष्टोऽनुभवः शुभप्रकृतीनां निकृष्टः ।
 स एवं प्रकृतिवशादुपपन्नो रसविशेषः द्विधा प्रवर्तते स्वमुखेन परमुखेन
 चैवं सर्वासां मूलप्रकृतीनां स्वमुखेनैवानुभवः उत्तरप्रकृतीनां तुल्यजातीनां परमुखे
 नापि आयुर्दर्शनचारित्र्यमोहबन्ध्यानां, न हि नरकायुर्मतेन तिर्यगायुर्मनुष्या-
 युर्वा विपच्यते नापि दर्शनमोहध्वारित्र्यमोहमुखेन चारित्र्यमोहो वा दर्शनमो
 हमुखेनेति । तथा देशपातिसर्वपातिभेदेनानुभागो द्विविधः, देशं घातयतीति
 देशपाती सर्वं घातयतीति सर्वपाती । निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानगृद्धिप्र-
 चलानिद्राः चतुःसंज्वलनबन्ध्यां द्वादश कपाया मिथ्यास्वादीनां विंशतिप्रकृती-
 नामनुभागः सर्वपाती ज्ञानादिगुणं सर्वं घातयतीति वनदाह इव । मतिज्ञानश्रुत-
 ज्ञानावधिज्ञानमनःपर्ययज्ज्ञानावरणपंचांतरायसंज्वलनक्रोधमानमायालोभनव-
 नोकपायाणामुत्कृष्टानुभागबंधः सर्वपाती वा जघन्यो देशपाती साता-
 सातचतुरायुः सर्वनामप्रकृत्युच्चैर्नाचिर्गोत्राणामुत्कृष्टायनुभागबंधः पातिनां
 प्रतिभागो देशपाती पातिविनाशे स्वकार्यकरणसामर्थ्याभावात् एता
 अघातिप्रकृतयः पुण्यपापसंज्ञाः शेषाः पुनः पूर्वोक्ता पातिसंज्ञाः पापा भवं-
 तीति । अशुभप्रकृतीनां चत्वारि स्थानानि निर्वकाजीरविषकालकृष्टानीति,
 शुभप्रकृतीनां च चत्वारि स्थानानि गुडसंदशर्करामृतानीति । मोहनीयांत-
 रायवर्जितानां पञ्चां कर्मणामुत्कृष्टानुभागबंधः चतुःस्थानिको जघन्यानु-
 भागबंधो द्विस्थानिकः शेषः द्वित्रिचतुःस्थानिकः, मोहनीयांतराययोः उत्कृ-
 ष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभागबंध एकस्थानिकः शेषा एकद्वि-
 त्रिचतुःस्थानिकाः । चतुर्ज्ञानावरणत्रिदर्शनावरणपुंवेदचतुःसंज्वलनपंचा-
 तरायाणां सप्तदशप्रकृतीनामुत्कृष्टानुभागबंधश्चतुःस्थानिको जघन्यानुभाग-
 बंध एकस्थानिकः । शेषाः सर्वेऽपि केवलज्ञानावरणसातासातमिथ्यात्वद्वा-
 दशकपायाऽनोकपायचतुरायुःसर्वनामप्रकृत्युच्चैर्नाचिर्गोत्राणामुत्कृष्टानुभागबंध-

धञ्चतुःस्थानिक जपन्यो द्विस्थानिकः शेषो द्वित्रिचतुः स्थानिकः ।
धातिनामेकस्थानं नास्ति । पुंवेदरहितानां नोकपायाणामेकस्थानं नास्ति
निव्वदेकस्थानं कांजीरवत् द्विस्थानं विषवत् त्रिस्थानं कालकूटवत् चतुः
स्थानं अशुभप्रकृतीनामेतत् । गुडवदेकस्थानं संढवत् द्विस्थानं शर्करावत्
त्रिस्थानं अमृतवत् चतुः स्थानं शुभप्रकृतीनामेतदिति । पञ्चशरीरपदसंस्था-
नञ्यंगोपांगपदसंहननपञ्चवर्णद्विगंधपञ्चरसाष्टस्पर्शगुणलघूपघातपरघातातपो-
द्योतनिमानप्रत्येकसाधारणस्थिरास्थिरशुभाशुभा एता प्रकृतयः पुद्गलवि-
पाकाः पुद्गलपरिणामिन्यो यत इति चत्वार्यायूषि भवविपाकानि भवधारण-
त्वाच्चत्वार्यानुपूर्व्याणि क्षेत्रविपाकानि क्षेत्रमाश्रित्य फलदानात् । शेषास्तु
प्रकृतयो जीवविपाका जीवपरिणामनिमित्तत्वात् इति ॥ २०३ ॥

अनुमागवंधं व्याख्याय प्रदेशबंधं प्रतिपादयन्नाह;—

सुद्धमे जोगविसेसेण एगखेत्तावगाढठिदियाणं ।

एकेके दु पदेसे कम्मपदेसा अणंता दु ॥ २०४ ॥

सूक्ष्मा योगविशेषात् एकक्षेत्रावगाढस्थिताः ।

एकैकस्मिन् ॥ प्रदेशे कर्मप्रदेशा अनंतास्तु ॥ २०४ ॥

टीका—सुद्धमे सूक्ष्माः न स्थूलाः ओगविसेसेण योगविशेषेण मनोव-
चनकायविशिष्टव्यापारात् एकसेतोवगाढ एकक्षेत्रावगाहिनो न क्षेत्रांतराव-
गाहिनः यस्मिन्नेवात्मा कर्मादानरतस्ततः परस्मिन् क्षेत्रे ये पुद्गलास्ते इति
ठिदियाणं स्थिताः न गच्छंतः एकेके दु पदेसे सर्वात्मप्रदेशेषु कम्मपदेसा
कर्मप्रदेशाः ज्ञानवरणादिनिमित्तपरमाणवः अणंता ॥ अनंतास्तु । सूक्ष्मग्र-
हण ग्रहणयोग्यपुद्गलस्वभावानुवर्णनार्थं कर्णग्रहणयोग्याः पुद्गलाः सूक्ष्माः न
स्थूलाः, एकक्षेत्रावगाहवचनं क्षेत्रांतरनिवृत्त्यर्थं एकक्षेत्रे कर्मादानशक्तियुक्त-
जीवसहचरितप्रदेशे अवगाहो येषां एकक्षेत्रावगाहः, स्थिता इति क्रियांत-
रनिवृत्त्यर्थं स्थिता न गच्छंतः, एकैकप्रदेशे इत्यत्र वीप्सानिर्देशेन सर्वात्मप्रदे-
शसंग्रहः कृतस्तेनाधारनिर्देशः कृतस्तेनेकप्रदेशादिषु न कर्मप्रदेशाः प्रवर्तते

क तर्हि ऊर्ध्वमधः स्थितारित्येकच सर्वेष्व्वात्मप्रदेशेषु व्याप्य स्थिता इति । कर्मग्रहणं सर्वकर्मप्रकृतिसंग्रहार्थं अनेनोपादानहेतुसंग्रहः कृतः, प्रदेशा इति पुद्गलग्रहणं तेनाकाशादिप्रदेशनिवृत्तिः । अनन्तानन्त इति परिमाणः अनन्तर-व्यपोहार्य, तु शब्दः अनुक्तसर्वविशेषसंग्रहार्थं, न संख्येया न चासंख्येयाः नाप्य-नन्तास्ते पुद्गलस्कंधाः किं तु अभव्यान्तगुणाः सिद्धान्तभागप्रमिताः घना-गुलस्य संख्येयभागावगाहिनः एकद्वित्रिचतुः समयस्थितिकाः पंचवर्णरसदिगं-धचतुःस्पर्शभवाः सुक्ष्मा अष्टविधकर्मप्रकृतियोग्या एकक्षेत्रावगाहिनः स्थिताः सर्वात्मप्रदेशेषु योगवशाद्वैतमना प्रवेशाः कर्मरूपेणात्मसात्क्रियन्ते । अयं प्रदेशबंधः । अथवाऽऽत्मनो योगवशादष्टविधकर्महेतवोऽनन्तानन्तप्रवेशा एकेक-प्रदेशे ये स्थितास्ते प्रदेशबंधा इति । अष्टविधकर्मयोग्यपुद्गलानां एकैकस-मयेन बंधनमागतानां आयुर्भाग एकः नामगोत्रयोरन्योन्यसमोऽधिक एकतरो भाग आयुर्भागात् ज्ञानावरणदर्शनावरणांतरायाणां भागोऽन्योन्यसदृश एक-तरः नामगोत्रयोरैकतरभागाधिकः मोहस्य भाग आवरणांतरायैकतरभागा-दधिकः मोहभागाद्वैदनीयभागोऽधिकः । सर्वत्र आवल्याः संख्यातभागेन भागे ल्हते यदुत्थं तेनाधिक इति । एवं सप्तविधबंधकानां षड्विधबंधकानां च ज्ञातव्यं । ज्ञानावरणादीनामात्मप्रदेशभाग आत्मास्मेतरप्रकृतयो धावत्य-स्तावद्भागैरभिगच्छन्ति ॥ २०४ ॥

एवं बंधपदार्थो व्याख्यातः संक्षेपतः, इत ऊर्ध्वमुपशमनविधिं क्षपण-विधिं च प्रपंचयन्नाहः—

मोहस्तावरणार्ण खयेण अह अंतरायस्स य एव ।

उववज्जइ केवलं पयासयं सच्चमावाणं ॥ २०५ ॥

मोहस्यावरणयोः क्षयेण अथ अंतरायस्य चैव ।

उत्पद्यते केवलं प्रकाशकं सर्वमावानां ॥ २०५ ॥

टीका—मोहस्यावरणयोरंतरायस्य च क्षयेण विनाशेनैवोत्पद्यते केवलं के-वलज्ञानं प्रकाशकं सर्वमावानां सर्वद्रव्यपर्यायपरिच्छेदकं अपशब्देन सूत्रेणैव-मुपशमनविधिं तावत्प्रतिपादयामि—अनन्तानुबंधिको घमानमाया लोभसम्यग्त्व-

मिथ्यात्वसम्यग्निध्यात्वानीत्येताः सप्त प्रकृतीः असंयतसम्यग्दृष्टिसंयतासंयत-
 प्रमत्ताप्रमत्तादीनां मध्ये कोऽप्येक उपशमयति तत्राधःप्रकृत्यपूर्वकरणानिकर-
 णानिकृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु विशेषघातेन हन्य-
 मानमनेतानुबंधिचतुष्कं स्थितिसत्कर्मोपशमं याति स्वस्वरूपं परित्यज्यान्यस्य
 प्रकृतिस्वरूपेण स्थानमनेतानुबंधिनामुपशमः पुनरधःप्रवृत्त्यपूर्वनिवृत्तिकरणा-
 नि कृत्वा अनिवृत्तिकरणकालस्य संख्येयेषु भागेषु गतेषु दर्शनमोहत्रिकस्यो-
 दयाभाव उपशमस्तेषामुपशांतानामप्युत्कर्षापकर्षपरप्रकृतिसंक्रमणानामस्तित्वं
 यत इति । अपूर्वकरणेनैकमपि कर्मोपशमयति किंऽपूर्वकरणः
 प्रतिसमयमनंतगुणविशुद्ध्या वर्द्धमानः अंतर्मुहूर्त्तेनैकैकस्थितिसंघट्टं पात-
 यन् संख्यातशतसहस्राणि स्थितिसंघट्टकानि पातयति तावन्मात्राणि च
 स्थितिबंधापसरणानि करोति एकैकस्थितिबंधाभ्यंतरे संख्यातसहस्राण्यनु-
 भागसंघट्टकानि पातयति प्रतिसमयमसंख्यातगुणश्रेण्या प्रदेशनिर्जरा करोति
 अप्रशस्तकर्मशास्त्र वध्नाति तेषां प्रदेशप्रमसंख्यातगुणश्रेण्या अन्यासु प्रकृ-
 तिषु बध्यमानस्ततिस्तिपरि संक्रामयति । पुनरपूर्वकरणमतिक्रम्यानिवृत्तिक-
 रणं प्रविश्यातर्मुहूर्त्तमात्रमनेन विधानेन स्थित्वा द्वादशानां कपायाणां नवानां
 नोकपायाणामंतरमंतर्मुहूर्त्तेन करोति । अंतरे क्षते प्रथमसमयादुपरि अतर्मुहूर्त्तं
 गत्वा असंख्येयगुणश्रेण्या नपुसंक्रवेद्रुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा नपुस-
 क्रवेद्रोपशमनविधिना स्त्रीविद्रुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तेन तेनैव विधिना यणां
 कपायाणां पुरुषवेद्रं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति ततः अर्धं सम-
 योने द्वे आवल्यौ गत्वा पुंवेदनवक्रबंधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्या-
 ख्यानप्रत्याख्यानसंज्ञको क्रोधौ क्रोधसंज्वलनं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगप-
 दुपशमयति ततः समयोने द्वे आवल्यौ गत्वा क्रोधसंज्वलननवक्रबंधमुपशम-
 यति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्याख्यानं प्रत्याख्यानमानौ असंख्यातगुणश्रेण्या
 मानसंज्वलनं चिरंतनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति, ततः समयोने द्वे
 आवल्यौ गत्वा मानसंज्वलननवक्रबंधमुपशमयति ततः प्रतिसमयमसंख्या-

तगुणश्रेण्या उपशमयन्नतर्मुहूर्तं गत्वा द्विप्रकारं मायां मायासंज्वलनं चिर-
तनसत्कर्मणा सह युगपदुपशमयति ततो द्वे आवस्थौ समयोने गत्वा
मायासंज्वलननवकवेधमुपशमयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा द्विप्रकारं लोभं लोभ-
संज्वलनेन चिरंतनसत्कर्मणा सह लोभवेदकाद्वा द्वितीयत्रिभागे सूक्ष्मां
किट्टिकां मुत्पन्ना शेषं बादरलोभं स्पर्द्धकगतं सर्वनवकबंधोच्छिष्टावलिक-
वर्ज्यं अनिवृत्तिचरमसमयेर्निवृत्तिरूपशयमति नपुंसकवेदमार्दि कृत्वा याव-
ल्लोभसंज्वलनं एतेषामनिवृत्तेरुपशमकं भवति ततोऽनंतरसमये सूक्ष्मकिट्टि-
कात्वरूपं वेदलोभं वेदयन् नप्याऽनिवृत्तिसंज्ञो सूक्ष्मसांपरायो भवति ततश्चा-
त्मनश्चरमसमये लोभसंज्वलनं सूक्ष्मकिट्टिकात्वरूपं निःशेषमुपशमयति तत
उपशान्तकषायः वीतरागद्वन्द्वस्थो भवति । उदयोदीरणात्कर्षणोपकर्षणपर-
प्रकृतिसंक्रमणस्थित्यनुभागसंदृक्कषातेर्बिना स्थानमपि समंनान्मैष मोहनी-
योपशमनविधिः इति ।

अथ क्षपणविधिं वक्ष्ये । क्षपणं नाम अहकर्मणां मूलोनरभेद इति न
प्रकृतिस्थित्यगुभागप्रदेशानां जीव ज्योतिः शेषे विन्यास इति ? । अनन्ता-
सुबंधिकोपमानमायालोभमिथ्यात्वसम्यग्द्विध्यात्वसम्यक्त्वाख्याः सप्रतकुर्तरेता
अमंयतसम्यग्दृष्टिः संयतासंयतः प्रमत्तसंयतोऽप्रमत्तो वा क्षपयति, किमक-
मेण नेत्याह;— पूर्वमनंतानुबंधिचतुर्ध्वं त्रीन् करणान् कृत्वाऽनिवृत्तिकरणच-
रणमसमयेऽक्रमेण क्षपयति पश्चात्पुनरपि त्रीन् करणान् कृत्वा अधः प्रवृत्ति-
करणापूर्वकरणौ द्वावतिक्रम्यानिवृत्तिकरणकालसंख्येयभागं गत्वा मिथ्यात्वं
क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा सम्यग्द्विध्यात्वं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्तं गत्वा
सम्यक्त्वं क्षपयति ततोऽधः प्रवृत्तिकरणं कृत्वाऽतर्मुहूर्तेनापूर्वकरणो
भवति स एकमपि कर्म क्षपयति किंतु समयं प्रति असंख्येयगुणस्वरूपेण
प्रदेशनिर्जरां करोति अतर्मुहूर्तेर्नैकैकस्थितिसंदेहकं पातयन्नात्मनः कालाम्यंतरे
असंख्यातसहस्राणि स्थितिसंदेहकानि पातयति तावन्मात्राणि च स्थितिबंधा-
पसरणानि करोति तेभ्यश्च संख्यातसहस्रगुणानुभागसंदेहकषातान् करोति यत
एकानुभागसंदेहकोत्कीर्णकालादेकस्य स्थितिसंदेहकोत्कीर्णकालः संख्यातगुण

इति । एवंविधं कृत्वाऽनिवृत्तिगुणस्थानं प्रविश्यानिवृत्तिसंख्यातभागोऽपूर्व-
करणविधानेन गमयित्वाऽनिवृत्तिकालसंख्यातिभागे शेषे इत्यानगृह्यत्रय
नरकगतितिर्यगायेकैन्द्रियद्वीन्द्रियत्र्यैन्द्रियचतुरिन्द्रियजातिनरकगतितिर्यगति-
प्रायोग्यानुपूर्व्यातपोद्योतस्थावरसूक्ष्मसाधारणसंज्ञकाः षोडशप्रकृतीः क्षपयति
ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा अप्रत्याख्यानावरणकोधमानमायालोभान् क्रमेण क्षपयति
स एष कर्मप्राप्तस्योपदेशः, कथायप्राप्तोपदेशः पुनः अष्टसु कथायेषु
क्षीणेषु पञ्चादन्तमुहूर्त्तं गत्वा षोडशकर्माणि द्वादश वा क्षपयत्यत
उपदेशो ग्राह्योद्भवप्यवयभीरुभिरिति । ततोऽन्तमुहूर्त्तं गत्वा चतुर्णां
संज्वलनानां नवानां नोकषायाणां अंतरं करोति, सोद्यानामंत-
र्मुहूर्त्तमात्रं प्रथमस्थितिं स्थापयति अनुद्यानां समयोनावलिकामात्रां प्रथम-
स्थितिं स्थापयति ततोऽंतरं कृत्वाऽतर्मुहूर्त्तेन नपुंसकवेदं क्षपयति ततोऽतर्मु-
हूर्त्तं गत्वा स्त्रीवेदं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा पण्णो कषायाणां वेदं चिर-
तनसत्कर्मणा सह वेदविद्धिचरमसमये युगपत् क्षपयति तत आवर्त्तमात्र-
कालं गत्वा पुंवेदं क्षपयति ततोऽतर्मुहूर्त्तेन क्रोधसंज्वलनं क्षपयति ततोऽत-
र्मुहूर्त्तेन मानसंज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तेन मायासंज्वलनं क्षपयति ततो-
ऽतर्मुहूर्त्तं गत्वा सूक्ष्मसांपरायगुणस्थानं प्रतिपाद्यते एतेषु सोऽपि सूक्ष्मसांपराय-
माः मनश्चरमसमये किट्टिकागतं सर्वं लोभसंज्वलनं क्षपयति ततोऽन्तं
क्षीणकषायो भवति सोऽयंतर्मुहूर्त्तं गमयित्वा आत्मनो द्विचरमसमये निद्राप्र-
चलासंज्ञके द्वे प्रकृती क्षपयति ततोऽन्तं चरमसमये पंचज्ञानावरणचतुर्द-
शानावरणपंचातरायाख्याश्चतुर्दश प्रकृतीः क्षपयति एतेषु त्रिषष्टिकर्मसु
क्षीणेषु सयोगिजिनो भवति ॥ २०५ ॥

सयोगिकेवली भट्टारको न किञ्चिदपि कर्म क्षपयति ततः क्रमेण विहर्य
योगनिरोधं कृत्वा अयोगिकेवली भवति स यत्कर्म क्षपयति तन्निरूपयन्नाह;
तत्तोरालियदेहो णामा गोदं च केवली युगवं ।
आऊण वेदणीयं चटुहिं खिविइत्तु णीरओ होइ ॥ २०६ ॥

तत औदारिकदेहं नामगोत्रं च केवली युगपत् ।

आयुः वेदनीयं चत्वारि क्षपयित्वा नीरजा भवति ॥ २०६ ॥

टीका—तत ऊर्ध्वं सयोगिकेवली औदारिकशरीरं सनिश्वास एवायं नामगोत्रे कर्मणि आयुर्वेदनीयं च युगपत् क्षपयित्वा नीरजाः सिद्धो भवति । विशेषमाह;—अयोगिकेवली आत्मकालद्विचरमसमयेऽनुद्य वेदनीयदेवगतिपंचशरीरपंचसंघातपंचशरीरबंधनपट्संस्थानत्र्यगोपांगपट्संहननं पंचवर्णादिगंधर्पचरसाष्टस्पर्शदेवगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यागुरुलघूपघातपरघातो-च्छ्वासद्विविहायोगात्यपर्याप्तस्थिरास्थिरशुभाशुभसुभगदुर्भगसुस्वरादुःस्वरानादे-षायशःकीर्तिनिमाननीचेगोत्राणि एता द्वासप्ततिप्रकृतीः क्षपयति ततोऽनंतरं सोऽयवेदनीयमनुष्यायुर्मनुष्यगतिपंचेंद्रियजातिमनुष्यगतिप्रायोग्यानुपूर्व्यत्र-सत्त्वादरपर्याप्तोच्चैर्गोत्रप्रत्येकतीर्थकरनामादेयशःकीर्तिसंज्ञकास्त्रयोदशप्रकृ-तीश्चरमसमये क्षपयति, ततो द्रव्यरूपमौदारिकशरीरं त्यक्त्वा नीरजा निर्मलः सिद्धो निर्लेपः सर्वद्वंद्वरहितोऽनंतज्ञानदर्शनसुखधीर्यसमन्वितोऽक्षयो युगप-त्सर्वद्रव्यपर्यायावभासकोऽनंतगुणाधारः परमात्मा भवतीति ॥ २०६ ॥

इति श्रीमदाचार्यवर्यवद्वत्केरिप्रणीतमूलाचारे श्रीवसुनादिप्रणीतटी-
कासहिते द्वादशीऽधिकारः ।

संग्रहावृत्तम् ।

वृत्तिः सर्वार्थसिद्धिः सकलगुणनिधिः सूक्ष्मभावानुवृत्तिः—
राचारस्यात्तनीतिः परमजिनपतेः ख्यातनिर्देशवृत्तेः ।
शुद्धैर्वाक्यैः सुसिद्धा कलिमलमयनी कार्यासिद्धिर्मुनीनां
स्थेयाज्ज्ञेन्द्रमार्गे चिरतरमवनौ वासुनंदी शुभा वः ॥

इति ॥

इति मूलाचारविवृतौ द्वादशोऽध्यायः । कुन्दकुन्दाचार्यप्रणीतमूलाचारे-
ख्यविवृतिः । कृतिरियं वसुनन्दिनः श्रीश्रमणस्य ।

अथ प्रशस्ति-पाठः ।

प्रणमामि महावीरं सिद्धं शुद्धं ज्जिनेश्वरं ।
 यस्य ज्ञानाम्बुधौ माति जगद्धिन्द्रपमं स्थितं ॥ १ ॥
 कृतात्मनो जना यत्र कर्म प्रक्षिप्य हेतुया ।
 रमन्ते मुक्तिलक्ष्मीं तज्जनेन जयति शासनं ॥ २ ॥
 जयन्तु गौतमस्वामिप्रमुखा गणनायकाः ।
 सूरयो जिनचन्द्रान्तः श्रीमन्तः कमदेशकाः ॥ ३ ॥
 वर्षं पङ्केकपञ्चेकपूर्णं विक्रमे ननः (?) ।
 शुक्ले भाद्रपदे मासे नवम्यां गुरुवासरे ॥ ४ ॥
 श्रीमद्द्वेष्टकाचार्यकृतसूत्रय सदिधेः ।
 मूलाचार्य सद्गुत्तेर्द्रातुर्नामावलीं ब्रुवे ॥ ५ ॥

अथ—

श्रीजंघपदे क्षीये क्षेत्रे भरतसंसके ।
 कुरुमाङ्गलदेशोऽस्ति यो देशः सुखसम्पदा ॥ ६ ॥
 तत्रास्ति हस्तिना नाम्ना नगरी भामरीयसी ।
 शान्तिकुंश्चरतीर्थिणा यत्रासन्निद्रवंदिताः ॥ ७ ॥
 विपते तत्समीपस्था श्रीमती योगिनीपुरी ।
 वा पाति पातिसाहिर्श्रीर्वहलोलाभिधो नृपः ॥ ८ ॥
 तस्याः प्रत्याग्निदि स्यात्ते श्रीहिसारपिरोजकं ।
 नगरं नगरंमादिवर्द्धराजिविराजितं ॥ ९ ॥
 तत्र राज्यं करोत्येष श्रीमान् कुनवखानकः ।
 तथा हेवतिसानश्च दाता योन्व प्रतापवान् ॥ १० ॥
 अथ श्रीमूलसंघेऽस्मिन्नन्दिषेऽनघेऽजानि ।
 बलात्कारगणस्तत्र गच्छः सारस्वतस्त्वभूत् ॥ ११ ॥

तत्राजनि प्रभाचन्द्रः सूरिचन्द्रो जिताद्वजः ।

दर्शनज्ञानचारित्रतपोवीर्यसमन्वितः ॥ १२ ॥

श्रीमान् चभूव मार्तण्डस्तत्पट्टोदयभूधरे ।

पद्मनन्दी बुधानन्दी तमश्छेदी मुनिप्रभुः ॥ १३ ॥

तत्पट्टाम्बुधिसच्चन्द्रः शुभचन्द्रः सतां वरः ।

पंचाक्षवनदावाग्निः कपायश्माधराशनिः ॥ १४ ॥

तदीयपट्टाश्वरभानुमाली

क्षमादिनानागुणरत्नशाली ।

भट्टारकश्रीजिनचन्द्रनामा

सैद्धान्तिकानां भुवि योऽस्ति सीमा ॥ १५ ॥

स्याद्वादादमृतपानवृत्तमनसां यस्यातनोत् सर्वतः

कीर्तिर्भूमितले शशाङ्कध्वला सञ्ज्ञानदानात् सतः ।

चार्वाकादिमतप्रवादितिमिरोष्णांशोर्मुनीन्द्रप्रभोः

सूरिश्रीजिनचन्द्रकस्य जयतात् संघो हि तस्यानयः ॥ १६ ॥

तच्छिष्या बहुशास्त्रज्ञा हेयादेयविचारकाः ।

क्षमसंयमसम्पूर्णा मूलोत्तरगुणान्वितः ॥ १७ ॥

जयकीर्तिश्चास्कीर्तिर्भयनन्दी मुनीश्वरः ।

भीमसेनादयोऽप्ये च दशधर्मधरा वराः ॥ १८ ॥ शुभं ॥

अस्ति देशवताधारी वज्रचारी गणाग्रणीः ।

नरसिंहोऽभिवानेन नानाग्रन्थार्थपारगः ॥ १९ ॥

तथा मूरिगुणोपेतो भूरा नामा महत्तमः ।

श्रीमानश्वपतिश्चान्यः सुमतिर्गुरुभाक्किकृत् ॥ २० ॥

अन्यो नेमाभिधानोऽस्ति नेमिर्द्धर्मरथस्य यः ।

परस्तीकृतसंज्ञश्च ज्ञानयज्ञोऽस्तमन्मथः ॥ २१ ॥

मवाङ्गभोगनिर्विण्णस्तिहुण्णस्योऽपरो मतः ।
 सम्यस्त्वादिगुणोपेतः कषायद्वचारिदः ॥ २२ ॥
 ढाकाख्यो ब्रह्मचार्यस्ति संयमादिगुणालयः ।
 सर्वे ते जिनचन्द्रस्य सुरेः शिष्या जयन्तिवह ॥ २३ ॥
 श्रीमान् पंडितदेवोऽस्ति दाक्षिणात्यो द्विजोनमः ।
 यो योग्यः सूरिमंत्राय वैयाकरणतार्किकः ॥ २४ ॥
 अमोतवंशजः साधुर्लवदेवामिधानकः ।
 तत्सुतो धरणः संज्ञा तद्भार्या भीषुही मता ॥ २५ ॥
 तत्पुत्रो जिनचन्द्रस्य पादपंकजपटपदः ।
 मीहाख्यः पंडितस्त्वस्ति श्रावकप्रतभावकः ॥ २६ ॥
 तदन्वयेऽथ खंडेलवंशे श्रेष्ठियगोत्रके ।
 पद्मावत्याः समाग्नाये यक्षाः पार्श्वजिनेशिनः ॥ २७ ॥
 साधुः श्रीमोहणाख्योऽभूत् संघभारधुरंधरः ।
 तत्पुत्रो रावणो नाम पंचाणुव्रतपालकः ॥ २८ ॥
 तस्य पुत्रो समुत्पन्नो पार्श्वचोषामिधानकौ ।
 कल्पवृक्षसमो दाने जिनपादाब्जपटपदौ ॥ २९ ॥
 साधोः पार्श्वस्य भार्याऽभूद्दाया पद्मिनिर्संज्ञिका ।
 पद्मानपस्य पद्मेव सती पद्मानना मता ॥ ३० ॥
 सुहोनाम्नी द्वितीयामूया सीमाग्येन पार्वती ।
 रतिं रूपेण शीलेन सीता जितवती सती ॥ ३१ ॥
 सा धन्याः सन्ति पद्मिन्याख्यः पुत्रा हितावहाः ।
 रूपवन्तः कलावन्तो दयावन्तः प्रियंवदः ॥ ३२ ॥
 तत्राद्यः साधुमीमाख्यो निजवंशविभूषणः ।
 उपार्जयति वित्तं यः पात्रदानाय केवलं ॥ ३३ ॥

रुक्मिणी नामनी तस्य गेहनी शीलशालिनी ।
 स्वधाचा कोकिला जिग्ये कान्त्या भा सवितुर्यया ॥ ३४ ॥
 चत्वारः सन्ति तत्पुत्रास्तोल्हातेजाभिधानकौ ।
 भोजापिउराजनामानौ प्रफुल्लकमलाननाः ॥ ३५ ॥
 तोल्हाख्यस्य मता भार्या तोल्हश्रीः श्रीनिवासिनी ।
 साढाभिधोऽस्ति तत्पुत्रो दीर्घायुः स भवेदिह ॥ ३६ ॥
 पत्नी तेजाभिधानस्य तेजश्रीर्लज्जयान्विता ।
 भोजाख्यस्य तथा भार्या भोजश्रीर्मक्तिकारिणी ॥ ३७ ॥
 पार्श्वसाधोद्वितीयोऽस्ति सेतानामा तनूद्रवः ।
 श्रीमान्द्विनयसम्पन्नः सज्जनानन्ददायकः ॥ ३८ ॥
 गेहिनी तस्य नीकाख्या रतिर्वा मन्मथस्य वै ।
 या जिगाय स्वनेत्राभ्यां स्फुरदभ्यां चकितां मूर्गी ॥ ३९ ॥
 तस्याः पुत्रोऽस्ति वीक्षाख्यो विद्याधारः प्रियंवदः ।
 ज्ञातीनानन्दयामास विनयादिगुणेन यः ॥ ४० ॥
 पार्श्वपुत्रस्तृतीयोऽस्ति नेमाख्यो नियमालयः ।
 देवपूजादिषट्कर्मपद्मिनीर्षभास्करः ॥ ४१ ॥
 सामुनाम्नी तु तज्जाया रूपलज्जावती सती ।
 वस्तासुरजनौ तस्याः सुतो जनमनोहरो ॥ ४२ ॥
 पार्श्वभार्या द्वितीया या मूहोनाम्नीति तत्सुतः ।
 ईश्वराहो कलावासः कलुषापेतमानसः ॥ ४३ ॥
 साधुचोपाभिधानस्य स्ववंशान्दरमास्करः (स्वतः) ।
 माऊनाभ्यास्ति सद्भार्या शीलानेककलालया ॥ ४४ ॥
 तस्या अद्भुतौ ख्यातौ सत्यभूषाविभूषितौ ।
 लक्ष्मीवर्तौ महान्ती तौ पात्रदानरतौ हितौ ॥ ४५ ॥

तयोरायोऽस्ति संघेशो नृसिंहः पञ्चसिंहकः ।
 चक्रार नेमिनाथस्य यात्रां यो दुःस्वहारिणीं ॥ ४६ ॥
 तत्कलत्रं लसद्वात्रं पञ्चश्रीनाम कामदं ।
 गृहे पात्रे समायाते यद्दानन्दयते चिरं ॥ ४७ ॥
 तस्य पुत्रास्त्रयः सन्ति दीर्घायुषो भवन्तु ते ।
 हेमराजो गजमल्लोऽपरः श्रवणसंज्ञकः ॥ ४८ ॥
 चोपापुत्रो द्वितीयोऽस्ति रूल्हानामा गुणाकरः ।
 रूल्हश्रीर्महिला तस्य देवराजाख्य अंगजः ॥ ४९ ॥
 एतैः श्रीसाधुपार्श्वस्य चोषाख्यस्य च कायजैः ।
 वसन्निर्भूतस्थाने रम्ये चैत्यालयैर्वरैः ॥ ५० ॥
 चाहमानकुलोत्पन्ने राज्यं कुर्वति भूपते ।
 श्रीमत्समसत्त्वानाख्ये (१) न्यायान्यायविचारके ॥ ५१ ॥
 सूरिभ्राजिनचन्द्रस्य पादपंकजपटपदे ।
 साधुभीमादिभिः सर्वैः साधुगजादिभिस्तथा ॥ ५२ ॥
 कारितं श्रुतपंचम्यां महदुद्यापनं च ते ।
 श्रीमद्देशव्रताधारिनरसिंहोपदेशतः ॥ ५३ ॥ चतुष्कलं ।
 तद्वा तैर्जिनविम्बानामभिषेकपुरस्तरा ।
 कागितार्चा महाभक्त्या यथायुक्ति च सोत्सवा ॥ ५४ ॥
 भृङ्गात्कलशार्दीनि जिनावासेषु पञ्चसु ।
 क्षिप्तानि पञ्च पञ्चैव चैत्योपकरणानि च ॥ ५५ ॥
 एतच्छास्त्रादिभक्त्या तैर्ज्ञानदानमदायि च ।
 ब्रह्मश्रीनरसिंहाख्यतिष्ठणादियतीक्षिणे ॥ ५६ ॥
 चतुर्विधाय संघाय सदाहमश्रुतुर्विधः ।
 प्रादाय्योपधानं च वस्त्रोपकरणादि च ॥ ५७ ॥

मित्रयाचकहीनेभ्यः प्रीतितुष्टिकृपादि च ।

दानं प्रदत्तमित्यादि धन्यव्ययो व्यधायि तैः ॥ ५८ ॥

इत्थं सप्तश्रेण्यां वपते यो दानमात्मनो भक्त्या ।

लभते तदनन्तगुणं परत्र सोऽत्रापि पुण्यः स्यात् ॥ ५९ ॥

एतच्छास्त्रं लेखयित्वा हिसारादानाप्य स्वोपार्जितेन स्वराया ।

संगेशश्रीपद्मसिंहेन भक्त्या सिद्धान्ताय श्रीनाराय प्रदत्तं ॥ ६० ॥

यो दत्ते ज्ञानदानं भवति हि स नरो निर्जराणां प्रपूज्यो,

भुक्त्वा देवाङ्गनाभिर्विषयसुखमनुप्राप्यर्मानुप्यजग्मं ।

भक्त्वा राज्यस्य सौख्यं भवतनुप (?) सुराभिःपुर्हकृत्य चित्तं,

लात्वा दीक्षां च बुद्ध्या श्रुतमपि सकलं ज्ञानमन्यं लभेत ॥ ६१ ॥

ज्ञानदानाद्भवेज्ज्ञानी सुखी स्याद्भोजनादिह ।

निर्मयोऽभयतो जीवो नीरुगोपधदानतः ॥ ६२ ॥

धर्मतः सकलमंगलावली धर्मतो भवति मुंडकेवली ।

धर्मतो जिनमुचकभृद्गली नाथतद्विपुसुरो नरो बली ॥ ६३ ॥

ज्ञात्वाति कुर्वन्तु जनाः सुधर्मं सदैहिकामुधिमसौह्यकामाः ।

देवार्चनादानतपोव्रतार्थेर्धन्यं न लभ्यं कृपिमन्त्रेण ॥ ६४ ॥

खंडेलान्वपमंडनेन्दुवदन त्वं पद्मसिंहाख्य भो,

हेमायैस्त्रिभिर्मजैर्गतिमितेर्माादिभिर्वन्धुभिः ।

भर्ग्यामोरुहसंडवासरमणेआरित्रच्छामणेः

सुरित्री जिनचन्द्रस्य वचनाग्रन्याधिरे मृतले ॥ ६५ ॥

शास्त्रं शास्त्रं पापवैरिक्षयेद् शास्त्रं नेत्रं त्वन्तरार्थप्रदृष्टो ।

शास्त्रं पात्रं सर्वचेचकृणानां शास्त्रं तस्मात्पत्नतो रक्षणीयं ॥ ६६ ॥

श्रुत्वा शास्त्रं पापशत्रुं हिनमि श्रुत्वा शास्त्रं पुण्यमित्रं धिनोति ।

श्रुत्वा शास्त्रं सद्भिवेकं दधाति तस्माद्भयो यत्नतस्तद्धि पाति ॥ ६७ ॥

यावत्तिष्ठति भूतले सुरनदी रत्नाकरो भूधरः ।

कैलाशः किल चक्रिकारितजगद्वन्द्वज्ञचैत्यालयः ।

यावद्योमि शशाङ्कवासरमणी प्रस्फेद्यन्तौ तम—

स्तावत्तिष्ठतु शास्त्रमेतदमलं सम्पद्यमानं बुधैः ॥ ६८ ॥

सुरिश्रीजिनचन्द्रोहिस्मरणाधीनचेतसा ।

प्रशस्तिर्विहिता चासौ मीहालयेन सुधीमता ॥ ६९ ॥

यद्यत्र काप्यवयं स्यादर्थे पाठे मयादृतं ।

तदाशोध्य बुधैर्वाच्यमनन्तः शब्दवारिधिः ॥ ७० ॥

इति श्रीभट्टकुमुदचन्द्रस्य सुरैः श्रीजिनचन्द्रस्य पादाभोरुहपदपदेन
पंडितश्रीमेधाविसंज्ञेन काव्यबन्धेन विरचिता प्रशस्ताप्रशस्तिः समाप्ताः ।

(इति पर्यन्तः ख-ग-पुस्तकीयः पाठः सदृशः ।)

ख—पुस्तकीयपाठः—संवत् १८८७ का पोषमासे कृष्णपक्षतिथौ
६ रविवासरे लिपाइत पंडितारूपचन्द्र तक्षिष्यसदासुपालिप्यकृतं म्हात्मा
संभुराम सवाईजैपुरमध्ये । सं. १८८७ ऋषिवसुसिन्धीन्दयुते पोष-
मासे कृष्णपक्षे दशमीगुरुवासरे अनेकशोभाशोभिते श्रीसपादजयपुराह्वये
नगरे श्रीमन्महाराजाधिराजराजराजेन्द्रश्रीसवाईजयसिंहजिद्राज्यप्रवर्तमाने
नानाविधिवादिशोभिते विचित्रवेदिकान्विते मं

ग—पुस्तकीयपाठः—लिपितं भाग्यपुरावास्तव्यपंडितपुरुषोत्तमपुत्र
धाराधरसंज्ञेन ॥ ६९ ॥ शुभं भूयात् लेखकपाठकयोः ॥ ६९ ॥ श्रीः ॥
॥ ६९ ॥ शुभं भवतु ॥ ६९ ॥